

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 3 (52)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до Наказу МОН України № 928 від 11 червня 2026 року (додаток 14)
строком на три роки з 01 червня 2026 року по 31 травня 2029 року
з присвоєнням категорії «Б».*

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

Науковий журнал

Кластер: Право

Спеціальності: D8 Право, D9 Міжнародне право

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою

Університету митної справи та фінансів (протокол № 1 від 31.08.2026).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф. (головний редактор);

Легка О. В. – д.ю.н., проф.;

Ліпинський В. В. – д.ю.н., проф.;

Лютіков П. С. – д.ю.н., проф.;

Миколаєць В. А. – д.ю.н., доц.;

Наливайко Л. Р. – д.ю.н., проф.;

Переполюкін С. М. – д.ю.н., проф.;

Титаренко О. О. – д.ю.н., доц.;

Шевчук О. М. – д.ю.н., проф.;

Щербина В. І. – д.ю.н., проф.;

Віддоусон Девід Чарльз – доктор філософії (право), проф., Університет Чарльза Стерта, Австралія;

Вільямс Еспіноза Хорхе Хесус – доктор наук, проф., Університет Сулії, Венесуела;

Парра Контрерас Рейбер Антоніо – доктор наук, проф., Університет Сулії, Венесуела;

Шумба Віллі – доктор філософії (право), науковий співробітник, Університет Квазулу-Натал, Південно-Африканська Республіка;

Юнус Нур Рохім – доктор права, доцент, Державний ісламський університет імені Шаріфа Хідаятуллаха, Індонезія.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03966.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4,
м. Дніпро, 49000, e-mail: university.msfa@gmail.com, academy@umsf.dp.ua, тел.: (056) 745-55-96).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: +38 (099) 729 63 79

E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

Л. М. Белкін, Ю. Л. Юринець. Пошкодження власного транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти покриття: особливості адміністративної відповідальності водія.....	7
С. Ю. Бучок. Інституційні засади забезпечення реалізації права на інформацію та інформаційну діяльність в умовах воєнного стану.....	13
R. A. Zakharchuk. Peculiarities of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law.....	18
Л. Г. Кондрат. Учасники системи недержавного пенсійного забезпечення.....	24
В. П. Кононець, С. Є. Петров. Адміністративно-правове забезпечення кадрової політики у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання системи МВС України: виклики в умовах війни.....	31
Є. В. Кропивний. Сфера туризму як комплексний об'єкт публічного адміністрування в умовах післявоєнного відновлення України.....	37
К. Р. Петренко, Р. О. Рекечинський, В. Й. Пашинський. Службове розслідування у Збройних Силах України: поняття та правова природа.....	42
В. В. Пешков. Державні продовольчі резерви та стабілізація продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду.....	49
О. В. Присяжнюк. Державна судова адміністрація України як об'єкт адміністративно-правових досліджень: сучасні наукові підходи.....	56
Г. В. Самойленко. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини в умовах збройних конфліктів.....	64
Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Л. І. Галупова. Проблеми забезпечення балансу приватних і публічних інтересів крізь призму технологій подвійного призначення.....	69
А. В. Холодков. Загальна характеристика повноважень та компетенції суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг.....	77
Г. М. Шерстюк. Особливості практичної реалізації антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України.....	82
О. О. Щербатюк. Публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду.....	87

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

О. А. Зуєва, В. В. Філатов, В. С. Леоненко. Особливості банкрутства суб'єктів сільськогосподарської діяльності.....	94
І. О. Кисельов, О. М. Крижановський. Правове забезпечення фінансової суб'єктності територіальних громад у процесі залучення внутрішніх запозичень для потреб повоєнного відновлення України.....	99
А. С. Погурельський. Правове регулювання використання БпЛА у ланцюгах постачання та доставці «останньої милі» у повоєнній Україні в контексті балансу приватних і публічних інтересів.....	106
Б. М. Поляков. Невербальна комунікація у взаємодії людини та <i>Canis lupus familiaris</i> як когнітивна модель реконструкції юридично значущої волі у «сурогатних» позовах господарського судочинства.....	114
А. О. Сошников. Децентралізовані автономні організації у системі сучасного господарювання: потенціал для реалізації засад соціальної відповідальності.....	122
В. А. Тулянцева. Підприємницьке право: сучасні виклики до розуміння місця та значення в умовах реформування цивільного та господарського законодавства.....	132
Т. О. Франчук, І. П. Бахновська. Мiroва угода виконавчого провадження як особлива процедура медіації.....	138

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

І. О. Атаманенко, С. В. Кувакін. Нормативно-правові та доктринальні засади цивільно-військової взаємодії Національної гвардії України.....	143
Д. В. Лубінець. Проблеми соціального захисту працівників критичної інфраструктури – ветеранів війни.....	148
Р. В. Мельничук. Основні вимоги принципів механізму правового регулювання дисципліни праці.....	152
І. І. Пашенко. Роль судових та правоохоронних органів України у реалізації антикорупційної політики та утвердженні верховенства права.....	157
М. А. Погорецький. Речові докази у кримінальному процесуальному доказуванні: доктринальна модель матеріального об'єкта, доказової інформації та процесуальної об'єктивації фактичних даних.....	164

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

О. V. Batiuk, L. Y. Danylivskyi. Ensuring information security through osint technologies: international legal regulation.....	174
---	-----

CONTENTS

ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

L. M. Belkin, Ju. L. Iurynets. Driver's administrative liability for damage to a privately owned vehicle resulting from road surface defects.....	7
S. Yu. Buchok. Institutional foundations for ensuring the exercise of the right to information and information activities under martial law.....	13
R. A. Zakharchuk. Peculiarities of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law.....	18
L. H. Kondrat. Participants in the non-state pension provision system.....	24
V. P. Kononets, S. Ye. Petrov. Administrative and legal support of personnel policy in higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: challenges in wartime....	31
Ye. V. Kropyvnyi. The tourism sector as a comprehensive object of public administration in the context of Ukraine's post-war recovery.....	37
K. R. Petrenko, R. O. Rekechynskyi, V. Y. Pashynskyi. Official investigation in the Armed Forces of Ukraine: concept and legal nature.....	42
V. V. Pieshkov. State food reserves and stabilisation of food provision for the population under a special period.....	49
O. V. Prysiachnyiuk. State judicial administration of Ukraine as an object of administrative and legal research: modern scientific approaches.....	56
H. V. Samoilenko. International experience in the protection of cultural heritage during armed conflicts.....	64
Ye. O. Kharitonova, O. I. Kharitonova, L. I. Halupova. Problems of ensuring the balance between private and public interests through the prism of dual-use technologies.....	69
A. V. Kholodkov. General characteristics of the powers and competences of the public administration entities of the social services provision system.....	77
H. M. Sherstiuk. Features of the practical implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Customs Service of Ukraine.....	82
O. O. Shcherbatiuk. Public administration of the restoration of lands, water resources, forests, territories and nature reserve fund objects during the special period.....	87

CIVIL LAW. COMMERCIAL LAW

O. A. Zueva, V. V. Filatov, V. S. Leonenko. Features of bankruptcy of agricultural entities.....	94
I. O. Kyselov, O. M. Kryzhanovskyi. Legal provision of financial subjectivity of territorial communities in the process of attracting internal borrowings for the needs of post-war reconstruction of Ukraine.....	99
A. S. Pohurelskyi. Legal regulation of UAV use in supply chains and "last-mile" delivery in postwar Ukraine in the context of balancing private and public interests.....	106
B. M. Poliakov. Nonverbal communication in human-Canis lupus familiaris interaction as a cognitive model for reconstructing legally significant intent in "surrogate" claims in commercial court proceedings.....	114
A. O. Soshnykov. Decentralised autonomous organisations in the modern economic system: potential for implementing the principles of social responsibility.....	122
V. A. Tuliantseva. Entrepreneurial law: contemporary challenges to understanding its place and significance under the reform of civil and commercial legislation.....	132
T. O. Franchuk, I. P. Bakhnovska. Settlement agreement of enforcement proceedings as a special mediation procedure.....	138

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

I. O. Atamanenko, S. V. Kuvakin. Regulatory and doctrinal principles of civil-military interaction of the National Guard of Ukraine.....	143
D. V. Lubinets. Problems of social protection of critical infrastructure workers who are war veterans.....	148
R. V. Melnychuk. Key requirements of the principles governing the mechanism of legal regulation of labor discipline.....	152
I. I. Pashchenko. The role of the judicial and law enforcement authorities of Ukraine in implementing anti-corruption policy and upholding the rule of law.....	157
M. A. Pohoretskyi. Physical evidence in criminal procedural proof: a doctrinal model of the material object, evidentiary information and procedural objectification of factual data.....	164

INTERNATIONAL LAW

O. V. Batiuk, L. Y. Danylivskyi. Ensuring information security through osint technologies: international legal regulation.....	174
---	-----

УДК 342.922:656.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-3.1>

Л. М. Бєлкін, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат, адвокат індивідуальної практики
ORCID: 0000-0001-8672-8147

Ю. Л. Юринець, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного управління Київського національного університету будівництва та архітектури
ORCID: 0000-0003-0281-3251

ПОШКОДЖЕННЯ ВЛАСНОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ВНАСЛІДОК НАЇЗДУ НА ДЕФЕКТИ ПОКРИТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВОДІЯ

Метою статті є дослідження особливостей адміністративної відповідальності водія у випадках пошкодження власного транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти дорожнього покриття, а також визначення критеріїв наявності або відсутності складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Особливу увагу приділяється питанням причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою водія та дорожньо-транспортною пригодою, а також правовому значенню неналежного стану автомобільних доріг.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано положення Конституції України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Правил дорожнього руху, Закону України «Про дорожній рух» та ДСТУ 3587-97. Системно-структурний метод використано для дослідження взаємозв'язку між адміністративно-деліктними нормами та обов'язками балансоутримувачів автомобільних доріг щодо забезпечення безпечних умов руху. Метод аналізу судової практики застосовано під час дослідження рішень апеляційних судів у справах про притягнення водіїв до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП.

Установлено, що пошкодження водієм виключно власного транспортного засобу не завжди утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП, оскільки відсутнє посягання на права та майно інших осіб. Обґрунтовано, що формальне посилання органів поліції на нібито відсутність вибору водієм безпечної швидкості руху без належного дослідження стану дорожнього покриття не може вважатися достатнім доказом вини водія. Доведено, що неналежний стан дороги, наявність вибоїв, відсутність попереджувальних знаків та невиконання балансоутримувачами обов'язків щодо забезпечення безпеки дорожнього руху можуть виступати безпосередньою причиною дорожньо-транспортної пригоди.

Зроблено висновок про необхідність індивідуального встановлення причин виникнення дорожньо-транспортної пригоди та недопустимість автоматичного покладення адміністративної відповідальності на водія лише через факт пошкодження транспортного засобу. Наголошено, що для притягнення особи до відповідальності за ст. 124 КУпАП необхідним є належне доведення протиправності поведінки водія, його вини та причинно-наслідкового зв'язку між його діями й наслідками дорожньо-транспортної пригоди. Дослідження може бути використане під час удосконалення правозастосовної практики у відповідній категорії адміністративних справ.

Ключові слова: адміністративний проступок, дорожня інфраструктура, причинний зв'язок, безпечність руху, балансоутримувач дороги, дорожні дефекти, вина водія, правова визначеність, доказування.

L. M. Belkin, Yu. L. Iurynets. Driver's administrative liability for damage to a privately owned vehicle resulting from road surface defects

The purpose of this article is to examine the peculiarities of a driver's administrative liability in cases where the driver's own vehicle is damaged as a result of hitting defects in the road surface, as well as to determine the criteria for the existence or absence of the elements of an administrative offense provided for in Article 124 of the Code of Ukraine on Administrative

© Л. М. Бєлкін, Ю. Л. Юринець, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Offenses. Particular attention is paid to the issue of the causal relationship between the driver's conduct and the road traffic accident, as well as to the legal significance of the improper condition of public roads.

The methodological basis of the study consists of general scientific and special legal methods. Using the formal legal method, the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Road Traffic Rules, the Law of Ukraine «On Road Traffic» and DSTU 3587-97 were analyzed. The systemic and structural method was applied to examine the relationship between administrative tort provisions and the obligations of road maintenance authorities to ensure safe traffic conditions. The method of judicial practice analysis was used in the examination of appellate court decisions concerning the imposition of administrative liability on drivers under Article 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses.

It has been established that damage caused exclusively to the driver's own vehicle does not always constitute the elements of an administrative offense under Article 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, since there is no infringement upon the rights or property of other persons. It is substantiated that a formal reference by police authorities to the alleged failure of the driver to choose a safe speed, without a proper examination of the condition of the road surface, cannot be considered sufficient evidence of the driver's guilt. It has been proven that the poor condition of the road, the presence of potholes, the absence of warning signs, and the failure of road maintenance authorities to fulfill their obligations regarding road safety may constitute the direct cause of a road traffic accident.

The study concludes that it is necessary to establish individually the causes of each road traffic accident and that the automatic imposition of administrative liability on a driver solely because of vehicle damage is inadmissible. It is emphasized that bringing a person to liability under Article 124 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses requires proper proof of the unlawfulness of the driver's conduct, the driver's guilt, and the causal relationship between the driver's actions and the consequences of the road traffic accident. The findings of this study may be used to improve law enforcement practice in the relevant category of administrative cases.

Key words: administrative offense, road infrastructure, causal relationship, traffic safety, road maintenance authority, road defects, driver's guilt, legal certainty, evidence.

Постановка проблеми. Проблематика адміністративної відповідальності водіїв за ст. 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення у випадках пошкодження транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти дорожнього покриття останніми роками набула особливої практичної актуальності. Значна кількість автомобільних доріг в Україні перебуває у неналежному технічному стані, що зумовлює зростання кількості дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із вибоїнами, просіданнями асфальтового покриття та іншими дефектами дорожньої інфраструктури. Водночас у правозастосовній практиці сформувався підхід, за якого органи поліції нерідко автоматично покладають відповідальність за такі дорожньо-транспортні пригоди виключно на водія, обмежуючись загальними твердженнями про невибір безпечної швидкості руху чи неврахування дорожньої обстановки.

Актуальність дослідження зумовлена наявністю низки невирішених теоретичних і практичних проблем у застосуванні ст. 124 КУпАП. Насамперед дискусійним залишається питання про те, чи утворює склад адміністративного правопорушення ситуація, коли внаслідок дорожньо-транспортної пригоди пошкоджено виключно транспортний засіб самого водія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема адміністративної відповідальності водіїв, якщо внаслідок дорожньо-транспортної пригоди пошкоджений лише власний автомобіль, висвітлена вкрай обмежено. У низці публікацій [1, 2] висловлюється думка, що водій не повинен нести адміністративну відповідальність за шкоду, заподіяну самому собі. Однак чітке вирішення цієї проблеми ускладнено тим, що, по-перше, адміністративні справи не потрапляють на розгляд Верховного Суду, тому не вдається сформулювати беззаперечні правові позиції. По-друге, відсутні ґрунтовні теоретичні дослідження цієї теми. Можливо, це пов'язано із тим, що дане питання вважається малозначним. Разом з тим, вказана проблема безпосередньо пов'язана із тлумаченням поняття адміністративного правопорушення, закріпленого у ст. 9 КУпАП, а також із конституційним принципом не-посягання на права, свободи та інтереси інших осіб, передбаченим ст. 68 Конституції України. Крім того, істотне значення має проблема встановлення причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою водія та наслідками дорожньо-транспортної пригоди у випадках, коли безпосередньою причиною пошкодження транспортного засобу є неналежний стан дорожнього покриття.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі адміністративно-деліктної природи дорожньо-транспортних пригод, пов'язаних із пошкодженням виключно власного транспортного засобу водія, крізь призму конституційного принципу правової визначеності, положень ст. 9 та ст. 124 КУпАП, а також обов'язків власників і балансоутримувачів автомобільних доріг щодо забезпечення безпечних умов дорожнього руху. У роботі обґрунтовується теза про те, що пошкодження водієм виключно власного майна саме по собі не свідчить про наявність складу адміністративного правопорушення, а також про недопустимість формального покладення адміністративної відповідальності на водія без належного дослідження стану дорожнього покриття та встановлення реального причинно-наслідкового зв'язку між діями водія і наслідками дорожньо-транспортної пригоди.

Метою статті є дослідження особливостей адміністративної відповідальності водія у випадках пошкодження власного транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти дорожнього покриття, а також

визначення критеріїв відмежування відповідальності водія від відповідальності балансоутримувачів автомобільних доріг.

Для досягнення поставленої мети визначено такі науково-дослідницькі завдання:

- проаналізувати зміст диспозиції ст. 124 КУпАП та поняття адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 9 КУпАП;
- дослідити співвідношення положень ст. 124 КУпАП із конституційними принципами, закріпленими у ст. 68 Конституції України;
- проаналізувати судову практику щодо притягнення до адміністративної відповідальності у випадках пошкодження виключно власного транспортного засобу;
- дослідити питання причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та дорожньо-транспортною пригодою за наявності дефектів дорожнього покриття;
- визначити правове значення неналежного стану автомобільних доріг у механізмі виникнення дорожньо-транспортних пригод;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення підходів до застосування ст. 124 КУпАП у відповідній категорії справ.

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Зокрема, формально-юридичний метод використано для аналізу положень Конституції України, КУпАП, Правил дорожнього руху та інших нормативно-правових актів; системно-структурний метод – для дослідження взаємозв'язку між нормами адміністративного, конституційного та дорожнього законодавства; метод аналізу судової практики – для дослідження правових позицій апеляційних судів у справах про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 124 КУпАП; логіко-юридичний метод – для формулювання висновків щодо наявності або відсутності складу адміністративного правопорушення у відповідних правовідносинах.

Логіка викладення матеріалу зумовлена метою та завданнями дослідження. У роботі послідовно розглядаються: правова природа адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП; проблема пошкодження водієм виключно власного транспортного засобу; питання причинно-наслідкового зв'язку між діями водія та неналежним станом дорожнього покриття; а також аналізується відповідна судова практика та формулюються узагальнюючі висновки щодо особливостей застосування адміністративної відповідальності у зазначеній категорії справ.

Виклад основного матеріалу.

Теоретичний аналіз поняття «посягання» (ч. 1 ст. 9 КУпАП) в контексті вимог Конституції України і судова практика. За диспозицією ст. 124 КУпАП, складом адміністративного правопорушення є порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна.

Разом із тим, згідно ч. 1 ст. 9 КУпАП, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка **посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян**, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

При цьому, згідно ст. 68 Конституції України, кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, **не посягати на права і свободи**, честь і гідність інших людей.

Отже, конституційно-правове розуміння посягання в українському праві полягає виключно у посяганні на права, свободи та інтереси **інших** людей.

У зв'язку із цим, якщо пошкодженням виявився **тільки власний автомобіль водія**, і при цьому не завдано пошкоджень іншим автомобілям та/або вантажу, автомобільній дорозі, вулицям, залізничному переїзду, дорожнім спорудам чи іншому майну, то такий водій, виходячи з положення статті 68 Конституції України, **не міг посягати на своє власне майно**, а тому обставини справи, при якій пошкоджено тільки власний автомобіль, не відповідають диспозиції ч. 1 ст. 9 КУпАП, тобто відсутній склад адміністративного правопорушення.

Варто зазначити, що згідно ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки щодо застосування норм права, викладені у постановях **Верховного Суду**, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Отже, було б переконливим отримання правових позицій по спірним позиціям Верховного Суду. Однак, як зазначено вище, адміністративні справи не потрапляють на розгляд Верховного Суду, тому не вдається сформулювати беззаперечні правові позиції. Тому, аналіз судової практики здійснюється на підставі Постанов апеляційних судів.

Так, у Постанові від 13 березня 2026 року у справі № 703/8067/25, провадження № 33/821/156/26, Черкаського апеляційного суду висновується наступне [3]:

*«Крім того з диспозиції ст. 124 КУпАП випливає, що внаслідок порушення ПДР мають бути пошкоджені транспортні засоби **інших учасників ДТП**, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна. З матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_2 пошкодив лише свій*

автомобіль, жодних інших наслідків не настало. Жодних доказів, що навіть за таких умов було завдано власнику майнової шкоди у якомусь розмірі, матеріали справи не містять».

У Постанові від 22 травня 2020 року у справі № 697/2787/19, провадження № 33/821/246/20, Черкаського апеляційного суду висновується наступне [4]:

«З диспозиції ст. 124 КУпАП вбачається, що внаслідок порушення ПДР мають бути пошкоджені транспортні засоби інших учасників ДТП, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна. Тобто, відповідальність настає у випадку, якщо ПОШКОДЖЕНО ЧУЖЕ МАЙНО».

У Постанові від 08 серпня 2019 року у справі № 752/6946/19, провадження № 33/824/2394/2019, Київського апеляційного суду [5] констатується, що *«заподіяння механічних пошкоджень власному транспортному засобу не утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП».*

Отже, якщо при ДТП пошкоджений **ЛИШЕ** автомобіль особи, відносно якої складений протокол про адміністративне правопорушення, **насправді складу адміністративного порушення не існує**.

На доповнення до цих міркувань слід також звернути увагу, що згідно Примітки до ст. 124 КУпАП, Особа, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, **звільняється від адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху**, що спричинило пошкодження транспортних засобів, за умови, що учасники дорожньо-транспортної пригоди скористалися правом спільно скласти повідомлення про цю пригоду відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Отже, якщо водій має застраховану цивільно-правову відповідальність, то він мав би теоретичне право скористатися цією Приміткою і легітимно звільнитися від адміністративної відповідальності, однак оскільки така Примітка може застосовуватися виключно за наявності більше одного учасника ДТП, то виходячи з принципу рівності усіх сторін, цивільно-правова відповідальність яких застрахована, то цілком логічним є висновок, що такий один учасник ДТП звільняється від адміністративної відповідальності.

Причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та дорожньо-транспортною пригодою за наявності дефектів дорожнього покриття. За диспозицією ст. 124 КУпАП, складом адміністративного правопорушення є **порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху**, і саме це порушення повинно бути причиною пошкодження транспортного засобу.

Разом із тим, слід зазначити, що згідно пункту 1.4 Правил дорожнього руху, кожен учасник дорожнього руху має право розраховувати на те, що й інші учасники виконують ці Правила.

Зокрема, водій має право розраховувати, що дорожнє покриття знаходиться у належному стані.

Однак якщо ДТП пов'язано із зіткненням із дефектами дорожнього полотна (вибоїна), то водію слід наполягати на фіксації поганого стану дорожнього полотна

Згідно пункту 3.1.1 ДСТУ 3587-97 «Безпека дорожнього руху. Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди. Вимоги до експлуатаційного стану», покриття проїзної частини **не повинно мати** осідань, вибоїн, напливів чи інших деформацій, що утруднюють рух транспортних засобів. Згідно пункту 3.1.2 цього Стандарту, гранична глибина окремих просадок, вибоїн не повинна перевищувати 4 см для доріг I–III категорій та груп А, Б вулиць та доріг населених пунктів; 6 см – для інших категорій та груп. Гранична висота напливів не повинна перевищувати 2 см для доріг I–III категорій та груп А, Б вулиць та доріг населених пунктів; 4 см – для інших категорій та груп.

Згідно статті 24 Закону України «Про дорожній рух», власники доріг, вулиць та залізничних переїздів або уповноважені ними органи несуть відповідальність за створення безпечних умов руху на дорогах, вулицях та залізничних переїздах, що знаходяться у їх віданні.

Тобто, відповідальність за забезпечення безпечних умов руху на дорогах несуть власники доріг, і її не можна перекладати виключно на водіїв.

Наприклад, у Постанові від 20 квітня 2026 року у справі № 693/279/26, провадження № 3/693/108/26, Жашківського районного суду Черкаської області констатовано наступне: *«Згідно протоколу про адміністративне правопорушення встановлено, що Водій порушив Правила дорожнього руху, здійснивши наїзд на перешкоду (вибоїну), що призвело до пошкодження транспортного засобу з матеріальними збитками, але захисник у своєму клопотанні даний факт заперечує, оскільки порушень Правил дорожнього руху з боку Водія не було, безпосередньою причиною ДТП є неналежне утримання дороги, відповідальність за яке покладається на балансоутримувача. Водій рухався з урахуванням дорожньої обстановки та не мав об'єктивної можливості своєчасно виявити та безпечно уникнути наїзду на вибоїну, у зв'язку з відсутністю попереджувальних знаків та неналежним станом дороги, що виключало можливість запобігання ДТП».*

При цьому у протоколі про адміністративне правопорушення розміри вибоїни (глибина, площа) не зафіксовані; відповідність її нормативним вимогам не встановлена; безпечність дорожнього покриття не перевірена; наявність або відсутність попереджувальних дорожніх знаків не досліджена, то слід дійти висновку, що органом поліції не з'ясовано ключові обставини справи.

Відповідно до принципів, закріплених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, обов'язок доказування покладається на орган, який притягає до відповідальності. У даному випадку:

- не доведено, яке саме порушення ПДР допустив водій;
- не встановлено перевищення швидкості або інших порушень;
- не доведено причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та ДТП;
- не спростовано, що ДТП сталася внаслідок неналежного стану дорожнього покриття.

Натомість наявні обґрунтовані сумніви щодо причин виникнення ДТП. Відповідно до загальних принципів права, усі сумніви тлумачаться на користь особи, яку притягують до відповідальності.

Загальні слова з протоколу про адміністративне правопорушення, які зазвичай використовуються органами поліції, про те, що водій не вибрав безпечну швидкість руху, не врахував дорожню обстановку, не можуть слугувати доказами порушення правил дорожнього руху, оскільки у такий спосіб будь-якого водія можна обвинуватити у тому, що його транспортний засіб рухався, а не стояв на місці. **Реальна причина ДТП – неналежний стан дороги.** Дорожньо-транспортна пригода сталася внаслідок наїзду на дефект дорожнього покриття (вибоїну), що: не відповідав вимогам безпеки дорожнього руху; не був позначений відповідними дорожніми знаками або огороженням; створював небезпеку для учасників дорожнього руху.

Таким чином, безпосередньою причиною ДТП є неналежне утримання дороги, відповідальність за яке покладається на балансоутримувача.

Натомість водій рухався з урахуванням дорожньої обстановки та не мав об'єктивної можливості своєчасно виявити та безпечно уникнути наїзду на вибоїну. Відсутність попереджувальних знаків та неналежний стан дороги виключали можливість запобігання ДТП.

Отже, оскільки: наявність дефекту дороги підтверджена; його параметри та відповідність нормам не досліджені; поведінка водія не визнана протиправною належними доказами, – то причинно-наслідковий зв'язок між діями водія та наслідками відсутній.

Висновки та перспективи.

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що практика автоматичного притягнення водіїв до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП у випадках пошкодження їх транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти дорожнього покриття не завжди відповідає вимогам законності, обґрунтованості та принципу індивідуалізації юридичної відповідальності.

Встановлено, що диспозиція ст. 124 КУпАП повинна застосовуватися у системному взаємозв'язку з положеннями ст. 9 КУпАП та ст. 68 Конституції України (вимога не посягати на права і свободи, честь і гідність **інших людей**). Адміністративна відповідальність можлива лише за наявності всіх елементів складу адміністративного правопорушення, зокрема протиправного посягання на права, свободи або майнові інтереси **інших осіб**. У зв'язку із цим пошкодження особою виключно власного транспортного засобу саме по собі не свідчить про наявність складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 124 КУпАП. Такий підхід узгоджується з практикою апеляційних судів, які неодноразово зазначали, що заподіяння механічних пошкоджень лише власному автомобілю не утворює адміністративно-деліктного складу.

У дослідженні також обґрунтовано, що у справах цієї категорії ключового значення набуває встановлення причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою водія та наслідками дорожньо-транспортної пригоди. Формальні твердження про невибір безпечної швидкості руху чи неврахування дорожньої обстановки не можуть вважатися достатніми доказами вини особи без належного дослідження фактичного стану дорожнього покриття, параметрів вибоїн, наявності попереджувальних дорожніх знаків та інших істотних обставин.

Доведено, що неналежний стан автомобільної дороги може виступати самостійною та безпосередньою причиною дорожньо-транспортної пригоди. Відповідно до законодавства України, обов'язок забезпечення безпечного стану дорожньої інфраструктури покладається на власників автомобільних доріг або уповноважених балансоутримувачів. Отже, перекладення всієї відповідальності за наслідки дорожньо-транспортної пригоди виключно на водія без дослідження належності виконання таких обов'язків суперечить принципам справедливості та правової визначеності.

Крім того, дослідження показало, що в адміністративній практиці органи поліції нерідко не забезпечують належного стандарту доказування: не фіксуються параметри дорожніх дефектів, не перевіряється відповідність дорожнього покриття нормативним вимогам, не встановлюється наявності або відсутності попереджувальних засобів організації дорожнього руху. У таких умовах висновок про вину водія часто ґрунтується на припущеннях, що є несумісним із загальними принципами юридичної відповідальності та презумпцією невинуватості.

Таким чином, притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 124 КУпАП у випадках пошкодження транспортного засобу внаслідок наїзду на дефекти дорожнього покриття можливе лише за умови належного та повного доведення:

- конкретного порушення Правил дорожнього руху з боку водія;
- вини особи;
- реального причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою водія та наслідками дорожньо-транспортної пригоди;
- відсутності визначального впливу неналежного стану дорожнього покриття на виникнення ДТП.

У протилежному випадку притягнення водія до адміністративної відповідальності суперечитиме вимогам законності та конституційному принципу верховенства права.

Перспективами подальших досліджень є проблеми адміністративної відповідальності водіїв, які управляють автомобілем в іноземній комплектації, передбаченій іноземним виробником.

Список використаних джерел:

1. Боїн К. ДТП на одного. Чи повинен водій нести адмінвідповідальність за шкоду, заподіяну самому собі? *Закон і Бізнес*. № 46 (1085). 17.11-23.11.2012. URL: https://zib.com.ua/ua/print/12734-chi_povinen_vodiy_nesti_vidpovidalnist_za_shkodu_zapodiyanu_.html
2. Якщо унаслідок з'їзду в кювет пошкоджено лише власний автомобіль то адміністративна відповідальність за ст. 124 КУпАП не настає. Пресслужба Долинського районного суду Івано-Франківської області. 24.05.2023. URL: <https://dl.if.court.gov.ua/sud0906/pres-centr/1/1443224/>
3. Постанова від 13.03.2026 року у справі № 703/8067/25, провадження № 33/821/156/26, Черкаського апеляційного суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135027397>
4. Постанова від 22.05.2020 року у справі № 697/2787/19, провадження № 33/821/246/20, Черкаського апеляційного суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89498355>
5. Постанова від 08.08.2019 року у справі № 752/6946/19, провадження № 33/824/2394/2019, Київського апеляційного суду. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83748238>

Дата першого надходження статті до видання: 17.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

С. Ю. Бучок, аспірант юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0003-3712-9636

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ТА ІНФОРМАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню інституційних засад забезпечення реалізації права на інформацію та права на інформаційну діяльність в умовах воєнного стану в Україні.

Досліджено конституційно-правову рамку допустимих обмежень та роль Президента України як суб'єкта установчої режимної рамки; повноваження Кабінету Міністрів України та виконавчої вертикалі; інституційну природу та процедурні вади військових адміністрацій на локальному рівні; значення судової влади як системоутворюючої гарантії збереження конституційно допустимих меж втручання; роль спеціалізованих органів у сфері цифрового й медійного регулювання, кібербезпеки та захисту державної таємниці; парламентський контроль та правоохоронний блок.

Показано, що в умовах воєнного стану інституційна система інформаційної сфери функціонує в режимі підвищеної концентрації повноважень у виконавчій гілці влади, що об'єктивно посилює значення компенсаторних механізмів судового і парламентського контролю. Встановлено, що головна вада чинної інституційної моделі полягає не в нестачі суб'єктів і не в браку окремих владних повноважень, а в розриві між уже сформованою розширеною воєнною інституційною архітектурою та недостатньо розгорнутою процедурною інфраструктурою її функціонування.

Наголошено, що ефективність інституційної моделі має оцінюватися не за кількістю задіяних органів, а за здатністю системи забезпечувати передбачуваність, підконтрольність і юридичну визначеність рішень, які обмежують інформаційні права.

Обґрунтовано, що подальше вдосконалення інституційних засад має бути пов'язане не стільки з розширенням кола залучених органів, скільки з усуненням нормативної розірваності між ними, посиленням процедурної визначеності їх взаємодії та уніфікацією правил підзвітності й контролю за рішеннями, які впливають на інформаційну сферу. Висновки дослідження можуть бути використані для вдосконалення законодавства про правовий режим воєнного стану та процедур взаємодії органів публічної влади в інформаційній сфері.

Ключові слова: право на інформацію, право на інформаційну діяльність, воєнний стан, інституційні засади, військові адміністрації, судовий контроль, парламентський контроль, медіарегулювання, кібербезпека.

S. Yu. Buchok. Institutional foundations for ensuring the exercise of the right to information and information activities under martial law

The article is devoted to the study of the institutional principles of ensuring the implementation of the right to information and the right to information activity under martial law in Ukraine.

The constitutional and legal framework of permissible restrictions and the role of the President of Ukraine as a subject of the constituent regime framework are studied; the powers of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the executive vertical; the institutional nature and procedural flaws of military administrations at the local level; the importance of the judiciary as a system-forming guarantee of preserving the constitutionally permissible limits of intervention; the role of specialized bodies in the field of digital and media regulation, cybersecurity and protection of state secrets; parliamentary control and law enforcement bloc.

It is shown that under martial law, the institutional system of the information sphere functions in a mode of increased concentration of powers in the executive branch of power, which objectively strengthens the importance of compensatory mechanisms of judicial and parliamentary control. It is established that the main flaw of the current institutional model lies not in the lack of subjects and not in the lack of individual powers, but in the gap between the already formed expanded military institutional architecture and the insufficiently developed procedural infrastructure of its functioning.

It is emphasized that the effectiveness of the institutional model should be assessed not by the number of bodies involved, but by the ability of the system to ensure predictability, controllability and legal certainty of decisions that restrict information rights.

It is substantiated that further improvement of institutional principles should be associated not so much with expanding the circle of bodies involved, as with eliminating the regulatory discontinuity between them, strengthening the procedural certainty of their interaction and unifying the rules of accountability and control over decisions that affect the information sphere. The conclusions of the study can be used to improve the legislation on the legal regime of martial law and procedures for interaction between public authorities in the information sphere.

© С. Ю. Бучок, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Key words: *right to information, right to information activities, martial law, institutional foundations, military administrations, judicial control, parliamentary oversight, media regulation, cybersecurity.*

Постановка проблеми. Предметом цієї статті є не перелік органів як таких, а дослідження нормативно-організаційної моделі розподілу повноважень, процедур координації, форм контролю та меж розсуду, через яку держава підтримує функціонування інформаційної сфери в умовах війни.

Актуальність інституційного виміру цієї проблематики зумовлена тим, що в умовах воєнного стану інформаційні права особи реалізуються не безпосередньо, а через діяльність розгалуженої системи органів публічної влади, повноваження яких у період війни істотно розширено. Запровадження військових адміністрацій, активізація спеціалізованих органів у сфері цифрового й медійного регулювання, кібербезпеки та захисту державної таємниці, посилення координаційної ролі виконавчої вертикалі сформували якісно нову інституційну архітектуру інформаційної сфери. За таких умов обсяг реальних гарантій інформаційних прав визначається вже не стільки текстом матеріально-правових норм, скільки тим, наскільки процедурно впорядкованою, передбачуваною та підконтрольною є діяльність інститутів, які ці норми застосовують.

Відсутність узгодженої нормативно-організаційної моделі породжує низку взаємопов'язаних ризиків: дублювання та конкуренцію повноважень різних суб'єктів, неоднакову правозастосовну практику на різних рівнях управління, надмірну дискреційність рішень, що обмежують інформаційні права, а також фактичну недоступність для особи чітких процедур оскарження таких рішень. Додатковим чинником є те, що значна частина інституційних рішень воєнного часу ухвалювалася в реактивному режимі, без системного узгодження з уже наявними механізмами контролю, що зумовило нормативну розірваність між окремими ланками інституційної системи.

Вже на цьому етапі виявляється основна проблема: чинне законодавство досить переконливо легітимує потребу безпекового втручання, але значно менш послідовно розгортає спеціальні гарантії процедурної визначеності, публічної мотивованості й перевірюваності рішень, які це втручання оформлюють. Частина 2 статті 64 Конституції України прямо допускає лише окремі обмеження прав і свобод у період воєнного стану із зазначенням строку їх дії, а стаття 34 зберігає базову гарантію свободи думки і слова та права вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційні аспекти забезпечення інформаційних прав в умовах воєнного стану досліджували Л.І. Рудник, В.Ф. Пашковський, М.П. Пука, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков та М.В. Титаренко, А.С. Лісніченко, В.О. Коверзнев та О.С. Шеремет, А.Г. Соломаха, П.В. Горінов та Р.Г. Драпушко, Н.А. Литвин та В.І. Кузава, П.В. Пилипенко, О.С. Малетова та А.О. Глущенко, Л.П. Медвідь, Д.І. Голосніченко, В.В. Горулько та ін. Водночас комплексне питання про нормативно-організаційну модель розподілу повноважень у цій сфері залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті полягає у дослідженні інституційних засад забезпечення реалізації права на інформацію та права на інформаційну діяльність в умовах воєнного стану в Україні, виявленні системних вад чинної моделі та обґрунтуванні напрямів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Інституційні засади забезпечення реалізації права на інформацію та права на інформаційну діяльність доцільно визначати як сукупність нормативно закріплених умов функціонування уповноважених суб'єктів, за яких безпекове втручання не виходить за межі конституційного порядку. У структурі інституційних засад доцільно розрізняти три взаємопов'язані елементи: суб'єктний (нормативне визначення кола органів, уповноважених діяти в інформаційній сфері у період воєнного стану), компетенційний (розподіл повноважень між цими органами та встановлення меж їх розсуду) і процедурний (порядок ухвалення, мотивування, оприлюднення, оскарження та перегляду рішень, які впливають на реалізацію інформаційних прав). Саме процедурний елемент є найменш розвинений у чинному регулюванні, хоча з погляду гарантування прав особи він має вирішальне значення: за відсутності визначеної процедури навіть законно наділений повноваженнями орган діє в умовах надмірної дискреції.

Л.І. Рудник обґрунтовано вказує, що сам факт дії воєнного стану не може використовуватися як автономна підстава для порушення конституційних прав і що обмеження доступу до інформації має бути пов'язане із законно визначеною метою та не виходити за межі конституційно допустимого [3]. Правомірним може вважатися лише те втручання, яке здійснюється належним суб'єктом, на підставі закону, за зрозумілою процедурою, з визначеними межами розсуду і можливістю подальшої перевірки. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII задає спеціальну режимну рамку, але не скасовує конституційного обов'язку діяти в межах закону [2]. Саме тому в умовах воєнного стану формується не нова позаконституційна система управління інформаційною сферою, а розширена воєнна інституційна конфігурація, у межах якої всі суб'єкти зберігають прив'язаність до Конституції України та спеціального режимного законодавства.

Президент України є суб'єктом установчої режимної рамки, а не поточного адміністрування права на інформацію. Частина 1 статті 102 Конституції України визначає Президента гарантом державного суверенітету, прав і свобод людини і громадянина, а пункт 20 частини 1 статті 106 відносить до його повноважень прийняття рішення про введення воєнного стану [1]. Частина 1 статті 6 Закону «Про правовий режим

воєнного стану» вимагає, щоб в указі були визначені обґрунтування необхідності введення режиму, перелік конституційних прав і свобод, які тимчасово обмежуються, та строк дії таких обмежень [2]. М.П. Пука слушно наголошує на тимчасовому і пропорційному характері обмежень доступу до інформації та на необхідності збереження мінімального рівня прозорості діяльності держави навіть у період війни [5]. Президент відкриває конституційно допустимий простір воєнного втручання, але не підміняє собою ані законодавця, ані уряд, ані суд.

Після встановлення режимної рамки основний тягар організаційного забезпечення переходить до Кабінету Міністрів України. Стаття 113 Конституції України визначає Кабінет Міністрів вищим органом у системі органів виконавчої влади, а стаття 116 покладає на нього забезпечення проведення державної політики у відповідних сферах [1]. Стаття 20 Закону «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII конкретизує його спрямовуючу і координаційну роль щодо міністерств та інших органів виконавчої влади [6]. Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков та М.В. Титаренко вказують на слабкість міжвідомчої координації та нормативну недосконалість у воєнний період [7], що фіксує глибшу проблему: не менш небезпечним за координаційну слабкість є ризик надмірної централізації, за якої виконавча влада накопичує настільки значний масив інформаційно-регуляторних рішень, що зовнішні механізми перевірки не встигають за їх фактичним розгортанням.

На територіальному рівні особливої ваги набувають військові адміністрації. А.С. Лісніченко показує, що вони набувають статусу особливих суб'єктів публічної адміністрації з поєднанням воєнно-управлінських і самоврядних повноважень [8]. Стаття 4 Закону «Про правовий режим воєнного стану» передбачає створення військових адміністрацій на відповідних територіях, стаття 15 визначає їх обсяг повноважень, а пункт 11 частини 1 статті 8 допускає регулювання роботи постачальників електронних комунікаційних мереж і послуг, видавництва, телерадіоорганізацій та заборону передачі інформації через комп'ютерні мережі [2]. Водночас закон не формує самостійної, спеціально деталізованої та співмірної воєнної процедури публічного обґрунтування рішень, які впливають на доступ до інформації, – відсилаючи до загальних правил місцевих державних адміністрацій, закріплених у статтях 41 і 43 Закону «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 року № 586-XIV [9]. Оскільки частина 2 статті 10 Закону «Про правовий режим воєнного стану» допускає, що начальник військової адміністрації може здійснювати повноваження ради та її виконавчих органів [2], але при цьому не переносить у такому ж обсязі гарантії гласності, притаманні самоврядній формі влади (стаття 4 і частина 17 статті 46 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [10]), – виникає нормативна асиметрія: обсяг і характер повноважень не повною мірою відповідають тій мірі процедурної публічності, яка є необхідною для легітимного впливу на інформаційну сферу територіальної громади.

У системі інституційних засад суд набуває ролі фінального конституційного фільтра. В.О. Коверзнев та О.С. Шеремет вказують на організаційно-правові перешкоди функціонування судів у районах бойових дій та окупації [11], а А.Г. Соломаха наголошує, що конституційне право людини на судовий захист не може бути обмежене навіть в умовах воєнного стану [12]. Частина 1 статті 55 Конституції України гарантує судовий захист прав і свобод людини і громадянина, а частина 2 статті 64 відносить це право до тих, що не підлягають обмеженню навіть за умов воєнного стану [1]. Стаття 12-2 Закону «Про правовий режим воєнного стану» підкреслює, що суди діють виключно на підставі та в межах Конституції і законів України, а їх конституційні повноваження не можуть бути обмежені [2]. Судовий контроль у сфері права на інформацію та права на інформаційну діяльність в умовах воєнного стану має розглядатися не як допоміжний засіб постфактум реагування, а як системоутворююча гарантія збереження конституційно допустимих меж владного втручання.

У сфері цифрового й медійного регулювання П.В. Горінов та Р.Г. Драпушко обґрунтовано вказують на недостатність національного правового регулювання кіберпростору в умовах воєнного стану [13]. Закон «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII у статті 5 визначає суб'єктів забезпечення кібербезпеки та орієнтований на охорону інтересів людини і громадянина у кіберпросторі [4]. Наведена теза про недостатність суто національного регулювання підтверджується й на наднаціональному рівні: В. І. Пішта, С. С. Драбюк та М. Г. Рожкова показують, що в умовах розвитку штучного інтелекту та Інтернету речей ефективний захист персональних даних досягається лише через міжнародне інституційне співробітництво [14]. Н.А. Литвин та В.І. Кузава наголошують на подвійному ефекті державного контролю за медіа – як засобу протидії дезінформації і водночас потенційного джерела цензурного тиску [15]. Статті 6 та 90 Закону «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX закріплюють статус Національної ради з питань телебачення і радіомовлення як регулятора, а стаття 119 спеціально передбачає обмеження щодо змісту інформації, пов'язані зі збройною агресією. Проблема полягає не у відсутності нормативної бази, а в асиметрії між чітким визначенням суб'єктів і механізмів втручання та фрагментарною регламентацією порядку ухвалення, мотивування, перегляду і припинення відповідних рішень.

Л.П. Медвідь вказує на значення Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як спеціалізованого елемента контрольного механізму [16], а Д.І. Голосніченко наголошує на можливості звернення до Уповноваженого у випадках порушення права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. Стаття 101

Конституції України прямо пов'язує парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод з діяльністю Уповноваженого; стаття 14 Закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР прямо встановлює, що Уповноважений здійснює парламентський контроль за дотриманням права на доступ до публічної інформації [1]. Водночас воєнне законодавство не розгортає цю загальну модель у спеціально деталізовану процедуру регулярного парламентського моніторингу тимчасових інформаційних обмежень. Парламентський контроль у цій площині реалізується через загальні механізми, але не підкріплений окремою, уніфікованою і регулярною процедурою системної перевірки тимчасових інформаційних обмежень у період воєнного стану.

Д.А. Біленець, О.В. Цуркан та В.Г. Кольба акцентують на фрагментарності правового регулювання, дублюванні функцій та недостатній ефективності механізмів інформаційної координації [3]. В.В. Горюлько вказує на наявність юридичних прогалин, колізій та недостатню адаптацію нормативної бази до умов воєнного стану. О.О. Фролов та В.Р. Рябуха встановлюють відсутність одноманітних і чітких правил, що регламентують механізми інформування спільноти про діяльність органів влади та процес публічного звітування. О.С. Малетова та А.О. Глушенко обґрунтовують, що правове врегулювання порядку, засобів і меж інформаційного обміну між суб'єктами публічного управління в умовах воєнного стану є необхідною передумовою координації дій та своєчасного прийняття управлінських рішень. І.О. Кутепов обґрунтовує, що стійкість демократичного ладу залежить не лише від інституційної дисципліни держави, а й від осмисленої взаємодії з громадянським суспільством. Зведені разом, ці висновки свідчать, що головна вада чинної інституційної моделі полягає у розриві між уже сформованою розширеною воєнною інституційною архітектурою та все ще недостатньо розгорнутою процедурною інфраструктурою її функціонування. Держава значно швидше сформувала багатосуб'єктний механізм реагування на інформаційні загрози, ніж створила нормативно узгоджені правила його прозорого, підконтрольного, передбачуваного і процедурно впорядкованого функціонування.

Висновки. Інституційні засади забезпечення реалізації права на інформацію та права на інформаційну діяльність в умовах воєнного стану становлять не довільне розширення кола органів, а конституційно зумовлену систему розподілу і взаємного врівноваження повноважень. Чинна модель достатньо повно визначає суб'єктів і механізми державного впливу на інформаційну сферу, однак залишає неврегульованою належну процедурну інфраструктуру їх функціонування. Виявлена нормативна асиметрія проявляється: у відсутності спеціальної воєнно-адаптованої процедури публічного обґрунтування рішень військових адміністрацій; у фрагментарності підзаконного регулювання мотивування, оприлюднення і перегляду рішень у цифровій та медійній сферах; у браку спеціалізованого режимного механізму парламентського моніторингу тимчасових інформаційних обмежень.

Компенсаторне значення в цій системі мають судова влада і парламентський контроль: саме вони покликані втримувати розширену виконавчу дискрецію воєнного часу в конституційно допустимих межах. Водночас ефективність цих механізмів безпосередньо залежить від процедурної визначеності їх застосування – доступності судового оскарження інформаційно обмежувальних рішень, реальності строків розгляду відповідних справ та наявності в парламенті регулярних інструментів отримання інформації про практику застосування обмежень.

З метою усунення зазначених вад пропонується: по-перше, доповнити Закон «Про правовий режим воєнного стану» спеціальною процедурою публічного мотивування рішень, що впливають на реалізацію інформаційних прав; по-друге, запровадити уніфіковані стандарти підзвітності та комунікації для всіх органів, які приймають інформаційно чутливі рішення в умовах воєнного стану; по-третє, передбачити регулярний механізм парламентського моніторингу практики застосування тимчасових інформаційних обмежень; (нова четверта пропозиція) по-четверте, забезпечити процесуальні умови ефективного судового оскарження рішень військових адміністрацій та інших суб'єктів, які обмежують інформаційні права, зокрема щодо розумних строків розгляду таких справ в умовах воєнного стану.

Інституційна спроможність воєнної моделі забезпечення інформаційних прав визначається не кількістю залучених органів, а тим, наскільки узгоджено закон розподіляє між ними повноваження, процедури комунікації та відповідальність.

Реалізація зазначених пропозицій дозволить перетворити вже сформовану воєнну інституційну архітектуру на процедурно завершену систему, в якій безпекова ефективність поєднується з юридичною визначеністю та підконтрольністю. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок є порівняльно-правовий аналіз інституційних моделей забезпечення інформаційних прав в умовах воєнного і надзвичайного стану в зарубіжних державах, що дозволить оцінити українську модель у ширшому європейському контексті.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Рудник Л.І. Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. № 4(60). С. 32–39. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/download/296975/289954/685400>
4. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
5. Пука М.П. Особливості реалізації права на інформацію про діяльність органів влади в умовах обмежень, запроваджених під час дії воєнного стану. *Juris Europensis Scientia*. 2025. № 4. С. 116–120. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2025/22.pdf
6. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
7. Коломєєв Т.О., Колпаков В.К., Титаренко М.В. Сучасні завдання національної системи стратегічних комунікацій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 8. С. 617–621. URL: https://www.lsej.org.ua/8_2024/148.pdf
8. Лісніченко А.С. Особливості утворення та функціонування військових адміністрацій в умовах збройної агресії Росії проти України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 231–234. URL: https://lsej.org.ua/5_2023/57.pdf
9. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09 квітня 1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
10. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022. № 2. С. 25–30. URL: <https://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/download/1079/1039/>
12. Соломаха А.Г. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 316–319. URL: https://lsej.org.ua/8_2023/73.pdf
13. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Сучасні виклики адміністративно-правових засад кібербезпеки України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 267–270. URL: https://lsej.org.ua/1_2023/63.pdf
14. Пішта В.І., Драбюк С.С., Рожкова М.Г. Міжнародне інституційне співробітництво у сфері захисту персональних даних в умовах розвитку штучного інтелекту та Інтернету речей. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 3 (88). С. 218–222. URL: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.29>
15. Литвин Н.А., Кузава В.І. Державний контроль за діяльністю медіа під час воєнного стану: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 312–314. URL: https://www.lsej.org.ua/5_2024/78.pdf
16. Медвідь Л.П. Зміст та характеристика парламентського контролю за додержанням прав та свобод людини і громадянина. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 175–180. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/32.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

R. A. Zakharchuk, PhD, Individual Entrepreneur
ORCID: 0009-0006-7832-842X

PECULIARITIES OF THE ADMINISTRATIVE PROCEDURE FOR THE ADMISSION AND ACCOUNTING OF HUMANITARIAN AID UNDER MARTIAL LAW

The article examines the peculiarities of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law. It is substantiated that such a procedure has a special, simplified, time-bound, digitalized and control-oriented character, since it combines the need for the rapid import of humanitarian cargo into the customs territory of Ukraine with the need to ensure proper accounting, transparency, reporting and targeted use of such aid. It is determined that the administrative procedure in the field of admission and accounting of humanitarian aid is formed with due regard to the provisions of the Law of Ukraine "On Humanitarian Aid", the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", the Customs Code of Ukraine and Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 953 of September 5, 2023.

The article analyzes the main stages of this procedure: automatic registration of the recipient in the Unified Register of Recipients of Humanitarian Aid, entering information on goods into the automated system, assigning a unique humanitarian aid code, preparing and submitting a declaration, customs admission and customs clearance, keeping records of actually received aid, preparing an inventory description, submitting a report on the availability and distribution of humanitarian aid, data monitoring and applying legal consequences in case of violation of established requirements.

Particular attention is paid to the legal significance of the declaration, the unique humanitarian aid code, the electronic cabinet, the inventory description and the report. It is concluded that under martial law the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid performs not only a registration and admission function, but also guarantee, control, evidentiary and law-enforcement functions.

Key words: humanitarian aid, administrative procedure, martial law, admission of humanitarian aid, accounting of humanitarian aid, declaration, unique humanitarian aid code, automated system, Unified Register of Recipients of Humanitarian Aid, inventory description, reporting, targeted use.

Р. А. Захарчук. Особливості адміністративної процедури пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану

У статті досліджено особливості адміністративної процедури пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що така процедура має спеціальний, спрощений, строковий, цифровізований та контрольний характер, оскільки поєднує потребу у швидкому ввезенні гуманітарних вантажів на митну територію України з необхідністю забезпечення їх належного обліку, прозорості, звітності та цільового використання. Визначено, що адміністративна процедура у сфері пропуску та обліку гуманітарної допомоги формується з урахуванням норм Закону України «Про гуманітарну допомогу», Закону України «Про адміністративну процедуру», Митного кодексу України та постанови Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2023 року № 953.

Проаналізовано основні стадії цієї процедури: автоматичну реєстрацію отримувача в Єдиному реєстрі отримувачів гуманітарної допомоги, внесення інформації про товари до автоматизованої системи, присвоєння унікального коду гуманітарної допомоги, формування та подання декларації, митний пропуск і митне оформлення, ведення обліку фактично отриманої допомоги, складання інвентаризаційного опису, подання звіту про наявність і розподіл гуманітарної допомоги, моніторинг даних та застосування правових наслідків у разі порушення встановлених вимог.

Особливу увагу приділено юридичному значенню декларації, унікального коду гуманітарної допомоги, електронного кабінету, інвентаризаційного опису та звіту. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану адміністративна процедура пропуску та обліку гуманітарної допомоги виконує не лише дозвільно-реєстраційну, а й гарантійну, контрольну, доказову та правоохоронну функції. Відзначено, що ефективність процедури пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану має оцінюватися не тільки за швидкістю пропуску гуманітарних вантажів через кордон, а й за здатністю держави забезпечити простежуваність їх руху, захист добросовісних отримувачів, недопущення нецільового використання та реальне надходження допомоги до набувачів.

Ключові слова: гуманітарна допомога, адміністративна процедура, воєнний стан, пропуск гуманітарної допомоги, облік гуманітарної допомоги, декларація, унікальний код гуманітарної допомоги, автоматизована система, Єдиний реєстр отримувачів гуманітарної допомоги, інвентаризаційний опис, звітність, цільове використання.

Statement of the problem. Under martial law, humanitarian aid is one of the key instruments for ensuring the vital needs of the population, supporting internally displaced persons, affected territorial communities, healthcare institutions, the social sphere, public authorities, military administrations and other entities that require urgent material,

© R. A. Zakharchuk, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

medical, technical or organizational support. The large scale of humanitarian flows, the involvement of foreign and domestic donors, the activities of charitable organizations, volunteer networks and international humanitarian structures have made it necessary to introduce a special administrative procedure that enables humanitarian aid to pass quickly across the customs border of Ukraine while at the same time ensuring its accounting, transparency, control and targeted use. The peculiarities of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid require scientific analysis as a special legal mechanism that combines the promptness of humanitarian response with the requirements of legality, public interest, digital accounting and control.

Analysis of recent research and publications. The issue of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law is relatively new for Ukrainian legal science, since the modern model of digital declaration, automated registration, the unique humanitarian aid code, electronic inventory description and reporting was formed after the beginning of the full-scale armed aggression against Ukraine. At the same time, certain aspects of this issue are addressed in contemporary scholarly works devoted to the digitalization of humanitarian aid, the protection of aid recipients' data, customs declarations, humanitarian logistics and the use of digital tools for managing crisis processes.

B. Wang, W. Lueks, J. Sukaitis, V. Graf Narbel and C. Troncoso, in their work "Not Yet Another Digital ID: Privacy-preserving Humanitarian Aid Distribution", examine the problem of digital identification in the field of humanitarian aid distribution. The authors note that traditional paper-based mechanisms for distributing aid do not scale to large population groups and have a low level of security, whereas digital systems may increase efficiency but at the same time create risks of excessive personal data collection [1]. This conclusion is important for Ukraine because the automated system for registering humanitarian aid must ensure traceability of the movement of humanitarian cargo without turning digital accounting into excessive interference with the rights of bona fide recipients and beneficiaries of aid.

E. Luvison, S. Chatel, J. Sukaitis, V. Graf Narbel, C. Troncoso and W. Lueks, in their study on a digital wallet for humanitarian aid, emphasize that digitalization of humanitarian distribution can improve the efficiency and fairness of aid, but requires clearly defined functional, security and privacy requirements [2]. In the context of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid, this approach allows one to conclude that digital tools should not merely record data on humanitarian cargo, but should also ensure a balance between procedural speed, information reliability, accountability of recipients and protection of the rights of participants in the humanitarian process.

C. Jeong, S. Kim, J. Park and Y. Choi, analyzing customs import declaration datasets, state that under conditions of significant cross-border flows, effective control over the movement of goods requires the use of data, risk-oriented approaches and cooperation between customs specialists and data analysis researchers [3]. This study is relevant to the topic of the article because humanitarian aid under martial law also moves across the customs border, while its rapid admission must be combined with verification of the accuracy of declarations, identification of discrepancies and prevention of abuse.

R. Iradukunda, F. Rowe and E. Pietrostefani, in their study on the use of GPS mobile phone data to estimate internal displacement in Ukraine, emphasize that accurate and timely estimates of population displacement are necessary for timely humanitarian response and for prioritizing the allocation of resources to areas where they are most needed [4]. This provision is important for the analysis of humanitarian aid accounting, since accounting should not be reduced to formal reporting on imported goods. It must provide management information on where aid is directed, which needs it covers and whether its distribution corresponds to the actual humanitarian situation.

Thus, the available studies create an important scholarly basis for analyzing digitalization, accountability, data security, customs control and humanitarian logistics. At the same time, the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid in Ukraine under martial law, its stages, the legal significance of the declaration, unique code, inventory description, report and the consequences of violating the procedure remain insufficiently comprehensively studied. This determines the relevance of further scientific analysis of this topic.

The purpose of the article is to disclose the peculiarities of the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law, to determine its main stages, legal nature, functions, procedural guarantees, control elements and legal consequences of violating the established procedure.

Presentation of the main material. The administrative procedure in the field of admission and accounting of humanitarian aid has a special legal character. It cannot be reduced solely to customs clearance of cargo or to the technical entry of information into an electronic system. By its nature, it is a comprehensive procedure of public administration within which elements of registration, declaration, customs admission, information exchange, accounting, reporting, monitoring and control over the targeted use of humanitarian aid are combined.

The Law of Ukraine "On Humanitarian Aid" defines humanitarian aid as targeted, address-based, free-of-charge assistance in monetary or in-kind form, in the form of non-refundable financial aid or voluntary donations, as well as assistance in the form of performing works or providing services, provided by foreign and domestic donors for humanitarian reasons to recipients of humanitarian aid in Ukraine or abroad [5]. This Law also defines humanitarian response as a set of actions and measures aimed at ensuring the vital needs of the population, protecting life and health, evacuation, provision of humanitarian aid and social services, and overcoming the consequences

of armed aggression or armed conflict [5]. Therefore, the procedure for admission and accounting of humanitarian aid should be considered not as an isolated customs procedure, but as a component of humanitarian response.

According to Article 2 of the Law of Ukraine “On Humanitarian Aid”, relations concerning the adoption, entry into force, administrative appeal, execution and termination of administrative acts in the field of receiving, providing, formalizing, distributing and controlling the targeted use of humanitarian aid are governed by the Law of Ukraine “On Administrative Procedure”, taking into account the specific features established by the special law [5]. This provision is of fundamental importance because it directly includes the field of humanitarian aid within administrative-procedural regulation.

The Law of Ukraine “On Administrative Procedure” defines an administrative procedure as the procedure established by law for considering and resolving a case, and an administrative act as a decision or legally significant action of an individual character adopted or performed by an administrative body to resolve a specific case [7]. The principles of administrative procedure include, in particular, the rule of law, legality, legal certainty, reasonableness, proportionality, openness, timeliness, efficiency, the presumption of lawfulness of a person’s actions and claims, guaranteeing a person’s right to participate in administrative proceedings and effective remedies [7]. In the field of humanitarian aid, these principles mean that even a simplified martial-law procedure must remain legal, predictable, proportionate and oriented toward the public interest.

The special procedure for the admission and accounting of humanitarian aid during martial law is established by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “Certain Issues of Organizing the Operation of the Automated System for Registering Humanitarian Aid” of September 5, 2023 No. 953 (hereinafter – the Procedure). Paragraph 1 of the Procedure approved by this Resolution states that it establishes a simplified mechanism for recognizing goods as humanitarian aid, their admission through the customs border of Ukraine, customs clearance, receipt, provision, distribution and control over the targeted use of humanitarian aid imported into the customs territory of Ukraine [8]. It follows that Resolution No. 953 is a special procedural act that replaces general pre-war approaches to recognizing and formalizing humanitarian aid with a special regime adapted to martial law.

The first peculiarity of this procedure is its simplified and declarative character. The Procedure provides that during martial law, certain categories of goods imported into the customs territory of Ukraine in accordance with the Procedure are recognized as humanitarian aid on a declarative basis without the adoption of a separate decision by specially authorized state bodies for humanitarian aid [8]. This approach substantially changes the administrative logic of the procedure: the state shifts the emphasis from a preliminary individual decision recognizing aid as humanitarian to electronic declaration, accounting and subsequent control.

The second peculiarity is the digitalization of the procedure. Paragraph 2 of the Procedure provides that the formation and/or submission of a declaration is carried out electronically through the Unified State Information Web Portal “Single Window for International Trade” or through the automated system for registering humanitarian aid, while recipient registration, entering information on goods, preparing an inventory description and preparing a report are carried out using the automated system [8]. Thus, the automated system is not an auxiliary technical tool, but the central procedural instrument through which the legal regime of humanitarian aid is implemented under martial law.

The third peculiarity is the automatic acquisition of recipient status. According to paragraph 3 of the Procedure, a person acquires the status of recipient from the moment of automatic registration in the Unified Register, which is carried out by assigning a humanitarian aid recipient number [8]. This provision has significant administrative and legal importance, since recipient status arises not as a result of a lengthy permit procedure, but through an automated registration action. At the same time, this status is neither unconditional nor final, since its preservation depends on the recipient’s subsequent fulfilment of obligations regarding accounting, reporting and targeted use of humanitarian aid.

The fourth peculiarity is the use of the unique humanitarian aid code. According to paragraph 4 of the Procedure, before starting the declaration of goods, the recipient enters information on such goods into the automated system, and based on the entered information the relevant list of goods is automatically assigned a unique humanitarian aid code [8]. The entry of information and assignment of such a code certifies the fact that the goods have been recognized as humanitarian aid within the declarative procedure [8]. Thus, the unique code performs not only an identification function, but also a legal-confirmation function.

The fifth peculiarity is the special procedure for submitting the declaration. According to paragraph 6 of the Procedure, the declaration may be created electronically and submitted to the customs authority through information exchange between information and communication systems, or printed together with a unique electronic identifier for submission to customs authorities in paper form [8]. Submission of a declaration without the unique humanitarian aid code is not permitted, and the list of goods stated in the declaration must correspond to the list of goods whose information has been entered into the automated system under the relevant unique code [8].

The legal significance of the declaration lies in the fact that from the moment of its acceptance by the customs authority, it is a document certifying facts that have legal significance [8]. This means that the declaration in the procedure for admitting humanitarian aid is not an ordinary information form. It records data on the recipient, donor, goods, their quantity, weight, category, vehicle and other essential circumstances

that may subsequently be relevant for accounting, reporting, control, establishing the fact of discrepancy or resolving the issue of liability.

The sixth peculiarity is the combination of customs admission with electronic verification of information. Paragraph 6 of the Procedure provides that if the data stated in the declaration do not correspond to the data of the automated system, the customs official refuses to admit the humanitarian aid cargo into the territory of Ukraine, except for the specified exception concerning a lower declared weight [8]. This indicates that in this procedure the customs authority verifies not only the physical fact of moving the cargo, but also the information consistency between the declaration and the entry in the automated system.

The seventh peculiarity is the limited possibility of amending the declaration. The general rule is that amendments to the declaration are allowed only before it is submitted to the customs authority at the checkpoint across the state border of Ukraine [8]. Exceptions concern, in particular, correction of certain technical errors, information about the vehicle, donor or recipient under a special procedure involving the submission of an application, supporting documents and adoption of a relevant decision by the authorized body [8]. This approach is aimed at ensuring the stability of the declaration as a legally significant document and preventing arbitrary correction of information after customs clearance.

The eighth peculiarity is the obligation to keep records of actually received humanitarian aid. According to paragraph 10 of the Procedure, certain recipients, in particular budgetary institutions and local self-government bodies, no later than 15 calendar days from the date of entering information on customs clearance of humanitarian aid under the declaration, keep records of actually received humanitarian aid by preparing an inventory description in the electronic cabinet of the automated system [8]. For recipients of medical humanitarian aid, a special period is established – no later than 60 calendar days – using the MedData information and analytical system [8].

The inventory description has important evidentiary significance. If the actually received humanitarian aid does not correspond to the data specified in the declaration, the recipient is obliged to prepare and submit an inventory description of the actually received humanitarian aid, which confirms the actual receipt of aid [8]. At the same time, submission of such a description is considered notification of law enforcement bodies about the established fact of discrepancy [8]. Therefore, the inventory description performs the function not only of an accounting document, but also of a primary means of recording the risk of violation or discrepancy.

The ninth peculiarity is recipient reporting. Paragraph 12 of the Procedure establishes that the recipient, except for recipients of medical humanitarian aid, by the 15th day of the month following the month of customs clearance of humanitarian aid, prepares and submits a report in the electronic cabinet of the automated system or uploads a copy of a paper or electronic report [8]. The report is submitted by the 15th day of each month on a cumulative basis separately for each list of goods until the humanitarian aid is fully distributed [8]. Thus, reporting has a continuing character and does not end with the first submission of a report if the aid has not been fully distributed.

The tenth peculiarity is the existence of a legal presumption of non-targeted use in the absence of a report. According to paragraph 13 of the Procedure, declared humanitarian aid for which no report has been submitted within 90 calendar days from the date of entering information on customs clearance of humanitarian aid under the declaration is considered aid for which there is no accounting regarding receipt and targeted use and is deemed to have been used not for its intended purpose [8]. This provision is one of the most important in the procedure because it directly links failure to fulfil the reporting obligation with a negative legal consequence for the recipient.

The eleventh peculiarity is the possibility of losing recipient status. Paragraph 14 of the Procedure provides that the recipient, with the exception of certain budgetary and public entities, loses the status of humanitarian aid recipient from the moment their account in the Unified Register is blocked [8]. Such blocking may be carried out automatically if a report is not submitted within 90 calendar days or if up-to-date information on the availability of humanitarian aid is not submitted for 90 consecutive days, as well as by the administrator of the automated system where the defined grounds exist [8]. In the case of the first violation, the recipient loses the status for three months, and in the case of a repeated violation, re-registration is possible no earlier than after six months [8].

The twelfth peculiarity is the openness of a significant part of the information. Paragraph 17 of the Procedure provides that declarations, reports, inventory descriptions and copies of primary documents generated in the automated system or uploaded to it are placed in free and open access, except for information concerning aid for certain entities of the security and defense sector, military administrations, law enforcement bodies and other defined entities [8]. This provision forms a public-control element of the procedure, since accounting for humanitarian aid becomes available not only to state bodies, but also to public monitoring within limits compatible with security requirements.

The thirteenth peculiarity is data monitoring. According to paragraph 16 of the Procedure, the National Social Service conducts monitoring of data on humanitarian aid and its distribution [8]. Monitoring in this field should not be viewed as formal observation. Its content lies in the possibility of analyzing information, identifying risks, discrepancies, repeated violations, absence of reporting or suspicious movement of humanitarian cargo. Thus, the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid has not only a registration but also an analytical and supervisory character.

From an administrative-law perspective, the procedure in question has several functions. The first is the operational function, which consists in ensuring the rapid admission of humanitarian aid through the customs border of Ukraine. The second is the legitimizing function, which consists in confirming the humanitarian status of goods through the declarative principle, the automated system and the unique humanitarian aid code. The third is the accounting function, which ensures recording of the actually received aid, its balances and distribution. The fourth is the control function, which allows verification of the correspondence between declared and actual data, as well as the targeted use of aid. The fifth is the evidentiary function, since the declaration, inventory description and report may confirm or refute the lawfulness of the recipient's actions. The sixth is the law-enforcement function, which is manifested in the possibility of transferring information to competent bodies and applying legal consequences.

Therefore, the administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law is a procedure of a special type. It is not a classical permit procedure, since a significant part of actions is performed on a declarative basis and through automated mechanisms. At the same time, it is not a purely informational procedure, since its results have legal consequences: acquisition of recipient status, recognition of goods as humanitarian aid, admission through the customs border, emergence of the reporting obligation, the possibility of losing recipient status and liability for violations of legislation. It is important that simplification of the procedure does not mean deregulation. On the contrary, the wartime model for admitting humanitarian aid is built on replacing a preliminary administrative decision with subsequent digital control. That is, the state simplifies the entry of humanitarian aid into the customs territory of Ukraine, but strengthens the significance of accounting, reporting, monitoring and legal liability after such admission. This is precisely what distinguishes the modern model from a purely permit-based system.

Conclusions. The administrative procedure for the admission and accounting of humanitarian aid under martial law is a special legal mechanism that combines simplification of the import of humanitarian aid with requirements for electronic accounting, reporting, monitoring and control over its targeted use. Its peculiarity is that humanitarian aid is recognized on a declarative basis, while the legal significance of the procedure is ensured through the automated system, the unique humanitarian aid code, the declaration, the inventory description and the report.

The main stages of this procedure are: 1. automatic registration of the recipient in the Unified Register; 2. entering information on goods into the automated system; 3. assigning the unique humanitarian aid code; 4. preparing and submitting the declaration; 5. customs admission and customs clearance; 6. accounting for actually received aid; 7. preparing the inventory description; 8. submitting the report; 9. data monitoring and application of legal consequences in case of violation of the procedure.

Bibliography:

1. Wang B., Lueks W., Sukaitis J., Graf Narbel V., Troncoso C. Not Yet Another Digital ID: Privacy-preserving Humanitarian Aid Distribution. arXiv preprint. 2023. arXiv:2303.17343. 23 p. URL: <https://arxiv.org/abs/2303.17343>.
2. Luvison E., Chatel S., Sukaitis J., Graf Narbel V., Troncoso C., Lueks W. A Low-Cost Privacy-Preserving Digital Wallet for Humanitarian Aid Distribution. arXiv preprint. 2024. arXiv:2410.15942. 16 p. URL: <https://arxiv.org/abs/2410.15942>.
3. Jeong C., Kim S., Park J., Choi Y. Customs Import Declaration Datasets. arXiv preprint. 2022. arXiv:2208.02484. 9 p. URL: <https://arxiv.org/abs/2208.02484>.
4. Iradukunda R., Rowe F., Pietrostefani E. Producing population-level estimates of internal displacement in Ukraine using GPS mobile phone data. arXiv preprint. 2025. arXiv:2504.00003. URL: <https://arxiv.org/abs/2504.00003>.
5. On Humanitarian Aid: Law of Ukraine of October 22, 1999 No. 1192-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. No. 51. Art. 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1192-14>.
6. On the Legal Regime of Martial Law: Law of Ukraine of May 12, 2015 No. 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. No. 28. Art. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>.
7. On Administrative Procedure: Law of Ukraine of February 17, 2022 No. 2073-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2023. No. 15. Art. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>.
8. Certain Issues of Admission and Accounting of Humanitarian Aid under Martial Law: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 5, 2023 No. 953. Ofitsiyni Visnyk Ukrainy. 2023. No. 87. Art. 5038. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/953-2023-%D0%BF>.
9. Customs Code of Ukraine: Code of Ukraine of March 13, 2012 No. 4495-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2012. No. 44-45, No. 46-47, No. 48. Art. 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4495-17>.

10. On Electronic Identification and Electronic Trust Services: Law of Ukraine of October 5, 2017 No. 2155-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2017. No. 45. Art. 400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19>.

11. Certain Issues of Organizing the Operation of the Automated System for Registering Humanitarian Aid: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 9, 2020 No. 927. Ofitsiyni Visnyk Ukrainy. 2020. No. 84. Art. 2694. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/927-2020-%D0%BF>.

Дата першого надходження статті до видання: 01.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Л. Г. Кондрат, аспірантка кафедри конституційного
і адміністративного права
Державного некомерційного підприємства «Державний
університет «Київський авіаційний інститут»»
ORCID: 0009-0000-9255-1237

УЧАСНИКИ СИСТЕМИ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджується діяльність основних суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення України, яка визначається необхідністю підвищення результативності функціонування цього напрямку фінансового ринку як важливого механізму формування додаткових пенсійних ресурсів у довгостроковій перспективі. Вказано, що в умовах демографічних трансформацій, зокрема поступового старіння населення, посилення фінансового навантаження на солідарну пенсійну систему, нестабільності макроекономічного середовища та недостатнього рівня фінансової культури громадян, роль недержавного пенсійного забезпечення суттєво зростає. Воно розглядається не лише як додаткове джерело доходів майбутніх пенсіонерів, а й як важливий елемент розвитку внутрішнього інвестиційного потенціалу держави.

Важливим аспектом дослідження визнано оцінку нормативно-правового забезпечення діяльності основних учасників системи недержавного пенсійного забезпечення, зокрема недержавних пенсійних фондів, страхових компаній та інших фінансових установ, залучених до цього процесу. Чинна регуляторна база потребує подальшого розвитку з урахуванням змін у фінансовому середовищі, сучасних вимог до управління пенсійними активами, а також необхідності наближення української системи до європейських принципів регулювання та нагляду.

Аргументовано, що окремою проблемою залишається недостатня сформованість фінансової інфраструктури, необхідної для ефективного інвестування пенсійних активів. Обмежений спектр доступних фінансових інструментів ускладнює процес диверсифікації інвестиційних портфелів та знижує можливості отримання стабільної доходності в умовах довгострокового управління коштами учасників системи. Унаслідок цього суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення змушені здійснювати діяльність за умов обмеженого вибору надійних і водночас прибуткових напрямів інвестування, що створює додаткові ризики для виконання майбутніх зобов'язань перед вкладниками.

Ключові слова: недержавне пенсійне страхування, суб'єкт, трирівнева модель пенсійного забезпечення.

L. H. Kondrat. Participants in the non-state pension provision system

The article examines the activities of the main entities within the system of non-state pension provision in Ukraine, which is determined by the need to improve the effectiveness of this segment of the financial market as an important mechanism for the formation of additional pension resources in the long term. It is emphasized that under conditions of demographic transformations, particularly the gradual ageing of the population, increasing financial pressure on the solidarity pension system, macroeconomic instability, and insufficient financial literacy among citizens, the role of non-state pension provision is becoming increasingly significant. It is considered not only as an additional source of income for future retirees but also as an important element in the development of the country's domestic investment potential.

An important aspect of the research is the assessment of the regulatory and legal framework governing the activities of the main participants in the non-state pension provision system, including non-state pension funds, insurance companies, and other financial institutions involved in this process. The existing regulatory framework requires further improvement, taking into account changes in the financial environment, modern requirements for pension asset management, as well as the need to align the Ukrainian system with European principles of financial regulation and supervision.

It is substantiated that the insufficient development of financial infrastructure necessary for the effective investment of pension assets remains a significant challenge. The limited range of available financial instruments complicates the diversification of investment portfolios and reduces opportunities for achieving stable returns under conditions of long-term management of participants' funds. As a result, entities operating within the non-state pension provision system are forced to function with a limited choice of reliable and simultaneously profitable investment opportunities, which creates additional risks for fulfilling future obligations to contributors.

Key words: non-state pension provision, entity, three-tier pension system.

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні характеризується наявністю низки структурних проблем, які стримують її повноцінний розвиток. Однією з ключових перешкод залишається недостатній рівень довіри населення до відповідних фінансових інституцій. Така ситуація зумовлена комплексом факторів, серед яких недостатня прозорість

© Л. Г. Кондрат, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

діяльності окремих учасників ринку, складність фінансових продуктів для пересічних громадян, обмеженість доступної інформації щодо умов участі у пенсійних програмах, а також потреба у подальшому вдосконаленні системи державного контролю та нагляду.

Не менш важливою проблемою є низький рівень залучення населення до використання інструментів недержавного пенсійного накопичення. Така тенденція пояснюється як недостатньою обізнаністю громадян щодо переваг довгострокового пенсійного планування, так і невисокою платоспроможністю значної частини населення. Крім того, обмеженість державних стимулів для участі у недержавних пенсійних програмах знижує мотивацію громадян до формування індивідуальних накопичень.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед досліджень особливостей адміністративно-правового регулювання систем державного та недержавного пенсійного забезпечення можна виділити публікації таких вчених, як О.Є. Дахнова, О. Линдюк, які вивчили сутність системи пенсійного забезпечення в цілому, Н.В. Бугас, Г.В. Дмитренко, Л.В. Діденко, які визначили особливості функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення.

Метою статті є дослідження ролі та особливостей функціонування основних учасників системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових суб'єктів системи недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ) – це спеціалізовані фінансові установи, діяльність яких пов'язана з акумулюванням пенсійних внесків громадян, подальшим інвестуванням сформованих активів та здійсненням виплат накопичених коштів учасникам після досягнення ними пенсійного віку або настання інших умов, передбачених відповідними договорами. Саме НПФ займають центральне місце у структурі недержавного пенсійного забезпечення, основна концепція якого полягає у забезпеченні додаткового рівня пенсійних доходів за рахунок добровільних внесків громадян або роботодавців [1].

Головним завданням недержавних пенсійних фондів є створення ефективного та стабільного механізму накопичення, збереження і примноження пенсійних ресурсів, що у майбутньому дозволяє забезпечити додаткову фінансову підтримку особи після завершення її професійної діяльності. НПФ функціонують як окремі фінансові інституції, робота яких здійснюється відповідно до встановлених законодавчих вимог та перебуває під контролем уповноважених органів державного регулювання. Така система забезпечує захист прав учасників, підвищує рівень прозорості діяльності фондів та сприяє належному виконанню ними своїх зобов'язань.

Функціонування НПФ забезпечується сукупністю взаємопов'язаних функцій, які охоплюють усі етапи процесу недержавного пенсійного накопичення – від моменту залучення внесків до моменту здійснення пенсійних виплат учасникам [2].

Однією з фундаментальних є акумуляційна функція, сутність якої полягає у прийнятті та накопиченні пенсійних внесків, що надходять від фізичних осіб або роботодавців. Саме завдяки реалізації цієї функції формується фінансова основа для майбутніх виплат та забезпечується процес створення індивідуальних пенсійних накопичень.

Важливе значення має також облікова функція, яка передбачає організацію персоніфікованого обліку внесків кожного учасника фонду. Її реалізація дозволяє забезпечувати точне визначення обсягу накопичених коштів, контролювати рух пенсійних активів та підтримувати прозорість фінансових відносин між НПФ і вкладниками [3].

Однією з основних складових діяльності недержавних пенсійних фондів є інвестиційна функція, яка передбачає використання акумульованих пенсійних коштів шляхом їх розміщення у різноманітні фінансові інструменти з метою отримання інвестиційного доходу. Саме ефективне інвестування дозволяє збільшувати обсяг пенсійних активів, а також частково компенсувати негативний вплив інфляційних процесів на накопичені кошти.

Безпосередньо пов'язаною з інвестиційною діяльністю є функція управління активами. Вона включає процес формування інвестиційного портфеля, визначення напрямів вкладення коштів, вибір відповідних стратегій управління та здійснення контролю за результативністю використання активів. Якість реалізації цієї функції безпосередньо впливає на рівень прибутковості, надійності та загальну фінансову стабільність недержавного пенсійного фонду.

Важливою функцією НПФ є виплатна функція, яка полягає у здійсненні пенсійних виплат учасникам після виникнення відповідних юридичних підстав, зокрема досягнення пенсійного віку або інших умов, визначених пенсійним контрактом. Крім того, недержавні пенсійні фонди виконують інформаційно-консультативну функцію, зміст якої полягає у забезпеченні учасників необхідною інформацією щодо стану їхніх індивідуальних накопичень, результатів інвестиційної діяльності фонду та можливих ризиків, пов'язаних із функціонуванням системи [4].

Окремим напрямом діяльності НПФ є управління ризиками, спрямоване на забезпечення фінансової стійкості фонду шляхом зменшення можливих негативних наслідків інвестиційної діяльності. Реалізація цієї функції передбачає диверсифікацію активів, оцінку їх надійності, контроль за структурою інвестиційного портфеля та дотримання встановлених законодавством обмежень.

Таким чином, комплексне виконання зазначених функцій забезпечує ефективне функціонування недержавних пенсійних фондів, підтримує їх фінансову стабільність та дозволяє реалізувати основне призначення цієї інституції – формування додаткового джерела доходу громадян після завершення трудової діяльності та підвищення рівня їхнього пенсійного забезпечення.

Наступним важливим суб'єктом системи недержавного пенсійного забезпечення є адміністратори недержавних пенсійних фондів. Вони являють собою спеціалізовані юридичні особи, основною сферою діяльності яких є організаційне, облікове та інформаційне забезпечення процесів функціонування недержавних пенсійних фондів. Адміністратори виконують роль своєрідної зв'язуючої ланки між пенсійними фондами та їх учасниками, забезпечуючи належну організацію обліку, контроль за рухом пенсійних внесків, а також своєчасність і правильність проведення пенсійних виплат відповідно до умов укладених договорів [5].

До основних завдань адміністраторів НПФ належить здійснення персоніфікованого обліку учасників пенсійного фонду, реєстрація та контроль надходження пенсійних внесків, оброблення інформації щодо стану індивідуальних пенсійних рахунків, а також формування фінансової, статистичної та іншої передбаченої законодавством звітності. Крім виконання облікових функцій, адміністратори забезпечують організаційну підтримку діяльності фондів та сприяють ефективній координації взаємодії між усіма учасниками системи недержавного пенсійного забезпечення [6].

Діяльність адміністраторів НПФ охоплює широкий спектр організаційних і контрольних повноважень, реалізація яких є необхідною умовою стабільної роботи системи та захисту прав вкладників. Одним із найбільш важливих напрямів їхньої роботи є ведення персоніфікованого обліку пенсійних накопичень. Цей процес передбачає збір, систематизацію, актуалізацію та зберігання інформації про кожного учасника фонду, включаючи відомості щодо розміру внесків, стану індивідуальних рахунків, а також результатів управління пенсійними активами. Саме такий індивідуалізований підхід дозволяє забезпечити достовірність розрахунків накопичень та створює основу для правильного визначення майбутніх пенсійних виплат відповідно до умов пенсійного договору.

Важливим елементом діяльності адміністраторів є інформаційне забезпечення учасників недержавних пенсійних фондів. У межах цього напрямку вони здійснюють регулярне інформування щодо стану персональних пенсійних рахунків, обсягів сформованих накопичень, результатів інвестиційної діяльності фонду та витрат, пов'язаних з управлінням пенсійними активами. Надання такої інформації відбувається у формах та строки, визначені законодавчими вимогами або положеннями укладених договорів [7]. Забезпечення відкритості інформаційних потоків підвищує прозорість діяльності НПФ та дозволяє учасникам здійснювати контроль за формуванням і використанням власних пенсійних накопичень.

Окреме значення має функція адміністраторів щодо забезпечення відповідності діяльності недержавних пенсійних фондів встановленим нормативно-правовим вимогам. Вона включає перевірку правильності проведення облікових операцій, підготовку та своєчасне подання звітності до відповідних контролюючих органів, а також забезпечення належного захисту персональних даних учасників. Крім того, адміністратори здійснюють контроль за виконанням положень пенсійних договорів, дотриманням встановлених процедур та правомірністю здійснення пенсійних виплат.

Ефективна реалізація зазначених функцій сприяє забезпеченню стабільності правового та фінансового середовища діяльності недержавних пенсійних фондів, підвищує рівень організованості системи та формує передумови для зміцнення довіри громадян до механізмів недержавного пенсійного забезпечення.

Для оцінювання ефективності роботи адміністраторів недержавних пенсійних фондів необхідно враховувати комплекс критеріїв, які характеризують якість виконання ними своїх функцій [8]. Одним із визначальних показників є рівень професійної компетентності працівників адміністратора. Він включає наявність профільної освіти, практичного досвіду у сфері пенсійного забезпечення, відповідних професійних сертифікатів та дозвільних документів.

Високий рівень кваліфікації персоналу адміністратора безпосередньо впливає на ефективність обслуговування учасників пенсійного фонду, точність ведення персоніфікованого обліку, якість підготовки документації та правильність здійснення фінансових операцій [9]. Саме професійна компетентність працівників є одним із ключових чинників забезпечення надійності та результативності діяльності адміністраторів у системі недержавного пенсійного забезпечення.

Одним із важливих критеріїв оцінювання діяльності адміністратора є рівень якості взаємодії з учасниками пенсійного фонду. Цей показник характеризується швидкістю та ефективністю опрацювання звернень, доступністю консультаційних послуг, якістю інформаційного супроводу, а також оперативністю реагування на зміни, що стосуються індивідуальних пенсійних рахунків учасників. Високий рівень обслуговування має важливе значення для формування позитивного сприйняття системи недержавного пенсійного забезпечення та зміцнення довіри громадян до її інституцій.

Водночас суттєвим фактором ефективності роботи адміністратора є забезпечення прозорості його діяльності. Учасники недержавних пенсійних фондів мають отримувати своєчасну, достовірну та зрозумілу інформацію щодо обсягів власних накопичень, результатів інвестиційної діяльності, а також основних

фінансових показників функціонування фонду. Відкритість інформації, якість звітності та повнота розкриття даних є необхідними умовами для забезпечення належного рівня довіри до системи недержавного пенсійного забезпечення в цілому.

Важливим напрямом удосконалення діяльності адміністраторів є створення зручних механізмів взаємодії з учасниками фондів [10]. Використання сучасних цифрових технологій, зокрема електронних сервісів, персональних кабінетів користувачів, можливості дистанційного доступу до інформації про накопичення та внесення змін до персональних даних, дозволяє значно підвищити якість і швидкість обслуговування. Додатковим елементом ефективної комунікації є функціонування контактних центрів, які забезпечують оперативне вирішення питань учасників та надання необхідної консультаційної допомоги.

Таким чином, адміністратори недержавних пенсійних фондів виступають одним із ключових елементів системи недержавного пенсійного забезпечення, оскільки ефективність їхньої діяльності безпосередньо впливає на рівень організаційної стабільності, інформаційної відкритості та довіри громадян до пенсійних інституцій.

Наступною важливою категорією учасників системи недержавного пенсійного забезпечення є компанії з управління активами. Це спеціалізовані фінансові установи, основним напрямом діяльності яких є професійне управління пенсійними активами з метою їх ефективного розміщення, збереження та примноження [11]. Саме ці компанії відіграють визначальну роль у процесі інвестування накопичених пенсійних коштів, оскільки від якості прийнятих ними управлінських рішень залежить рівень інвестиційного доходу учасників недержавних пенсійних фондів.

Головним завданням компаній з управління активами є забезпечення приросту пенсійного капіталу шляхом здійснення виваженої інвестиційної діяльності, що ґрунтується на принципах прибутковості, безпеки, ліквідності активів та мінімізації ризиків. Для реалізації цієї мети кошти пенсійних фондів можуть розміщуватися у різноманітні фінансові інструменти, зокрема державні та корпоративні цінні папери, акції, банківські депозити та інші активи, які мають потенціал забезпечення стабільного доходу у довгостроковій перспективі.

Одним із основних напрямів роботи компаній з управління активами є формування та реалізація інвестиційної політики, яка визначає принципи розподілу пенсійних ресурсів між різними категоріями активів з урахуванням поточної ситуації на фінансовому ринку, допустимого рівня ризику та очікуваної дохідності. Грамотно сформований інвестиційний портфель дозволяє не лише зберігати накопичені пенсійні кошти, а й забезпечувати їх поступове збільшення, що є важливою умовою підвищення рівня майбутнього пенсійного забезпечення громадян [12].

Крім безпосереднього управління активами, компанії здійснюють постійний аналіз стану фінансових ринків, оцінюють економічні тенденції, визначають потенційні ризики та за необхідності коригують структуру інвестиційного портфеля. Такий підхід дозволяє підтримувати стабільність інвестиційної діяльності, своєчасно реагувати на зміни зовнішнього середовища та забезпечувати ефективне використання пенсійних ресурсів. У цьому контексті діяльність компаній з управління активами є одним із визначальних чинників надійності системи недержавного пенсійного забезпечення та фінансової захищеності майбутніх пенсіонерів.

Оцінювання ефективності діяльності компаній з управління активами передбачає аналіз низки показників, серед яких особливе значення має результативність інвестиційної діяльності та якість управління пенсійними ресурсами. Одним із ключових критеріїв є рівень отриманої дохідності від інвестування активів, який дозволяє визначити ефективність прийнятих управлінських рішень [13]. Для цього здійснюється порівняння фактичних результатів діяльності компанії з динамікою ринкових індексів, показниками інших учасників ринку та запланованими орієнтирами щодо зростання пенсійних накопичень. Такий аналіз дає можливість оцінити доцільність обраної інвестиційної стратегії та професійний рівень управління активами.

Не менш важливим аспектом оцінювання є ефективність системи управління інвестиційними ризиками. Окрім показників прибутковості, необхідно враховувати можливі фінансові загрози, які виникають у процесі розміщення пенсійних коштів. У межах цього напряму аналізуються рівень диверсифікації інвестиційного портфеля, застосування механізмів зниження ризиків та здатність компанії адаптуватися до змін ринкового середовища. Розвинена система ризик-менеджменту дозволяє забезпечити більшу стабільність пенсійних активів, знизити ймовірність фінансових втрат та підвищити надійність функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення.

Важливим критерієм оцінювання діяльності компаній з управління активами є їх здатність забезпечувати відповідність усіх операцій вимогам чинного законодавства у сфері управління пенсійними ресурсами. Інвестиційні рішення мають прийматися виключно в межах установлених нормативно-правових положень, які визначають правила розміщення активів, обмеження щодо використання окремих фінансових інструментів, а також допустимий рівень інвестиційного ризику. Порушення таких вимог може спричинити негативні наслідки, зокрема застосування регуляторних заходів, виникнення фінансових втрат та зменшення рівня довіри учасників до системи недержавного пенсійного забезпечення.

Компанії з управління активами є одним із базових елементів системи недержавного пенсійного забезпечення, оскільки саме вони забезпечують професійне управління сформованими пенсійними активами та здійснюють їх ефективне розміщення з метою отримання інвестиційного доходу. Основним напрямом їх діяльності є раціональне використання фінансових ресурсів учасників фондів, спрямоване на збереження, примноження накопичень та зниження потенційних фінансових ризиків.

Однією з основних функцій компаній з управління активами є здійснення інвестиційної діяльності. У межах цієї функції вони приймають рішення щодо розміщення пенсійних коштів у різні категорії фінансових активів, серед яких державні цінні папери, корпоративні облігації, акції, банківські депозити та інші інструменти фінансового ринку [14]. Основною метою такого управління є забезпечення стабільного приросту пенсійного капіталу учасників фондів у довгостроковому періоді.

Важливе місце у діяльності компаній займає формування інвестиційної стратегії. Вона передбачає визначення принципів розподілу пенсійних активів між різними видами вкладень з урахуванням поточного стану фінансового ринку, прогнозів економічного розвитку, очікуваної прибутковості та рівня допустимих ризиків. Раціонально сформована стратегія дозволяє досягнути оптимального співвідношення між необхідним рівнем доходності та забезпеченням фінансової стабільності пенсійних активів.

Ще одним важливим напрямом діяльності є управління ризиками, яке передбачає комплекс заходів щодо виявлення, оцінювання та мінімізації можливих негативних наслідків інвестиційної діяльності. Компанії здійснюють постійний аналіз ризикових факторів, контролюють зміни ринкової ситуації та використовують механізми диверсифікації активів [15]. Це дозволяє зменшити залежність результатів діяльності від коливань фінансового ринку та забезпечити більш стабільний рівень збереження пенсійних накопичень.

Значну роль у роботі компаній з управління активами виконує аналітична функція. Вона полягає у систематичному дослідженні стану фінансового середовища, оцінюванні перспективності окремих інвестиційних інструментів, аналізі економічних тенденцій та прогнозуванні можливих змін ринкових умов [3]. Результати такої аналітичної діяльності використовуються під час прийняття управлінських рішень щодо структури та напрямів інвестування пенсійних активів.

Крім того, компанії реалізують контрольну функцію, яка спрямована на забезпечення відповідності інвестиційної діяльності законодавчим нормам та внутрішнім правилам управління активами. Вони здійснюють контроль за дотриманням встановлених обмежень, вимог щодо диверсифікації інвестиційного портфеля та визначених параметрів ризику.

Окреме значення має інформаційна функція компаній з управління активами. Вона передбачає підготовку та надання інформації щодо результатів управління пенсійними активами, рівня отриманої доходності, структури інвестиційного портфеля та інших показників діяльності [8]. Забезпечення прозорості такої інформації сприяє підвищенню обізнаності учасників та формуванню довіри до системи недержавного пенсійного забезпечення.

Отже, компанії з управління активами є одним із визначальних суб'єктів функціонування недержавних пенсійних фондів, оскільки саме від професійності їх роботи залежить ефективність інвестування пенсійних коштів, рівень доходності накопичень та фінансова захищеність учасників. Аналіз результативності діяльності таких компаній дозволяє визначити проблемні аспекти функціонування системи та сформулювати напрями її подальшого розвитку.

Важливим учасником системи недержавного пенсійного забезпечення також є зберігачі пенсійних активів. Ними виступають спеціалізовані фінансові установи, переважно банківські організації, основне призначення яких полягає у забезпеченні надійного зберігання пенсійних коштів учасників недержавних пенсійних фондів та здійсненні незалежного контролю за операціями з такими активами.

Функції зберігачів не обмежуються лише фізичним або обліковим зберіганням активів. Вони також виконують важливі контрольні та операційні завдання, зокрема здійснюють моніторинг руху пенсійних коштів, перевіряють відповідність операцій інвестиційній декларації фонду та контролюють дотримання законодавчих обмежень щодо напрямів інвестування [7]. Таким чином, зберігачі виконують роль незалежного елементу контролю у структурі системи недержавного пенсійного забезпечення, що дозволяє запобігти неправомірному використанню активів та знижувати рівень фінансових ризиків для учасників НПФ.

До додаткових напрямів діяльності зберігачів належать ведення обліку пенсійних активів, проведення розрахунків за операціями з цінними паперами, а також надання інформації контролюючим та регуляторним органам. Завдяки виконанню цих функцій вони забезпечують стабільність роботи пенсійної системи, сприяють захисту довгострокових накопичень громадян та підвищують рівень довіри до механізмів недержавного пенсійного забезпечення.

Оцінювання надійності банків-зберігачів має особливе значення, оскільки від їх фінансового стану та професійної діяльності залежить безпека пенсійних активів і стабільність функціонування всієї системи НПФ. Одним із ключових критеріїв є фінансова стійкість банківської установи, яка визначається рівнем капіталізації, показниками ліквідності, результатами фінансової звітності, кредитними рейтингами та здатністю протистояти кризовим економічним умовам. Чим вищий рівень фінансової стабільності банку, тим нижчими є ризики втрати або обмеження доступу до пенсійних активів.

Важливою умовою здійснення діяльності зберігача є наявність необхідних ліцензій та дозвільних документів, які підтверджують право установи виконувати депозитарні та зберігальні функції у сфері управління пенсійними активами. Регулярний контроль з боку державних органів забезпечує дотримання законодавчих вимог та створює додаткові гарантії захисту прав учасників фондів [4].

Ще одним суттєвим показником є ділова репутація банку-зберігача. Вона формується на основі тривалості та результативності роботи установи, відсутності серйозних фінансових порушень, здатності виконувати взяті зобов'язання та рівня довіри з боку учасників фінансового ринку. Позитивна репутація є важливим фактором, що підтверджує надійність і прозорість діяльності установи [6].

Таким чином, банки-зберігачі виконують комплексну функцію у системі недержавного пенсійного забезпечення, поєднуючи завдання щодо збереження активів, контролю за операціями, ведення обліку та забезпечення законності використання пенсійних коштів. Оцінювання їх фінансової стабільності, відповідності регуляторним вимогам та діловій репутації є необхідною умовою для гарантування захисту пенсійних накопичень громадян і забезпечення стійкого функціонування всієї системи.

Висновки. Проведене дослідження діяльності основних учасників системи недержавного пенсійного забезпечення дозволяє зробити висновок, що ефективність її функціонування залежить від узгодженої взаємодії всіх інституційних елементів, кожен із яких виконує окрему, але взаємопов'язану функцію. Недержавне пенсійне забезпечення являє собою складну фінансово-організаційну систему, у якій роль окремих суб'єктів визначається не лише виконанням власних повноважень, а й здатністю забезпечувати надійність, прозорість та довіру з боку учасників.

Діяльність учасників системи недержавного пенсійного забезпечення формує основу її стабільності та результативності. Лише за умови професійного управління, належного контролю, прозорості операцій та ефективної взаємодії між усіма суб'єктами можливе створення дієвого механізму довгострокового пенсійного накопичення, здатного забезпечити додатковий рівень фінансової захищеності громадян та сприяти розвитку соціально орієнтованої економіки України.

Список використаних джерел:

1. Бобирь О. І., Смирнов С. О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення. : монографія / С. О. Смирнов, О. І. Бобирь ; Дніпропетровський національний університет, 2008. 248 с.
2. Пузирьова П. В. Сутність та значення діяльності основних учасників недержавного пенсійного забезпечення в Україні *Актуальні проблеми економіки*. 2025. № 2 (284). С. 83–98. DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-284-83-98
3. Вергелюк, Ю. Ю., Лещенко, М. А. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*, 2022, 27, 42–45. DOI: 10.25264/2311-5149-2022-27(55)-42-45
4. Sharova O. Development of Private Pension Systems in Post-Soviet Countries: Challenges and Opportunities. *Journal of Eastern European Economic Studies*, 2020, 19(2), 122–137. URL: <https://ejes.uaic.ro/archive.htm>
5. Виговська В. Сучасні проблеми розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, 2020, 4(24), 170–178. DOI: 10.25140/2411-5215-2020-4(24)-170-178
6. Дем'янчук О. І., Вербова А.-М. В. Сутність та сучасний стан розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, грудень 2021. № 23(51). С. 55–61. DOI: 10.25264/2311-5149-2021-23(51)-55-61
7. Котик О., Лисачок А. Переваги та недоліки впровадження пенсійної реформи в Україні. *Молодий вчений*, 2018, (1(53)), 909–913. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/download/5479/5365/>
8. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: колект. моногр./ Е. М. Лібанова [та ін.] ; ред. В. Г. Чебанова; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи/ К. : 2010. Бібліогр.: с. 258–269. 269 с., ISBN 978-966-02-6122-8
9. Надточій Б., Яценко В. Пенсійне забезпечення в Україні: історичний аспект. *Україна: аспекти праці*, 2000, 1, 8–15. URL: <https://forinsurer.com/public/03/02/26/310>
10. Нечай А. О. Накопичувальна пенсійна система як складова недержавного пенсійного фонду. *Молодий вчений*, 2020, (1(77)), 25–28. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-5>
11. Покальчук О. К., Пузирьова П. В. Інноваційний розвиток національного страхового ринку у фокусі стратегічних пріоритетів. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості* : матеріали IV Всеукраїнської конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених, м. Київ, 17 листопада 2023 р., 2, 208–213. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/26783>
12. Покальчук О. К., Пузирьова П. В. Цифровізація страхового бізнесу: інноваційний розвиток в умовах війни. *Науковий вимір осмислення та пошуку оптимальних моделей розвитку України: маркетинговий, економічний, фінансовий та управлінський аспекти* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 04-05 березня 2024, 234–236. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/26932>

13. Рогатіна Л. П. Система безпеки недержавних пенсійних фондів в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2020, 5(286), 47–52. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2020-286-5-47>.

14. Pokalchuk O. K., Puzyrova P. V. Theoretical foundations of formation of innovative strategies of insurance companies in Ukraine and peculiarities of its development under martial law. *Журнал стратегічних економічних досліджень*, 2024, 4 (21), 100–110. <https://dx.doi.org/10.30857/2786-5398.2024.4.9>

15. Федина В. В., Саламаха Ю. В. Недержавні пенсійні фонди і страхові компанії як суб'єкти недержавного пенсійного забезпечення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*, 2017. 27(3), 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_27%283%29__21

Дата першого надходження статті до видання: 03.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

В. П. Кононець, доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Національної академії
внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4433-3731

С. Є. Петров, доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0009-0003-8604-6543

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті досліджується проблема недостатньої ефективності та системної узгодженості адміністративно-правових механізмів кадрової політики у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання системи МВС України в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено викликам, пов'язаним із адаптацією кадрового забезпечення до кризових умов, інтеграцією бойового досвіду ветеранів у освітній процес, а також реалізацією державної ветеранської політики у сфері підготовки правоохоронних кадрів. Окреслюється необхідність удосконалення адміністративно-правових інструментів управління персоналом з метою підвищення стійкості кадрового потенціалу, ефективності професійної підготовки та забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах війни.

У статті узагальнено практичний досвід функціонування закладів вищої освіти системи МВС в умовах війни. Розкрито основні виклики, що постали перед керівництвом та персоналом закладу, зокрема забезпечення безперервності освітнього процесу, збереження кадрового потенціалу, організація безпечних умов праці та навчання, адаптація управлінських рішень до умов воєнного стану, а також підтримання належного рівня професійної підготовки майбутніх правоохоронців.

Особливу увагу приділено питанням кадрової стійкості, мобільності та згуртованості колективу, який продовжував здійснювати освітню, наукову та виховну діяльність в умовах постійних ракетних обстрілів, повітряних тривог та інших загроз безпеці. Висвітлено роль адміністративно-правових механізмів у забезпеченні ефективного управління персоналом, формуванні кадрового резерву, підтриманні мотивації працівників та створенні умов для їх професійного розвитку.

Окремо розглянуто психологічні аспекти діяльності персоналу та здобувачів освіти, шляхи подолання стресових станів і страхів, спричинених воєнними діями. Показано значення патріотичного виховання, професійної відповідальності та морально-психологічної стійкості як складових підготовки майбутніх працівників сектору безпеки і оборони України. Наведено приклади участі представників університетської спільноти у волонтерській, гуманітарній та оборонній діяльності, спрямованій на підтримку Збройних Сил України та цивільного населення.

Зроблено висновок, що ефективне адміністративно-правове забезпечення кадрової політики є одним із ключових чинників стабільного функціонування закладів вищої освіти системи МВС України в умовах війни та важливою передумовою формування високопрофесійних кадрів для правоохоронної сфери.

Ключові слова: персонал, кадри, заклад вищої освіти, Міністерство внутрішніх справ України, вища освіта, адміністративно-правові засади, адміністративно-правове регулювання, кадрове забезпечення, кадрова політика, кадровий потенціал, кадровий резерв, професійна підготовка.

V. P. Kononets, S. E. Petrov. Administrative and legal support of personnel policy in higher education institutions with specific training conditions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: challenges in wartime

The article examines the problem of insufficient efficiency and systemic consistency of administrative and legal mechanisms of personnel policy in higher education institutions with the specific conditions of training in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law. Particular attention is paid to the challenges associated with adapting personnel to crisis conditions, integrating veterans' combat experience into the educational process, as well as implementing the state veteran policy in the field of training law enforcement personnel. The need to improve administrative and legal instruments of personnel management in order to increase the stability of personnel potential, the effectiveness of professional training, and ensure the continuity of the educational process in wartime is outlined.

© В. П. Кононець, С. Є. Петров, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The article summarizes the practical experience of the functioning of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs system under war conditions. The main challenges that faced the management and staff of the institution are revealed, in particular, ensuring the continuity of the educational process, preserving personnel potential, organizing safe working and learning conditions, adapting management decisions to martial law conditions, as well as maintaining the proper level of professional training of future law enforcement officers.

Particular attention is paid to the issues of personnel stability, mobility and cohesion of the team, which continued to carry out educational, scientific and educational activities in conditions of constant rocket attacks, air raids and other security threats. The role of administrative and legal mechanisms in ensuring effective personnel management, forming a personnel reserve, maintaining employee motivation and creating conditions for their professional development is highlighted.

The psychological aspects of the activities of personnel and students are separately considered, as well as ways to overcome stress and fears caused by military actions. The importance of patriotic education, professional responsibility and moral and psychological stability as components of the training of future employees of the security and defense sector of Ukraine is shown. Examples of participation of representatives of the university community in volunteer, humanitarian and defense activities aimed at supporting the Armed Forces of Ukraine and the civilian population are given.

It is concluded that effective administrative and legal support for personnel policy is one of the key factors for the stable functioning of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in war conditions and an important prerequisite for the formation of highly professional personnel for the law enforcement sphere.

Key words: personnel, personnel, higher education institution, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, higher education, administrative and legal principles, administrative and legal regulation, personnel support, personnel policy, personnel potential, personnel reserve, professional training.

Постановка проблеми. Стан війни не можливо передбачити, неможливо розрахувати коли вона почнеться, і навіть натяки на можливе повномасштабне вторгнення завжди віддаляє нас від сприйняття початку можливості наступу, початку війни. Всі свідомі громадяни розуміли що з урахуванням початку антитерористичної операції, ще з 2014 року, що почалася з анексії Криму та захоплення ряду територій України Донецької та Луганської областей, детонація повномасштабного наступу це тільки певний період часу і його ми мали очікувати.

Головні труднощі в роботі вищих навчальних закладів МВС в умовах війни, це необхідність поєднувати освітній процес із вимогами воєнного часу, забезпечувати безпеку курсантів і викладачів, персоналу який забезпечує функціонування вузу, а також надавати психологічну підтримку всім навколо і зайняти активну волонтерську позицію в житті на весь період воєнних дій.

Одним із найскладніших викликів для кадрової політики закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання системи МВС України в умовах повномасштабної війни стало забезпечення стабільного функціонування кадрового потенціалу та підтримання належного рівня професійної діяльності науково-педагогічних працівників, адміністративного персоналу, курсантів і студентів. Воєнний стан суттєво вплинув на організацію освітнього процесу, систему управління персоналом, порядок проходження служби та виконання посадових обов'язків усіма учасниками освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення кадрової політики у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання системи МВС України досліджували у своїх працях такі науковці, як О. М. Бандурка, В. К. Колпаков, М. В. Ковалів, Р. І. Горяченко, О. В. Джафарова, І. В. Савельєва, В. Л. Ортинський, а також інші вітчизняні вчені, які приділяли увагу проблемам формування та реалізації кадрової політики, адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів, а також організації освітнього процесу в системі МВС України в умовах сучасних безпекових викликів.

Мета статті – визначення сутності, структури та особливостей адміністративно-правового забезпечення кадрової політики системи МВС України, у тому числі у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану, а також розробка практичних рекомендацій щодо його вдосконалення з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 24 лютого 2022 року, заклади вищої освіти системи МВС України були змушені оперативно адаптувати кадрову політику до нових умов функціонування. Перед керівництвом постало завдання не лише забезпечити безперервність освітнього процесу, але й зберегти кадровий потенціал, організувати безпечні умови праці та навчання, підтримати морально-психологічну стійкість персоналу та здобувачів освіти.

Особливої актуальності набули питання кадрової мобільності, ефективного розподілу службових обов'язків, формування кадрового резерву та оперативного реагування на зміни безпекової ситуації. Значна частина працівників і здобувачів освіти опинилася в умовах постійних повітряних тривог, ракетних обстрілів, необхідності евакуації та роботи в укриттях. За таких обставин адміністративно-правове забезпечення кадрової політики стало важливим інструментом збереження керованості закладу освіти та підтримання його спроможності виконувати покладені функції.

Важливим напрямом кадрової політики стало забезпечення професійної адаптації курсантів до нових умов служби та навчання. Війна суттєво трансформувала зміст їхньої професійної підготовки, посиливши

практичну складову навчання, орієнтовану на виконання завдань в умовах надзвичайних ситуацій, воєнного стану та підвищених ризиків. Формування професійної ідентичності, відповідальності за забезпечення правопорядку та безпеки громадян стало невід'ємною складовою кадрової роботи в системі МВС України.

Не менш важливим елементом кадрової політики стала організація психологічної підтримки персоналу та здобувачів освіти. Тривале перебування в умовах підвищеної небезпеки, постійного інформаційного та емоційного навантаження вимагало впровадження додаткових механізмів психологічного супроводу, спрямованих на профілактику професійного вигорання та підтримання працездатності колективу.

Попри численні труднощі, колективи закладів вищої освіти системи МВС України продемонстрували високий рівень професіоналізму, згуртованості та відданості службовому обов'язку. Саме ефективне адміністративно-правове забезпечення кадрової політики дозволило зберегти кадровий потенціал, забезпечити безперервність освітнього процесу та підготувати майбутніх правоохоронців до виконання професійних завдань в умовах воєнного стану.

Нові виклики та реалії роботи всієї системи освітнього простору у вузі МВС «випробування на витримку».

Університети МВС змушені адаптувати навчальний процес до повітряних тривог, обладнуючи укриття та переходячи на гібридну чи дистанційну форму навчання, оскільки військові дії створюють постійну загрозу обстрілів.

Повномасштабна війна докорінно змінила вимоги до професійної підготовки кадрового складу Національної поліції та системи МВС. Це продиктувало необхідність оперативної адаптації освітніх програм, де ключове місце посіли дисципліни з фіксації та розслідування воєнних злочинів, тактичної медицини, дій у критичних і надзвичайних ситуаціях, а також антитерористичної діяльності.

Курсанти та студенти, які навчаються в умовах війни, знаходилися під постійним стресом, що негативно впливало на їхню здатність до навчання, концентрацію та загальний психологічний стан. Важливим завданням як науково-педагогічного складу так і адміністративного персоналу університету, стало збереження мотивації та готовності до майбутньої служби.

Забезпечення психологічної допомоги стало одним із найважливіших завдань. Психологи працювали і працюють як з курсантами, так і з викладачами, допомагаючи їм впоратися з наслідками стресу, травматичними подіями та емоційним вигоранням.

Навчання курсантів у вищих навчальних закладах Міністерства внутрішніх справ (МВС) України в умовах війни має низку специфічних особливостей, що зумовлені як реаліями воєнного часу, так і необхідністю підготовки професіоналів, здатних оперативно реагувати на виклики, що виникають у зв'язку з війною.

Одним із ключових напрямів реалізації кадрової політики у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання системи МВС України в умовах воєнного стану стала адаптація освітньої діяльності та кадрового забезпечення до нових безпекових викликів. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України обумовила необхідність оперативного перегляду змісту професійної підготовки майбутніх правоохоронців, а також удосконалення кадрового потенціалу закладів освіти [3].

Важливим елементом адміністративно-правового забезпечення кадрової політики стало оновлення змісту освітніх програм відповідно до потреб сектору безпеки та оборони держави. Навчальні плани були адаптовані до умов воєнного стану та спрямовані на формування компетентностей, необхідних для виконання службових обов'язків в умовах збройного конфлікту, надзвичайних ситуацій, терористичних загроз та інформаційного протистояння. Така трансформація вимагала від науково-педагогічних працівників постійного професійного розвитку, опанування нових методик викладання та впровадження сучасних практикоорієнтованих підходів до навчання.

Особливого значення набуло кадрове забезпечення практичної підготовки курсантів. Зросла потреба у фахівцях, які мають реальний досвід служби в умовах воєнного стану та бойових дій. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів кадрової політики стало залучення до освітнього процесу ветеранів війни, учасників бойових дій, представників правоохоронних органів та військовослужбовців, які володіють актуальним практичним досвідом. Їхня участь у підготовці майбутніх правоохоронців сприяла підвищенню якості освітнього процесу та формуванню у курсантів практичних навичок, необхідних для виконання службових завдань в умовах підвищеного ризику.

Суттєвих змін зазнала організація професійної підготовки здобувачів освіти. Значно збільшилася кількість практичних занять, тренувань та спеціальних навчань, спрямованих на відпрацювання алгоритмів дій у кризових ситуаціях, надання домедичної допомоги, реагування на терористичні загрози, забезпечення громадської безпеки та взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони України. Це вимагало від адміністрації закладів ефективного планування кадрових ресурсів та забезпечення належного рівня професійної компетентності викладацького складу.

В умовах постійних повітряних тривог, ракетних обстрілів та інших загроз безпеці адміністративно-правові механізми кадрового управління були спрямовані на забезпечення безперервності освітнього процесу шляхом впровадження дистанційних і змішаних форм навчання. Одночасно особлива увага

приділялася питанням психологічної підтримки персоналу та курсантів, профілактиці професійного вигорання, розвитку стресостійкості та лідерських якостей.

Важливою складовою кадрової політики стало посилення міжвідомчої взаємодії із Збройними Силами України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України та Державною службою України з надзвичайних ситуацій. Така співпраця сприяла не лише вдосконаленню змісту освітніх програм, а й розвитку кадрового потенціалу закладів вищої освіти системи МВС України відповідно до сучасних викликів безпеки.

Таким чином, війна зумовила суттєву трансформацію адміністративно-правового забезпечення кадрової політики у закладах вищої освіти системи МВС України, актуалізувавши питання розвитку кадрового потенціалу, залучення практиків до освітнього процесу, модернізації професійної підготовки та забезпечення кадрової стійкості в умовах воєнного стану.

Одним із ключових напрямів адміністративно-правового забезпечення кадрової політики стало залучення ветеранів та учасників бойових дій до освітнього процесу як викладачів, інструкторів і наставників.

Державна політика у сфері ветеранської підтримки, яка реалізується відповідно до стратегічних документів у сфері соціального захисту ветеранів війни, передбачає їх інтеграцію у цивільне життя, зокрема через працевлаштування у системі освіти, правоохоронних органах та державному управлінні. У цьому контексті заклади вищої освіти системи МВС України виступають важливими інституційними майданчиками реалізації цієї політики, забезпечуючи ефективне використання бойового досвіду ветеранів у підготовці майбутніх правоохоронців.

Практичний досвід ветеранів та військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, має значну освітню та виховну цінність. Його інтеграція в освітній процес дозволяє подолати розрив між теоретичною підготовкою курсантів і реальними умовами виконання службово-бойових завдань. Ветерани сприяють формуванню у здобувачів освіти практичних компетентностей щодо прийняття рішень в екстремальних умовах, застосування сучасних тактичних підходів, взаємодії між підрозділами та використання новітніх технологій у сфері безпеки.

Важливим аспектом кадрової політики є також психологічна складова підготовки персоналу. Ветерани, які мають досвід участі у бойових діях, відіграють роль менторів у формуванні стресостійкості, моральної витримки та професійної ідентичності курсантів. Вони передають практики подолання психологічного навантаження, сприяють профілактиці професійного вигорання та формуванню готовності до дій у кризових ситуаціях.

Окремого значення набуває реалізація державної політики національно-патріотичного виховання, у межах якої ветерани виступають носіями безпосереднього досвіду захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України. Їх участь у навчальному процесі посилює мотивацію курсантів до служби, формує відчуття відповідальності за виконання службового обов'язку та сприяє зміцненню кадрової дисципліни і професійної свідомості майбутніх правоохоронців.

З позиції адміністративно-правового забезпечення кадрової політики важливим є те, що залучення ветеранів до освітнього процесу здійснюється в межах державних програм ветеранської політики, які передбачають професійну адаптацію, перекваліфікацію та інтеграцію осіб з бойовим досвідом у систему державних інституцій. Це дозволяє одночасно вирішувати завдання кадрового забезпечення закладів освіти та реалізації соціальної функції держави щодо ветеранів війни [6].

Таким чином, інтеграція ветеранів у кадрову структуру закладів вищої освіти системи МВС України є важливим інструментом реалізації державної кадрової та ветеранської політики. Вона сприяє підвищенню якості професійної підготовки персоналу, зміцненню інституційної спроможності освітніх закладів та формуванню нового покоління правоохоронців, здатних діяти в умовах сучасних воєнних викликів.

Одним із найбільш складних випробувань для системи кадрового забезпечення закладів вищої освіти МВС України стало функціонування персоналу в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Війна поставила перед керівництвом закладів освіти принципово нові завдання щодо збереження кадрового потенціалу, забезпечення безперервності освітнього процесу, підтримання морально-психологічної стійкості працівників та адаптації кадрової політики до умов воєнного стану.

24 лютого 2022 року став переломним моментом для всіх категорій персоналу закладів вищої освіти системи МВС України. Науково-педагогічні працівники, адміністративний персонал та співробітники університетів одночасно зіткнулися із необхідністю виконання професійних обов'язків та вирішення особистих проблем, пов'язаних із загрозою життю членів родин, евакуацією близьких, втратою звичного способу життя та постійною небезпекою ракетних ударів. За таких умов особливого значення набуло ефективне кадрове управління, спрямоване на забезпечення стабільності функціонування закладу освіти.

Практика діяльності закладів вищої освіти МВС України засвідчила, що одним із ключових чинників збереження кадрового потенціалу стала висока професійна мотивація персоналу та усвідомлення суспільної значущості своєї діяльності. Значна частина викладачів і працівників продовжувала виконувати свої службові обов'язки навіть в умовах підвищеного ризику, забезпечуючи підготовку майбутніх правоохоронців, організацію освітнього процесу та підтримання дисципліни серед здобувачів освіти.

В умовах воєнного стану науково-педагогічний персонал виконував не лише освітні функції, а й здійснював виховну, психологічну та наставницьку роботу з курсантами. Викладачі фактично стали одним із елементів системи морально-психологічної підтримки майбутніх поліцейських, демонструючи приклад професійної стійкості, відповідальності та відданості службовому обов'язку.

Суттєвим викликом для кадрової політики стала необхідність забезпечення безпеки працівників та здобувачів освіти під час постійних ракетних атак. Показовим прикладом став ракетний удар по території закладу вищої освіти системи МВС України у 2023 році, внаслідок якого були пошкоджені навчальні корпуси та об'єкти інфраструктури. Завдяки налагодженим механізмам реагування на сигнали повітряної тривоги, функціонуванню укриттів та дотриманню алгоритмів цивільного захисту вдалося уникнути значних людських втрат. Ця подія продемонструвала важливість належного адміністративно-правового регулювання питань безпеки персоналу та організації діяльності закладу освіти в умовах воєнного стану [6].

Особливої актуальності набули питання психологічного супроводу працівників та здобувачів освіти. Тривале перебування в умовах стресу, пов'язаного з війною, вимагало впровадження додаткових заходів щодо підтримання психоемоційної стійкості персоналу, профілактики професійного вигорання та забезпечення сприятливого морально-психологічного клімату в колективах.

Досвід функціонування закладів вищої освіти системи МВС України в умовах війни засвідчив, що кадрова політика повинна враховувати не лише питання комплектування та професійної підготовки персоналу, але й механізми кризового управління, психологічної підтримки, безпеки працівників та формування кадрової стійкості. Саме комплексний підхід до адміністративно-правового забезпечення кадрової політики дозволив зберегти працездатність колективів та забезпечити виконання основних завдань освітньої діяльності в умовах воєнного стану.

Висновок. Повномасштабна війна, розв'язана російською федерацією проти України, стала не лише жорстким викликом для держави в цілому, а й справжнім іспитом на міцність для кожного інституту, покликаного забезпечувати безпеку, стабільність і правопорядок у країні. У цьому складному і кривавому контексті вищі навчальні заклади системи Міністерства внутрішніх справ України проявили себе як справжні форпости освітнього, морального та професійного спротиву агресії, гідно виконавши свою місію – готувати майбутніх офіцерів, патріотів і захисників держави навіть у найтяжчих умовах.

Керівництво вузів МВС продемонструвало стратегічну гнучкість і моральну стійкість, зумівши не лише зберегти структуру навчального процесу, а й посилити патріотичне, ідеологічне та морально-психологічне виховання курсантів. Війна показала, що справжній університет – це не лише будівля й аудиторії, а люди, які тримають фронт знань, честі та державної служби у найтемніші часи.

Кадрова політика у закладах вищої освіти системи МВС України в умовах війни зазнала істотної трансформації, що проявилось у необхідності оперативного прийняття управлінських рішень, адаптації організаційних структур та забезпечення стійкості кадрового потенціалу. Адміністративно-правові механізми регулювання діяльності персоналу були спрямовані на гарантування безперервності освітнього процесу, захист життя і здоров'я працівників та здобувачів освіти, а також збереження функціональної спроможності закладів освіти.

В умовах підвищених безпекових ризиків керівництво закладів освіти змушене було впроваджувати гнучкі моделі організації праці та навчання, зокрема дистанційні та змішані форми, ротаційні графіки роботи, а також посилювати координацію між підрозділами та оперативне реагування на надзвичайні ситуації. Важливим елементом кадрової політики стало забезпечення ефективної взаємодії між науково-педагогічним персоналом, адміністративними працівниками та курсантським складом у нових умовах функціонування [5].

Суттєвим викликом для адміністративно-правового забезпечення кадрової політики стала необхідність збереження кадрового потенціалу в умовах постійних загроз ракетних ударів, перебоїв енергопостачання, евакуаційних заходів та психологічного навантаження на персонал. У цих умовах особливого значення набули механізми морально-психологічної підтримки працівників, профілактики професійного вигорання та забезпечення належного рівня мотивації до виконання службових обов'язків.

Важливим напрямом кадрової політики стало також залучення до освітнього процесу фахівців-практиків, які мають досвід служби в умовах воєнного стану та бойових дій. Це сприяло підвищенню якості підготовки курсантів та адаптації освітніх програм до реальних потреб правоохоронної діяльності в умовах війни.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення кадрової політики у закладах вищої освіти системи МВС України в умовах війни виступає системоутворюючим елементом їхньої діяльності. Воно забезпечує не лише стабільність функціонування персоналу, але й формує передумови для ефективної підготовки висококваліфікованих кадрів, здатних діяти в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану.

Вищі навчальні заклади системи МВС у воєнних умовах стали не лише місцем підготовки кадрів, а й прикладом безумовної відданості присязі, професії та Батьківщині. Їхня героїчна праця – це щоденна боротьба не лише за знання, а й за Україну, її свободу, безпеку та майбутнє. Історія воєнного часу вже

вписала в сторінки новітньої української державності нову роль поліцейського вишу – бути опорою держави, коли ворог не зволікає.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 37–38.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28.
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45.
6. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021.
7. Бугайчук К. Л., Моргунов О. А. Актуальні напрями вдосконалення адміністративно-правових та організаційних засад діяльності закладів вищої освіти МВС України в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). С. 136–150.
8. Горяченко Р. І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект : дис. д-ра філософії. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2022. 320 с.
9. Потопальський С. В. Адміністративно-правове забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України : дис. канд. юрид. наук. Харків : ХНУВС, 2020. 210 с.
10. Савельєва І. В. Адміністративно-правове забезпечення підготовки кадрів Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 245 с.
11. Попик А. В. Сутність адміністративно-правового забезпечення кадрової політики в системі правосуддя України. *Правові новели*. 2020. № 11. С. 212–217.

Дата першого надходження статті до видання: 29.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Є. В. Кропивний, PhD, підприємець
ORCID: 0009-0008-2585-069X

СФЕРА ТУРИЗМУ ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню сфери туризму як комплексного об'єкта публічного адміністрування в умовах післявоєнного відновлення України. Обґрунтовано, що сучасна туристична сфера не може розглядатися лише як вид господарської діяльності, оскільки в умовах війни та майбутнього відновлення вона охоплює значно ширший комплекс суспільних відносин, пов'язаних з економічним розвитком територій, зайнятістю населення, збереженням культурної спадщини, внутрішньою мобільністю, міжнародною комунікацією, безпекою туристів, цифровізацією сервісів та формуванням позитивного іміджу держави.

Визначено, що комплексний характер сфери туризму як об'єкта публічного адміністрування проявляється у поєднанні економічної, соціальної, культурної, інфраструктурної, безпекової, екологічної, інформаційної та міжнародної складових. Такий підхід дозволяє розглядати туризм не ізольовано від інших напрямів публічної політики, а у зв'язку з регіональним розвитком, відновленням постраждалих територій, охороною культурної спадщини, розвитком малого та середнього підприємництва, цифровою трансформацією, інвестиційною політикою і забезпеченням публічної безпеки.

Акцентовано увагу на тому, що післявоєнне відновлення України змінює зміст публічного адміністрування сферою туризму. Якщо в умовах мирного розвитку основна увага приділялася регулюванню туристичної діяльності, підтримці туристичного ринку, просуванню туристичних продуктів та захисту прав туристів, то у післявоєнний період особливого значення набувають питання відновлення туристичних дестинацій, оцінювання безпечності маршрутів, цифрової паспортизації територій, координації суб'єктів публічної адміністрації, залучення міжнародної допомоги та інтеграції туризму до загальної політики відновлення держави.

Запропоновано розглядати сферу туризму як комплексний об'єкт публічного адміністрування, що охоплює сукупність суспільних відносин, інституцій, ресурсів, територій, послуг, інфраструктури, безпечових умов та управлінських процесів, спрямованих на забезпечення організованого, безпечного, сталого і відновлювального розвитку туристичної діяльності в Україні.

Ключові слова: публічне адміністрування, туризм, сфера туризму, об'єкт публічного адміністрування, післявоєнне відновлення, туристична діяльність, туристична дестинація, туристична інфраструктура, безпека туризму, територіальна громада, культурна спадщина.

Ye. V. Kropyvnyi. The tourism sector as a comprehensive object of public administration in the context of Ukraine's post-war recovery

The article is devoted to the study of the tourism sector as a complex object of public administration in the context of Ukraine's post-war recovery. It is substantiated that the modern tourism sector cannot be considered only as a type of economic activity, since in the conditions of war and future recovery it covers a much broader range of social relations related to the economic development of territories, employment, preservation of cultural heritage, internal mobility, international communication, tourist safety, digitalisation of services and the formation of a positive image of the state.

It is determined that the complex nature of the tourism sector as an object of public administration is manifested in the combination of economic, social, cultural, infrastructural, security, environmental, informational and international components. This approach makes it possible to consider tourism not separately from other areas of public policy, but in connection with regional development, recovery of affected territories, protection of cultural heritage, development of small and medium-sized enterprises, digital transformation, investment policy and public safety.

The article emphasises that Ukraine's post-war recovery changes the content of public administration in the field of tourism. While under peaceful conditions the main attention was paid to the regulation of tourism activity, support for the tourism market, promotion of tourism products and protection of tourists' rights, in the post-war period the restoration of tourist destinations, assessment of route safety, digital passportisation of territories, coordination of public administration actors, attraction of international assistance and integration of tourism into the general state recovery policy become especially important.

It is proposed to consider the tourism sector as a complex object of public administration, which includes a set of social relations, institutions, resources, territories, services, infrastructure, security conditions and administrative processes aimed at ensuring organised, safe, sustainable and recovery-oriented development of tourism activity in Ukraine.

Key words: public administration, tourism, tourism sector, object of public administration, post-war recovery, tourism activity, tourist destination, tourism infrastructure, tourism safety, territorial community, cultural heritage.

© Є. В. Кропивний, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Сфера туризму в Україні в умовах війни та післявоєнного відновлення набуває нового суспільного значення, оскільки її розвиток пов'язаний не лише з наданням туристичних послуг, а й з відновленням територій, підтримкою місцевої економіки, збереженням культурної спадщини та міжнародним позиціонуванням держави. Руїнування інфраструктури, пошкодження туристичних об'єктів, мінна небезпека, зміна логістичних маршрутів і переміщення населення істотно ускладнюють традиційне розуміння туризму як окремої галузі господарювання. За таких умов туризм постає як комплексний об'єкт публічного адміністрування, що потребує узгодженого впливу держави, територіальних громад, суб'єктів туристичного бізнесу, громадськості та міжнародних партнерів. Проблема полягає в тому, що чинні підходи до управління туристичною сферою не завжди враховують її багатовимірний характер і зв'язок з політикою безпеки, регіонального розвитку, інфраструктурного відновлення, цифровізації та охорони культурної спадщини. Унаслідок цього туристична сфера нерідко розглядається фрагментарно, без належного визначення її місця в системі післявоєнного відновлення України. Саме тому актуальним є дослідження сфери туризму як комплексного об'єкта публічного адміністрування, що дозволяє поєднати її економічний, соціальний, культурний, безпековий, цифровий та територіальний виміри.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове дослідження сфери туризму як комплексного об'єкта публічного адміністрування потребує звернення до кількох напрямів наукової думки. Передусім важливе значення мають праці науковців, присвячені правовому регулюванню туристичної діяльності, організації туристичного ринку, державній політиці у сфері туризму, розвитку туристичних дестинацій, захисту прав туристів та особливостям відновлення туристичної сфери в умовах воєнних і післявоєнних викликів. У цьому аспекті слід відзначити праці Н. О. Бедрок, Ю. В. Вишневської, Н. Опасюк, Г. М. Брусильцевої, О. Г. Зими, О. М. Туєвої, А. А. Моци, В. В. Чорненського, Р. І. Яворського, І. О. Данилової, М. В. Семенової. Окремі питання післявоєнного відновлення туризму, розвитку туристично-рекреаційних комплексів, постконфліктного відновлення туристичної інфраструктури та використання міжнародного досвіду у цій сфері висвітлювали А. А. Моца, С. М. Шевчук, Н. М. Середя, О. В. Кириченко, А. Матвієнко, Н. М. Богдан, Л. В. Оболенцева, О. Е. Осовець, О. Носирєв, Т. Деділова, І. Токар. Зазначені автори звертають увагу на те, що туризм у післявоєнний період пов'язаний не лише з відновленням туристичних послуг, а й з інфраструктурною відбудовою, регіональним розвитком, підтримкою громад, безпекою подорожей, міжнародною промоцією та економічним пожвавленням територій.

Водночас наявні наукові підходи переважно зосереджені або на загальному правовому регулюванні туристичної діяльності, або на економічних, організаційних чи відновлювальних аспектах розвитку туризму. Недостатньо розкритим залишається питання саме комплексного характеру сфери туризму як об'єкта публічного адміністрування в умовах післявоєнного відновлення України. Потребують подальшого осмислення її структурні складові, межі адміністративно-правового впливу, зв'язок з іншими напрямками публічної політики, особливості управління туристичними дестинаціями на постраждалих територіях та співвідношення економічних, культурних, безпекових, цифрових і територіальних елементів туризму.

Отже, стан наукової розробленості проблеми свідчить про потребу у формуванні авторського підходу до розуміння сфери туризму як комплексного об'єкта публічного адміністрування. Такий підхід має дозволити перейти від вузького сприйняття туризму як сукупності послуг або господарської діяльності до його розуміння як багатокомпонентної сфери публічного інтересу, що має особливе значення для післявоєнного відновлення України.

Метою статті є дослідження сфери туризму як комплексного об'єкта публічного адміністрування в умовах післявоєнного відновлення України, визначення її змісту, структурних складових, особливостей адміністративно-правового впливу та значення для відновлення туристичного потенціалу держави.

Виклад основного матеріалу. Сфера туризму як об'єкт публічного адміністрування не може бути зведена лише до діяльності туроператорів, турагентів, закладів розміщення чи надання туристичних послуг. У сучасних умовах вона охоплює значно ширше коло суспільних відносин, у межах яких поєднуються економічні інтереси держави і громад, потреби відновлення територій, охорона культурної спадщини, безпека осіб, розвиток інфраструктури, цифрове інформування, міжнародна комунікація та реалізація публічного інтересу. Саме тому у післявоєнний період туризм доцільно розглядати як комплексний об'єкт публічного адміністрування, що потребує не одного управлінського впливу, а цілісної системи адміністративно-правових, організаційних, безпекових, економічних рішень.

Системність сфери туризму проявляється у тому, що вона одночасно є видом господарської діяльності, складовою регіонального розвитку, інструментом відновлення територіальних громад, формою використання культурної та природної спадщини, напрямом міжнародного позиціонування України і сферою підвищеного безпекового значення. В. В. Чорненський, аналізуючи адміністративно-правове регулювання туристичної галузі, звертає увагу на зв'язок туризму з розвитком туристичного бізнесу, рекреації та економічного потенціалу держави, а також на потребу ефективного державного регулювання цієї сфери [1]. Такий підхід є важливим, однак в умовах війни та післявоєнного відновлення його необхідно розширити, оскільки туристична сфера вже не обмежується лише розвитком ринку послуг. Вона стає частиною відновлення пошкоджених територій, повернення економічної активності

у громади, створення робочих місць, збереження пам'яті про події війни та формування довіри до безпечності українського простору.

У цьому контексті **сферу туризму** як комплексний об'єкт публічного адміністрування можна визначити як *сукупність суспільних відносин, ресурсів, територій, суб'єктів, послуг, інфраструктурних елементів, безпекових умов та управлінських процесів, на які спрямовується діяльність публічної адміністрації з метою забезпечення організованого, безпечного, сталого і відновлювального розвитку туристичної діяльності*. Таке визначення дозволяє вийти за межі вузького розуміння туризму як комерційної діяльності і показати його значення для публічного інтересу.

Першою складовою сфери туризму як об'єкта публічного адміністрування є економічна складова. Туризм формує попит на транспортні, готельні, ресторани, екскурсійні, культурні, рекреаційні та інші послуги, тому безпосередньо впливає на розвиток малого і середнього підприємництва, місцеві бюджети та зайнятість населення. О. Носирев, Т. Деділова та І. Токар розглядають розвиток туризму та індустрії гостинності як один із напрямів постконфліктного відновлення економіки України, пов'язуючи його з активізацією господарської діяльності та координацією учасників туристичної індустрії [2]. Для післявоєнної України це має особливе значення, оскільки багато громад потребуватимуть швидкого економічного поживлення після руйнувань, втрати робочих місць і зменшення підприємницької активності. Між тим економічний потенціал туризму в умовах післявоєнного відновлення не може реалізовуватися стихійно. Проблема полягає у тому, що туристична сфера часто не включається до планів економічного відновлення громад як окремий напрям місцевого розвитку. У багатьох випадках перевага надається відбудові базової інфраструктури, тоді як туристичні об'єкти, маршрути, культурні локації, рекреаційні зони і сервісна інфраструктура залишаються поза першочерговими програмами. Для вирішення цієї проблеми вважаємо за доцільне передбачити обов'язкове оцінювання туристичного потенціалу громад у планах післявоєнного відновлення. Така оцінка має включати наявні туристичні ресурси, стан інфраструктури, можливість створення робочих місць, потенціал залучення інвесторів, перспективи розвитку внутрішнього туризму і спроможність громади забезпечити безпечний прийом відвідувачів.

Другою складовою є територіальна складова. Туризм завжди пов'язаний з конкретною територією, її природними умовами, культурними об'єктами, історичною пам'яттю, транспортною доступністю, рівнем безпеки та управлінською спроможністю місцевої влади. Саме тому туристична дестинація має розглядатися не лише як місце відвідування, а як об'єкт публічного адміністрування, у межах якого поєднуються просторове планування, інфраструктурне забезпечення, безпека, сервіс, інформаційний супровід і місцева економіка. У цьому аспекті туризм тісно пов'язаний з регіональною політикою, оскільки відновлення туристичного потенціалу неможливе без відновлення доріг, комунікацій, громадського простору, культурних об'єктів та базових послуг. Між тим сучасне управління туристичними територіями залишається недостатньо впорядкованим. Не всі громади мають чітке бачення того, які туристичні об'єкти можуть бути відновлені першочергово, які маршрути є перспективними, які території можуть бути відкриті для відвідування після безпекової перевірки, а які потребують тимчасових обмежень. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, запровадити категорію «територія туристичного відновлення» як адміністративно-правове поняття. Під нею можна розуміти територіальну громаду або її частину, що має туристичний потенціал, зазнала негативного впливу внаслідок збройної агресії та потребує спеціальних організаційних, інфраструктурних, безпекових, фінансових і цифрових заходів для відновлення туристичної діяльності.

Третьою складовою є культурна та меморіальна складова. Туризм у післявоєнний період буде пов'язаний не лише з відпочинком, а й з відвідуванням місць пам'яті, об'єктів культурної спадщини, музеїв, меморіальних маршрутів, територій, що стали символами опору, втрат і відновлення. А. Моца, С. Шевчук та Н. Середа, досліджуючи перспективи післявоєнного відновлення туризму, звертають увагу на можливість розвитку нових туристичних напрямів, міжнародної співпраці, а також інтересу до пам'ятних місць, пов'язаних з подіями війни [3]. Це свідчить, що культурна і меморіальна складова туризму матиме не лише економічне, а й гуманітарне та міжнародно-комунікаційне значення.

Натомість треба зазначити, що розвиток воєнного та історико-пізнавального туризму не може здійснюватися без етичних і правових обмежень. Проблема полягає у ризику комерціалізації трагедії, некоректного використання місць пам'яті, порушення прав постраждалих осіб, недотримання правил безпеки та відсутності єдиних стандартів подання інформації про події війни. Для вирішення цієї проблеми вважаємо за необхідне розробити державні методичні рекомендації щодо організації меморіальних туристичних маршрутів у післявоєнний період. У них слід визначити правила співпраці з громадами, родинами загиблих, музеями, органами охорони культурної спадщини, військовими адміністраціями та експертами з історичної пам'яті. Окремо необхідно передбачити вимоги до змісту екскурсій, поведінки туристів, маркування маршрутів, фотофіксації, безпекового супроводу та недопущення спотворення історичних фактів.

Четвертою складовою є безпекова складова. У мирний час безпека туризму переважно пов'язувалася із захистом прав туристів, якістю послуг, страхуванням, дотриманням правил перевезення та відповідальністю суб'єктів туристичної діяльності. В умовах війни і післявоєнного відновлення зміст безпеки істотно змінюється. До нього входять мінна небезпека, пошкоджена інфраструктура, обмеження доступу до

окремих територій, нестабільність транспортного сполучення, ризики перебування біля зруйнованих об'єктів, потреба в укриттях, медичній допомозі та оперативному інформуванні туристів. Р. І. Яворський у дослідженні адміністративно-правових засобів регулювання туристично-рекреаційної діяльності підкреслює значення адміністративно-правового впливу для належного функціонування туристично-рекреаційної сфери [4]. У післявоєнний період такий вплив має бути доповнений спеціальними безпековими процедурами. Між тим сьогодні відсутній цілісний адміністративний порядок визнання туристичних маршрутів і DESTИНАЦІЙ безпечними для відвідування. Це створює ризики для туристів, бізнесу і громад, оскільки відкриття маршруту може залежати від локальних рішень без єдиних критеріїв. Для вирішення цієї проблеми доцільно запровадити процедуру безпекової оцінки туристичних DESTИНАЦІЙ. Вона має передбачати участь органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Національної поліції України, органів охорони культурної спадщини та суб'єктів туристичної діяльності. За результатами такої оцінки DESTИНАЦІЇ можуть отримувати статус: відкрита для відвідування, відкрита з обмеженнями, тимчасово закрита, потребує додаткової перевірки. Такий підхід дозволить поєднати розвиток туризму з реальним захистом життя і здоров'я людей.

П'ятою складовою є інфраструктурна складова. Туризм неможливий без доріг, транспортного сполучення, закладів розміщення, об'єктів харчування, інформаційних центрів, санітарної інфраструктури, доступності для маломобільних груп, зв'язку та базових сервісів. У післявоєнних умовах інфраструктурна складова набуває особливого значення, оскільки значна частина туристичних територій може мати пошкоджені дороги, зруйновані об'єкти, відсутність стабільного електропостачання, проблеми з водопостачанням або обмежений доступ до медичних послуг. Н. М. Богдан, Л. В. Оболенцева та О. Е. Осовець, аналізуючи європейський досвід відновлення туристичного сектору після Другої світової війни, показують, що відновлення туризму пов'язане з комплексним відновленням інфраструктури, економічної активності та туристичної привабливості територій [5]. Відновлення туристичної інфраструктури не завжди виділяється як самостійний напрям публічної політики. Проблема полягає у тому, що об'єкти, необхідні для туризму, можуть розглядатися як другорядні порівняно з житловою, транспортною або комунальною інфраструктурою. Водночас для окремих громад саме туристична інфраструктура може стати джерелом економічного відновлення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне включити туристичні об'єкти, маршрути, туристично-інформаційні центри, рекреаційні зони, об'єкти культурної спадщини та сервісну інфраструктуру до місцевих і регіональних програм відновлення. Окремо слід передбачити можливість фінансування таких об'єктів за рахунок державно-приватного партнерства, міжнародної технічної допомоги, грантових програм і коштів місцевих бюджетів.

Шостою складовою є інституційна складова. Сфера туризму як об'єкт публічного адміністрування передбачає діяльність багатьох суб'єктів: Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, Державного агентства розвитку туризму України, місцевих державних адміністрацій, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, суб'єктів туристичної діяльності, громадських організацій, професійних асоціацій та міжнародних партнерів. Саме через їх діяльність формується управлінський вплив на туристичну сферу. Однак комплексний характер туризму означає, що жоден із цих суб'єктів не може самостійно забезпечити повне відновлення туристичного потенціалу. Разом з тим інституційна взаємодія у сфері туризму залишається недостатньо узгодженою. Повноваження різних органів перетинаються у питаннях культури, економіки, регіонального розвитку, безпеки, транспорту, цифровізації та міжнародної співпраці, але не завжди об'єднуються в єдиний процес адміністрування. Для вирішення цієї проблеми, на нашу думку, доцільно створити постійний координаційний механізм з питань туристичного відновлення. Це може бути міжвідомча координаційна рада або робоча група при уповноваженому органі, яка має погоджувати пріоритети, розглядати проекти відновлення туристичних DESTИНАЦІЙ, узгоджувати безпекові обмеження, забезпечувати обмін інформацією між органами влади та готувати пропозиції щодо змін до законодавства.

Сьоомою складовою є цифрово-інформаційна складова. Сучасне публічне адміністрування туризмом неможливе без електронних реєстрів, цифрових карт маршрутів, відкритих даних, онлайн-платформ, цифрових паспортів туристичних DESTИНАЦІЙ та офіційних каналів інформування про ризики. У післявоєнний період цифрові засоби мають не лише рекламне або сервісне значення. Вони повинні забезпечувати доступ до перевіреної інформації про безпеку територій, стан туристичних об'єктів, транспорт, укриття, обмеження відвідування, програми підтримки і можливості для інвесторів. Натомість, цифрове забезпечення туристичної сфери залишається фрагментарним. Інформація про туристичні об'єкти, маршрути, безпекові ризики та інфраструктуру часто міститься на різних ресурсах, не має єдиного стандарту і не завжди оновлюється. Для вирішення цієї проблеми доцільно створити єдину цифрову платформу туристичного відновлення України. Вона має поєднувати реєстр туристичних DESTИНАЦІЙ, інтерактивну карту безпечних маршрутів, цифрові паспорти об'єктів, каталог проектів для інвесторів, офіційні повідомлення про обмеження та електронні сервіси для громад і бізнесу.

Восьмою складовою є міжнародна складова. Туризм є сферою, через яку держава комунікує із зовнішнім світом, формує власний імідж, демонструє культурну ідентичність, відкритість, стійкість та здатність до

відновлення. У післявоєнний період міжнародний вимір туризму буде пов'язаний не лише з поверненням іноземних туристів, а й із залученням міжнародної допомоги, партнерських програм, інвестицій, експертної підтримки та участю України у європейському туристичному просторі. А. Моца, С. Шевчук та Н. Середя справедливо пов'язують перспективи відновлення туристичної сфери з міжнародною співпрацею та формуванням нових туристичних напрямів після війни [3]. Треба зазначити, що міжнародне просування українського туризму в післявоєнний період потребує обережного і відповідального підходу. Проблема полягає у тому, що Україна має одночасно показувати туристичну привабливість, безпекову реалістичність, повагу до пам'яті про війну і готовність до прийому туристів. Для вирішення цієї проблеми доцільно розробити окрему міжнародну комунікаційну стратегію відновлення туризму України. Вона має містити позиціонування безпечних регіонів, просування культурних і природних маршрутів, презентацію меморіальних проєктів, залучення української діаспори, співпрацю з міжнародними туристичними організаціями та механізми інформування іноземних туристів про правила відвідування.

Висновки. Сфера туризму як комплексний об'єкт публічного адміністрування охоплює різні види складові. Її комплексність полягає не лише у наявності багатьох елементів, а у їх взаємній залежності. Туристична дестинація не може бути привабливою без безпеки, безпека не може бути забезпечена без координації суб'єктів, інфраструктура не має значення без доступності, а міжнародне просування неможливе без достовірної інформації та реальної готовності територій до відвідування. Саме тому післявоєнне публічне адміністрування сферою туризму має будуватися на комплексному підході, у межах якого туризм розглядається як самостійна сфера публічного інтересу і як складова загального відновлення України.

Список використаних джерел:

1. Чорненький В. В. Адміністративно-правове регулювання та державне управління туристичною сферою України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 845. С. 183–188.
2. Носирев О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1(26). С. 55–68.
3. Моца А. А., Шевчук С. М., Середя Н. М. Перспективи післявоєнного відновлення сфери туризму в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-31>
4. Яворський Р. І. Особливості адміністративно-правових засобів регулювання туристично-рекреаційної діяльності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 2. С. 63–68. DOI: [10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/10](https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/10).
5. Богдан Н. М., Оболенцева Л. В., Осовець О. Е. Аналіз європейського досвіду відновлення туристичного сектору після Другої світової війни. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Економічні науки. 2024. № 10(90). Т. 1. С. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-10-10401>

Дата першого надходження статті до видання: 05.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

К. Р. Петренко, кандидат юридичних наук, консультант
Київського районного суду міста Одеси
ORCID: 0000-0003-1223-7956

Р. О. Рекечинський, майор, слухач кафедри військового права
та правоохоронної діяльності Навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук Національного
університету оборони України
ORCID: 0009-0002-2025-3411

В. Й. Пашинський, доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Навчально-наукового інституту воєнної історії,
права та соціальних наук Національного університету
оборони України
ORCID: 0000-0001-7349-2227

СЛУЖБОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА

У статті досліджено поняття та правову природу службового розслідування у Збройних Силах України. На підставі аналізу Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Порядку проведення службового розслідування, наукових підходів і актуальної судової практики визначено місце службового розслідування в механізмі забезпечення військової дисципліни.

Обґрунтовано, що службове розслідування не є видом юридичної відповідальності, дисциплінарним стягненням або завершеним владним рішенням, а становить урегульовану відомчими нормами внутрішню фактовстановлювальну, доказово-аналітичну та підготовчу діяльність в рамках дисциплінарного провадження посадовими особами щодо всебічного, своєчасного, об'єктивного та повного збору матеріалів за фактом дисциплінарного проступку особи (групи військовослужбовців) або невиконання ними функціональних обов'язків.

Її результатом є формування належної фактичної основи для прийняття командиром рішення щодо наявності дисциплінарного проступку, вини військовослужбовця, виду реагування та усунення причин і умов правопорушення. Розкрито співвідношення службового розслідування з дисциплінарним провадженням, службовою перевіркою, провадженням у справах про адміністративні правопорушення та спеціальними видами розслідувань. Виокремлено визначальні ознаки службового розслідування: службовий і внутрішньоорганізаційний характер, нормативно встановлена процесуальна форма, цільова спрямованість на повне та об'єктивне встановлення обставин, допоміжний характер акту службового розслідування, гарантування права військовослужбовця бути почутим і можливість оскарження в судовому порядку кінцевого результату службового розслідування. Запропоновано авторське визначення службового розслідування та обґрунтовано необхідність чіткого розмежування його предмета з предметом інших спеціальних процедур. Одержані результати можуть бути використані для вдосконалення відомчого регулювання та практики військового управління.

Ключові слова: Збройні Сили України, військовослужбовець, військова дисципліна, дисциплінарне правопорушення, командир, службове розслідування, акт службового розслідування, права військовослужбовця, дисциплінарна відповідальність військовослужбовця.

K. R. Petrenko, R. O. Rekechynskyi, V. Y. Pashynskyi. Official investigation in the Armed Forces of Ukraine: concept and legal nature

The article examines the concept and legal nature of the official investigation within the Armed Forces of Ukraine. Based on an analysis of the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, the procedure for conducting official investigations, scholarly approaches, and current judicial practice, the role of the official investigation in the mechanism for ensuring military discipline is defined.

It is established that an official investigation – in the most general sense – constitutes an activity carried out by relevant officials within the framework of disciplinary proceedings, aimed at the timely, comprehensive, complete, and objective col-

© К. Р. Петренко, Р. О. Рекечинський, В. Й. Пашинський, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

lection and examination of materials regarding a disciplinary offense committed by employees or their failure to perform their functional duties.

Its outcome is the establishment of a proper factual basis for the commander to make a decision regarding the existence of a disciplinary offense, the serviceman's culpability, the appropriate course of action, and the elimination of the causes and conditions contributing to the misconduct. The relationship between an official investigation and disciplinary proceedings, official inquiries, proceedings concerning administrative offenses, and special types of investigations is examined. The defining characteristics of an official investigation are identified: its official and intra-organizational nature; a procedurally prescribed form; a focus on fully and objectively establishing the facts; the ancillary nature of the investigation report; the guarantee of a servicemember's right to be heard; and the possibility of challenging the final outcome of the investigation in court. An original definition of an official investigation is proposed, and the necessity of clearly distinguishing its subject matter from that of other special procedures is substantiated. The results obtained can be used to improve departmental regulations and military management practices.

Key words: Armed Forces of Ukraine, serviceman, military discipline, disciplinary offense, commander, official investigation, official investigation report, rights of a serviceman, disciplinary liability of a serviceman.

Постановка проблеми. Відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і у спосіб, передбачені Конституцією та законами України [1]. Для системи військового управління ця вимога має особливе значення, оскільки дисциплінарна влада командира поєднується з необхідністю оперативного прийняття рішень, суворою підпорядкованістю та підвищеною відповідальністю за стан бойової готовності. В умовах воєнного стану швидкість реагування на порушення військової дисципліни не може виправдовувати довільність, а формальне дотримання процедури не повинно перетворювати службове розслідування на бюрократичну перешкоду для виконання завдань військового управління.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України (далі – ДС ЗСУ) визначає військову дисципліну як бездоганне і неухильне додержання військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншим законодавством України [2, ст. 1 п. І]. Водночас підтримання дисципліни не зводиться до кількості накладених стягнень. Командир має не лише застосовувати дисциплінарну владу, але й запобігати правопорушенням, встановлювати їх причини, належно оцінювати поведінку підлеглих та приймати мотивовані рішення. Саме цю фактовстановлювальну та аналітичну функцію виконує службове розслідування.

Нормативне регулювання визначає мету, підстави, строки, суб'єктів і результат службового розслідування, проте саме поняття продовжує використовуватися у науці та практиці неоднозначно. Його називають складовою дисциплінарного провадження, внутрішньою адміністративною процедурою, комплексом організаційних заходів, способом перевірки інформації або засобом доказування. Різниця у підходах має практичне значення: від правильної кваліфікації залежать межі повноважень комісії, юридичне значення акта службового розслідування, співвідношення з наказом командира та можливість оскарження. Тому уточнення правової природи службового розслідування є необхідним як для розвитку військово-правової доктрини, так і для уніфікації правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика службових розслідувань досліджувалася у працях І.І. Піскуна та О.А. Гутник, які розкрили стадійність цієї діяльності та її зв'язок із дисциплінарним провадженням [3, с. 477–481]. А.А. Астаф'єв на матеріалах діяльності Національної поліції обґрунтував розуміння службового розслідування як сукупності дисциплінарно-процесуальних правових засобів перевірки інформації про дисциплінарний проступок [4]. С.В. Петков, Б.М. Шамрай та П.М. Пашенко зосередили увагу на трансформації системи службових розслідувань у Збройних Силах України в умовах воєнного стану та необхідності поєднання оперативності з гарантіями прав військовослужбовців [5, с. 145–151]. Є.В. Найдьонов розмежував доказову вагу матеріалів службового розслідування та процесуальний статус висновку судової експертизи у справах про матеріальну відповідальність військовослужбовців [6, с. 370–377].

Разом із тим у науковій літературі недостатньо послідовно розмежовуються службове розслідування як внутрішня фактовстановлювальна діяльність, дисциплінарне провадження як ширший комплекс дій та кінцевий наказ командира як акт, що породжує юридичні наслідки. Окремого уточнення потребує також використання конструкції «адміністративна процедура» після набрання чинності Законом України «Про адміністративну процедуру», дія якого прямо не поширюється на відносини військової служби.

Метою статті є уточнення поняття та правової природи службового розслідування у Збройних Силах України, визначення його основних ознак і функцій, розмежування з дисциплінарним провадженням, службовою перевіркою та іншими видами юридично значущої діяльності, а також формулювання авторського визначення цього правового інституту.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі та нормативно-правових актах службове розслідування характеризується через різні ознаки: як складова дисциплінарного провадження, комплекс організаційних і процесуальних заходів, діяльність із перевірки інформації про правопорушення та засіб формування фактичної основи управлінського рішення. Зіставлення зазначених підходів дає змогу встановити спільні ознаки цього правового явища та уточнити його місце у системі військового управління.

Службове розслідування переважно розглядається як діяльність у межах дисциплінарного провадження, спрямована на своєчасне, всебічне й об'єктивне збирання та дослідження матеріалів щодо можливого дисциплінарного проступку [7, с. 3]. А.А. Астаф'єв акцентує на його дисциплінарно-процесуальному характері та спрямованості на перевірку інформації про проступок [4, с. 3], тоді як Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук та Т.П. Мінка визначають службове розслідування як здійснювану в установленому порядку перевірку виконання службових обов'язків і висунутих щодо особи звинувачень [8, с. 121; 9, с. 91]. Отже, спільними для наукових підходів є фактовстановлювальна спрямованість, процедурна форма та зв'язок із вирішенням питання про дисциплінарну відповідальність.

Нормативне визначення закріплено у п. 2 р. I Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608 (далі – Порядок № 608), відповідно до якого службове розслідування є комплексом заходів, що проводяться для уточнення причин і умов, які сприяли вчиненню правопорушення, та встановлення ступеня вини особи, дії або бездіяльності якої стали його причиною [10]. Це визначення відображає цільову спрямованість розслідування, однак не повністю розкриває його процедурну форму, місце у дисциплінарному провадженні та юридичне значення підсумкового акту.

Верховний Суд у постанові від 31 березня 2021 року у справі № 813/2250/17 зазначив, що висновок службового розслідування не є рішенням суб'єкта владних повноважень, яке безпосередньо породжує юридичні наслідки, а становить службовий документ, тобто є носієм доказової інформації про обставини, які стали підставою для призначення розслідування [11, п.п. 47–49].

Вважаємо, що вказана правова позиція дає підстави відмежовувати службове розслідування від кінцевого управлінського рішення. Матеріали розслідування формують фактичну та доказову основу для реалізації дисциплінарної влади, однак юридичні наслідки для військовослужбовця виникають унаслідок прийняття уповноваженим командиром відповідного наказу.

Службове розслідування необхідно відмежовувати від службової перевірки. Остання має попередній та інформаційно-підготовчий характер і проводиться для перевірки відомостей про можливе правопорушення та встановлення наявності підстав для призначення службового розслідування [10; 7, с. 4]. На відміну від неї, службове розслідування передбачає повне встановлення юридично значущих обставин, оформлення результатів актом і формування фактичної основи для подальшого рішення командира.

Процедурна форма службового розслідування виявляється у нормативному визначенні підстав його призначення, компетенції командира, вимог до наказу, строків, прав та обов'язків учасників і порядку оформлення результатів [10]. Формалізація цих елементів обмежує службовий розсуд, визначає межі предмета розслідування та створює гарантії від довільного застосування дисциплінарної влади.

Матеріали службового розслідування можуть свідчити про ознаки адміністративного правопорушення та передаватися компетентному органу, однак вони не підміняють провадження за КУпАП та підлягають самостійній оцінці судом.

Практичне значення матеріалів службового розслідування виявляється, зокрема, під час розгляду місцевими загальними судами справ про військові адміністративні правопорушення. Так, в одній зі справ, яка розглядалася у Київському районному суді м. Одеси, судом розглядалося питання про притягнення військовослужбовця до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 172-11 КУпАП у зв'язку з несвоєчасним поверненням до військової частини після стаціонарного лікування. До протоколу про адміністративне правопорушення було долучено акт службового розслідування, наказ про його призначення, рапорт посадової особи, пояснення військовослужбовців та інші документи, на підставі яких встановлювалися обставини його відсутності та виконання ним обов'язків військової служби.

Військовослужбовець пояснював несвоєчасне повернення неправильним розумінням повідомлення лікаря та переконанням, що до призначеної перев'язки він продовжує перебувати на лікуванні. Водночас за результатами службового розслідування його вже було притягнуто до дисциплінарної відповідальності, оголошено сувору догану та позбавлено окремих складових грошового забезпечення. Представник військової частини підтвердив, що відсутність військовослужбовця не вплинула на боєздатність підрозділу та не спричинила негативних наслідків.

Оцінюючи матеріали службового розслідування разом з іншими доказами, суд установив склад адміністративного правопорушення, однак урахував відсутність шкідливих наслідків, позитивну характеристику військовослужбовця, визнання ним вини, попереднє застосування дисциплінарного стягнення та інші обставини, у зв'язку з чим визнав правопорушення малозначним і застосував ст. 22 КУпАП [12].

Наведений приклад підтверджує, що акт службового розслідування є важливим джерелом доказової інформації, проте не має для суду наперед установлені сили: викладені в ньому висновки повинні перевірятися та оцінюватися в сукупності з іншими доказами, а дисциплінарна оцінка поведінки військовослужбовця не підміняє самостійного вирішення судом питання про наявність складу адміністративного правопорушення та пропорційність відповідальності.

Узагальнення нормативних положень, доктринальних підходів та судової практики дає підстави виокремити наступні визначальні ознаки службового розслідування у Збройних Силах України.

По-перше, службове розслідування є діяльністю, а не окремим документом. Воно охоплює призначення розслідування, визначення його предмета та виконавців, збирання матеріалів, отримання пояснень, перевірку версій, оцінювання доказової інформації, розгляд заяв і клопотань, установлення обставин, оформлення результатів та подання їх командирі. Акт службового розслідування лише документує результати виконаних дій і не може ототожнюватися з усією процедурою.

По-друге, службове розслідування має внутрішньоорганізаційний характер. Воно здійснюється у системі військового управління за рішенням командира, який має право видавати письмові накази та застосовувати до підлеглого дисциплінарні стягнення. Особи, які проводять розслідування, діють у межах службової компетенції, а предмет дослідження пов'язаний із виконанням обов'язків військової служби, додержанням військової дисципліни, збереженням військового майна та законністю управлінських рішень.

По-третє, ця діяльність є нормативно формалізованою. Розслідування призначається письмовим наказом, у якому мають бути зазначені підстава, обґрунтування або мета, особа, стосовно якої воно проводиться, строк і склад виконавців. Порядок № 608 установлює загальний строк проведення, умови його продовження, права та обов'язки учасників, вимоги до акта і матеріалів, а також порядок прийняття рішення командиром [10]. Процесуальна форма обмежує адміністративний розсуд і створює мінімальні гарантії від довільного застосування дисциплінарної влади.

По-четверте, службове розслідування має фактовстановлювальну та доказово-аналітичну спрямованість. Пункт 3 розділу II Порядку № 608 передбачає встановлення неправомірних дій, причинного зв'язку між правопорушенням і виконанням обов'язків військової служби, ступеня вини, порушених нормативних приписів, причин та умов правопорушення, а за наявності шкоди – її причин, розміру та винних осіб [10]. Отже, завдання комісії полягає не в підтвердженні наперед сформульованого обвинувачення, а в перевірці всієї сукупності юридично значущих обставин, у тому числі тих, що спростовують вину або пом'якшують відповідальність.

По-п'яте, результати розслідування мають підготовчий, а не самодостатній владний характер. Комісія або посадова особа, якій доручено розслідування, не реалізує дисциплінарну владу замість командира. Вона встановлює факти, систематизує матеріали та формулює висновки і пропозиції. Питання про наявність складу дисциплінарного проступку, доведеність вини та вид стягнення вирішує уповноважений командир після оцінки акту та всіх матеріалів. Такий розподіл функцій відмежовує збір та аналіз інформації від прийняття владного рішення.

Зазначені ознаки дозволяють характеризувати службове розслідування як спеціальну внутрішню адміністративно-процедурну діяльність. Водночас термін «адміністративно-процедурна» у цьому контексті використовується в доктринальному, а не у вузькому законодавчому значенні. Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає загальний порядок розгляду адміністративних справ шляхом прийняття адміністративних актів, але п. 3 ч. 2 ст. 1 прямо виключає зі сфери його дії відносини, що виникають під час військової служби [13]. Тому принципи та конструкції загальної адміністративної процедури можуть мати орієнтуюче доктринальне значення, однак безпосередньою нормативною основою службового розслідування залишаються ДС ЗСУ, Порядок № 608 та інші спеціальні акти.

Важливо також розмежовувати службове розслідування та дисциплінарне провадження. Дисциплінарне провадження є ширшим за змістом і охоплює виявлення можливого правопорушення, первинну оцінку інформації, вирішення питання про необхідність розслідування, проведення розслідування у визначених випадках, прийняття рішення командиром, обрання стягнення, доведення наказу до військовослужбовця та його оскарження. Службове розслідування є факультативною фактовстановлювальною частиною такого провадження: воно проводиться тоді, коли обставини, причинний зв'язок, вина, наслідки чи розмір шкоди потребують додаткового з'ясування.

Комісія під час проведення службового розслідування повинна володіти не лише знанням нормативної – правової бази, а й навичками критичного мислення та аналізу. Профіль ідеального суб'єкта розслідування передбачає відхід від суто формальної імітації «фактовстановлювальної діяльності» до відтворення реальної картини подій, де основою є об'єктивний причинно-наслідковий зв'язок, який зумовив вчинення правопорушення, а не прагнення командира отримати готове обґрунтування для вже завчасно прийнятого управлінського рішення.

Із цього випливає, що проведення службового розслідування саме по собі не означає неминучого притягнення особи до відповідальності. Його результатом може бути встановлення відсутності події правопорушення, недоведеності вини, наявності поважних причин, виконання правомірного наказу, відсутності причинного зв'язку або інших обставин, які виключають застосування дисциплінарного стягнення. Орієнтація виключно на пошук винної особи суперечить вимогам повноти та об'єктивності й перетворює розслідування на формальне оформлення наперед визначеного рішення.

Необхідно відмежовувати службове розслідування й від провадження у справі про адміністративне правопорушення або кримінального провадження. Комісія не наділена повноваженнями суду, органу досудового розслідування чи посадової особи, уповноваженої складати протокол і вирішувати справу відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Виявлення ознак адміністративного або

кримінального правопорушення зумовлює передачу матеріалів компетентному органу, але висновок комісії не встановлює вини особи у процесуальному значенні та не замінює доказування за правилами відповідного виду судочинства. Так само внесення відомостей до ЄРДР або повідомлення військовослужбовцю про підозру є підставою для перевірки службово-правової сторони його поведінки, але саме по собі не доводить наявності дисциплінарного проступку, вини та причинного зв'язку.

Окремого розмежування потребують службове розслідування за Порядком № 608 та спеціальні процедури, установлені для певних подій. Наприклад, розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань, загибелі або смерті військовослужбовців регулюються спеціальною інструкцією. Верховний Суд у постанові від 13 травня 2025 року у справі № 300/6309/23 наголосив на співвідношенні загальної процедури за Порядком № 608 та спеціального порядку розслідування нещасних випадків [14]. Отже, правильне визначення предмета і правової підстави розслідування є передумовою компетентності комісії та юридичної придатності її висновків.

Процедурні права військовослужбовця є невід'ємним елементом правової природи розслідування. Порядок № 608 передбачає право знати підстави його проведення, бути поінформованим про права та обов'язки, відмовитися від надання пояснень щодо себе та близьких осіб, подавати усні й письмові пояснення та документи, вимагати опитування осіб, заявляти клопотання, висловлювати зауваження, ознайомлюватися з актом і матеріалами, а також оскаржувати рішення [10]. Ці повноваження не утворюють класичної змагальності судового процесу, проте забезпечують реалізацію права бути почутим і дають можливість впливати на формування фактичної основи рішення.

Реальність зазначених гарантій залежить від належного визначення предмета розслідування. Наказ про призначення має дозволяти військовослужбовцю зрозуміти, які конкретні дії, бездіяльність або події перевіряються. Невизначені формулювання створюють можливість довільного розширення меж розслідування, збирання інформації, не пов'язаної з його метою, та притягнення до відповідальності за обставини, щодо яких особа не могла надати пояснення. Виявлення під час розслідування іншого самостійного порушення повинно зумовлювати належне процедурне реагування, а не приховану зміну предмета вже призначеного розслідування.

Об'єктивність розслідування передбачає не лише відсутність особистої заінтересованості членів комісії, а й методологічну неупередженість: перевірку альтернативних версій, зіставлення пояснень з документами й іншими даними, установлення джерела кожної істотної обставини, оцінку суперечностей та наведення мотивів відхилення доказів. Акт, що складається переважно з переказу рапортів і не містить аналізу причинного зв'язку, форми вини та доводів військовослужбовця, не виконує фактовстановлювальної функції, навіть якщо формально відповідає структурі, установленій Порядком № 608.

Виходячи з наведеного, можна констатувати, що службове розслідування виконує щонайменше п'ять взаємопов'язаних функцій. Фактовстановлювальна функція полягає у реконструкції події та визначенні юридично значущих обставин. Доказова – у збиранні, перевірці та систематизації інформації, на якій може ґрунтуватися рішення. Гарантійна – у створенні процедурних умов для захисту військовослужбовця від необґрунтованого стягнення. Управлінська – у забезпеченні командира належною інформацією для вибору законного й пропорційного реагування. Превентивна – у виявленні організаційних причин і умов порушення та підготовці заходів для їх усунення.

Провівши аналіз наявних у науковій літературі підходів пропонується власне визначення поняття «службове розслідування у Збройних Силах України», під яким розуміємо комплекс заходів, спрямованих на з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню того чи іншого правопорушення, а також на встановлення ступеня вини конкретних осіб (чи групи військовослужбовців), чиї дії або бездіяльність яких стали причиною вчинення правопорушення. Таке формулювання, акцентує увагу не лише на встановленні факту правопорушення, а й на з'ясуванні всієї сукупності обставин, що йому передували.

Головною метою цієї діяльності, яке здійснюється уповноваженою посадовою особою або спеціально призначеною комісією у визначеній процедурній формі, є всебічне, повне, своєчасне й неупереджене з'ясування обставин можливого правопорушення, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та ступеня вини осіб (або групи військовослужбовців), а також забезпечення прав військовослужбовця і подальшого припинення командиром (начальником) законного та обґрунтованого управлінського рішення.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки щодо сутності службового розслідування у Збройних Силах України.

Правова природа службового розслідування полягає передусім в тому, що воно не є ані заходом дисциплінарного стягнення, ані остаточним юрисдикційним актом, а становить самостійний інструмент фактовстановлювального характеру. Цей процес згідно з яким уповноважені посадові особи здійснюють збирання доказів, фіксацію та оцінку фактично наявних даних, з метою повного та всебічного з'ясування всіх обставин, які сприяли вчиненню правопорушення, причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) особи (групи військовослужбовців) та негативних наслідків, а також ступеня

вини осіб. Основним призначенням службового розслідування є не притягнення особи до відповідальності як таке, а встановлення об'єктивної істини на підставі повного, всебічного та неупередженого з'ясування причин і умов вчинення правопорушення.

Місце службового розслідування в механізмі військового управління має допоміжний, функціонально-визначальний характер. Воно відіграє роль серед фактовстановлювальної діяльності, що передує прийняттю командирського рішення в межах дисциплінарної відповідальності, і виконує щодо нього забезпечувальну функцію. Невід'ємною складовою правової природи службового розслідування є процедурні гарантії військовослужбовця: право знати підстави та предмет розслідування, надавати пояснення і документи, заявляти клопотання, висловлювати зауваження, ознайомлюватися з матеріалами та оскаржувати кінцеве рішення. Дотримання цих гарантій, належне визначення предмета розслідування, перевірка альтернативних версій і мотивована оцінка всіх зібраних матеріалів є необхідними передумовами законності та обґрунтованості реалізації дисциплінарної влади.

Матеріали службового розслідування є доказовою та фактологічною основою, на якій ґрунтується рішення командира про притягнення військовослужбовця до дисциплінарної, матеріальної чи іншого виду відповідальності. Наявність матеріалів надає рішення командира законної підстави для притягнення до відповідальності військовослужбовця. Фінальний документ – акт службового розслідування лише фіксує результати службового розслідування, та не є критерієм юридичних наслідків для військовослужбовця. Такі наслідки виникають після прийняття командиром відповідного наказу або іншого передбаченого законом рішення.

Таким чином, службове розслідування виступає не формальною процедурною вимогою, а гарантією законності та обґрунтованості реалізації дисциплінарної влади командира (начальника). Його функціональна цінність полягає, з одного боку, у забезпеченні командира (начальника) повною та достовірною інформацією, необхідною для прийняття правомірного управлінського рішення, а з іншого – у наданні військовослужбовцю можливості реалізувати законне право на відстоювання свої позиції та захист своїх прав, в межах відповідної процедури, оскільки її проведення вимагає дотримання встановлених процесуальних гарантій захисту прав і законних інтересів військовослужбовця, стосовно якого воно здійснюється.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.07.2026).
2. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 07.07.2026).
3. Піскун І. І., Гутник О. А. Стадії службового розслідування в Збройних Силах України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 477–481. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/124> (дата звернення: 07.07.2026).
4. Астаф'єв А. А. Адміністративно-правові засади проведення службового розслідування в органах Національної поліції України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 242 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ba610f88-765a-417a-bf00-43ac8f11db77/content> (дата звернення: 07.07.2026).
5. Петков С. В., Шамрай Б. М., Пашенко П. М. Трансформація системи службових розслідувань у Збройних Силах України в умовах воєнного стану: від бюрократичного обтяження до оперативності службових перевірок. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: *Юридичні науки*. 2026. Т. 37 (76). № 1. С. 145–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/23>.
6. Найдьонов Є. В. Матеріальна відповідальність військовослужбовців за шкоду, завдану державі: проблеми реалізації через цивільний позов у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 370–377. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.52>.
7. Службові розслідування: у Збройних Силах України, у Національній гвардії України, у Державній прикордонній службі України. К. : ВД «Професіонал», 2022. 350 с.
8. Адміністративне право України: підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Горощук, О.В. Дьяченко та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2018. 544 с.
9. Адміністративне процесуальне право: навч. посібник. Т.П. Мінка та ін.; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 278 с.
10. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text> (дата звернення: 07.07.2026).
11. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2021 року у справі № 813/2250/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95918040> (дата звернення: 07.07.2026).
12. Постанова Київського районного суду м. Одеси по справі № 947/8864/26 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133056900> (дата звернення: 07.07.2026).

13. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 07.07.2026).

14. Постанова Верховного Суду від 13 травня 2025 року у справі № 300/6309/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127308596> (дата звернення: 07.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

В. В. Пешков, доктор філософії в галузі права
ORCID: 0009-0007-7286-6259

ДЕРЖАВНІ ПРОДОВОЛЬЧІ РЕЗЕРВИ ТА СТАБІЛІЗАЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Статтю присвячено дослідженню державних продовольчих резервів та стабілізації продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду. Обґрунтовано, що в умовах збройної агресії, воєнного стану, порушення логістичних зв'язків, та нерівномірного доступу до базових харчових продуктів особливого значення набувають не лише загальні заходи продовольчої політики, а й спеціальні адміністративно-правові механізми резервування, розподілу, гуманітарного постачання та стабілізації продовольчого забезпечення.

Визначено, що державні продовольчі резерви є важливим елементом гарантування мінімальної продовольчої стійкості держави, оскільки вони мають забезпечувати здатність публічної адміністрації реагувати на дефіцит, перебої постачання, надзвичайні ситуації, потреби прифронтових і деокупованих територій, а також продовольчі потреби соціально вразливих категорій населення. Наголошено, що продовольчий резерв не може розглядатися лише як матеріальний запас, оскільки його адміністративно-правове значення проявляється через порядок формування, зберігання, оновлення, обліку, використання, контролю та звітності.

Розкрито значення гуманітарної допомоги як допоміжного, але критично важливого інструменту продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду. Акцентовано, що гуманітарна допомога не повинна підміняти собою державну продовольчу політику, однак у кризових умовах вона забезпечує оперативне реагування на локальні продовольчі потреби, підтримку внутрішньо переміщених осіб, мешканців постраждалих територій, осіб похилого віку, дітей, осіб з інвалідністю та інших груп, які не можуть самостійно забезпечити доступ до необхідних харчових продуктів.

Запропоновано розглядати стабілізацію продовольчого забезпечення населення як окремий напрям публічного адміністрування, що поєднує державні продовольчі резерви, гуманітарну допомогу, місцеві матеріальні резерви, логістичне планування, цифровий облік, адресний розподіл, контроль якості харчових продуктів і міжвідомчу координацію. Такий підхід дозволяє перейти від фрагментарного реагування на продовольчі труднощі до системної адміністративно-правової моделі забезпечення населення базовими продуктами харчування в умовах особливого періоду.

Ключові слова: державні продовольчі резерви, гуманітарна допомога, продовольче забезпечення, особливий період, воєнний стан, публічне адміністрування, продовольча стійкість, матеріальні резерви, соціально вразливі категорії населення, стабілізація, адміністративно-правове регулювання.

V. V. Pieshkov. State food reserves and stabilisation of food provision for the population under a special period

The article is devoted to the study of state food reserves, humanitarian aid and stabilisation of food provision for the population under a special period. It is substantiated that under conditions of armed aggression, martial law, disruption of logistics, displacement of the population, destruction of infrastructure and unequal access to basic food products, not only general food policy measures become important, but also special administrative and legal mechanisms of reservation, distribution, humanitarian supply and stabilisation of food provision.

It is determined that state food reserves are an important element of guaranteeing the minimum food resilience of the state, since they should ensure the ability of public administration to respond to shortages, supply disruptions, emergency situations, the needs of frontline and de-occupied territories, as well as the food needs of socially vulnerable groups of the population. It is emphasised that the food reserve cannot be considered only as a material stock, since its administrative and legal significance is manifested through the procedure for formation, storage, renewal, accounting, use, control and reporting.

The importance of humanitarian aid as an auxiliary but critically important instrument of food provision for the population under a special period is revealed. It is emphasised that humanitarian aid should not replace state food policy, but in crisis conditions it ensures an operational response to local food needs, support for internally displaced persons, residents of affected territories, elderly people, children, persons with disabilities and other groups that cannot independently ensure access to necessary food products.

It is proposed to consider the stabilisation of food provision for the population as a separate area of public administration that combines state food reserves, humanitarian aid, local material reserves, logistical planning, digital accounting, targeted distribution, food quality control and interagency coordination. This approach makes it possible to move from fragmented responses to food difficulties to a systemic administrative and legal model of providing the population with basic food products under a special period.

Key words: state food reserves, humanitarian aid, food provision, special period, martial law, public administration, food resilience, material reserves, socially vulnerable groups of the population, stabilisation, administrative and legal regulation.

© В. В. Пешков, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Особливий період істотно змінює зміст публічного адміністрування у сфері продовольчого забезпечення населення. У звичайних умовах держава переважно впливає на продовольчу сферу через аграрну політику, підтримку виробництва, контроль безпечності харчових продуктів, регулювання ринку та захист прав споживачів. Натомість в умовах війни першочергового значення набувають питання резервування, швидкого розподілу продуктів, забезпечення постраждалих територій, гуманітарного постачання, збереження мінімального рівня доступу населення до базових харчових продуктів і недопущення соціальної дестабілізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове дослідження державних продовольчих резервів та стабілізації продовольчого забезпечення населення потребує звернення до кількох напрямів наукової думки. Передусім важливе значення мають праці, присвячені продовольчій безпеці, державному регулюванню агропродовольчого сектору, кризовому управлінню, гуманітарній допомозі та соціальному забезпеченню населення в умовах воєнного стану.

Питання забезпечення продовольчої безпеки України в умовах війни розглядали А. Шевченко, Ю. Дзюрах, Н. Згадова, О. Бокій, А. Туренко, М. Гребенюк та інші науковці. У цих працях аналізуються вплив збройної агресії на аграрний сектор, доступ населення до продуктів харчування, функціонування продовольчих ринків, соціальні й гуманітарні ризики, а також напрями державного реагування на продовольчі виклики. Зокрема, Ю. Дзюрах досліджує напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах російсько-української війни, звертаючи увагу на поєднання економічних, соціальних і гуманітарних чинників продовольчої політики. О. Бокій аналізує проблеми державного регулювання продовольчої безпеки в умовах війни, у тому числі питання стабілізації ринку, підтримки населення та використання інструментів державного впливу.

Окремий науковий інтерес становлять дослідження гуманітарної допомоги в умовах криз і воєнного стану. І. Бессєдін аналізує проблеми гуманітарної допомоги Україні з боку іноземних партнерів і наголошує на необхідності узгодження національного законодавства з європейськими підходами. Інші автори розкривають зміст гуманітарної допомоги як цільової, адресної та безоплатної підтримки, що має соціальне, правове й організаційне значення. У цих дослідженнях увага приділяється процедурі отримання, надання, оформлення, розподілу і контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги, що є важливим для аналізу продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду.

Водночас наявні наукові праці здебільшого розкривають окремі аспекти цієї теми: продовольчу безпеку в умовах війни, правовий режим гуманітарної допомоги, державне регулювання агропродовольчого ринку, соціальну підтримку населення або проблеми гуманітарного реагування. Недостатньо комплексно дослідженим залишається питання саме адміністративно-правового взаємозв'язку державних продовольчих резервів, гуманітарної допомоги та стабілізації продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду. Потребують подальшого осмислення їх функціональне співвідношення, суб'єктний склад, порядок координації, критерії адресності, цифровий облік потреб, контроль якості харчових продуктів і відповідальність за неефективне або несвоєчасне продовольче реагування.

Отже, стан наукової розробленості теми свідчить про потребу у формуванні самостійного адміністративно-правового підходу до розуміння державних продовольчих резервів, гуманітарної допомоги та стабілізації продовольчого забезпечення населення як єдиного комплексу інструментів особливого періоду. Такий підхід дозволяє перейти від фрагментарного аналізу резервів або гуманітарної допомоги до розуміння їх як взаємопов'язаних засобів підтримання продовольчої стійкості населення.

Метою статті є дослідження державних продовольчих резервів, гуманітарної допомоги та стабілізації продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду, визначення їх адміністративно-правового змісту, функціонального співвідношення, проблем реалізації та напрямів удосконалення правового регулювання.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити адміністративно-правове значення державних продовольчих резервів в умовах особливого періоду; визначити роль гуманітарної допомоги у продовольчому забезпеченні населення; з'ясувати співвідношення державного резервування, гуманітарного постачання і стабілізаційних заходів; охарактеризувати суб'єктів публічної адміністрації, відповідальних за продовольче реагування; окреслити напрями удосконалення адміністративно-правового забезпечення стабілізації продовольчого забезпечення населення.

Виклад основного матеріалу. Державні продовольчі резерви, гуманітарна допомога та стабілізація продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду мають розглядатися не як три відокремлені напрями публічної діяльності, а як взаємопов'язані адміністративно-правові інструменти підтримання мінімальної продовольчої стійкості держави. Їх спільне призначення полягає у забезпеченні здатності публічної адміністрації реагувати на перебої постачання, локальний дефіцит, руйнування інфраструктури, переміщення населення, зростання соціальної вразливості та неможливість окремих територій самостійно підтримувати належний рівень продовольчого забезпечення.

Особливий період відповідно до Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-III охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних

дій [3]. Саме тому продовольче забезпечення населення в особливий період не може обмежуватися лише поточним функціонуванням ринку. Воно потребує спеціального адміністративного режиму, у межах якого держава повинна мати запаси, процедури їх використання, канали гуманітарного постачання, цифровий облік потреб, логістичні рішення і механізми контролю за якістю харчових продуктів. Закон України «Про оборону України» є офіційною нормативною основою для розуміння особливого періоду як ширшого режиму, ніж лише воєнний стан.

Першим елементом такої системи є державні продовольчі резерви. Закон України «Про державні резерви» від 09 серпня 2023 року № 3310-IX визначає правові, організаційні та фінансово-економічні засади формування, розміщення, зберігання, переміщення, поставки, резервування, освіження, використання, поповнення і контролю державних резервів [1]. У контексті цієї статті принципово важливо підкреслити, що продовольчий резерв не слід розуміти лише як фізичний запас продуктів. Його адміністративно-правова природа полягає у тому, що це інструмент попереднього управління ризиками, за допомогою якого держава здатна не чекати виникнення дефіциту, а заздалегідь формувати ресурс для стабілізації постачання. Закон № 3310-IX прямо охоплює питання формування, зберігання, освіження, використання та контролю державних резервів, що дозволяє розглядати резерви як управлінську систему, а не лише як складські запаси.

Стабілізація продовольчого забезпечення населення, на нашу думку, є ширшою категорією, ніж державне резервування. Якщо державний продовольчий резерв є ресурсною основою реагування, то стабілізація є процесом і результатом упорядкування продовольчого забезпечення в умовах порушеної звичайної роботи ринку, логістики або соціальних механізмів доступу до продуктів. Отже, резерви забезпечують матеріальну можливість стабілізації, але самі по собі ще не гарантують її досягнення. Для реальної стабілізації потрібні адміністративні процедури визначення потреб, ухвалення рішення про використання запасів, доставки продуктів, адресний розподіл, контроль безпечності, звітність і подальше поповнення резервів.

У цьому контексті стабілізацію продовольчого забезпечення населення доцільно визначити як врегульовану нормами адміністративного права діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на підтримання доступності базових харчових продуктів для населення шляхом використання державних і місцевих резервів, гуманітарної допомоги, логістичного планування, адресного розподілу, цифрового обліку потреб, контролю якості та координації відповідальних органів. Таке визначення дозволяє відмежувати стабілізацію від звичайної соціальної допомоги, оскільки вона спрямована не лише на підтримку окремої особи, а на утримання функціональної здатності всієї системи продовольчого забезпечення.

Наукові дослідження підтверджують потребу саме такого комплексного підходу. А. Шевченко, досліджуючи продовольчу безпеку України в умовах війни, звертає увагу на зміну її структури після початку повномасштабного вторгнення, проблеми регіонального самозабезпечення та необхідність урахування територіальних відмінностей у доступі до продовольства [8]. Це має безпосереднє значення для стабілізаційного адміністрування, оскільки продовольчі потреби прифронтової громади, тилового регіону, деокупованої території чи громади з великою кількістю внутрішньо переміщених осіб не можуть визначатися за єдиною абстрактною моделлю. Наукова позиція А. Шевченко корисна саме тим, що показує регіональну нерівномірність продовольчих ризиків в умовах війни.

О. Бокій, аналізуючи проблеми державного регулювання продовольчої безпеки в умовах війни, звертає увагу на значення спеціальних нормативних актів, зокрема Закону України від 24 березня 2022 року № 2145-IX щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 327-р про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану [9, с. 176]. Ця позиція підтверджує, що стабілізація продовольчого забезпечення має нормативно-плановий характер. Вона не може здійснюватися лише шляхом разових рішень або ситуативних поставок, оскільки потребує попередньо визначених заходів, відповідальних суб'єктів і процедур виконання. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 327-р прямо затвердило план заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану і поклало обов'язки щодо його виконання на відповідальні органи та обласні військові адміністрації.

Другим елементом системи є гуманітарна допомога. Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV визначає гуманітарну допомогу як цільову адресну безоплатну допомогу у грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги, добровільних пожертвувань, виконання робіт або надання послуг, що надається з мотивів гуманності отримувачам, які потребують допомоги, у тому числі у зв'язку з введенням воєнного або надзвичайного стану [2]. У продовольчому контексті гуманітарна допомога є способом швидкого реагування на потреби тих територій і категорій населення, які не можуть бути своєчасно охоплені звичайними ринковими або бюджетними механізмами. Зако-нодавче визначення гуманітарної допомоги прямо підкреслює її цільовий, адресний і безоплатний характер, що має ключове значення для продовольчої підтримки населення у кризових умовах.

Водночас гуманітарна допомога не повинна підміняти державні продовольчі резерви. Її роль полягає не у заміні державної відповідальності, а у доповненні державного механізму стабілізації. Державний резерв має забезпечувати плановість, передбачуваність і відповідальність, тоді як гуманітарна допомога забезпечує гнучкість, швидкість і можливість реагування на локальні потреби. У зв'язку з цим їх співвідношення

можна описати так: державні продовольчі резерви є базовим стабілізаційним ресурсом, гуманітарна допомога є допоміжним адаптивним ресурсом, а стабілізація продовольчого забезпечення є загальним адміністративним процесом, у межах якого ці ресурси використовуються для досягнення конкретного результату.

Статистичні дані підтверджують, що потреба у такій моделі є не теоретичною, а практичною. За даними World Food Programme, у 2024 році 14,6 млн осіб в Україні потребували гуманітарної допомоги, а 7,3 млн осіб перебували у стані серйозної продовольчої незахищеності [12]. Це означає, що продовольча підтримка в умовах війни має не епізодичний, а масовий і тривалий характер. Відповідно, гуманітарна допомога повинна бути інтегрована в адміністративно-правову модель стабілізації, але з чіткими правилами адресності, обліку, контролю якості, недопущення дублювання поставок і прозорості звітності. Дані WFP за 2024 рік прямо вказують на масштаб гуманітарної і продовольчої вразливості населення України.

Крім соціальної вразливості населення, важливим чинником є пошкодження аграрної та логістичної основи продовольчого забезпечення. За даними Fourth Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment, пряма шкода аграрному сектору України станом на кінець 2024 року становила 11,2 млрд доларів США, а втрати аграрного сектору 72,7 млрд доларів США [13]. Ці показники важливі для розуміння стабілізації, оскільки вони демонструють, що проблема полягає не лише в доставці готової гуманітарної допомоги, а й у пошкодженні виробничої, складської, логістичної та переробної основи продовольчої системи. RDNA4 прямо фіксує значну шкоду і втрати аграрного сектору, у тому числі через руйнування складів, обладнання, логістики, втрату ресурсів і продукції.

З огляду на це стабілізаційне адміністрування має включати кілька взаємопов'язаних способів. Першим є інформаційно-діагностичний спосіб, який полягає у постійному зборі даних про потреби громад, наявність базових продуктів, залишки резервів, гуманітарні поставки, логістичні маршрути, кількість внутрішньо переміщених осіб, стан торговельної мережі та потреби соціальних установ. Без такого інформаційного блоку держава не може зрозуміти, де потрібне використання резерву, де достатньо гуманітарної допомоги, а де слід застосовувати економічні або логістичні заходи. Тому доцільно створити єдину цифрову систему обліку продовольчих потреб громад в особливий період, яка має бути доступна для Кабінету Міністрів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства соціальної політики України, Державного агентства з управління резервами, обласних військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Другим є ресурсно-резервний спосіб стабілізації. Його зміст полягає у формуванні мінімального переліку базових харчових продуктів, які повинні бути доступними для використання в умовах особливого періоду. На нашу думку, у законодавстві доцільно закріпити поняття «продовольчий резерв особливого періоду». Під ним слід розуміти частину державного резерву, сформовану з базових харчових продуктів тривалого зберігання, призначених для оперативного використання у разі дефіциту, блокування постачання, евакуації населення, підтримки прифронтових і деокупованих громад, забезпечення соціальних установ та інших продовольчих потреб, що виникають в умовах мобілізації, воєнного стану або післякризового відновлення.

Третім є логістично-розподільчий спосіб стабілізації. Продовольчий резерв має значення лише тоді, коли держава здатна доставити його туди, де виникла потреба. Тому стабілізація передбачає попереднє визначення логістичних центрів, маршрутів постачання, відповідальних перевізників, складів тимчасового зберігання, пунктів видачі та альтернативних каналів доставки. У цьому аспекті доцільно запровадити регіональні плани продовольчої стабілізації, які мають містити не загальні наміри, а конкретні дані: мінімальний продуктовий набір, кількість осіб, які можуть потребувати підтримки, джерела резервів, маршрути доставки, відповідальних посадових осіб, місця зберігання, порядок взаємодії з гуманітарними організаціями і строки реагування.

Четвертим є адресно-соціальний спосіб стабілізації. Його призначення полягає у тому, щоб продовольча підтримка надходила не туди, де легше організувати поставку, а туди, де існує реальна потреба. Першочерговими отримувачами мають бути мешканці прифронтових громад, деокупованих територій, внутрішньо переміщені особи, особи похилого віку, особи з інвалідністю, діти, малозабезпечені сім'ї, заклади освіти, лікарні, соціальні установи та місця компактного проживання переселенців. На рівні законодавства доцільно передбачити критерії продовольчої вразливості домогосподарств і громад, щоб гуманітарна допомога і резерви розподілялися не за формальним територіальним принципом, а за реальним рівнем ризику.

П'ятим є економічно-компенсаційний спосіб стабілізації. Він не повинен зводитися до прямого роздавання продуктів, оскільки у громадах, де торговельна мережа працює, ефективнішими можуть бути продовольчі ваучери, цільові електронні картки, компенсація вартості базових продуктів або підтримка місцевих постачальників. Такий підхід дозволяє не руйнувати місцевий ринок, а підтримувати його функціонування. Міжнародний досвід WFP також демонструє, що у продовольчому реагуванні важливим є не лише постачання натуральних продуктів, а й використання грошової та ваучерної підтримки там, де ринки здатні працювати. Саме тому для України доцільно поєднувати натуральну допомогу з адресними грошовими або електронними інструментами, залежно від стану конкретної громади.

Шостим є контрольньо-якісний спосіб стабілізації. Продовольча допомога не може вважатися стабілізаційною, якщо вона не є безпечною для споживання. Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР визначає правові та організаційні засади забезпечення безпечності і якості харчових продуктів, вимоги до операторів ринку, простежуваності та державного контролю [7]. У зв'язку з цим продовольчі резерви і гуманітарна допомога мають проходити не лише кількісний облік, а й перевірку строків придатності, умов зберігання, походження продуктів, температурного режиму, відповідності потребам отримувачів та можливості безпечного споживання. Закон № 771/97-ВР дозволяє обґрунтувати, що продовольча стабілізація має включати не лише доступність, а й безпечність харчових продуктів.

Сьомим є координаційний спосіб стабілізації. У сфері продовольчого реагування діють різні суб'єкти: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Державне агентство з управління резервами, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство розвитку громад та територій України, військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, донори, міжнародні організації, благодійні фонди, волонтерські структури і бізнес. За відсутності координації можливі дублювання поставок, нерівномірний розподіл, прогалини у забезпеченні малих громад, втрата даних і неузгодженість відповідальності. Тому доцільно створити постійний міжвідомчий стабілізаційний механізм у сфері продовольчого забезпечення населення в особливий період. Його завданням має бути не загальне обговорення продовольчої безпеки, а щоденне або щотижневне ухвалення практичних рішень щодо використання резервів, координації гуманітарних вантажів, визначення пріоритетних громад і контролю результату.

Ю. Дзюрах у дослідженні напрямів забезпечення продовольчої безпеки України в умовах російсько-української війни звертає увагу на вплив воєнних дій на аграрний сектор, економіку, соціальні аспекти та продовольчу систему держави [10, с. 12]. Для цієї статті така позиція важлива тим, що стабілізація продовольчого забезпечення має охоплювати не лише фізичне постачання продуктів, а й відновлення зв'язку між аграрним виробництвом, логістикою, соціальними потребами і управлінськими рішеннями. Тому продовольчі резерви повинні формуватися не абстрактно, а з урахуванням реальної структури продовольчих ризиків. Позиція Ю. Дзюраха підтверджує необхідність комплексного бачення продовольчої стабілізації, оскільки війна впливає одночасно на виробництво, інфраструктуру, доступність ресурсів і соціальну спроможність населення.

М. Гребенюк, аналізуючи стратегічні засади забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану, наголошує на ролі організаційно-правових засад, викликів для сільського господарства та значенні продовольчої безпеки в умовах війни [11]. Цей підхід дозволяє обґрунтувати необхідність переходу від тимчасових заходів до стабільної адміністративно-правової конструкції. Продовольчі резерви, гуманітарна допомога і стабілізаційні заходи мають бути закріплені не як ситуативні відповіді на кризу, а як елементи постійної готовності держави до особливого періоду. Дослідження М. Гребенюка прямо пов'язує продовольчу безпеку з організаційно-правовими засадами функціонування сільського господарства під час російської військової агресії.

Міжнародний досвід також підтверджує, що стабілізація продовольчого забезпечення не зводиться до накопичення запасів. У Європейському Союзі ринкові заходи у межах спільної аграрної політики спрямовані на стабілізацію аграрних ринків, недопущення переростання ринкових криз і допомогу аграрним секторам в адаптації до змін [14]. Для України цей досвід є корисним не як механічна модель для копіювання, а як аргумент на користь того, що продовольча стабілізація повинна поєднувати резерви, ринкові інструменти, підтримку виробників і антикризові адміністративні рішення. Європейська Комісія прямо визначає стабілізацію аграрних ринків і недопущення поглиблення криз як призначення ринкових заходів.

Інший важливий міжнародний підхід стосується стратегічних зернових резервів. У звіті Світового банку щодо посилення стратегічних зернових резервів наголошується на необхідності врахування уроків публічного управління запасами в країнах, які мають тривалий досвід використання таких інструментів [15]. Для України це означає, що продовольчий резерв має бути не лише запасом на випадок дефіциту, а керованою системою з правилами поповнення, оновлення, ротації, географічного розміщення, прозорого обліку і запобігання втратам. Світовий банк аналізує саме уроки публічного управління стратегічними зерновими резервами, що важливо для побудови української моделі резервування.

Цікавим є також японський підхід до запасів на випадок надзвичайних ситуацій, зокрема концепція «rolling stockpile», яка передбачає постійне оновлення запасів через звичайне споживання і поповнення. Для України ця модель може бути використана не лише на рівні домогосподарств, а й на рівні громад, соціальних установ і місцевих матеріальних резервів. Її зміст полягає в тому, що продовольчий запас не повинен лежати до закінчення строку придатності. Він має постійно використовуватися і поповнюватися, що зменшує втрати, покращує якість продуктів і підтримує готовність до реагування. Японські рекомендації прямо описують «rolling stockpile» як спосіб мати трохи більший запас щоденних продуктів і регулярно поповнювати використане.

На основі цього міжнародного досвіду доцільно запропонувати для України модель багаторівневого продовольчого резервування. Перший рівень має становити державний резерв, призначений для масштабного реагування. Другий рівень мають становити регіональні резерви обласних військових адміністрацій. Третій рівень мають становити місцеві матеріальні резерви територіальних громад. Четвертий рівень можуть становити запаси соціальних установ, закладів освіти, лікарень і пунктів тимчасового розміщення. П'ятий рівень має охоплювати рекомендовані домогосподарські запаси для населення, особливо у громадах з підвищеними ризиками. Такий підхід дозволить розосередити ризики і не покладати все навантаження лише на центральний державний резерв.

Особливо важливим є питання цифрового обліку. Державні продовольчі резерви і гуманітарна допомога в умовах особливого періоду повинні бути пов'язані єдиним інформаційним контуром. Це означає, що має існувати цифровий облік не лише запасів, а й потреб, отримувачів, маршрутів, строків придатності, відповідальних осіб, фактичної доставки і залишків. Доцільно створити єдину електронну платформу стабілізації продовольчого забезпечення, яка поєднає дані про державні резерви, місцеві резерви, гуманітарну допомогу, потреби громад, соціальні установи, логістичні маршрути і результати розподілу. Без такої платформи державний резерв і гуманітарна допомога залишатимуться паралельними системами, між якими складно забезпечити реальну координацію.

Окремо слід звернути увагу на ризик дублювання і нерівномірності. У практиці гуманітарного реагування часто виникає ситуація, коли великі міста, відомі громади або території з кращою комунікацією отримують більше допомоги, тоді як малі, віддалені або небезпечні громади залишаються недостатньо охопленими. Тому стабілізація має включати не лише приймання гуманітарної допомоги, а й адміністративний механізм її перерозподілу відповідно до реальних потреб. Такий механізм повинен базуватися на принципах адресності, територіальної справедливості, прозорості, недискримінації і пріоритету найбільш вразливих категорій населення.

У законодавчому аспекті доцільно внести зміни до Закону України «Про державні резерви» від 09 серпня 2023 року № 3310-IX, доповнивши його положеннями про продовольчі резерви особливого періоду. У цих положеннях слід визначити мінімальну номенклатуру базових харчових продуктів, порядок їх географічного розміщення, критерії використання, правила ротації, особливості передачі продуктів військовим адміністраціям і громадам, обов'язковий цифровий облік та порядок публічної звітності без розкриття інформації, яка може створювати безпекові ризики.

Також доцільно внести зміни до Закону України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV у частині продовольчої гуманітарної допомоги в особливий період. Слід передбачити спеціальний порядок обліку продовольчої гуманітарної допомоги, вимоги до підтвердження її безпечності, правила координації з державними і місцевими резервами, цифровий супровід гуманітарного вантажу від донора до кінцевого отримувача та відповідальність за нецільове використання або приховування залишків.

Потребує уточнення і зміст розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 29 квітня 2022 року № 327-р [5]. Доцільно передбачити у ньому окремий блок щодо стабілізації продовольчого забезпечення населення через державні резерви, гуманітарну допомогу і місцеві матеріальні резерви. Такий блок має містити конкретні заходи: створення цифрового реєстру потреб громад, визначення продовольчо вразливих територій, формування стабілізаційних наборів базових продуктів, затвердження порядку міжрегіонального перерозподілу резервів, координацію гуманітарних організацій і контроль якості продуктів.

Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 684-р, має значення як програмний документ, однак її стабілізаційний блок потребує подальшої конкретизації [6]. Зокрема, у Стратегії доцільно чітко розмежувати три рівні реагування: короткострокове забезпечення продовольством у кризовій ситуації, середньострокове стабілізацію доступу населення до базових харчових продуктів і довгострокове відновлення продовольчої стійкості громад. Офіційний текст Стратегії затверджує цілі та операційний план заходів до 2027 року, однак практична реалізація потребує конкретних стабілізаційних процедур і відповідальних суб'єктів.

Висновки та перспективи. Отже, державні продовольчі резерви і гуманітарна допомога мають різну правову природу, але єдине стабілізаційне призначення. Резерви забезпечують плановий і контрольований ресурс держави, гуманітарна допомога забезпечує гнучкий і додатковий ресурс реагування, а стабілізація продовольчого забезпечення поєднує їх у практичний адміністративний процес. Саме тому ефективність цієї сфери залежить не від наявності окремих запасів чи вантажів, а від того, наскільки держава здатна знати реальні потреби, швидко ухвалювати рішення, справедливо розподіляти ресурси, контролювати якість харчових продуктів і відновлювати порушені зв'язки продовольчої системи.

Таким чином, стабілізація продовольчого забезпечення населення в умовах особливого періоду повинна розглядатися як самостійний напрям публічного адміністрування. Її зміст охоплює не лише матеріальне постачання продуктів, а й систему адміністративних дій: прогнозування, резервування, облік, логістику, адресний розподіл, гуманітарну координацію, контроль якості, цифрову звітність і оцінювання результату. Без такого підходу державні продовольчі резерви залишатимуться складським ресурсом, гуманітарна

допомога буде фрагментарною, а продовольча підтримка населення не завжди відповідатиме реальним потребам особливого періоду.

Список використаних джерел:

1. Про державні резерви: Закон України від 09 серпня 2023 року № 3310-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 90. Ст. 341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20>
2. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року № 1192-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 51. Ст. 451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14>
3. Про оборону України: Закон України від 06 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 року № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20>
5. Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 року № 327-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/327-2022-%D1%80>
6. Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 року № 684-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80>
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>
8. Шевченко А., Петренко О. Продовольча безпека України в умовах війни та пріоритетні напрямки врегулювання її стану. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-24>
9. Бокій О. В. Проблеми державного регулювання та захисту продовольчого ринку в кризових умовах. *Продовольчі ресурси*. 2023. Т. 11. № 20. С. 174–184. DOI: <https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-17>
10. Дзюрах Ю. М. Напрями забезпечення продовольчої безпеки України в умовах російсько-української війни. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2025. № 1(44). С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.32782/2310-9653-2025-1.2>
11. Гребенюк М. В. Стратегічні засади забезпечення продовольчої безпеки в умовах правового режиму воєнного стану: організаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2024. № 4(51). DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4\(51\).318086](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).318086)
12. Annual Country Report 2024. Ukraine. World Food Programme. 2025. URL: https://de.wfp.org/operations/annual-country-report?operation_id=UA02&year=2024
13. Ukraine. Fourth Rapid Damage and Needs Assessment. February 2022 – December 2024. World Bank Group, Government of Ukraine, European Union, United Nations. 2025. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022025114040022>
14. Market measures explained. European Commission. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/market-measures/market-measures-explained_en
15. Strengthening Strategic Grain Reserves to Enhance Food Security. World Bank, World Food Programme, Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2025. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/4b50698c-1189-4e7b-9af1-5c2bb5064a9c>

Дата першого надходження статті до видання: 13.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

О. В. Присяжнюк, кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0009-1634-1436

ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: СУЧАСНІ НАУКОВІ ПІДХОДИ

У статті досліджено Державну судову адміністрацію України (далі – ДСА України) як самостійний об'єкт адміністративно-правового пізнання крізь призму сучасних наукових підходів. Обґрунтовано, що ДСА України не може розглядатися виключно як орган організаційного забезпечення судів, оскільки її діяльність охоплює широкий комплекс процесів, спрямованих на забезпечення належного функціонування судової системи. Акцентовано увагу на трансформації наукових уявлень про ДСА України, зміні дослідницьких пріоритетів у сфері судового адміністрування, впливі реформування судової системи та розширенні предметного поля адміністративно-правових досліджень. Розкрито зміст основних підходів до розуміння ДСА України: інституційного – як самостійного інституту судового адміністрування; організаційного – як основи належного функціонування судів; функціонального – як суб'єкта реалізації визначених законом завдань; публічно-адміністративного – як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування; людиноцентричного і сервісного – як інституції, діяльність якої орієнтована на доступність правосуддя та якість судових сервісів; цифрового – як суб'єкта цифрової трансформації; безпекового – як елемента забезпечення стійкості й безперервності роботи судів; системного – як складової цілісної моделі судового адміністрування; аксіологічного – як носія ціннісного призначення; комунікативно-координаційного – як центру адміністративної взаємодії; євроінтеграційного та порівняльно-правового – як засобу осмислення її розвитку з урахуванням європейських орієнтирів належного адміністрування. Зроблено висновок, що зазначені підходи утворюють взаємодоповнювальну систему адміністративно-правового пізнання. Запропоновано розглядати ДСА України як багатовимірний феномен публічного адміністрування, що поєднує ознаки спеціалізованої інституції, організаційного центру судового адміністрування, суб'єкта ресурсного, кадрового, інформаційного, цифрового, сервісного та комунікативно-координаційного забезпечення судів, а також елемента інституційної стійкості судової системи.

Ключові слова: Державна судова адміністрація України, публічне адміністрування, судовою системою, наукові підходи, цифровізація, доступність правосуддя, інституційна стійкість.

O. V. Prisiazhniuk. State judicial administration of Ukraine as an object of administrative and legal research: modern scientific approaches

The article examines the State Judicial Administration of Ukraine (hereinafter referred to as the SJA of Ukraine) as an independent object of administrative and legal knowledge through the prism of modern scientific approaches. It is substantiated that the SJA of Ukraine cannot be considered as an organizational support for courts, since its activities encompass a complex of processes aimed at ensuring the proper functioning of the judicial system. Attention is focused on the transformation of scientific ideas about the SJA of Ukraine, the change of research positions in the field of judicial administration, the impact of judicial system reform and the expansion of the subject field of administrative and legal research. The content of the main approaches to understanding the SJA of Ukraine is disclosed: institutional – as an independent institute of judicial administration; organizational – as the basis for the proper functioning of courts; functional – as a subject of implementing tasks defined by law; public-administrative – as a specialized subject of public administration; human-centric and service – as an institution whose activities are focused on the accessibility of justice and the quality of judicial services; digital – as a subject of digital transformation; security – as an element of ensuring the stability and continuity of the work of courts; systemic – as a component of a holistic model of judicial administration; axiological – as a carrier of value; communicative and coordination – as a center of administrative interaction; European integration and comparative law – as a harmful mastery of its development taking into account European guidelines for good administration. It is concluded that the above approaches individually form a complementary system of administrative and legal knowledge. It is proposed to consider the State Judicial Administration of Ukraine as a multidimensional phenomenon of public administration, consisting of the features of a specialized institution, an organizational center of judicial administration, a subject of resource, personnel, information, digital, service and communicative and coordination support of courts, as well as an element of institutional stability of the judicial system. It is concluded that the State Judicial Administration of Ukraine can be considered as an independent multidimensional object of administrative and legal knowledge.

Key words: State Judicial Administration of Ukraine, public administration, judicial system, scientific approaches, digitalization, accessibility of justice, institutional stability.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток адміністративно-правової науки зумовлює потребу в переосмисленні ролі ДСА України як інституції, діяльність якої пов'язана з організаційним, кадровим,

© О. В. Присяжнюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ресурсним, інформаційним і цифровим забезпеченням функціонування судової системи. У сучасних умовах ДСА України не може розглядатися лише як орган забезпечувального характеру, оскільки її діяльність охоплює широкий комплекс адміністративно-правових процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти цієї проблематики вже були предметом наукового аналізу у працях С. Ю. Обрусної, Н. Холоденко, О. В. Красноборова, Р. С. Мельника, В. М. Бевзенка, О. В. Щерблюк, О. О. Вдовіної та інших учених, наукові напрацювання яких становлять важливе теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження ДСА України як об'єкта адміністративно-правового пізнання. Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових напрацювань щодо адміністративно-правових засад діяльності ДСА України, організаційного забезпечення судів, реформування судової системи та цифровізації судового адміністрування, недостатньо розкритим залишається питання саме комплексного розуміння ДСА України як об'єкта адміністративно-правових досліджень крізь призму сучасних наукових підходів. У науковій літературі переважно аналізуються окремі складові її статусу, функцій, повноважень або організаційної діяльності, тоді як потребує подальшого обґрунтування цілісна модель, у межах якої ДСА України постає як багатовимірний феномен публічного адміністрування.

Мета статті – комплексне дослідження Державної судової адміністрації України як самостійного об'єкта адміністративно-правового пізнання шляхом розкриття процесу трансформації наукових уявлень про її роль у судовій системі, характеристики сучасних наукових підходів до її розуміння та формування узагальненої моделі її адміністративно-правового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасних наукових підходів до дослідження ДСА України безпосередньо пов'язане із трансформацією її місця у системі організаційного забезпечення функціонування судової системи. Якщо на початковому етапі після створення ДСА України науковий інтерес переважно концентрувався на питаннях матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення діяльності судів, то подальший розвиток законодавства та інституційних механізмів судового адміністрування зумовив істотне розширення предмета адміністративно-правових досліджень. У результаті цього ДСА України поступово почала розглядатися не лише як допоміжний державний орган, а як самостійний адміністративно-правовий феномен, що забезпечує стабільність функціонування всієї судової системи.

Поява ДСА України стала наслідком реформування національної моделі судоустрою на початку 2000-х років [1, с. 17–18]. Відповідно до першої редакції Закону України «Про судоустрій України» від 07 лютого 2002 року було закладено правові засади створення спеціалізованого органу, покликаного забезпечувати діяльність судів [2], а вже Указом Президента України від 29 серпня 2002 року № 780/2002 було утворено Державну судову адміністрацію України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом [3]. Саме з цього моменту у вітчизняній юридичній науці починає формуватися окремий напрям досліджень, присвячений проблематиці судового адміністрування та організаційного забезпечення діяльності судів [4, с. 133–135].

Перші наукові праці, присвячені діяльності ДСА України, переважно розглядали її крізь призму забезпечувальних функцій. Такий підхід був цілком закономірним, оскільки на початковому етапі свого розвитку новостворений орган фактично виконував завдання щодо централізації матеріально-технічного, фінансового та кадрового супроводу діяльності судів. Водночас поступове ускладнення структури судового адміністрування, поява нових органів суддівського врядування, розвиток електронних технологій та цифрових сервісів зумовили необхідність переосмислення ролі ДСА України в сучасній системі публічного адміністрування [5, с. 6, 9, 10].

Важливим етапом трансформації наукових підходів стало прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у 2010 році [6], а згодом – його нової редакції у 2016 році [7]. У чинному законодавстві ДСА України вже визначається не як допоміжний адміністративний інструмент, а як державний орган у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності відповідних інституцій. Якщо раніше основна увага приділялася питанням організаційного забезпечення діяльності судів, то сьогодні об'єктом наукового аналізу дедалі частіше стають питання цифровізації судового адміністрування, функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, інформаційної безпеки, кризового управління, забезпечення безперервності роботи судів в умовах воєнного стану, розвитку сервісної складової діяльності органів судового адміністрування та впровадження європейських стандартів належного врядування. Унаслідок цього ДСА України поступово перетворюється на комплексний об'єкт адміністративно-правового пізнання, який поєднує організаційні, управлінські, інформаційні, безпекові та сервісні характеристики.

На сучасному етапі розвитку адміністративно-правової науки формується оновлене бачення місця ДСА України у механізмі забезпечення функціонування судів. При цьому необхідно розмежовувати систему судоустрою та систему правосуддя. Відповідно до положень Конституції України і Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ДСА України не належить до системи судоустрою, оскільки не є судом, не здійснює правосуддя та не наділена повноваженнями щодо розгляду і вирішення судових справ. Водночас частина перша статті 151 зазначеного Закону визначає її державним органом у системі правосуддя, який у межах установлених повноважень здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності судів.

Отже, адміністративно-правова природа ДСА України характеризується її особливим положенням: перебуваючи поза системою судів, вона функціонально та інституційно пов'язана із забезпеченням їх належної роботи. За такого підходу ДСА України доцільно розглядати як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування у сфері судового адміністрування, діяльність якого охоплює організаційне, ресурсне, кадрове, інформаційне й цифрове забезпечення судів, підтримання безперервності їх роботи та створення належних умов для доступу особи до правосуддя. Саме специфіка такого правового положення зумовлює багатовимірність ДСА України як об'єкта сучасних адміністративно-правових досліджень.

У свою чергу варто відзначити, що сучасне адміністративно-правове осмислення ДСА України не може бути зведене лише до формального опису її статусу, повноважень чи місця у системі організаційного забезпечення судів. Такий підхід був би надто вузьким, оскільки ДСА України сьогодні постає не як статична адміністративна інституція, а як складний об'єкт публічного адміністрування, у діяльності якого поєднуються організаційні, управлінські, кадрові, фінансові, інформаційні, цифрові, безпекові та сервісні складові. Саме тому її дослідження потребує не одного, а сукупності наукових підходів, кожен із яких відкриває окремий вимір адміністративно-правової природи цього органу. У цьому контексті ДСА України доцільно розглядати як багатовимірний об'єкт адміністративно-правового пізнання, що відображає сучасну трансформацію публічного адміністрування від суто владно-організаційної моделі до моделі належного, сервісного, цифрового та стійкого адміністрування [8, с. 129].

Як об'єкт адміністративно-правового пізнання ДСА України характеризується нормативною визначеністю, інституційною відокремленістю, спеціальною публічно-адміністративною компетенцією, організаційно-забезпечувальним і неюрисдикційним характером діяльності, багаторівневою структурою, поєднанням ресурсних, кадрових, інформаційних, цифрових, сервісних та безпекових процесів, системними зв'язками з іншими суб'єктами системи правосуддя, а також динамічністю, зумовленою реформуванням, цифровізацією та зміною суспільних потреб. Сукупність цих ознак обґрунтовує необхідність застосування до її дослідження комплексу взаємодоповнювальних наукових підходів. На нашу думку, до основних сучасних наукових підходів щодо розуміння ДСА України як об'єкта адміністративно-правових досліджень можна віднести такі, як:

1. Інституційний підхід дозволяє розглядати ДСА України як нормативно оформлену інституцію судового адміністрування, що має визначений законом статус, компетенцію, центральний апарат і територіальні управління. Її підзвітність Вищій раді правосуддя, організаційна відокремленість та юридична самостійність підтверджують особливе місце ДСА України у системі правосуддя, але не наділяють її повноваженнями щодо здійснення правосуддя. Значення цього підходу полягає у визначенні інституційних меж і спеціального публічно-адміністративного призначення органу [7].

Інституційний підхід – дозволяє розглядати ДСА України як самостійний інститут судового адміністрування, який має нормативно визначений статус, організаційну структуру, власну компетенцію, територіальні органи, внутрішні управлінські зв'язки та спеціальне функціональне призначення. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус судів» ДСА України є державним органом у системі правосуддя, має територіальні управління, є юридичною особою, має самостійний баланс і рахунки в органах Державної казначейської служби України [7]. Такі ознаки дають підстави стверджувати, що ДСА України не є допоміжним технічним утворенням, а виступає інституційно оформленим суб'єктом публічного адміністрування зі спеціальним адміністративно-правовим призначенням.

З позиції інституційного підходу особливе значення має те, що ДСА України функціонує не ізольовано, а в межах судової системи, водночас виконуючи власну управлінсько-забезпечувальну роль. Її підзвітність Вищій раді правосуддя, погодження окремих організаційних рішень, наявність територіальних управлінь та спеціального Положення свідчать про складну інституційну природу цього органу. У цьому полягає і наукова цінність інституційного підходу, він дає можливість виявити не лише формальне місце ДСА України, а й її реальне значення у підтриманні цілісності судової системи через адміністративно-правові засоби організації, координації та ресурсного забезпечення.

2. Організаційний підхід – акцентує увагу на ДСА України як організаційній основі належного функціонування судової системи. У межах цього підходу предметом адміністративно-правового аналізу стають не лише норми, що визначають правове становище органу, а насамперед управлінські процеси: планування, координація, ресурсне забезпечення, організація діловодства, кадровий супровід, забезпечення приміщеннями, технікою, засобами фіксації судового процесу, ведення статистики та інформаційних ресурсів. Інакше кажучи, організаційний підхід дозволяє побачити ДСА України не через посадові чи структурні характеристики, а через повсякденну адміністративну роботу, без якої суди не можуть стабільно виконувати свої функції [9, с. 193–194].

Практичну вагу організаційного підходу підтверджують офіційні дані Рахункової палати, яка за результатами аудиту діяльності ДСА України у 2023–2024 роках звернула увагу на системні проблеми фінансування, кадрового забезпечення та матеріально-технічного стану місцевих і апеляційних судів. Зокрема, у 2023 році рівень покриття потреби у фінансуванні становив 51,4%, у 2024 році – 57,2% [10, с. 4], кількість вакантних посад в апаратах судів на початок 2025 року перевищила 5 тис., що становило понад 18% штатної

чисельності; забезпечення засобами інформатизації становило 70–89%, а значна частина техніки потребувала списання [11]. Ці показники свідчать, що організаційна складова діяльності ДСА України має не другорядне, а системоутворююче значення для функціонування судової системи.

3. Функціональний підхід – розкриває ДСА України через сукупність завдань і функцій, покладених на неї законом. Саме функції є тим науковим ключем, який дозволяє зрозуміти реальне призначення органу. Законодавство відносить до повноважень ДСА України представництво судів під час підготовки проекту Державного бюджету України, забезпечення належних умов діяльності судів, вивчення практики організації їх роботи, кадрове прогнозування, організацію підвищення кваліфікації працівників апаратів судів, ведення судової статистики, організацію діловодства й архіву, комп'ютеризацію судів, забезпечення функціонування ЄСІТС, впровадження електронного суду та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [12].

У цьому аспекті ДСА України постає як орган, функціональне призначення якого виходить за межі простого обслуговування судової системи. Її діяльність спрямована на створення адміністративних, кадрових, матеріальних, інформаційних і цифрових умов, за яких судова система може діяти безперервно, організовано та передбачувано. Функціональний підхід дозволяє сформулювати важливий науковий висновок, ДСА України є не периферійним елементом судового адміністрування, а функціональним центром забезпечення життєздатності судової системи. Саме функції демонструють її практичну роль, а не лише формально-юридичне місце.

4. Публічно-адміністративний підхід – дає можливість досліджувати ДСА України як суб'єкт публічного адміністрування, діяльність якого має адміністративну природу, але водночас спрямована не на втручання у здійснення правосуддя, а на забезпечення належних умов для функціонування судів. Це принципово важливо. ДСА України не вирішує судові справи, не впливає на зміст судових рішень і не підміняє процесуальну діяльність суду. Її адміністративна роль полягає в організації ресурсів, процедур, інфраструктури, інформаційних потоків і управлінських рішень, необхідних для стабільної роботи судової системи.

Саме тому публічно-адміністративний підхід дозволяє уникнути помилкового ототожнення ДСА України з органами, що здійснюють правосуддя. У межах адміністративного права цей орган доцільно розуміти як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування у сфері організаційного забезпечення судової системи. Його адміністративна природа проявляється у підготовці бюджетних пропозицій, управлінні майном, організації кадрових процесів, затвердженні структурних рішень, забезпеченні цифрових інструментів, контролі за окремими організаційними процесами та взаємодії з іншими інституціями системи правосуддя.

5. Людиноцентричний підхід – переносить акцент із внутрішньо-організаційних питань на кінцеву соціальну мету діяльності ДСА України. З цієї позиції ДСА України важлива не сама по собі, а тому, що через належне організаційне забезпечення судів вона опосередковано впливає на доступність правосуддя, розумні строки розгляду справ, зручність комунікації особи із судом, відкритість інформації та реальну можливість людини захистити свої права. Людиноцентризм у цьому контексті означає, що адміністративно-правове забезпечення судової системи має оцінюватися не лише за внутрішніми управлінськими показниками, а й за тим, наскільки воно наближає суд до потреб

Офіційні дані про кадровий дефіцит, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення та збільшення кількості нерозглянутих справ переконливо демонструють, що організаційні проблеми мають безпосередній людиноцентричний вимір. Якщо в апаратах судів бракує працівників, якщо техніка застаріла, якщо приміщення не відповідають належним умовам, то це впливає не лише на внутрішню роботу суду, а й на особу, яка очікує ефективного, своєчасного й доступного судового захисту. Саме тому людиноцентричний підхід дозволяє досліджувати ДСА України не лише як адміністративний орган, а як важливу інституцію забезпечення практичної доступності правосуддя.

6. Сервісний підхід – є близьким до людиноцентричного, але має власний акцент. Він дозволяє розглядати ДСА України як суб'єкт, що забезпечує належне функціонування сервісів судової системи, а саме: офіційного вебпорталу, електронного суду, електронного кабінету, судової статистики, інформаційно-довідкових сервісів, Єдиного державного реєстру судових рішень, технічних засобів участі у судових засіданнях та інших інструментів комунікації між судом і учасниками процесу. У такому розумінні судове адміністрування вже не обмежується внутрішнім управлінням, а набуває ознак публічного сервісу.

Сервісна складова діяльності ДСА України особливо помітна у зв'язку з розвитком ЄСІТС, яка відповідно до законодавства забезпечує електронне діловодство [13, с. 122], централізоване зберігання документів та інформації, обмін документами між судами, органами системи правосуддя й учасниками процесу, відеоконференції, автоматизацію роботи судів, ведення Єдиного державного реєстру судових рішень, функціонування офіційного вебпорталу та єдиного контакт-центру [14]. Це означає, що сучасна ДСА України поступово переходить від моделі адміністративного забезпечення до моделі організації комплексної сервісної інфраструктури судової системи.

7. Цифровий підхід – відображає одну з найбільш помітних трансформацій у сучасному адміністративно-правовому розумінні ДСА України. Цифровізація змінює не лише технічні засоби роботи судів, а й саму логіку судового адміністрування. В умовах функціонування ЄСІТС, електронного суду, електронного документообігу, відеоконференцій, автоматизованого розподілу справ, електронного архіву та цифрової взаємодії

між інституціями системи правосуддя ДСА України стає одним із ключових суб'єктів цифрової трансформації судової системи [15].

Цифровий підхід має особливе значення ще й тому, що цифровізація не може зводитися до придбання техніки або створення програмного забезпечення. В адміністративно-правовому вимірі вона охоплює питання правового режиму даних, захисту інформації, доступу до електронних сервісів, відповідальності за несанкціоноване втручання, розподілу управлінських повноважень, технічної сумісності інформаційних систем, прозорості цифрових процедур та довіри до електронних інструментів. У цьому сенсі ДСА України є не лише користувачем цифрових рішень, а й організатором значної частини цифрової інфраструктури судової системи.

8. Безпековий підхід – набув особливого значення в умовах дії режиму воєнного стану. Для адміністративно-правового дослідження ДСА України він є важливим тому, що дозволяє розглядати її діяльність через категорії стійкості, безперервності, адаптивності, захисту інфраструктури, кадрової збереженості, інформаційної безпеки та здатності судової системи функціонувати в умовах надзвичайних викликів. Безпековий вимір не підміняє організаційного чи функціонального підходів, а поглиблює їх, оскільки показує, що організаційне забезпечення судів у кризових умовах набуває значення інституційної безперервності.

У цьому контексті показовими є дані Рахункової палати щодо матеріально-технічного стану судів. У 2023–2024 роках будівлі, в яких розміщувалися суди, відповідали державним будівельним нормам за площею лише на 45% та 52% відповідно; станом на початок 2025 року списанню підлягали близько 19% комп'ютерів, 23% серверів, 17% одиниць оргтехніки та 30% засобів фіксації судового процесу [11]. Для безпекового підходу ці дані мають принципове значення, адже стійкість судової системи залежить не лише від нормативних гарантій, а й від реального стану приміщень, техніки, персоналу, інформаційної інфраструктури та управлінської спроможності ДСА України.

9. Системний підхід – дозволяє досліджувати ДСА України як елемент складної, багаторівневої системи судового адміністрування. Його перевага полягає в тому, що він не зводить діяльність ДСА України до окремої функції, напряду чи процедури, а показує взаємозв'язок усіх складових: центрального апарату, територіальних управлінь, апаратів судів, бюджетного планування, кадрового забезпечення, цифрових платформ, матеріально-технічної бази, інформаційних потоків і управлінських рішень. У межах цього підходу ДСА України постає як координаційний вузол, через який проходить значна частина організаційних процесів судової системи.

Системний підхід також дає можливість обачити, що проблеми в діяльності ДСА України не мають ізолюваного характеру. Недостатнє фінансування впливає на кадрову стабільність, кадровий дефіцит позначається на строках розгляду справ, технічна застарілість обмежує ефективність цифрових сервісів, слабкість інформаційної інфраструктури ускладнює безперервність роботи судів у кризових умовах. Саме тому адміністративно-правове дослідження ДСА України має враховувати не лише окремі повноваження, а й системні зв'язки між ресурсами, процедурами, інституціями та результатами функціонування судової системи.

10. Аксіологічний підхід – розкриває ціннісний вимір діяльності ДСА України. Його сутність полягає в тому, що ДСА України досліджується не лише як орган, який виконує визначені законом завдання, а як інституція, діяльність якої спрямована на підтримання певних правових і соціальних цінностей, зокрема: доступності правосуддя, належної організації роботи судів, відкритості інформації, раціонального використання бюджетних ресурсів, стабільності судової системи, довіри до правосуддя та поваги до прав людини. Такий підхід дозволяє надати дослідженню не лише формально-юридичного, а й змістовного наукового характеру.

З позиції аксіологічного підходу ефективність ДСА України не може оцінюватися виключно кількістю виданих наказів, підготовлених бюджетних запитів чи організаційних заходів. Важливішим є те, наскільки її діяльність забезпечує ціннісно значущий результат – стабільну, доступну, організовану, цифрово спроможну та безпечну судову систему. У цьому сенсі ДСА України є не тільки адміністративним інструментом, а й носієм публічного обов'язку щодо створення належних умов для реалізації права особи на судовий захист.

11. Комунікативно-координаційний підхід дає змогу розглядати ДСА України як одного з ключових суб'єктів адміністративної комунікації у системі судового адміністрування. У цьому аспекті ДСА України постає не лише як організаційно-забезпечувальний орган, а як інституція, через яку проходять управлінські, інформаційні, кадрові, фінансові, цифрові та організаційні зв'язки між судами, територіальними управліннями, органами суддівського врядування, працівниками апаратів судів та користувачами судових сервісів. Саме тому її діяльність має значення не лише для виконання окремих забезпечувальних завдань, а й для підтримання узгодженості функціонування судової системи.

Наукова цінність цього підходу полягає в тому, що він дозволяє дослідити ДСА України через призму координації, інформаційного обміну, узагальнення організаційних потреб судів, підтримання управлінського зв'язку між центральним апаратом, територіальними управліннями та судами на місцях. У цьому розумінні комунікативно-координаційний підхід не зводиться до окремого аналізу взаємодії ДСА України з іншими

суб'єктами, а розкриває її як адміністративно-комунікаційний центр, від ефективності якого значною мірою залежить цілісність і керованість системи судового адміністрування.

12. Євроінтеграційний та порівняльно-правовий підхід дозволяє розглядати ДСА України в контексті сучасних європейських орієнтирів належного врядування, прозорості, підзвітності, ефективності, цифровізації та доступності правосуддя. Його значення полягає не в механічному запозиченні зарубіжних моделей судового адміністрування, а у можливості оцінити ДСА України як інституцію, розвиток якої має відповідати сучасним вимогам організаційної спроможності судової системи, раціонального використання публічних ресурсів, цифрового доступу до судових сервісів та належної адміністративної підтримки діяльності судів.

У межах цього підходу ДСА України постає як об'єкт адміністративно-правового пізнання, що має досліджуватися не лише у національному, а й у ширшому європейському контексті. Саме через належне організаційне, кадрове, фінансове, цифрове та сервісне забезпечення судів проявляється здатність держави підтримувати функціональну спроможність судової системи відповідно до сучасних європейських очікувань. Тому євроінтеграційний та порівняльно-правовий підхід доцільно використовувати не як просте порівняння із зарубіжними моделями, а як науковий ракурс переосмислення ДСА України в умовах європейської інтеграції України.

Проте варто зазначити, що важливим є не просте узагальнення окремих наукових підходів, а їх поєднання в цілісну наукову модель. Саме така модель дозволяє відійти від часткового сприйняття ДСА України лише як органу організаційного чи фінансового забезпечення судів і розглядати її як складний адміністративно-правовий феномен, що поєднує інституційні, управлінські, функціональні, сервісні, цифрові, безпекові, комунікативні та ціннісні характеристики.

На нашу думку, сучасні наукові підходи до розуміння ДСА України не слід протиставляти один одному. Вони мають розглядатися як взаємопов'язані рівні адміністративно-правового пізнання. Інституційний підхід пояснює організаційно-правову самостійність ДСА України; організаційний – розкриває її роль у забезпеченні повсякденного функціонування судів; функціональний – показує її призначення через систему завдань і напрямів діяльності; публічно-адміністративний – дозволяє побачити її як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування; системний – поєднує ці характеристики в єдину дослідницьку конструкцію. Саме сукупність цих підходів формує базовий адміністративно-правовий каркас наукового розуміння ДСА України.

Разом із тим сучасна модель дослідження ДСА України не може обмежуватися лише класичними для адміністративного права категоріями. Розвиток судового адміністрування, цифровізація, європейська інтеграція, воєнні виклики, зміна очікувань суспільства щодо якості публічних сервісів та доступності правосуддя зумовлюють потребу в ширшому науковому баченні. Саме тому людиноцентричний, сервісний, цифровий, безпековий, аксіологічний, комунікативно-координаційний та євроінтеграційний підходи мають не додаткове, а концептуальне значення. Вони дають змогу дослідити ДСА України не лише через внутрішню організацію її діяльності, а й через кінцевий публічно-правовий результат, а саме забезпечення стабільної, доступної, організованої та технологічно спроможної судової системи.

Ми вважаємо, що сучасна наукова модель ДСА України як об'єкта адміністративно-правових досліджень охоплює сім взаємопов'язаних складових. Інституційно-правова складова розкриває нормативно визначений статус, організаційну відокремленість і місце ДСА України у системі правосуддя. Організаційно-функціональна відображає її завдання, повноваження та діяльність щодо кадрового, фінансового, матеріально-технічного й інформаційного забезпечення судів. Публічно-адміністративна та комунікативно-координаційна складова характеризує ДСА України як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування, який організовує управлінські процеси та забезпечує взаємодію між центральним апаратом, територіальними управліннями, судами й іншими інституціями системи правосуддя. Сервісно-людиноцентрична складова пов'язує результати її діяльності з доступністю правосуддя, якістю судових сервісів і потребами особи. Інформаційно-цифрова охоплює організацію електронного судочинства, функціонування цифрових платформ, інформаційний обмін і захист даних. Безпеково-стійкісна складова відображає здатність ДСА України підтримувати безперервність роботи судів і адаптувати організаційні процеси до кризових умов. Аксіологічна та євроінтеграційна складова визначає ціннісні орієнтири її розвитку, серед яких відкритість, підзвітність, ефективне використання публічних ресурсів, повага до прав людини та наближення судового адміністрування до європейських стандартів.

Системний підхід у межах цієї моделі виконує інтегруючу функцію, оскільки поєднує названі складові в цілісну конструкцію та дозволяє простежити їх взаємний вплив. Так, нормативно визначений статус органу обумовлює його компетенцію, компетенція реалізується через організаційні й координаційні процеси, цифрові та сервісні інструменти забезпечують практичний результат діяльності, а безпекові й ціннісні орієнтири визначають стійкість і суспільне призначення судового адміністрування. Отже, запропоновану модель можна відобразити послідовністю «інституція – компетенція – адміністрування – координація – сервіс – цифровізація – стійкість – цінність».

З огляду на визначені складові адміністративно-правове дослідження ДСА України не повинно обмежуватися традиційною схемою «статус – повноваження – функції». Воно має охоплювати також управлінський зміст її діяльності, характер адміністративних зв'язків, цифрову і сервісну інфраструктуру, здатність забезпечувати безперервність роботи судів та кінцевий публічно-правовий результат. Саме така модель дає змогу розкрити ДСА України не як сукупність окремих повноважень, а як багатовимірний об'єкт адміністративно-правового пізнання.

У підсумку вважаємо, що в межах адміністративно-правової науки ДСА України доцільно розглядати як багатовимірний феномен публічного адміністрування, який поєднує ознаки спеціалізованої інституції, організаційного центру судового адміністрування, суб'єкта ресурсного, кадрового, інформаційного, цифрового та сервісного забезпечення судів, а також важливого елемента інституційної стійкості судової системи. Саме таке розуміння дозволяє відійти від спрощеного сприйняття ДСА України як допоміжного органу та розкрити її як самостійне, складне й перспективне явище сучасної адміністративно-правової науки.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави розглядати ДСА України як самостійний багатовимірний об'єкт адміністративно-правового пізнання. Не належачи до системи судоустрою та не здійснюючи правосуддя, ДСА України водночас є державним органом у системі правосуддя, діяльність якого спрямована на організаційне, фінансове, кадрове, інформаційне та цифрове забезпечення функціонування судів. Сучасні наукові підходи до її розуміння мають взаємодоповнювальний характер і дозволяють сформувати цілісну модель, що охоплює інституційно-правову, організаційно-функціональну, публічно-адміністративну, комунікативно-координаційну, сервісно-людиноцентричну, інформаційно-цифрову, безпеково-стійкісну та аксіологічно-євроінтеграційну складові. Їх поєднання дає змогу відійти від вузького аналізу статусу, повноважень і функцій ДСА України та розкрити її як спеціалізованого суб'єкта публічного адміністрування, організаційного центру судового адміністрування, учасника цифрової трансформації й важливий елемент забезпечення безперервності, доступності та належної організації роботи судів. Перспективними напрямками подальших досліджень є адміністративні процедури, форми і методи діяльності, а також інформаційно-правове, фінансово-правове та контрольне забезпечення функціонування ДСА України.

Список використаних джерел:

1. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади реформування судової системи України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 33 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b504f48b-f250-4e39-9571-dbddcc5a97b5/content>
2. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002 № 3018-III : станом на 3 серп. 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text>
3. Про Державну судову адміністрацію України : Указ Президента України від 29.08.2002 № 780/2002. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7802002-682>
4. Холоденко Н. Теоретичні основи наукового забезпечення судової діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 130–137. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/download/230/204/>
5. Красноторов О.В. Адміністративно-правові засади діяльності Державної судової адміністрації України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2010. 19 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6378c46a-f2d7-4b45-9fed-64cb9223986c/content>
6. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI : станом на 27 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20111001#Text>
7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 7 трав. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
8. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Баїте, 2014. 376 с. URL: <https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/d/c/358156.pdf>
9. Щерблюк О. В. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. м. Київ, 2021. 253 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3526e6b8-7346-49b2-a5d9-2c3242ce988e/content>
10. Звіт про результати аудиту діяльності (ефективності) на тему «Організаційне забезпечення діяльності органів судової влади» : затв. рішенням Рахункової палати від 11.11.2025 № 27-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2025/27-2_2025/Zvit_27-2_2025.pdf
11. Системні проблеми у фінансуванні та організаційному забезпеченні судів: Рахункова палата проаналізувала діяльність ДСА України. Рахункова палата. 2025. URL: <https://rp.gov.ua/PressCenter/News/?id=2852>
12. Положення про Державну судову адміністрацію України : Положення Ради суддів України від 22.10.2010 № 12. Судова влада України. URL: <https://zk.court.gov.ua/tu07/inshe/n-pb//condition>
13. Вдовіна О. О. Електронне діловодство як комунікаційна складова судочинства в Україні : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.02. Харків ; Київ, 2018. 206 с. URL: https://nbuv.gov.ua/sites/default/files/disser/dis_3.pdf

14. Функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Державна судова адміністрація України. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/func_ecits/

15. Guidelines on how to drive change towards cyberjustice: stock-taking of tools deployed and summary of good practices. European Commission for the Efficiency of Justice. Council of Europe, 2017. 82 p. URL: <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/7501-guidelines-on-how-to-drive-change-towards-cyberjustice-stock-taking-of-tools-deployed-and-summary-of-good-practices.html>

Дата першого надходження статті до видання: 04.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Г. В. Самойленко, PhD, фізична особа – підприємець
ORCID: 0009-0002-8146-0115

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Статтю присвячено дослідженню міжнародного досвіду охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів і визначенню можливостей його адаптації для України в умовах воєнного стану. Обґрунтовано, що збройна агресія проти України актуалізувала потребу у переосмисленні національної системи захисту культурної спадщини з урахуванням міжнародних стандартів, практик і механізмів реагування на воєнні загрози. Особливого значення набувають не лише заходи фізичного захисту пам'яток, а й процедури документування пошкоджень, цифрової фіксації, евакуації рухомих культурних цінностей, протиаварійної консервації, реституції та післявоєнного відновлення.

У статті акцентовано увагу на тому, що міжнародний досвід у сфері охорони культурної спадщини під час збройних конфліктів має комплексний характер. Він охоплює міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей, діяльність спеціалізованих міжнародних організацій, залучення експертів до оцінювання пошкоджень, створення цифрових архівів, застосування технологій просторової фіксації, а також формування програм відновлення пошкоджених об'єктів. Зазначено, що для України важливим є не механічне запозичення іноземних моделей, а їх адміністративно-правова адаптація до національної системи публічного адміністрування, правового статусу органів охорони культурної спадщини, умов воєнного стану та потреб післявоєнної відбудови.

Обґрунтовано, що використання міжнародного досвіду може сприяти удосконаленню процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини шляхом запровадження чітких стандартів документування, посилення міжвідомчої координації, розвитку цифрових реєстрів, підвищення ролі фахової експертизи та забезпечення прозорого використання міжнародної допомоги. Зроблено висновок, що міжнародний досвід має розглядатися як важливе джерело модернізації адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини України в умовах воєнних і післявоєнних викликів.

Ключові слова: культурна спадщина, міжнародний досвід, збройний конфлікт, воєнний стан, охорона культурної спадщини, консервація, реставрація, відновлення, цифрова фіксація, міжнародно-правовий захист.

H. V. Samoilenko. International experience in the protection of cultural heritage during armed conflicts

The article is devoted to the study of international experience in the protection, conservation, restoration and recovery of cultural heritage in the context of armed conflicts and to determining the possibilities of its adaptation for Ukraine under martial law. It is substantiated that the armed aggression against Ukraine has intensified the need to reconsider the national system of cultural heritage protection in view of international standards, practices and response mechanisms to wartime threats. Particular importance is attached not only to the physical protection of monuments, but also to procedures for documenting damage, digital recording, evacuation of movable cultural values, emergency conservation, restitution and post-war recovery.

The article emphasises that international experience in the field of cultural heritage protection during armed conflicts is comprehensive in nature. It includes international legal mechanisms for the protection of cultural property, the activities of specialised international organisations, the involvement of experts in damage assessment, the creation of digital archives, the use of spatial recording technologies, and the development of recovery programmes for damaged objects. It is noted that for Ukraine the key issue is not the mechanical borrowing of foreign models, but their administrative and legal adaptation to the national system of public administration, the legal status of cultural heritage protection bodies, martial law conditions and the needs of post-war reconstruction.

It is argued that the use of international experience may contribute to improving the procedures for the protection, conservation, restoration and recovery of cultural heritage through the introduction of clear documentation standards, strengthening interagency coordination, developing digital registers, increasing the role of professional expertise and ensuring transparent use of international assistance. The article concludes that international experience should be regarded as an important source for modernising the administrative and legal mechanism of cultural heritage protection in Ukraine under wartime and post-war challenges.

Key words: cultural heritage, international experience, armed conflict, martial law, protection of cultural heritage, conservation, restoration, recovery, digital recording, international legal protection.

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України актуалізувала потребу у переосмисленні національної системи охорони культурної спадщини крізь призму міжнародного досвіду захисту культурних

© Г. В. Самойленко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

цінностей у період воєнних конфліктів. Руїнування пам'яток, пошкодження історичного середовища, незаконне переміщення музейних предметів, загроза втрати архівних, бібліотечних і сакральних об'єктів свідчать про те, що внутрішні адміністративно-правові засоби недостатньо без належної інтеграції міжнародних стандартів і практик. Особливого значення набувають механізми попереднього захисту, документування пошкоджень, цифрового збереження, протиаварійної консервації, реституції та післяконфліктного відновлення культурної спадщини.

Міжнародний досвід у цій сфері не може бути механічно перенесений в українське законодавство, однак він дає можливість визначити ефективні моделі організації захисту культурних цінностей, координації між державними органами, військовими структурами, місцевим самоврядуванням, експертним середовищем та міжнародними організаціями. Саме тому актуальним є дослідження міжнародного досвіду як джерела удосконалення адміністративно-правових процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини України в умовах збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика міжнародного досвіду охорони культурної спадщини в умовах збройних конфліктів розглядалася у працях українських і зарубіжних дослідників, які аналізували як міжнародно-правові механізми захисту культурних цінностей, так і практичні моделі їх збереження під час війни. Однією з найбільш релевантних для цієї теми є праця О. Рішняк «Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність», у якій досліджено загрози для об'єктів культурної спадщини України в умовах російської агресії та можливі шляхи їх захисту з урахуванням досвіду країн, культурна спадщина яких опинялася у зонах воєнних конфліктів.

О. Кашаба, О. Тавшунський та І. Щербина безпосередньо дослідили міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту. У їхній праці проаналізовано історичну ретроспективу формування міжнародно-правових норм захисту культурних цінностей, звернено увагу на значення Гаазьких конвенцій і протоколів, а також підкреслено, що сучасні міжнародні акти не завжди є достатньо ефективними на практиці, однак залишаються важливими механізмами політичного впливу, санкційного реагування та кримінального переслідування за воєнні злочини проти культурної спадщини.

Н. Головач досліджувала міжнародні практики, проєкти та цифрові рішення у сфері збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів. У її праці систематизовано міжнародні підходи до цифрової фіксації, 3D-моделювання, віртуальної реконструкції, створення цифрових архівів і застосування таких інструментів для документування, відтворення та подальшої реставрації культурної спадщини. Авторка також звертає увагу на практику залучення спеціалістів із культурної спадщини у військових структурах Великої Британії та США, що має значення для формування української моделі взаємодії між органами охорони культурної спадщини і сектором безпеки.

Серед зарубіжних досліджень особливе значення має аналітичне дослідження Європейського парламенту «Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond», підготовлене E. Campfens, A. Jakubowski, K. Hausler та E. Selter. У ньому проаналізовано міжнародно-правові та політичні рамки захисту культурної спадщини, практику ключових міжнародних суб'єктів в Україні та попередніх конфліктах, а також запропоновано рекомендації для Європейського Союзу і держав-членів щодо посилення захисту культурної спадщини від наслідків збройних конфліктів.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені реституції та поверненню незаконно переміщених культурних цінностей. В. Шульга аналізує проблеми та можливості реституції культурних цінностей в Україні в умовах збройного конфлікту саме з урахуванням міжнародного досвіду і правових механізмів повернення втрачених або незаконно вивезених об'єктів. Такий підхід є важливим для цієї статті, оскільки міжнародний досвід охорони культурної спадщини не обмежується захистом нерухомих пам'яток, а охоплює також повернення музейних, архівних, бібліотечних та інших культурних цінностей.

Водночас наявні дослідження переважно зосереджені на міжнародно-правовому захисті культурних цінностей, історичних прикладах воєнних руїнувань, цифрових практиках документування або питаннях реституції. Недостатньо системно розкритим залишається саме адміністративно-правовий аспект адаптації міжнародного досвіду до процедур охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини України. Зокрема, потребують окремого аналізу можливості запровадження спеціалізованих підрозділів або фахових груп із захисту культурної спадщини, стандарти цифрового документування, міжнародні підходи до протиаварійної консервації, механізми координації з ЮНЕСКО, Європейським Союзом, ІКОМОС та іншими інституціями, а також порядок використання міжнародної допомоги у післявоєнному відновленні пам'яток.

Метою статті є визначення адміністративно-правового значення міжнародного досвіду охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів, а також з'ясування напрямів його адаптації до потреб України в умовах воєнного стану і післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний досвід охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини в умовах збройних конфліктів має для України не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. Йдеться не про механічне запозичення іноземних моделей, а про визначення

тих інструментів, які можуть бути адаптовані до українського адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини. Особливої актуальності це набуває з огляду на масштаби пошкоджень, потребу у швидкому реагуванні, документуванні втрат, протиаварійній консервації, поверненні незаконно переміщених культурних цінностей та подальшому післявоєнному відновленні.

Базовим міжнародно-правовим актом у цій сфері є Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. Її значення полягає в тому, що культурні цінності розглядаються не як звичайне майно, а як об'єкти, що мають значення для культурної спадщини народів. Конвенція передбачає обов'язок держав забезпечувати повагу до культурних цінностей, утримуватися від використання таких об'єктів у спосіб, який може спричинити їх пошкодження, а також уживати заходів для їх охорони ще у мирний час [1]. Другий протокол до Гаазької конвенції 1954 року від 26 березня 1999 року посилив цей підхід, зокрема через механізм посиленого захисту, криміналізацію серйозних порушень та деталізацію обов'язків держав щодо запобігання шкоді культурним цінностям [2].

У міжнародній практиці особливе місце займає досвід Італії. Його специфіка полягає у створенні спеціалізованої системи захисту культурної спадщини, що поєднує правоохоронну, експертну та міжнародну складові. Італійський підрозділ *Carabinieri Command for the Protection of Cultural Heritage* є одним із найвідоміших прикладів спеціалізованого державного органу, який займається протидією незаконному обігу культурних цінностей, поверненням викрадених предметів, розслідуванням злочинів проти культурної спадщини та участю у міжнародних місіях. У 2016 році Італія разом з ЮНЕСКО започаткувала ініціативу так званих «блакитних шоломів культури», тобто спеціалізованої групи, до складу якої входять представники карабінерів і Міністерства культури, здатні реагувати на загрози культурній спадщині після збройних конфліктів або стихійних лих [3; 4]. Такий досвід є важливим для України, оскільки він показує доцільність створення не лише адміністративних, а й спеціалізованих міжвідомчих механізмів реагування.

Досвід Великої Британії є цінним у частині інтеграції охорони культурної спадщини у сферу оборонного та безпекового планування. У британській моделі значну роль відіграє підхід *cultural property protection*, який передбачає підготовку військових, цивільних фахівців і експертів до дій щодо ідентифікації, захисту та недопущення пошкодження культурних цінностей під час збройного конфлікту. Велика Британія ратифікувала Гаазьку конвенцію 1954 року та її протоколи у 2017 році, після чого питання захисту культурної спадщини стали активніше інтегруватися у військове навчання, планування операцій і співпрацю з організаціями на зразок *Blue Shield* [5; 6]. Для України цей досвід важливий тим, що охорона культурної спадщини в умовах воєнного стану не може бути виключно завданням органів культури. Вона потребує взаємодії з військовими адміністраціями, Збройними Силами України, правоохоронними органами, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та місцевим самоврядуванням.

Американський досвід заслуговує на увагу через широке використання цифрових технологій і дистанційного моніторингу. *Smithsonian Cultural Rescue Initiative* у співпраці з партнерами здійснює моніторинг українських об'єктів культурної спадщини, використовуючи супутникові знімки, дистанційне зондування, відкриті дані та аналітичні інструменти. У межах відповідного проєкту здійснювався моніторинг понад 28 тисяч об'єктів культурної спадщини України, включаючи музеї, меморіали, пам'ятники, релігійні споруди, бібліотеки та археологічні об'єкти [7]. Такий підхід має важливе значення для України, оскільки частина територій є тимчасово окупованою або небезпечною для безпосереднього доступу, а отже, дистанційний моніторинг може стати самостійним елементом адміністративної процедури виявлення і первинного документування пошкоджень.

Окремого значення набуває досвід Польщі та інших держав, які мають історичний досвід втрати, вивезення і повернення культурних цінностей. Польська практика є важливою з огляду на системну роботу з реституції, створення реєстрів втрачених культурних цінностей, взаємодію з міжнародними організаціями та правоохоронними структурами. Після початку повномасштабної агресії проти України ЮНЕСКО разом із партнерами проводила навчання для представників правоохоронних і судових органів сусідніх держав щодо запобігання незаконному обігу культурних цінностей, вивезених з України [8]. Для України це означає, що охорона культурної спадщини повинна охоплювати не лише нерухомі пам'ятки, а й музейні, архівні, бібліотечні та інші рухомі культурні цінності, щодо яких необхідні окремі процедури обліку, евакуації, контролю переміщення і повернення.

Міжнародний досвід також демонструє важливість програмного підходу до післявоєнного відновлення. ЮНЕСКО у Плані дій для культури у відновленні України визначає серед ключових напрямів моніторинг, оцінювання і документування пошкоджень культурної спадщини, превентивні та невідкладні заходи, підтримку інституційної спроможності, цифрову трансформацію і відновлення культурного сектору [9]. Це підтверджує, що відновлення культурної спадщини не може зводитися до будівельного ремонту. Воно має включати фахову оцінку пошкоджень, визначення культурної цінності об'єкта, пріоритетність протиаварійних заходів, підготовку реставраційної документації та прозоре використання міжнародної допомоги.

У працях О. Рішняк міжнародний досвід розглядається через призму захисту культурної спадщини у воєнних конфліктах другої половини XX і початку XXI століття та його співвідношення з українською

дійсністю. Авторка звертає увагу на те, що загрози для культурної спадщини під час війни мають комплексний характер і включають не лише фізичне руйнування, а й привласнення, незаконне переміщення, втрату контексту та використання культурної спадщини як інструменту ідеологічного впливу [10]. Ця позиція є важливою для обґрунтування того, що міжнародний досвід має бути використаний не лише для відновлення окремих пам'яток, а й для захисту культурної ідентичності.

О. Кашаба, О. Тавшунський та І. Щербина досліджують міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту, звертаючи увагу на історичний розвиток міжнародно-правових норм, роль Гаазьких конвенцій, значення міжнародної відповідальності та проблеми практичного виконання міжнародних зобов'язань [11]. Їхній підхід дозволяє зробити висновок, що міжнародні акти самі по собі не гарантують збереження культурної спадщини, якщо на національному рівні відсутні дієві адміністративні процедури реалізації відповідних стандартів.

Н. Головач аналізує міжнародні практики, проєкти та цифрові рішення у сфері збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів. Особливе значення мають положення щодо цифрового документування, 3D-моделювання, віртуальної реконструкції та створення цифрових архівів, які можуть використовуватися не лише для збереження інформації, а й для майбутньої реставрації та доказування факту пошкодження [12]. Для України це означає необхідність переходу від фрагментарної цифрової фіксації до єдиної системи цифрового супроводу охорони, консервації, реставрації та відновлення культурної спадщини.

З урахуванням проаналізованого міжнародного досвіду, на нашу думку, в українське законодавство і практику діяльності органів публічної адміністрації доцільно імплементувати кілька ключових положень.

По-перше, необхідно нормативно закріпити спеціалізований міжвідомчий механізм захисту культурної спадщини в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. За аналогією з італійським досвідом, доцільним є створення постійної фахової групи або координаційного підрозділу, до якого мають входити представники органів охорони культурної спадщини, правоохоронних органів, військових адміністрацій, ДСНС, реставратори, архітектори, музейні працівники, архівісти та експерти з цифрової фіксації. Такий підрозділ має не замінювати органи охорони культурної спадщини, а забезпечувати оперативну координацію у випадках пошкодження, загрози руйнування, незаконного переміщення або потреби у невідкладній консервації.

По-друге, слід інтегрувати охорону культурної спадщини у систему безпекового і оборонного планування. Українське законодавство має передбачати обов'язок військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів враховувати наявність пам'яток, музеїв, архівів, бібліотек, сакральних споруд і історичних ареалів під час планування евакуації, розміщення інфраструктури, ліквідації наслідків обстрілів і проведення невідкладних робіт. Такий підхід відповідає британській моделі, у якій cultural property protection розглядається як складова ширшої системи безпеки.

По-третє, необхідно запровадити єдиний цифровий стандарт документування пошкоджень культурної спадщини. Він має включати обов'язкову фото- і відеофіксацію, геопросторову прив'язку, фіксацію дати і часу, опис пошкоджень, зазначення правового статусу об'єкта, дані про джерело інформації, цифрове зберігання матеріалів і можливість їх подальшого використання для реставрації, доказування та міжнародної звітності. Американський досвід дистанційного моніторингу свідчить, що цифрові дані мають бути не допоміжним матеріалом, а повноцінним елементом адміністративної процедури.

По-четверте, потрібно законодавчо розмежувати протиаварійну консервацію, реставрацію, ремонт і відновлення об'єктів культурної спадщини. У практиці післявоєнного відновлення існує ризик підміни реставрації звичайним будівельним ремонтом. Тому законодавство має встановити, що будь-яке відновлення пам'ятки повинно здійснюватися з урахуванням предмета охорони, автентичності, історичного середовища та науково-проєктної документації. Це особливо важливо при використанні міжнародної фінансової допомоги, яка має спрямовуватися не лише на фізичне відновлення об'єкта, а й на збереження його культурної цінності.

По-п'яте, доцільно посилити механізми реституції та контролю за переміщенням культурних цінностей. Україна потребує єдиного електронного реєстру культурних цінностей, які були втрачені, викрадені, незаконно переміщені або перебувають під загрозою вивезення. Такий реєстр має бути сумісним із міжнародними базами даних і доступним для взаємодії з митними, правоохоронними та судовими органами інших держав. Польський і загальноєвропейський досвід показує, що повернення культурних цінностей неможливе без належної первинної фіксації, доказової бази і міжнародної комунікації.

По-шосте, необхідно забезпечити прозорий адміністративний супровід міжнародної допомоги, яка спрямовується на охорону, консервацію, реставрацію та відновлення культурної спадщини. Такий супровід має включати публічний облік проєктів, критерії пріоритетності, фахову експертизу, контроль за виконанням робіт і звітність щодо результатів. Це дозволить уникнути дублювання проєктів, нецільового використання коштів і випадків, коли відновлення здійснюється без належного врахування охоронного статусу об'єкта.

Таким чином, міжнародний досвід є важливим джерелом удосконалення українського адміністративно-правового механізму охорони культурної спадщини. Його практична цінність полягає у можливості сформувати більш цілісну систему, в якій охорона, консервація, реставрація та відновлення будуть пов'язані

єдиною логікою: від попереднього захисту і цифрового документування до фахового відновлення, міжнародної взаємодії та відповідальності за порушення.

Висновки. Міжнародний досвід охорони культурної спадщини в умовах збройних конфліктів свідчить, що ефективний захист культурних цінностей потребує не лише наявності правових норм, а й розвинених інституційних, цифрових, експертних і координаційних механізмів. Для України особливе значення мають практики спеціалізованого реагування, дистанційного моніторингу, цифрового документування, інтеграції охорони спадщини у безпекове планування, реституції та прозорого управління міжнародною допомогою.

Адаптація такого досвіду має здійснюватися з урахуванням національної системи публічного адміністрування і реальних умов воєнного стану. Пріоритетним є не формальне запозичення іноземних моделей, а створення дієвих адміністративно-правових процедур, які забезпечать своєчасне реагування на загрози, збереження автентичності, фахове відновлення пам'яток і належне документування шкоди.

Удосконалення українського законодавства у цій сфері доцільно спрямувати на створення міжвідомчого механізму захисту культурної спадщини, розвиток цифрових реєстрів, уніфікацію стандартів документування, посилення контролю за реставраційними і відновлювальними роботами та забезпечення міжнародної співпраці у питаннях повернення культурних цінностей. Саме такий підхід дозволить поєднати післявоєнне відновлення з реальним збереженням культурної пам'яті України.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157
2. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року від 26 березня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99
3. Italy-UNESCO Agreement signed. Permanent Delegation of Italy to UNESCO. 16 лютого 2016. URL: https://delegazioneunesco.esteri.it/en/news/dalla_rappresentanza/2016/02/firma-accordo-italia-unesco-2/
4. The Blue Helmets of Culture. Università della Svizzera italiana. 29.11.2021. URL: <https://www.usi.ch/en/feeds/17464>
5. Cultural Property Protection – The UK Approach. Center of Excellence for Stability Police Units. URL: <https://www.coespu.org/articles/cultural-property-protection-uk-approach>
6. Blue Shield UK. URL: <https://www.ukblueshield.org.uk/>
7. Remotely Monitoring Ukraine's Cultural Heritage with the Conflict Observatory. Smithsonian Institution. URL: <https://global.si.edu/projects/remotely-monitoring-ukraine%E2%80%99s-cultural-heritage-conflict-observatory>
8. UNESCO seeks to prevent trafficking of looted Ukrainian art. Associated Press. 05 жовтня 2022. URL: <https://apnews.com/article/7d9edd877bf085e618e799dc313b8d4b>
9. Action Plan for Culture in Ukraine Recovery. UNESCO. 2024. URL: <https://articles.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2024/09/UNESCO%20Action%20Plan%20Culture%20for%20Ukraine%20Recovery%202024.pdf>
10. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини XX – початку XXI ст. та українська дійсність. Український історичний журнал. 2022. № 4. С. 159–173. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/8126>
11. Кашаба О. Ю., Тавшунський О. М., Щербина І. В. Міжнародний досвід збереження культурної спадщини в умовах воєнного конфлікту. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2024. Т. 35 (74). № 4. С. 199–204. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/4.29>
12. Головач Н. М. Збереження культурної спадщини в умовах воєнних конфліктів: міжнародні практики, проекти та цифрові рішення. Бібліотекознавство. Документознавство. *Інформологія*. 2025. № 2. С. 30–35. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.2.2025.350075>
13. Campfens E., Jakubowski A., Hausler K., Selter E. Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond. Research for CULT Committee. European Parliament, Directorate-General for Internal Policies of the Union. 2023. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1aea3138-cd1b-11ed-a05c-01aa75ed71a1/language-en>
14. Шульга В. О. Проблеми повернення культурних цінностей під час збройного конфлікту: міжнародний досвід та українські реалії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/51-2.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Є. О. Харитонов, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри
приватного права Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-3562-254X

О. І. Харитонova, докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПрН України, завідувачка кафедри права
інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0004-9675-0654

Л. І. Галупова, кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри права інтелектуальної власності
та патентної юстиції Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0001-6263-2773

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕХНОЛОГІЙ ПОДВІЙНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Актуальність заявленої тематики наукового дослідження зумовлюється стрімким розвитком технологій подвійного призначення, які одночасно виступають драйвером інноваційного розвитку та об'єктом підвищеного державного контролю у зв'язку з їх потенційним використанням у військовій та безпековій сферах. В умовах цифровізації, глобалізації технологічних процесів і зростання безпекових викликів, зокрема в період воєнного стану, особливої гостроти набуває проблема забезпечення балансу між приватними інтересами приватних осіб та публічними інтересами держави. Наявні підходи до правового регулювання не завжди забезпечують належну узгодженість між цими інтересами, що актуалізує необхідність їх переосмислення.

У зв'язку з цим дана стаття спрямована на комплексний аналіз проблем забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення, визначення їх правової природи та виявлення ключових колізій, що виникають у процесі їх правового регулювання. Методологічну основу дослідження становлять системний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дозволяють комплексно проаналізувати відповідну проблематику.

У статті розкрито правову природу технологій подвійного призначення як специфічного об'єкта правового регулювання, що поєднує у собі ознаки об'єктів інтелектуальної власності та об'єктів публічно-правового контролю. Виявлено основні конфлікти між приватними та публічними інтересами, зокрема у контексті обмеження оборотоздатності технологій, запровадження експортного контролю та використання таких технологій у кіберпросторі. Обґрунтовано необхідність формування гнучких правових механізмів, що дозволяють забезпечити пропорційність втручання держави та ефективний захист прав приватних осіб.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні наукового розуміння природи балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення та уточненні ролі принципу пропорційності у сучасних умовах технологічного розвитку. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання сформульованих підходів до забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення при застосуванні чинного законодавства та врахуванні відповідних моделей регулювання у правозастосовній діяльності.

Ключові слова: технології подвійного призначення, приватний інтерес, публічний інтерес, баланс інтересів, експортний контроль, національна безпека, правове регулювання, право інтелектуальної власності.

Ye. O. Kharitonova, O. I. Kharitonova, L. I. Halupova. Problems of ensuring the balance between private and public interests through the prism of dual-use technologies

The relevance of the stated research topic is обусловлена the rapid development of dual-use technologies, which simultaneously act as a driver of innovation and an object of increased state control due to their potential use in military and security spheres. In the context of digitalization, globalization of technological processes, and the growing number of security challenges, particularly during the period of martial law, the issue of ensuring a balance between private interests of individuals and public

© Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, Л. І. Галупова, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

interests of the state becomes especially acute. Existing approaches to legal regulation do not always ensure proper coordination between these interests, which necessitates their reconsideration.

In this regard, the article is aimed at a comprehensive analysis of the problems of ensuring a balance between private and public interests in the field of dual-use technologies, determining their legal nature, and identifying key conflicts arising in the process of their regulation. The methodological basis of the study includes systemic, formal-legal, and comparative legal methods, which allow for a comprehensive examination of the relevant issues.

The article reveals the legal nature of dual-use technologies as a specific object of legal regulation combining features of intellectual property objects and objects of public law control. The main conflicts between private and public interests are identified, particularly in the context of restrictions on the circulation of technologies, the implementation of export control, and the use of such technologies in cyberspace. The necessity of developing flexible legal mechanisms that ensure proportional state intervention and effective protection of private rights is substantiated.

The theoretical significance of the study lies in deepening the scientific understanding of the nature of the balance between private and public interests in the field of dual-use technologies and clarifying the role of the principle of proportionality under modern technological conditions. The practical value of the research lies in the possibility of applying the proposed approaches to ensuring a balance between private and public interests in the field of dual-use technologies in the application of current legislation and in legal practice.

Key words: *dual-use technologies, private interest, public interest, balance of interests, export control, national security, legal regulation, intellectual property law.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток технологій подвійного призначення, що одночасно можуть використовуватися як у цивільній, так і у військовій сферах, формує принципово нову конфігурацію правових відносин, у межах яких класичне протиставлення приватного і публічного інтересів набуває особливої гостроти та складності. В умовах цифровізації, глобалізації інноваційних процесів та зростання ролі високих технологій у забезпеченні національної безпеки, такі технології перетворюються на стратегічний ресурс, що виходить за межі суто економічної категорії та набуває ознак об'єкта підвищеного публічного контролю. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів цивільного права до забезпечення автономії волі суб'єктів та свободи підприємницької діяльності.

Особливої актуальності зазначена проблематика набуває в умовах збройних конфліктів та гібридних загроз, коли технології подвійного призначення стають ключовим елементом обороноздатності держави, водночас залишаючись об'єктом комерційного обігу та інтелектуальної власності. Така дуалістична природа зумовлює виникнення системного конфлікту між приватними інтересами суб'єктів господарювання, спрямованими на інноваційний розвиток, комерціалізацію результатів творчої діяльності та максимізацію прибутку, і публічними інтересами держави, пов'язаними із забезпеченням безпеки, виконанням міжнародних зобов'язань та недопущенням неконтрольованого поширення чутливих технологій. У цьому контексті традиційні механізми правового регулювання виявляються недостатньо ефективними, оскільки не забезпечують належного балансу між зазначеними інтересами.

Додатковим фактором, що актуалізує дослідження, є фрагментарність та концептуальна невизначеність нормативно-правового регулювання технологій подвійного призначення, як на національному, так і на міжнародному рівнях. Використання різних термінологічних конструкцій, відсутність єдиного підходу до їх правової кваліфікації, а також поєднання норм різної галузевої приналежності (адміністративного, господарського, цивільного, міжнародного права) призводять до зниження рівня правової визначеності та передбачуваності для учасників відповідних правовідносин. У свою чергу, це створює ризики як для ефективності державної політики у сфері безпеки, так і для розвитку інноваційного середовища.

Не менш важливим є й те, що сучасні тенденції розвитку права інтелектуальної власності демонструють поступове зміщення акцентів від абсолютного характеру виключних прав до їх функціонального переосмислення крізь призму суспільних потреб. У сфері технологій подвійного призначення цей процес проявляється особливо виразно, оскільки обмеження оборотоздатності відповідних об'єктів, встановлення спеціальних режимів доступу до них або запровадження експортного контролю безпосередньо впливають на обсяг та зміст прав їх правоволодільців. Відтак постає питання про допустимі межі втручання держави у сферу приватноправових відносин та критерії правомірності такого втручання.

Крім того, актуальність теми зумовлена необхідністю формування сучасної доктринальної моделі забезпечення балансу приватних і публічних інтересів, яка б відповідала викликам технологічного розвитку та водночас ґрунтувалася на фундаментальних принципах верховенства права, пропорційності та правової визначеності. У цьому аспекті особливого значення набуває дослідження потенціалу цивільно-правових інструментів у поєднанні з публічно-правовими механізмами регулювання, що дозволяє сформулювати комплексний підхід до врегулювання відносин у сфері технологій подвійного призначення.

Таким чином, необхідність наукового осмислення проблем забезпечення балансу приватних і публічних інтересів крізь призму технологій подвійного призначення обумовлена не лише теоретичними суперечностями, а й практичними потребами правозастосування, що вимагають вироблення узгоджених підходів до правового регулювання цієї складної та динамічної сфери. Саме це визначає значущість і своєчасність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері цивільного права, права інтелектуальної власності та правового регулювання технологій, зокрема дослідження проблем співвідношення приватних і публічних інтересів, принципу пропорційності, правової визначеності та допустимих меж втручання держави у сферу приватноправових відносин. Серед українських науковців, у сферу наукових інтересів яких входять зазначені питання, варто відзначити І. Я. Бабецька, О. М. Вінник, О. В. Дзера, Р. А. Майданик, В. В. Луць, які зробили вагомий внесок у розвиток теорії цивільного права, зокрема у дослідження механізмів узгодження приватних і публічних інтересів та трансформації методів цивільно-правового регулювання. При цьому питання забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення залишається недостатньо розробленим у вітчизняній та зарубіжній науці, що зумовлює необхідність його комплексного теоретико-правового осмислення з урахуванням сучасних технологічних та безпекових викликів.

Метою статті є комплексне дослідження проблем забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення, з'ясування їх правової природи та особливостей регулювання.

Виклад основного матеріалу. Технології подвійного призначення (dual-use) – це інновації, що можуть застосовуватися як у цивільних, так і у військових цілях. Теоретичні дискусії навколо цього об'єкту зосереджені на декількох рівнях. Так, на етичному рівні постає питання про те, як уникнути зловживань та забезпечити прозорість. У правовому вимірі має бути вирішена проблема регулювання експорту, контроль за поширенням, відповідність міжнародним договорам. У економічному вимірі має бути забезпечений баланс між стимулюванням інновацій приватного сектору та захистом національної безпеки.

У літературі все більшу увагу приділяється дослідженню категорії «публічний інтерес», його співвідношенню з державними інтересами і питанням балансу з інтересами приватними. Зокрема, поняття «публічний інтерес» трактується як сукупність суспільних потреб, визнаних державою, реалізація яких забезпечується засобами публічного управління та спрямована на дотримання прав і свобод людини. Спостерігається поступова трансформація наукових підходів, національного законодавства та правової практики у напрямі досягнення балансу між публічними та приватними інтересами¹. Також публічний інтерес розглядається як концентроване вираження спільних потреб, цінностей і цілей суспільства, що реалізуються через інститути державної влади та управління. Його зміст наповнюється через забезпечення правопорядку, дотримання принципів законності, справедливості, соціального миру, а також захисту життєво важливих сфер суспільного функціонування – безпеки, охорони здоров'я, економічної стабільності та екології². Публічний інтерес у діяльності держави виступає не просто декларативною категорією, а реальним інструментом впливу, що формує характер та пріоритети державної політики³.

«Поняття «суспільний (публічний) інтерес» та похідні від нього поняття (суспільні потреби, суспільна необхідність, суспільний добробут тощо) широко використовуються у міжнародних і національних актах законодавства та зачіпають такі важливі питання права, як: охоронюваний інтерес особи, межі дискреції суб'єкта владних повноважень, колективний позов, втручання у власність, необхідність у демократичному суспільстві, економічний добробут держави, пропорційність, належне урядування, легітимні очікування, поновлення процесуальних строків, право на касаційне оскарження, формалізм (надмірний формалізм) тощо. До ознак суспільного (публічного) інтересу можна віднести те, що він: 1) безпосередньо пов'язаний із моральністю та моральними засадами; 2) може та повинен збігатися з загальнодержавними інтересами й/або охоплювати локальні інтереси певної територіальної громади або соціальної групи; 3) відображає прагнення всього суспільства загалом або його переважної частини; максимально відтворює (відстоює) інтереси всіх соціальних груп для досягнення в суспільстві справедливості як найвищого блага; 4) може носити національний (охоплює такі найважливіші сфери, як збереження державного суверенітету, територіальної цілісності держави, благоустрій населених пунктів, надрокористування, захист довкілля, безпека громадян, доступ до публічної інформації, охорона об'єктів культурної спадщини тощо) або міжнародний характер (охоплює переважно такі питання, як забезпечення екологічної безпеки та вирішення глобальних екологічних проблем, охорона здоров'я, зокрема протидія поширенню епідемій, подолання бідності у світі тощо); 5) визначається інтерес завжди пов'язаний із необхідністю гарантування безпеки людей у всіх її вимірах, зокрема збереження життя та здоров'я людини, а також збереження державних

¹ Дзісяк О.П., Шершеньков Д.М. Розвиток наукової думки щодо поняття «Публічний інтерес». Legal Bulletin. 2024. №3(13). С. 46–51. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A6>

² Сокол М.Ю. БАЛАНС ПУБЛІЧНИХ І ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ У СИСТЕМІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ. Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування, 2023 р., № 1 (79). С. 162 (161–166). DOI <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2023.1.25>

³ Жаровська І. М. Публічні та приватні інтереси у механізмі сучасної державної влади. Науковий вісник Чернівецького університету. 2010. Вип. 525: Правознавство. С. 33–37.

і міждержавних утворень, які покликані забезпечувати ці гарантії, використовуючи відповідні цивільно-заційні юридичні й інші механізми»⁴.

Щодо співвідношення публічного та державного інтересу, науковці сходяться на тому, що державний інтерес відображає інтереси держави, як політичного інституту, її безпеку, суверенітет та розвиток. Публічний інтерес, відображає інтереси суспільства в цілому. Державні інтереси розуміють як визнані державою інтереси, наділені ознаками структурності, об'єктивності, публічності, що засновані на об'єктивних загально-носупільних потребах та охоплюють державно-правові засоби реалізації цих потреб⁵.

Приватні інтереси відображають інтереси окремих осіб або груп людей і пов'язані із задоволенням потреб окремої особистості, тоді як публічний інтерес відображає колективні потреби суспільства. Основна проблема полягає в тому, що ці інтереси часто суперечать один одному. Наприклад, приватний інтерес може полягати у максимізації прибутку бізнесу, тоді як публічний інтерес вимагає забезпечення екологічної безпеки, національної безпеки або соціальної справедливості

Тлумачення безпосередньо феномену інтересів держави було надано Конституційним судом України у 1999 році. У рішенні від 8 квітня 1999 року⁶. Конституційний суд України навів низку ознак державних інтересів. По-перше, вони встановлюються нормами Конституції або нормами інших правових актів. По-друге, в основі державних інтересів завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм. По-третє, такі потреби спрямовані на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону земель, захист прав усіх суб'єктів права власності тощо. Цим інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин і, як далі відзначив Конституційний суд, можуть збігатись або не збігатись з інтересами державних органів, державних підприємств й організацій. Водночас у тому ж рішенні Конституційний суд визнав, що інтереси держави є оціночним поняттям.

З іншого боку, приватний інтерес має персоніфікований характер і зосереджується на захисті конкретних прав і свобод фізичних або юридичних осіб – таких як право власності, особиста недоторканність, свобода підприємництва тощо.

Отже, у даному випадку йдеться про баланс саме публічних інтересів з приватними.

Відповідно до Європейської традиції у межах ЄС активно розробляються рамки для інтеграції подвійних технологій у програми досліджень та інновацій, з акцентом на баланс між відкритістю науки та безпековими обмеженнями. Таким чином, основні напрями дискусії у наукових колах стосуються забезпечення балансу інтересів публічних і приватних. Так, публічний інтерес полягає у забезпеченні безпеки, контролю за поширенням, відповідністю міжнародним зобов'язанням. Приватний інтерес стосується комерціалізації інновацій, швидкого впровадження технологій, доступу до фінансування. Точками конфлікту є експортний контроль, обмеження на публікацію результатів досліджень, питання інтелектуальної власності. Натомість існують і так звані точки синергії: спільні R&D програми, державно-приватні партнерства, подвійне фінансування (цивільне + оборонне).

Слід зазначити, що ЄС та НАТО вже мають розвинені правові механізми контролю технологій подвійного призначення: у ЄС це насамперед Регламент (EU) 2021/821 про експортний контроль, а в НАТО – політика інтеграції цивільних інновацій у військові програми через програми DIANA та Innovation Fund. Ключовий виклик полягає у балансі між відкритістю науки, конкурентоспроможністю приватного сектору та вимогами безпеки.

Отже, провідним документом, що регулює обіг технологій подвійного призначення для країн Євросоюзу, є Регламент (ЄС) 2021/821 Європейського Парламенту і Ради від 20 травня 2021 року про встановлення режиму Союзу з контролю за експортом, посередницькою діяльністю, технічною допомогою, транзитом і передачею товарів подвійного використання [1], який визначає досить широкий перелік товарів та технологій подвійного призначення, що підлягають експортному контролю, охоплюючи ядерні установки, та матеріали, електроніку, комп'ютери, сенсори та лазери, навігаційні системи та авіаційне обладнання, телекомунікаційне обладнання та засоби захищеного зв'язку [2]. Ця широта переліку має принципове значення: вона означає, що до категорії «подвійного призначення» фактично потрапляє значна частина сучасних цивільних технологій – від квантових комп'ютерів і дронів до програмного забезпечення для кіберзахисту. Правові наслідки такої широти є далекосяжними: фізична або юридична особа, що займається розробкою або передачею відповідних технологій, опиняється під дією надзвичайно жорстких регуляторних рамок, не завжди маючи змогу передбачити, яке їй наступне рішення стане об'єктом публічного контролю.

⁴ БЕРНАЗЮК Я. О. ОЗНАКИ ТА ЗМІСТ СУСПІЛЬНОГО (ПУБЛІЧНОГО) ІНТЕРЕСУ, ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ДЕРЖАВНИМИ ІНТЕРЕСАМИ. ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО № 6 / 2021. С. 151–152 (146–153). DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.21>

⁵ Кубко А.Є. ДЕРЖАВНІ ІНТЕРЕСИ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ. Держава та регіони. Серія: Право, 2020 р., № 2 (68). С. 18 (14–19). DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.2>

⁶ Справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді: рішення Конституційного суду України № 3-рп/99 від 8 квітня 1999 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: Рішення Конституційного Суду... | від 08.04.1999 № 3-рп/99

Міжнародний вимір проблеми визначається передусім функціонуванням чотирьох основних режимів експортного контролю: Вассенаарської домовленості, Групи ядерних постачальників, Режиму контролю ракетних технологій та Австралійської групи. Вассенаарська домовленість щодо експортного контролю за звичайними озброєннями та товарами і технологіями подвійного використання була заснована 12 липня 1996 року у Вассенаарі (Нідерланди) як наступник Координаційного комітету з багатостороннього експортного контролю часів холодної війни, який обмежував певні товари для країн Східного блоку [3]. Ключова особливість цього режиму полягає в тому, що Вассенаарська домовленість, на відміну від Координаційного комітету, не надає членам права вето щодо запропонованих іншими членами експортних операцій [4]. Це означає, що держава-учасниця, яка відмовила в ліцензії на певний трансфер, не може заблокувати іншу державу-учасницю від надання аналогічного дозволу, що породжує феномен регуляторного арбітражу та суттєво послаблює ефективність режиму.

Парадокс Вассенаарської домовленості полягає в тому, що її головні переваги – добровільність участі та ухвалення рішень на основі консенсусу – водночас стають її слабкими сторонами. Саме ці механізми, покликані забезпечити узгодженість дій держав, на практиці часто уповільнюють прийняття рішень і знижують ефективність реагування на нові технологічні виклики. Так, у грудні 2024 року учасники домовленості погодили оновлення контролю щодо програмного забезпечення для кібервтручань і систем моніторингу IP-мереж. Водночас їм не вдалося досягти спільної позиції щодо регулювання квантових технологій. У результаті окремі держави почали запроваджувати власні, національні обмеження у цій сфері [5]. Ця ситуація показує загальну тенденцію: через повільність колективних процедур країни дедалі частіше діють самостійно, щоб швидше реагувати на розвиток новітніх технологій.

В Україні проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з триваючим збройним конфліктом. Основним актом національного законодавства в цій сфері є Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [6]. Процедури державного експортного контролю щодо міжнародних передач таких товарів в Україні повністю відповідають положенням Вассенаарської домовленості, режиму контролю ракетних технологій, Групи ядерних постачальників та Австралійської групи [7]. Водночас повномасштабне вторгнення Російської Федерації спонукало Україну переглянути регулювання обігу технологій подвійного призначення, однак це вдалося лише частково: зокрема, уряд через Постанову «Про перелік товарів, на міжнародні передачі (імпорт) яких не поширюється дія Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» у період воєнного стану на території України» № 1378 від 9 грудня 2022 року дійсно вилучив певні товари та технології зі сфери державного експортного контролю, проте найбільш чутливі позиції необхідного імпортного переліку і надалі підлягають бюрократичному регулюванню [2].

Ця суперечність між потребою у швидкому отриманні критично необхідних для оборони технологій та збереженням жорсткого адміністративного контролю відображає більш глибоку дилему: в умовах конфлікту публічний інтерес безпеки набуває абсолютного, екзистенційного характеру, що веде до потенційного повного придушення будь-яких приватних інтересів. Водночас така логіка потребує більш зваженого підходу, оскільки її наслідки можуть бути неоднозначними. Надмірна жорсткість регулювання здатна стримувати інноваційний розвиток, знижувати інвестиційну активність приватного сектору у сфері критично важливих технологій і, як наслідок, опосередковано впливати на рівень обороноздатності держави. Водночас удосконалення механізмів контролю у цій сфері могло б сприяти наближенню України до стандартів Європейського Союзу та одночасно забезпечувати досягнення базової мети правового регулювання – захист економічних, політичних і безпекових інтересів держави.

Зовнішній вимір проблеми виявляється особливо наочно у санкційній практиці ЄС проти Росії. Євросоюз посилив і розширив експортний контроль за технологіями подвійного призначення, щоб впливати на чутливі сектори російського військово-промислового комплексу та обмежити доступ Росії до ключових передових технологій; під обмеження потрапили електронні компоненти, виявлені у системах озброєнь: гелікоптерах, ракетах, дронах та колісних машинах. До списку заборонених товарів нижчого технологічного рівня, що використовуються військовими, увійшли, зокрема, хобі-дрони, ігрові контролери, ноутбуки, камери та об'єктиви [8]. Той факт, що звичайні ноутбуки та ігрові контролери опинились у переліку товарів з обмеженим експортом, красномовно свідчить про те, наскільки розмилася традиційна межа між «цивільним» і «військовим» у сучасних технологіях. Відтак приватний підприємець, що бажає експортувати програмне забезпечення або споживчу електроніку в певний регіон, може без свого відома виявитись порушником режиму санкцій – і ця правова невизначеність є самостійною проблемою, що вимагає системного вирішення.

Переходячи від інституційного до технологічного виміру проблеми, необхідно зупинитися на тому, які конкретні технології найбільш гостро ставлять питання про баланс інтересів. Серед них особливе місце займають безпілотні літальні апарати (БПЛА), системи розпізнавання облич та штучний інтелект у широкому розумінні. Дрони, або безпілотні літальні апарати, які спочатку були розроблені для військових застосувань, розширили своє використання до цивільних сфер, де вони часто застосовуються правоохоронцями та для

розважальних цілей. Цей перехід викликав значні занепокоєння щодо приватності, оскільки дрони можуть легко знімати зображення і відео з кутів, недоступних для традиційної фотографії [9]. Правова проблема тут полягає не просто в тому, що держава може використовувати дрони для стеження за громадянами, – це питання традиційне і відносно добре опрацьоване в рамках конституційного права. Значно складнішим є питання про те, як регулювати приватне використання дронів з огляду на те, що будь-який власник комерційного БПЛА потенційно є оператором системи збору даних, здатної порушити права сотень тисяч осіб.

Одним із головних етичних і правових проблем, пов'язаних із використанням дронів для стеження та правоохоронної діяльності, є потенційне порушення прав на приватність. Дрони, оснащені камерами та іншими технологіями стеження, можуть збирати докладні дані про осіб без їхнього відома або згоди. Право на приватність, що включає захист даних, нерідко перебуває під загрозою, коли дрони використовуються для моніторингу натовпу, протестів та інших публічних зібрань [10]. Тому, принцип пропорційності, на якому наполягає і вітчизняна судова практика, і практика Європейського суду з прав людини, набуває конкретного операційного змісту: він вимагає від законодавця та правозастосувача встановити, чи є збір даних за допомогою дрона необхідним для досягнення конкретної легітимної мети, чи немає менш обтяжливих альтернатив, і чи є шкода від втручання в приватність пропорційною досягнутому публічному інтересу.

Питання про те, де пролягає межа між допустимим використанням технологій стеження в інтересах громадської безпеки та порушенням права на приватність, особливо гостро постало в період розвитку штучного інтелекту. Неправомірне використання систем штучного інтелекту створює безліч ризиків, таких як порушення права на життя, право на свободу і особисту недоторканість, рівність перед судом, справедливий судовий розгляд, право на недоторканість приватного життя та захист даних, право на працю та достатній рівень життя, Право на рівність та недискримінацію [11]. Сукупність цих ризиків свідчить про те, що штучний інтелект є технологією подвійного призначення в найширшому сенсі цього слова: той самий алгоритм, що оптимізує медичну діагностику або дорожній рух у місті, може бути переорієнтований на масове стеження або предиктивне поліціювання з непередбачуваними правовими і соціальними наслідками. На думку експертів, війна в Україні – це своєрідна «перша світова війна з використанням технологій»: штучний інтелект активно застосовується для ведення війни за допомогою програмного забезпечення, використання дронів, для розпізнавання [12]. Це твердження є дуже промовистим з правової точки зору: воно означає, що будь-яка компанія, що розробляє ШІ-рішення для цивільного ринку, де-факто є учасником потенційно військової індустрії – і питання про те, чи усвідомлює вона та несе відповідальність за цей факт, стає надзвичайно актуальним для права.

Ще одним надзвичайно чутливим аспектом проблеми є питання академічної та наукової свободи. Дослідники, що займаються вивченням кіберзахисту, криптографії, робототехніки або генетики, неминуче опиняються на межі між легітимним науковим пошуком і потенційно небезпечним знанням. Вассенаарська домовленість та аналогічні регуляторні механізми намагаються враховувати це, встановлюючи винятки для фундаментальних досліджень та загальнодоступних знань. Проте межі цих винятків залишаються розмитими, і дослідник, який публікує результати своїх робіт у відкритому доступі, може опинитися в правовій невизначеності – особливо якщо його технологічне рішення виявиться придатним для військового застосування. Тут приватний інтерес особи (свобода наукового пошуку та поширення знань) вступає в очевидний конфлікт із публічним інтересом, спрямованим на запобігання розповсюдженню потенційно небезпечних технологій. Жодна з існуючих правових систем не дає задовільної відповіді на питання про те, де саме пролягає допустима межа такої свободи.

Окремої уваги потребує аналіз кіберпростору як середовища, у якому взаємодія приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення проявляється особливо складно. Такі технології, як програмне забезпечення для тестування на проникнення, криптографічні алгоритми чи інструменти анонізації мережевого трафіку, мають подвійний характер: вони є необхідними для забезпечення кібербезпеки, але водночас можуть використовуватися і з протиправною метою.

У сучасних умовах посилення ролі кіберпростору та розвитку відповідних технологій зростає і потенціал їх використання у конфліктних ситуаціях. Це створює додаткові ризики для функціонування критичної інформаційної інфраструктури та зумовлює необхідність формування збалансованих підходів до правового регулювання, які б одночасно враховували інтереси безпеки та потреби інноваційного розвитку. У відповідь на такі виклики держави намагаються посилити контроль за відповідними технологіями. Водночас не менш важливим є врахування ризику надмірного регулювання: занадто жорсткі обмеження у сфері кіберінструментів можуть звужувати можливості цивільного кіберзахисту та створювати дисбаланс, надаючи державним суб'єктам більші можливості порівняно з приватними у забезпеченні безпеки кіберпростору.

Слід зазначити, що ця проблема набула практичного вирішення в Україні лише нещодавно: Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України затвердила рекомендації з кіберзахисту інформаційно-комунікаційних систем, які використовують технології штучного інтелекту. Відповідний наказ від 23 лютого 2026 року видано на виконання плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки, ухваленої Урядом. Документ розроблено як практичний орієнтир для власників та розпорядників державних і приватних інформаційних, електронних комунікаційних

та технологічних систем [13]. Це реальний приклад спроби операціоналізувати баланс між приватними і публічними інтересами: держава не встановлює заборон, а надає рекомендації, залишаючи простір для приватної ініціативи, але одночасно формуючи рамку публічного очікування щодо поведінки відповідальних суб'єктів.

Повертаючись до концептуального виміру, доцільно поставити питання про те, наскільки «баланс» може розглядатися як універсальний принцип регулювання відносин у сфері технологій подвійного призначення. У науковій літературі існують різні підходи до цього питання. Зокрема, у межах теорії прав як «козирів», запропонованої Р. Дворкіним, обґрунтовується позиція, відповідно до якої фундаментальні права людини не повинні розглядатися як один із елементів для зважування поряд із публічними інтересами, а виступають певними межами, що обмежують втручання держави [14]. З цієї точки зору, використання технологій, які можуть призводити до порушення базових прав, потребує особливо обережного підходу незалежно від наявності суспільно значущих цілей.

Водночас інший підхід, який часто пов'язують з утилітарною традицією, акцентує на необхідності врахування ширшого спектра соціальних наслідків правового регулювання. У цьому контексті баланс інтересів розглядається як інструмент досягнення оптимального співвідношення між різними суспільними потребами, з урахуванням як безпекових, так і правових аспектів [15]. Таким чином, питання про застосування «балансового підходу» не має однозначного вирішення і потребує подальшого теоретичного осмислення з урахуванням специфіки технологій подвійного призначення.

На нашу думку, попри значну теоретичну цінність цієї дискусії, її висновки можуть виглядати дещо абстрактними, якщо розглядати їх поза конкретним технологічним контекстом. Практика правового регулювання технологій подвійного призначення свідчить про те, що проблема узгодження приватних і публічних інтересів є реальною та потребує гнучких підходів, які не зводяться до застосування виключно абсолютних концепцій.

Водночас такий баланс не є повністю рівноважним. Його порушення можливе не лише за відсутності належних гарантій прав, а й у разі їх недостатньо ефективної реалізації. У цьому зв'язку особливого значення набуває застосування спеціальних правових механізмів, спрямованих на пом'якшення дисбалансу між приватними і суспільними інтересами.

Це, в свою чергу, означає, що роль законодавця полягає не лише у формальному закріпленні відповідних прав, але й у створенні ефективних інструментів їх захисту, зокрема від можливих зловживань з боку публічної влади. Такий підхід є особливо важливим в умовах, коли держава сама виступає активним користувачем технологій подвійного призначення.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави сформулювати низку узагальнених висновків щодо підходів до забезпечення балансу приватних і публічних інтересів у сфері технологій подвійного призначення. Оскільки в цій сфері існує низка аспектів (ризик витоку технологій: приватні компанії можуть несвідомо передавати знання країнам із сумнівними намірами; конфлікт інтересів: приватний сектор прагне комерціалізації, тоді як держава – контролю; етичні дилеми: використання біотехнологій, AI чи квантових систем у військових цілях), шляхів вирішення проблеми може бути декілька.

По-перше, перспективним напрямом є впровадження регулювання, заснованого на оцінці ризиків (risk-based regulation), яке передбачає диференціацію правових режимів залежно від потенційної небезпеки конкретної технології та умов її використання. Такий підхід демонструє вищий рівень адаптивності порівняно з жорсткими заборонними моделями та вже знайшов своє відображення у праві Європейського Союзу.

По-друге, важливого значення набуває концепція врядування, вбудована у процес розроблення технологій (governance by design), яка орієнтує на інтеграцію механізмів захисту прав і врахування публічних інтересів безпосередньо у процес створення та функціонування технологій, що дозволяє запобігати ризикам ще на ранніх етапах їх розвитку.

По-третє, ефективне регулювання у цій сфері неможливе без урахування підходу багатостороннього врядування за участю всіх зацікавлених сторін (multi-stakeholder governance), який передбачає залучення до процесу формування регуляторних рішень різних груп зацікавлених суб'єктів – держави, бізнесу, наукової спільноти та громадянського суспільства. Така взаємодія сприяє підвищенню легітимності та збалансованості правового регулювання.

Загалом встановлено, що проблема забезпечення балансу між приватними та публічними інтересами у сфері технологій подвійного призначення не може розглядатися як суто технічне чи адміністративне завдання. Вона має комплексний характер і відображає глибинні суперечності між свободою та безпекою, інноваційним розвитком і необхідністю контролю, національним суверенітетом і глобальною природою технологій.

У зв'язку з цим її вирішення потребує системного підходу, який поєднує вдосконалення міжнародних режимів контролю з підвищенням їх гнучкості, розвиток національного законодавства із забезпеченням ефективних механізмів захисту прав приватних осіб, формування відповідальної практики використання технологій, а також розбудову інституційних механізмів участі громадянського суспільства у процесах прийняття рішень.

Лише за умов реалізації такого комплексного підходу можливе досягнення збалансованої моделі регулювання, яка одночасно враховуватиме інтереси безпеки та гарантуватиме належний рівень захисту прав і свобод, не допускаючи як їх надмірного обмеження, так і ігнорування реальних викликів сучасного технологічного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/821/oj/eng>
2. Kyrychevskyi I. Transfer of Dual-use Technologies: Experience for Ukraine. URL: <https://www.newgeopolitics.org/2023/12/24/transfer-of-dual-use-technologies-experience-for-ukraine/>
3. Вассенаарські угоди. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вассенаарські_угоди
4. Wassenaar Arrangement at a Glance. Arms Control Association. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/wassenaar>
5. Statement issued by the Plenary Chair on 2024 outcomes of the Wassenaar Arrangement on export controls for conventional arms and dual-use goods and technologies. Wassenaar Arrangement Secretariat. URL: <https://www.wassenaar.org/app/uploads/2024/12/Chair-Statement-2024-Outcomes.pdf>
6. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання: Закон України від 20 лютого 2003 року № 549-IV. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2003, № 23, ст.148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>
7. Експортний контроль. URL: <https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/eksportnij-kontrol>
8. Goods, services with military and civil purpose («dual-use goods and services»). URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine/sanctions-dual-use-goods_en
9. Drones, Public Surveillance and Privacy. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/military-history-and-science/drones-public-surveillance-and-privacy>
10. What are the ethical considerations in the use of drones for surveillance and law enforcement? URL: <https://consensus.app/questions/what-ethical-considerations-drones-surveillance/>
11. Турута О. В., Турута О. П. Штучний інтелект крізь призму фундаментальних прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 71 (2022). С. 49–54. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.7>
12. Коваленко Ю., Войнов М. Штучний інтелект та права людини: орієнтири та обмеження у контексті національної безпеки та оборони. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*, 2024. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_AI_human_right_A4-1.pdf
13. Держспецзв'язку затвердила рекомендації з кіберзахисту систем, які використовують штучний інтелект. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhspetsv'язku-zatverdyla-rekomendatsii-z-kiberzakhystu-system-iaki-vykorystovuiut-shtuchnyi-intelekt>
14. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977. URL: <https://archive.org/details/takingrightsseri0000dwor>
15. Bentham J. An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. Oxford: Clarendon Press, 1907. URL: <https://oll.libertyfund.org/title/bentham-an-introduction-to-the-principles-of-morals-and-legislation>

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

А. В. Холодков, PhD, фізична особа – підприємець
ORCID: 0009-0003-2907-0248

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОВНОВАЖЕНЬ ТА КОМПЕТЕНЦІЙ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ СИСТЕМИ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено загальну характеристику повноважень та компетенцій суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг.

Розкрито, що ефективність функціонування цієї системи залежить від чіткого нормативного розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, уповноваженими органами територіальних громад, соціальними менеджерами, надавачами соціальних послуг та іншими суб'єктами, залученими до організації соціальної підтримки.

Визначено, що компетенція суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціальних послуг охоплює формування та реалізацію державної політики, нормативно-правове регулювання, визначення потреб населення у соціальних послугах, планування розвитку мережі надавачів, організацію надання базових соціальних послуг, ведення випадку, забезпечення функціонування Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, здійснення моніторингу, оцінки якості та контролю за дотриманням вимог законодавства.

Акцентовано увагу на тому, що повноваження суб'єктів публічної адміністрації мають не лише управлінський, а й гарантійний характер, оскільки спрямовані на забезпечення доступності, своєчасності, адресності, безпечності та якості соціальних послуг для осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Обґрунтовано, що належне співвідношення повноважень і компетенцій різних суб'єктів системи надання соціальних послуг є необхідною умовою уникнення дублювання функцій, прогалин в адмініструванні, неузгодженості дій та зниження якості соціальної підтримки.

Зроблено висновок, що компетенція суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері повинна розглядатися як цілісна система взаємопов'язаних прав, обов'язків і відповідальності, спрямованих на організацію ефективного, людиноцентричного та результативного надання соціальних послуг в Україні.

Ключові слова: соціальні послуги, публічна адміністрація, суб'єкти публічної адміністрації, повноваження, компетенція, система надання соціальних послуг, уповноважені органи, соціальний менеджер.

A. V. Kholodkov. General characteristics of the powers and competences of the public administration entities of the social services provision system

The article examines the general characteristics of the powers and competences of the public administration entities of the social services provision system.

It is revealed that the effectiveness of the functioning of this system depends on a clear regulatory delimitation of powers between central executive authorities, local state administrations, local self-government bodies, authorized bodies of territorial communities, social managers, social service providers and other entities involved in the organization of social support.

It is determined that the competence of public administration entities in the field of social services includes the formation and implementation of state policy, regulatory and legal regulation, determining the needs of the population in social services, planning the development of the network of providers, organizing the provision of basic social services, case management, ensuring the functioning of the Register of Providers and Recipients of Social Services, monitoring, quality assessment and control over compliance with legislative requirements.

Attention is focused on the fact that the powers of public administration entities are not only managerial, but also guaranteeing in nature, as they are aimed at ensuring the accessibility, timeliness, targeting, safety and quality of social services for individuals and families who are in difficult life circumstances.

It is substantiated that the proper balance of powers and competences of various entities of the social service provision system is a necessary condition for avoiding duplication of functions, gaps in administration, incoherence of actions and a decrease in the quality of social support.

It is concluded that the competence of public administration entities in this area should be considered as a holistic system of interrelated rights, duties and responsibilities aimed at organizing effective, people-centered and efficient provision of social services in Ukraine.

Key words: social services, public administration, public administration entities, powers, competence, system of social service provision, authorized bodies, social manager.

© А. В. Холодков, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена тим, що ефективність надання соціальних послуг безпосередньо залежить від чіткості розмежування компетенції між суб'єктами публічної адміністрації. У разі нечіткого визначення повноважень виникають ризики дублювання управлінських функцій, прогалин в організації соціальної підтримки, неузгодженості дій між державними органами, органами місцевого самоврядування, військовими адміністраціями, уповноваженими органами громад, соціальними менеджерами та надавачами соціальних послуг. Особливої ваги це питання набуває в умовах зростання кількості осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, оскільки від належного виконання суб'єктами публічної адміністрації своїх повноважень залежить своєчасність, доступність, адресність, безперервність і якість соціальних послуг.

Проблемним залишається також співвідношення загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів публічного адміністрування у сфері соціальних послуг. Особливої уваги потребує визначення місця соціального менеджера громади та надавачів соціальних послуг у системі публічного адміністрування. Соціальний менеджер громади забезпечує ведення випадку, бере участь у виявленні осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, проводить оцінювання потреб, організовує екстрене кризове надання соціальних послуг у разі загрози життю чи здоров'ю отримувача, а надавачі соціальних послуг безпосередньо реалізують індивідуальний план, укладають договори, формують мультидисциплінарні команди та беруть участь у моніторингу й оцінюванні якості соціальних послуг. У зв'язку з цим наукового осмислення потребує загальна характеристика повноважень та компетенції суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг як умови належного функціонування всієї системи соціальної підтримки населення.

Метою статті є здійснення загальної характеристики повноважень та компетенції суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питання повноважень та компетенції суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг досліджується у межах адміністративного права, права соціального захисту, соціальної політики та соціальної роботи.

В. Б. Авер'янов, В. К. Колпаков та О. В. Кузьменко у своїх працях розглядали загальні питання публічної адміністрації, адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади, компетенції, повноважень, форм і методів адміністративної діяльності. Їхні наукові підходи мають значення для цієї теми, оскільки дозволяють охарактеризувати суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціальних послуг через сукупність закріплених законом прав, обов'язків, функцій і відповідальності.

Н. Б. Болотіна, С. М. Прилипко та М. І. Іншин досліджували правове регулювання соціального захисту, соціальні права людини, гарантії їх реалізації та роль держави у забезпеченні соціальної підтримки населення. Їхні праці є важливими для розуміння того, що повноваження суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціальних послуг мають не лише управлінський, а й гарантійний характер, оскільки спрямовані на забезпечення права особи на соціальний захист.

Т. В. Семігіна, О. В. Безпалько та І. Д. Зверева розглядали питання організації соціальної роботи, надання соціальних послуг у громаді, оцінювання потреб осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також взаємодії суб'єктів соціальної підтримки. Їхні наукові положення дозволяють розкрити практичний зміст повноважень територіальних громад, соціальних менеджерів, фахівців із соціальної роботи та надавачів соціальних послуг.

Е. М. Лібанова та О. В. Макарова досліджували проблеми соціальної політики, бідності, соціальної вразливості, адресності соціальної підтримки та ефективності соціального захисту. Їхні висновки мають значення для теми статті, оскільки визначення потреб населення у соціальних послугах, планування мережі надавачів і розподіл компетенції між суб'єктами публічної адміністрації повинні ґрунтуватися на реальному аналізі соціальних потреб населення.

Отже, наукові дослідження створюють належну теоретичну основу для характеристики повноважень та компетенції суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг. Водночас ця проблематика потребує подальшого комплексного дослідження, оскільки охоплює не лише формальне визначення повноважень, а й їх практичну реалізацію через організацію соціальних послуг, ведення випадку, взаємодію з надавачами, моніторинг якості, фінансування та контроль.

Виклад основного матеріалу. Система надання соціальних послуг в Україні є складною організаційно-правовою системою, у межах якої взаємодіють суб'єкти різного правового статусу, функціонального призначення та рівня владних повноважень. Її функціонування ґрунтується на конституційному обов'язку держави забезпечувати соціальний захист особи, а також на спеціальному законодавстві, яке визначає порядок організації, фінансування, надання, моніторингу та оцінки якості соціальних послуг [1; 2]. Відповідно, повноваження та компетенція суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері мають не лише управлінський, а й соціально-гарантійний характер, оскільки спрямовані на забезпечення реальної доступності соціальних послуг для осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

У науці адміністративного права компетенція суб'єкта публічної адміністрації традиційно розглядається як нормативно визначене коло його завдань, функцій, прав, обов'язків і предметів відання. Повноваження, у свою чергу, є конкретизованими юридичними можливостями та обов'язками суб'єкта, за

допомогою яких реалізується його компетенція. У цьому контексті позиції В. Б. Авер'янова, В. К. Колпакова та О. В. Кузьменко мають методологічне значення для розуміння правового статусу органів публічної адміністрації, оскільки дозволяють розмежовувати загальну компетенцію органу, його функціональне призначення та конкретні владно-організаційні повноваження [12; 13; 14].

Спеціальним нормативним актом, який визначає систему надання соціальних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги». У ньому система надання соціальних послуг визначається як правова основа, принципи, способи і форми надання соціальних послуг, а також сукупність суб'єктів, що взаємодіють на всіх етапах організації їх надання [2]. При цьому важливо розмежовувати поняття «суб'єкти системи надання соціальних послуг» і «суб'єкти публічної адміністрації системи надання соціальних послуг». До першої групи належать не лише уповноважені органи, а й отримувачі, надавачі соціальних послуг, об'єднання надавачів, працівників та отримувачів соціальних послуг. Натомість суб'єктами публічної адміністрації у цій сфері є насамперед ті органи та посадові особи, які наділені владно-організаційними, регуляторними, координаційними, контрольними або процедурними повноваженнями.

Закон України «Про соціальні послуги» відносить до уповноважених органів системи надання соціальних послуг центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері соціального захисту населення; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду і контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг і соціальної підтримки; Раду міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київську та Севастопольську міські державні адміністрації; районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, а також виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад [2]. Саме ці суб'єкти становлять основний публічно-адміністративний каркас системи соціальних послуг.

На центральному рівні ключове місце займає Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року № 904, Міністерство соціальної політики України було перейменовано на Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, а положення про нього визначає його як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики, зокрема у сфері соціального захисту населення, надання соціальних послуг і проведення соціальної роботи [6]. У межах системи соціальних послуг компетенція цього Міністерства полягає у формуванні державної політики, нормативно-правовому, організаційно-методичному та інформаційному забезпеченні, затвердженні державних стандартів соціальних послуг, координації діяльності місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування та надавачів соціальних послуг, а також у забезпеченні функціонування Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг [2; 6].

Окреме місце в системі займає Національна соціальна сервісна служба України. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 783, Нацсоцслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики, сім'ї та єдності України, і який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг і соціальної підтримки [7]. Її компетенція має переважно контрольно-наглядовий, аналітичний і координаційний характер. Нацсоцслужба проводить перевірки, аналізує результати діяльності відповідних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій і виконавчих органів місцевих рад, здійснює державний нагляд за наданням соціальних послуг та їх якістю, проводить моніторинг надання соціальних послуг, готує пропозиції щодо поліпшення діяльності надавачів соціальних послуг і вживає заходів реагування у разі виявлення порушень [7].

На регіональному рівні повноваження реалізують Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Їхня компетенція полягає у забезпеченні реалізації державної політики у сфері соціальних послуг на регіональному рівні, узагальненні визначених місцевими органами потреб населення у соціальних послугах, забезпеченні ведення Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг на регіональному рівні, затвердженні та фінансуванні регіональних програм, здійсненні моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості, координації діяльності суб'єктів системи та забезпеченні взаємодії надавачів з іншими органами, установами і закладами [2]. У разі введення надзвичайного або воєнного стану ці суб'єкти також уповноважені визначати особливості порядку організації надання соціальних послуг на відповідній території [2].

На місцевому рівні основне навантаження щодо безпосередньої організації соціальних послуг покладється на виконавчі органи сільських, селищних, міських, районних у містах рад, а також районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації. Вони визначають потреби населення територіальної громади у соціальних послугах, інформують населення про перелік соціальних послуг, їх зміст і порядок надання, здійснюють заходи щодо виявлення вразливих груп населення та осіб чи сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, забезпечують надання базових соціальних послуг, створюють або розвивають мережу надавачів, залучають надавачів приватної форми власності, координують діяльність суб'єктів системи на місцевому рівні, забезпечують ведення Реєстру, здійснюють моніторинг, оцінку якості та контроль за цільовим використанням бюджетних коштів [2]. Саме цей рівень найближчий до отримувача соціальних

послуг, тому ефективність усієї системи значною мірою залежить від спроможності територіальної громади належно реалізовувати власну компетенцію.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» також підтверджує важливу роль виконавчих органів місцевих рад у сфері соціального захисту. Стаття 34 цього Закону відносить до їх відання вирішення питань соціального захисту населення, зокрема надання соціальних послуг особам та сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, організацію надання соціальних послуг бездомним особам, а також забезпечення надання соціальних послуг відповідно до закону [4]. Отже, органи місцевого самоврядування виступають не лише учасниками реалізації державної соціальної політики, а й самостійними суб'єктами публічної адміністрації, відповідальними за організацію соціальної підтримки на рівні громади.

Закон України «Про місцеві державні адміністрації» визначає повноваження місцевих державних адміністрацій у галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення. Зокрема, вони реалізують державну політику у сфері соціального захисту, сприяють розвитку соціального забезпечення, створюють і розвивають мережу установ та закладів, що надають соціальні послуги, забезпечують зміцнення їх матеріально-технічної бази, розробляють і виконують комплексні програми поліпшення обслуговування соціально незахищених громадян, осіб і сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах [5]. З огляду на це місцеві державні адміністрації виконують функцію провідника державної соціальної політики на відповідній території, поєднуючи організаційні, координаційні та програмно-планувальні повноваження.

Важливим підзаконним актом, який деталізує організацію надання соціальних послуг, є постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2026 року № 64 «Деякі питання організації надання соціальних послуг». Вона затверджує порядок організації надання соціальних послуг, ведення випадку та визначення чисельності соціальних менеджерів [8]. Цей акт має істотне значення для характеристики компетенції суб'єктів публічної адміністрації, оскільки переносить акцент із формального реагування на заяву особи до активного виявлення випадку, оцінювання потреб, ведення випадку, розроблення індивідуального плану, організації взаємодії з надавачами та контролю за результативністю надання послуг. Соціальний менеджер у цій системі виступає посадовою особою уповноваженого органу громади, яка виконує організаційно-розпорядчі та консультативно-дорадчі функції щодо організації соціальних послуг і ведення випадку [8].

Повноваження надавачів соціальних послуг мають інший характер, оскільки вони не завжди є суб'єктами публічної адміністрації. Водночас надавачі державної та комунальної форми власності, центри надання соціальних послуг, територіальні центри, центри соціальних служб та інші установи, утворені публічними суб'єктами, фактично виконують важливу частину публічного завдання щодо соціальної підтримки населення. Закон України «Про соціальні послуги» передбачає, що надавачі соціальних послуг провадять свою діяльність відповідно до законодавства, установчих та інших документів, за умови відповідності критеріям діяльності надавачів, встановленим Кабінетом Міністрів України [2]. Постанова Кабінету Міністрів України № 185 визначає такі критерії, зокрема наявність установчих документів із визначеним переліком послуг, надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів, належний фаховий рівень працівників і відповідність діяльності вимогам законодавства [9].

Постанова Кабінету Міністрів України № 177 «Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг» конкретизує правовий статус бюджетного комунального закладу «Центр надання соціальних послуг». Такий центр є комплексним закладом соціального захисту населення, який провадить соціальну роботу та надає соціальні послуги особам і сім'ям, що належать до вразливих груп населення або перебувають у складних життєвих обставинах [10]. До його завдань належать виявлення осіб і сімей, ведення їх обліку, оцінювання потреб, надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів, внесення відомостей до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, проведення моніторингу й оцінювання якості наданих послуг, а також взаємодія з іншими суб'єктами системи [10]. Отже, центр є інституційною формою практичної реалізації компетенції територіальної громади у сфері соціальних послуг.

Компетенція суб'єктів публічної адміністрації у сфері соціальних послуг має процедурний вимір. Закон України «Про адміністративну процедуру» визначає загальні правила взаємодії адміністративних органів із фізичними та юридичними особами під час розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття адміністративних актів [3]. Для системи соціальних послуг це має особливе значення, оскільки рішення про надання, відмову у наданні або припинення соціальних послуг безпосередньо впливає на права та законні інтереси особи. Такі рішення повинні відповідати принципам законності, обґрунтованості, пропорційності, відкритості, своєчасності, ефективності, офіційності та забезпечення права особи на участь в адміністративному провадженні [3]. Саме тому повноваження суб'єктів публічної адміністрації у цій сфері не можуть реалізовуватися довільно; вони мають здійснюватися у межах визначеної законом процедури.

Особливе місце у структурі компетенції займають повноваження щодо моніторингу та оцінки якості соціальних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України № 449 затверджує Порядок проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг [11]. Її положення свідчать, що контроль у цій сфері має бути спрямований не лише на формальну перевірку діяльності надавачів, а й на аналіз потреб населення, кількості та спроможності надавачів, якості соціальних послуг, відповідності їх державним стандартам,

ефективності використання ресурсів і результативності соціальної підтримки. Таким чином, моніторингові повноваження суб'єктів публічної адміністрації є засобом забезпечення якості та підставою для подальшого коригування соціальної політики.

Висновки. Отже, повноваження та компетенція суб'єктів публічної адміністрації системи надання соціальних послуг мають багаторівневий і комплексний характер. На центральному рівні вони пов'язані з формуванням державної політики, нормативним регулюванням, стандартизацією, координацією, державним наглядом і контролем. На регіональному рівні – з реалізацією державної політики, узагальненням потреб, координацією суб'єктів, моніторингом та програмним забезпеченням. На місцевому рівні – з безпосередньою організацією соціальних послуг, виявленням осіб і сімей, оцінюванням потреб, веденням випадку, залученням надавачів, забезпеченням базових соціальних послуг, контролем якості та захистом прав отримувачів. Саме належне розмежування та узгодження цих повноважень є необхідною умовою ефективного, доступного, своєчасного та людиноцентричного надання соціальних послуг в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19>
3. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20>
4. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-%D0%B2%D1%80>
5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/586-14>
6. Деякі питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2025 року № 904. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/904-2025-%D0%BF>
7. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/783-2020-%D0%BF>
8. Деякі питання організації надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2026 року № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64-2026-%D0%BF>
9. Про затвердження критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 року № 185. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/185-2020-%D0%BF>
10. Деякі питання діяльності центрів надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2020 року № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/177-2020-%D0%BF>
11. Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 року № 449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/449-2020-%D0%BF>
12. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов та ін. Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
13. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
14. Кузьменко О. В. Курс адміністративного права України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Г. М. Шерстюк, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету
підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-9562-3531

ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

В нашому науковому дослідженні проаналізовано особливості практичної реалізації антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України, виходячи насамперед з того, що митні органи відіграють важливу роль у забезпеченні митної та економічної безпеки держави, стабільному наповненні бюджету, захисті митних інтересів України та створенні прозорих умов для зовнішньоекономічної діяльності, хоча ця сфера традиційно характеризується підвищеним рівнем корупційних ризиків, оскільки передбачає безпосередню взаємодію посадових осіб митних органів із суб'єктами господарювання, митними брокерами, перевізниками та іншими учасниками митних правовідносин.

Так, нами визначено, що антикорупційні заходи у діяльності Держмитслужби не слід розглядати як окремий або допоміжний напрям внутрішньої роботи, оскільки вони є необхідною умовою належного функціонування митної системи, зокрема, за допомогою цифровізації митних процедур, автоматизації митного оформлення, удосконалення кадрової політики, підвищення рівня доброчесності посадових осіб, розвитку внутрішнього контролю, міжнародного співробітництва та міжвідомчої взаємодії. Відповідно, ефективність антикорупційної політики в митній сфері визначається не лише кількістю виявлених правопорушень чи застосованих заходів реагування, а насамперед здатністю митних органів створити умови, за яких можливості для корупційної поведінки істотно звужуються. Саме тому важливого значення набувають превентивні механізми, спрямовані на мінімізацію людського фактора, прозорість управлінських рішень, своєчасне виявлення корупційних ризиків та формування відповідальної поведінки всіх учасників митних правовідносин.

Отже, за результатами проведеного дослідження наголошено, що практична реалізація антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України має комплексний і багатовимірний характер, здійснюючи безпосередній вплив на рівень митної безпеки, стабільність бюджетних надходжень, захист митних інтересів держави, довіру бізнесу до митних органів та економічну стійкість України, особливо в умовах воєнного стану й повоєнного відновлення.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, Державна митна служба України, митна сфера, антикорупційна політика, митна безпека, корупційні ризики, інституційна спроможність, митне адміністрування, економічна безпека.

H. M. Sherstiuk. Features of the practical implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Customs Service of Ukraine

Our research analyzes the specifics of the practical implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Customs Service of Ukraine, based primarily on the fact that customs authorities play a vital role in ensuring the country's customs and economic security, stable budget revenue, the protection of Ukraine's customs interests, and the creation of transparent conditions for foreign economic activity, although this sphere is traditionally characterized by a high level of corruption risks, as it involves direct interaction between customs officials and business entities, customs brokers, carriers, and other participants in customs legal relations.

Thus, we have determined that anti-corruption measures in the activities of the State Customs Service should not be viewed as a separate or auxiliary area of internal work, as they are a necessary condition for the proper functioning of the customs system, in particular through the digitization of customs procedures, the automation of customs clearance, the improvement of personnel policy, the enhancement of officials' integrity, the development of internal controls, international cooperation, and interagency coordination. Accordingly, the effectiveness of anti-corruption policy in the customs sector is determined not only by the number of detected violations or applied response measures, but above all by the ability of customs authorities to create conditions under which opportunities for corrupt behavior are significantly reduced. This is precisely why preventive mechanisms aimed at minimizing the human factor, ensuring transparency in management decisions, timely identification of corruption risks, and fostering responsible behavior among all participants in customs legal relations are of paramount importance.

Thus, based on the results of the study, it is emphasized that the practical implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Customs Service of Ukraine is complex and multidimensional, directly impacting the level of customs

© Г. М. Шерстюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

security, the stability of budget revenues, the protection of the state's customs interests, business confidence in customs authorities, and Ukraine's economic stability, especially under martial law and during post-war recovery.

Key words: *administrative and legal framework, State Customs Service of Ukraine, customs sector, anti-corruption policy, customs security, corruption risks, institutional capacity, customs administration, economic security.*

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлюється тим, що Державна митна служба України відіграє важливу роль у забезпеченні економічної та митної безпеки держави, стабільному наповненні державного бюджету, захисті митних інтересів України та створенні прозорих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, при цьому митна сфера традиційно належить до сфер із підвищеним рівнем корупційних ризиків через безпосередню взаємодію посадових осіб митних органів із суб'єктами господарювання, митними брокерами, перевізниками та іншими учасниками митних правовідносин. Особливого значення ця проблематика набуває в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України, коли ефективне митне адміністрування безпосередньо впливає на фінансову стійкість держави, безперервність логістичних процесів, протидію контрабанді, наповнення бюджету та захист національних економічних інтересів. Саме тому дослідження особливостей практичної реалізації антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України має як наукове, так і практичне значення, оскільки спрямоване на визначення шляхів мінімізації корупційних ризиків, підвищення прозорості митних процедур, зміцнення інституційної спроможності митних органів та формування довіри бізнесу і суспільства до митної системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти запобігання і протидії корупції в діяльності митних органів, забезпечення митної безпеки, розвитку інституційної спроможності органів публічної влади, а також удосконалення адміністративно-правових механізмів реалізації державної антикорупційної політики неодноразово ставали предметом наукових досліджень вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження окремих питань протидії корупції, функціонування митної системи та забезпечення доброчесності в сфері публічного управління зробили О.С. Бондаренко, Б.М. Головкін, В.Д. Гвоздецький, К.В. Дубич, О.В. Каплій, Н.О. Коваль, Ю.А. Комісарчук, А.І. Крисоватий, В.І. Курило, В.В. Мушенко, В.Ю. Прокопенко, В.О. Тімашов, І.І. Скобіна, В.І. Франчук та інші дослідники, однак динамічність реформування митної системи України, впровадження сучасних антикорупційних механізмів та функціонування митних органів в умовах воєнного стану зумовлюють необхідність подальшого наукового аналізу особливостей практичної реалізації антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України.

Метою дослідження є наукове обґрунтування особливостей практичної реалізації антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України та визначення їх значення для мінімізації корупційних ризиків, підвищення прозорості митних процедур, зміцнення інституційної спроможності митних органів і забезпечення митної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Посилення економічної безпеки України є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави, особливо в умовах сучасних викликів, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, воєнними ризиками, тіньовими фінансовими потоками та необхідністю стабільного наповнення державного бюджету. В цій системі особливе місце займає Державна митна служба України, оскільки саме митні органи перебувають на перетині економічних, фінансових, контрольних і правоохоронних інтересів держави. Забезпечення митної безпеки є важливою складовою економічної безпеки України, оскільки воно охоплює не лише контроль за переміщенням товарів через митний кордон, справляння митних платежів та запобігання порушенням митних правил, а й формування прозорого, доброчесного та прогнозованого середовища для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Саме тому антикорупційні заходи в діяльності Держмитслужби мають не допоміжне, а системоутворююче значення [1, с. 319].

Так, корупція в митній сфері створює сприятливі умови для поширення контрабандної діяльності, незаконного переміщення валютних цінностей, ухилення від сплати митних платежів, заниження митної вартості товарів, зловживань під час митного оформлення та інших порушень митного законодавства, які завдають істотної шкоди фінансовим інтересам держави, зменшують бюджетні надходження, порушують умови доброчесної конкуренції та підривають довіру бізнесу та суспільства до митних інституцій. Отже, практична реалізація антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України є ключовим інструментом забезпечення митної безпеки, що охоплює правові, організаційні, кадрові, цифрові та контрольні механізми, спрямовані на мінімізацію корупційних ризиків, зменшення людського фактора, підвищення прозорості митних процедур і невідворотність відповідальності за неправомірну поведінку. Відповідно, антикорупційний вплив митних органів повинен поширюватися не лише на посадових осіб самої митної служби, а й на всіх учасників митних правовідносин, включаючи суб'єктів господарювання, митних брокерів, перевізників та інших осіб, які взаємодіють із митницею, забезпечуючи при цьому формування такого правового середовища, в якому дотримання митного законодавства стає не формальною вимогою, а необхідною умовою легальної, стабільної та безпечної зовнішньоекономічної діяльності [2, с. 87].

Логічним підтвердженням особливої ролі антикорупційних заходів в діяльності Державної митної служби України є положення статті 5 Митного кодексу України, відповідно до яких митна справа спрямована на забезпечення та захист митних інтересів і митної безпеки держави, регулювання зовнішньої

торгівлі, захист внутрішнього ринку, створення сприятливих умов для розвитку національної економіки та її інтеграції у світовий економічний простір, а також забезпечення належного рівня надходжень до державного бюджету [3]. Реалізація зазначених завдань безпосередньо залежить від ефективності функціонування митних органів, рівня їхньої інституційної спроможності, професійності персоналу та дотримання принципів доброчесності, законності та прозорості під час здійснення митних процедур, оскільки будь-які прояви корупції під час здійснення митного контролю та митного оформлення створюють передумови для ухилення від сплати митних платежів, незаконного переміщення товарів через митний кордон, порушення принципів добросовісної конкуренції та зниження ефективності державного управління у сфері митної справи. Відповідно практична реалізація антикорупційних механізмів має розглядатися не як окремий напрям діяльності Державної митної служби України, а як необхідна передумова належного виконання всіх її функцій та досягнення стратегічних цілей державної митної політики [4].

Особливого значення практична реалізація антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України набуває в контексті виконання положень Національної стратегії доходів України до 2030 року, яка визначає стратегічне бачення реформування податкової та митної систем, а також удосконалення процедур адміністрування публічних доходів з метою забезпечення фінансової стійкості держави, підвищення рівня дотримання законодавства та створення прозорих умов взаємодії держави з платниками податків і суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності [5]. В цьому документі митна система розглядається не лише як інструмент наповнення державного бюджету, а й як важлива складова економічної безпеки, захисту національних інтересів та стабільного функціонування зовнішньої торгівлі та відповідно вимагає послідовного впровадження антикорупційних механізмів, спрямованих на мінімізацію корупційних ризиків, усунення передумов для зловживань, підвищення прозорості митних процедур і зміцнення інституційної доброчесності. Крім того, оскільки Національна стратегія доходів до 2030 року фактично орієнтує державу на перехід від ситуативних та фрагментарних заходів до системного оновлення митного адміністрування, то її антикорупційна діяльність повинна охоплювати не лише виявлення окремих правопорушень, а й створення умов, за яких можливості для корупційної поведінки істотно звужуються. Наприклад, цифровізація митних процедур, автоматизація процесів контролю та оформлення, удосконалення системи управління ризиками, посилення внутрішнього контролю, забезпечення прозорості кадрових рішень і регулярне оновлення антикорупційних програм, що є особливо важливим в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, коли стабільні внутрішні доходи є необхідною передумовою фінансування першочергових потреб держави, відбудови інфраструктури та зменшення залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Отже, в процесі реалізації Національної стратегії доходів України до 2030 року заходи із запобігання корупції в діяльності Державної митної служби України доцільно розглядати як важливу складову оновлення митної системи та зміцнення її організаційної ефективності. Актуальність цього напрямку підтверджується даними сьомого етапу соціологічного дослідження НАЗК «Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність», в межах якого було проаналізовано оцінки як громадян, так і представників бізнес-середовища щодо рівня та проявів корупції в окремих сферах публічного управління [6]. Саме результати цього дослідження дають підстави говорити про поступове зменшення корупційних ризиків у діяльності Державної митної служби України, підвищення прозорості митних процедур та посилення доброчесності посадових осіб. Така позитивна динаміка пов'язана не лише з внутрішніми організаційними змінами, а й із залученням Держмитслужби до міжнародних антикорупційних ініціатив, зокрема до Програми Всесвітньої митної організації з протидії корупції та сприяння доброчесності, участь в якій відкрила можливість використовувати сучасні міжнародні підходи, практичні інструменти та управлінські рішення, які застосовуються митними адміністраціями різних держав світу.

Логічним підтвердженням зазначених змін є те, що у 2025 році було зафіксовано помітне зниження рівня корупційного досвіду у митній сфері. Зокрема, частка підприємців, які зазначили про наявність корупційного досвіду під час взаємодії з митними органами, зменшилася на 13 %, що свідчить про поступову ефективність заходів, спрямованих на цифровізацію митного адміністрування, зменшення безпосереднього контакту бізнесу з посадовими особами митниці, удосконалення внутрішнього контролю та запровадження більш прозорих митних процедур [7]. Водночас такий показник не дає підстав вважати проблему корупції в митній сфері повністю вирішеною, оскільки значна частина ризиків виникає саме в процесі прямої взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами. Тому ефективне запобігання корупції потребує не лише подальших інституційних змін в Держмитслужбі, а й формування відповідальної та доброчесної поведінки учасників митних правовідносин, а також належного професійного кадрового забезпечення митних органів.

Окрему роль в цьому процесі, на нашу думку, відіграє удосконалення системи оплати праці посадових осіб митних органів, що суттєво сприяє посиленню службової мотивації, підвищенню відповідальності посадових осіб та формуванню орієнтації на доброчесну професійну поведінку. Водночас перегляд підходів до оплати праці посадових осіб митних органів має бути невід'ємно пов'язаний із більш широким комплексом антикорупційних інструментів, зокрема, з відкритим і доброчесним добором кадрів, системним

оцінюванням результатів службової діяльності, ефективним внутрішнім контролем, перевіркою доброчесності працівників та реальною невідворотністю відповідальності за порушення, що в результаті не лише зможе знизити рівень корупційних ризиків, а й поступово сформувати вищий рівень довіри до Державної митної служби України [8, с. 97].

Разом із тим не можна оминати увагою часті зміни законодавства та управлінських підходів, які ускладнюють послідовність і передбачуваність функціонування митної системи та істотно впливають на інституційну спроможність митних органів, яка є важливим показником ефективності держави у сфері забезпечення економічної безпеки, захисту митних інтересів та підтримання економічної стійкості України. Особливо показовими ці чинники є в умовах воєнного стану, коли митні органи виконують не лише фіскальні, а й безпекові та логістичні завдання [9, с. 119].

Однак, не зважаючи на наявність об'єктивних викликів, пов'язаних із трансформацією митної системи, кадровими проблемами, необхідністю адаптації до змін законодавства та функціонуванням в умовах воєнного стану, результати останніх досліджень свідчать про наявність позитивних тенденцій у сфері забезпечення доброчесності митних органів. Зокрема, індекс сприйняття роботи митниці представниками бізнесу у 2025 році зберіг позитивне значення, а кількість повідомлень та скарг щодо корупційних проявів під час взаємодії з митними органами суттєво скоротилася [4]. Такі показники свідчать про поступове підвищення рівня довіри до діяльності Державної митної служби України та підтверджують ефективність заходів, спрямованих на вдосконалення внутрішньої організаційної системи через, зокрема, міжвідомчу взаємодію між суб'єктами, уповноваженими на реалізацію державної антикорупційної політики, яка вимагає не лише реагування на вже вчинені правопорушення, а й реалізацію системи превентивних заходів, спрямованих на усунення причин та умов, що сприяють їх виникненню [10].

Таким чином, практична реалізація антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України має комплексний і багатовимірний характер, оскільки вона охоплює не лише внутрішні організаційні перетворення, а й цифровізацію митних процедур, удосконалення кадрової політики, посилення механізмів внутрішнього контролю, розвиток міжнародного співробітництва та ефективної міжвідомчої взаємодії [11, с. 196]. Результативність цих заходів безпосередньо впливає на рівень митної безпеки держави, стабільність бюджетних надходжень, захист національних митних інтересів і зміцнення довіри бізнес-середовища до митних органів, і відповідно антикорупційна політика в митній сфері повинна розглядатися як один із пріоритетних напрямів модернізації Держмитслужби та важлива передумова забезпечення економічної стійкості України, що набуває особливого значення в умовах воєнного стану та в процесі повоєнного відновлення держави.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна визначити, що практична реалізація антикорупційних заходів у діяльності Державної митної служби України має комплексний і системний характер, оскільки охоплює правові, організаційні, кадрові, цифрові, контрольні та міжвідомчі механізми, спрямовані на мінімізацію корупційних ризиків, підвищення прозорості митних процедур і зміцнення інституційної доброчесності. Антикорупційна політика у митній сфері повинна розглядатися не лише як інструмент реагування на вже вчинені правопорушення, а насамперед як система превентивних заходів, що забезпечує зменшення впливу людського фактора, автоматизацію митного адміністрування, вдосконалення внутрішнього контролю та формування відповідальної поведінки всіх учасників митних правовідносин.

Особливого значення такі заходи набувають в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, коли ефективність роботи митних органів безпосередньо впливає на стабільність бюджетних надходжень, захист митних інтересів держави, належний рівень митної безпеки та економічну стійкість України. Відповідно, подальше зміцнення доброчесності, професійності та інституційної спроможності Держмитслужби є необхідною передумовою модернізації митної системи і підвищення довіри бізнесу та суспільства до митних органів.

Список використаних джерел:

1. Ільченко О.В. Компетенція митних органів щодо протидії корупції у царині забезпечення митної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 86 Том 3. С. 317–322 DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.48>
2. Яромій І.В. Формування та забезпечення реалізації державної митної політики у сучасних умовах. Дис... д-ра юр. наук за спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2025. 346 с. URL: <https://phd.znu.edu.ua/page/Doc/2025/yaromij/Yaromii1.pdf>
3. Митний кодекс України. Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
4. Антикорупційна програма Державної митної служби України на 2023–2025 роки: На-каз Державної митної служби України від 31.05.2025 № 236 URL: <https://customs.gov.ua/antikoruptsiina-programa>
5. Національна стратегія доходів до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D

1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D1%8-5%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2_2030.pdf

6. Зміни у корупційному рейтингу: в 2025 році митниця покинула трійку лідерів за оцінками бізнесу. Офіційний веб-сайт Державної митної служби України. 01.04.2026 URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/zmini-u-korupsiinomu-reitingu-v-2025-rotsi-mitnitsia-pokinula-triiku-lideriv-za-otsinkami-biznesu-2722>

7. Корупція на митниці знизилася вдвічі, але оформлення вантажів стало довшим. Міжнародний фронт «Відродження». 16.04.2026 URL: <https://www.irf.ua/korupczyia-na-mytynyczi-znyzylasya-vdvichi-ale-oformlen-nya-vantazhiv-stalo-dovshym/>

8. Адміністративно-правові проблеми протидії корупції в Україні: монографія / В.Я. Настюк, В.В. Белєвцева, О.В. Клок; за заг. ред. В.Я. Настюка. Харків: Право, 2017. 216 с.

9. Панасюк О.П. Корупція та її соціально-правовий вимір у національному та міжнародному контексті. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025 Серія право. Випуск 90: частина 1. С. 117–123 DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.16>

10. Про затвердження Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією» Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної податкової служби України, Міністерства оборони України, Державної митної служби України, Державної прикордонної служби України, Державної пенітенціарної служби України від 26.04.2012 № 43/375/166/353/284/241/290/236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0043900-12#Text>

11. Пунь В.Т. Поняття та зміст протидії корупції в митних органах у сфері зовнішньоекономічної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2 С. 194–197 URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/Yunzh/Yunzh2015v2/53.pdf>

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

О. О. Щербатюк, PhD, фізична особа – підприємець
ORCID: 0009-0007-3378-7857

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ, ВОДНИХ РЕСУРСІВ, ЛІСІВ, ТЕРИТОРІЙ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджено публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду. Обґрунтовано, що воєнні дії, руйнування інфраструктури, мінна небезпека, пожежі, забруднення ґрунтів і водних об'єктів, пошкодження лісових масивів та деградація природних екосистем істотно змінюють зміст публічного адміністрування у сфері екологічної безпеки. За таких умов відновлення природних ресурсів не може розглядатися лише як сукупність окремих природоохоронних заходів, оскільки воно потребує системної управлінської діяльності, спрямованої на оцінку шкоди, визначення пріоритетів, координацію суб'єктів публічної адміністрації, організацію відновлювальних робіт та контроль за їх результативністю.

Визначено, що землі, водні ресурси, ліси, території та об'єкти природно-заповідного фонду мають різну правову природу, режим охорони та порядок використання, однак у межах публічного адміністрування їх відновлення має здійснюватися взаємопов'язано. Відновлення земель передбачає оцінку забруднення, рекультивацію, розмінування, відновлення родючості та безпечне повернення до господарського використання. Відновлення водних ресурсів охоплює контроль забруднення, відновлення водних екосистем, безпечне водокористування та ліквідацію наслідків пошкодження гідротехнічних споруд. Відновлення лісів потребує відтворення лісових масивів, запобігання пожежам, подолання наслідків бойових дій і незаконного використання. Відновлення територій та об'єктів природно-заповідного фонду пов'язане із збереженням біорізноманіття, відновленням природних комплексів і дотриманням спеціального режиму охорони.

Запропоновано розглядати публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду як комплексну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на виявлення, оцінку, припинення та усунення екологічної шкоди, відновлення функціонального стану природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки населення і створення умов для сталого розвитку територій. Обґрунтовано, що ефективність такого адміністрування залежить від територіально орієнтованого підходу, цифрового обліку пошкоджень, міжвідомчої координації, екологічного моніторингу, пріоритетності відновлювальних заходів та інтеграції екологічних вимог у програми післявоєнного відновлення.

Ключові слова: публічне адміністрування, відновлення природних ресурсів, землі, водні ресурси, ліси, природно-заповідний фонд, екологічна безпека, особливий період, воєнний стан.

O. O. Shcherbatiuk. Public administration of the restoration of lands, water resources, forests, territories and nature reserve fund objects during the special period

The article examines public administration of the restoration of land, water resources, forests, territories and objects of the nature reserve fund under the conditions of a special period. It is substantiated that hostilities, destruction of infrastructure, mine danger, fires, contamination of soils and water bodies, damage to forests and degradation of natural ecosystems significantly change the content of public administration in the field of environmental security. Under such conditions, restoration of natural resources cannot be considered only as a set of separate environmental protection measures, since it requires systematic administrative activity aimed at assessing damage, determining priorities, coordinating public administration entities, organizing restoration measures and supervising their effectiveness.

It is determined that land, water resources, forests, territories and objects of the nature reserve fund have different legal nature, protection regimes and procedures for use; however, within public administration their restoration should be carried out in an interconnected manner. Land restoration involves assessment of contamination, reclamation, demining, restoration of fertility and safe return to economic use. Restoration of water resources includes pollution control, restoration of aquatic ecosystems, safe water use and elimination of the consequences of damage to hydraulic structures. Forest restoration requires reforestation, fire prevention, overcoming the consequences of hostilities and illegal use. Restoration of territories and objects of the nature reserve fund is connected with the preservation of biodiversity, restoration of natural complexes and compliance with the special protection regime.

It is proposed to consider public administration of the restoration of land, water resources, forests, territories and objects of the nature reserve fund under the conditions of a special period as a comprehensive activity of public administration entities aimed at identifying, assessing, stopping and eliminating environmental damage, restoring the functional state of natural resources, ensuring environmental security of the population and creating conditions for sustainable territorial development.

© О. О. Щербатюк, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is substantiated that the effectiveness of such administration depends on a territory-oriented approach, digital recording of damage, interdepartmental coordination, environmental monitoring, prioritization of restoration measures and integration of environmental requirements into post-war recovery programs.

Key words: public administration, restoration of natural resources, land, water resources, forests, nature reserve fund, environmental security, special period, martial law.

Постановка проблеми. В умовах особливого періоду відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду набуває значення одного з ключових напрямів публічного адміністрування у сфері екологічної безпеки. Воєнні дії спричиняють не лише безпосереднє пошкодження природних ресурсів, а й довготривалі екологічні наслідки, пов'язані із забрудненням ґрунтів, порушенням водного режиму, знищенням лісових масивів, пошкодженням природних екосистем і ускладненням доступу до територій, які потребують обстеження та відновлення. Проблема полягає в тому, що кожен із цих об'єктів має власний правовий режим і спеціальні механізми охорони, однак у реальних умовах екологічної шкоди вони взаємопов'язані між собою. Забруднення земель впливає на водні ресурси, пошкодження лісів змінює стан ґрунтів і водного балансу, а деградація природно-заповідних територій порушує сталість природних екосистем. Саме тому відновлення природних ресурсів не може здійснюватися фрагментарно або лише в межах окремих галузевих процедур. Воно потребує цілісної адміністративно-правової моделі, яка поєднує екологічний моніторинг, оцінку шкоди, визначення пріоритетів, координацію суб'єктів публічної адміністрації, контроль за виконанням відновлювальних заходів та інтеграцію екологічних вимог у програми післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правової охорони, використання та відновлення природних ресурсів традиційно досліджуються у межах науки екологічного, земельного, водного, лісового та адміністративного права. Значний внесок у формування теоретичних засад охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та природоохоронного управління зробили В. Андрейцев, Г. Балюк, А. Гетьман, М. Краснова, Н. Малишева, Є. Позняк, Ю. Шемшученко та інші науковці. У їхніх працях сформовано базові підходи до розуміння природних ресурсів як об'єктів правової охорони, використання, відтворення, відновлення та державного управління.

Проблематика відновлення земель як самостійного об'єкта правового регулювання розкривається у працях Т. Лісової, М. Покальчука, В. Наумчука та інших науковців. У цих роботах аналізуються теоретичні й практичні проблеми відновлення земель, рекультивациі, подолання наслідків забруднення, відновлення родючості ґрунтів, правового забезпечення повоєнного відновлення земель та використання міжнародного досвіду у цій сфері.

Питання відновлення та охорони водних ресурсів у сучасних умовах досліджували І. Тараймович, С. Совгіра, Н. Душечкіна, а також автори наукових та аналітичних праць, присвячених раціональному використанню і відновленню водних ресурсів України. У цих дослідженнях увага приділяється впливу воєнних дій на якість питної води, стан річкових екосистем, пошкодження водогосподарської інфраструктури, забруднення водних об'єктів та необхідність відновлення безпечного водокористування.

Правові й управлінські аспекти охорони та відновлення лісів в умовах воєнного часу розкриваються у працях А. Боніславської, А. Крикун, З. Росомахи, М. Заверюхи та інших авторів. У цих роботах аналізуються виклики війни для системи державного регулювання лісового сектору, проблеми правової охорони лісів під час воєнного стану, необхідність відновлення лісових масивів, запобігання пожежам, незаконним рубкам, пошкодженням та іншому шкідливому впливу на лісові ресурси.

Важливе значення мають також дослідження, присвячені відновленню територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереженню біорізноманіття та екосистемному підходу. У цьому напрямі науковий інтерес становлять праці К. Тимченко, Я. Адаменка, О. Адаменка, Л. Архипової, а також дослідження, у яких аналізуються наслідки воєнних дій для природоохоронних територій, проблеми фінансування відновлення екосистем природно-заповідного фонду, охорони природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки територій.

Окремо слід виокремити праці, у яких відновлення природних ресурсів розглядається через системний підхід до екологічного відновлення та розвитку України. У цьому контексті значення мають дослідження О. Дребот, О. Тараріко, Н. Палапи, О. Дем'янюк, Т. Ільєнко, О. Бондара, О. Машкова, В. Присяжного та інших науковців. У цих працях увага приділяється впливу війни на природні ресурси, деградації земель, екологічним ризикам, моніторингу, використанню сучасних технологій, інформаційних систем та необхідності комплексного підходу до екологічного відновлення.

Водночас публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду ще не отримало достатнього цілісного наукового осмислення. Наявні праці переважно розкривають або окремі питання охорони конкретного природного ресурсу, або загальні проблеми екологічної безпеки в умовах війни. Недостатньо дослідженими залишаються питання єдиної адміністративно-правової моделі відновлення природних ресурсів, територіальної пріоритезації відновлювальних заходів, цифрового обліку екологічних пошкоджень, міжвідомчої

координації, післявідновлювального контролю та інтеграції екологічних вимог у програми післявоєнної відбудови.

Метою статті є визначення сутності, особливостей та адміністративно-правового значення публічного адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідної управлінської діяльності з урахуванням потреб екологічної безпеки, наслідків воєнних дій, територіальної специфіки, міжвідомчої координації та післявоєнного відновлення України.

Виклад основного матеріалу. Публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду має розглядатися як комплексний напрям діяльності публічної адміністрації, спрямований не лише на усунення наслідків екологічної шкоди, а й на відновлення функціональної здатності природних ресурсів забезпечувати безпечні умови життя, господарську діяльність і стабільність природних екосистем. Особливість цього напрямку полягає в тому, що відновлення природних ресурсів не може здійснюватися ізольовано щодо кожного окремого об'єкта. Землі, водні ресурси, ліси та території природно-заповідного фонду перебувають у постійному природному й господарському взаємозв'язку, тому пошкодження одного елемента довкілля часто спричиняє погіршення стану інших.

В умовах особливого періоду такий взаємозв'язок набуває особливого значення. Забруднення земель може впливати на якість поверхневих і підземних вод, знищення лісів може погіршувати водний баланс, ерозійний стан ґрунтів і кліматичну стійкість територій, а пошкодження природно-заповідних територій може призводити до втрати біорізноманіття та порушення природних екосистем. Тому публічне адміністрування відновлення природних ресурсів має будуватися не як набір окремих галузевих процедур, а як єдина адміністративно-правова система, що охоплює виявлення шкоди, оцінку ризиків, визначення пріоритетів, планування відновлювальних заходів, міжвідомчу координацію, контроль за виконанням рішень та подальший моніторинг стану довкілля.

У теоретичному вимірі важливе значення має підхід Ю. Краснової, яка розглядає екологічну безпеку як складну правову категорію, пов'язану із запобіганням екологічній небезпеці, забезпеченням належного стану довкілля та захистом екологічних прав людини [1, с. 112–118]. Така позиція дозволяє розглядати відновлення земель, водних ресурсів, лісів і природно-заповідних територій не лише як природоохоронну діяльність, а як необхідну умову забезпечення екологічної безпеки. Відновлення природних ресурсів у цьому контексті має бути спрямоване не тільки на ліквідацію видимих наслідків забруднення чи пошкодження, а й на відновлення безпечного стану довкілля для людини, громади й територій.

На нашу думку, публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду доцільно визначати як урегульовану нормами адміністративного, екологічного, земельного, водного і лісового законодавства діяльність суб'єктів публічної адміністрації, спрямовану на виявлення, оцінку, припинення та усунення екологічної шкоди, організацію відновлення природних ресурсів, забезпечення їх подальшого безпечного використання, збереження екосистем і контроль за результативністю відновлювальних заходів.

Важливою ознакою такого адміністрування є його відновлювально-превентивний характер. Йдеться не лише про реагування на вже завдану шкоду, а й про недопущення повторного забруднення, нераціонального використання природних ресурсів, незаконного втручання у природні комплекси та прийняття відновлювальних рішень без належної екологічної оцінки. Саме тому відновлення природних ресурсів має поєднуватися з моніторингом, контролем, дозвільними процедурами, стратегічною екологічною оцінкою, оцінкою впливу на довкілля та відповідальністю за порушення природоохоронних вимог.

Відновлення земель є одним із базових напрямів відповідної управлінської діяльності. Т. Лісова у монографічному дослідженні правового забезпечення відновлення земель звертає увагу на те, що відновлення земель є комплексною правовою проблемою, яка охоплює не лише рекультивацію, а й усунення деградаційних процесів, відтворення корисних властивостей земель і забезпечення їх подальшого раціонального використання [2, с. 45–52]. Цей підхід є важливим для умов особливого періоду, оскільки пошкоджені війною землі потребують не формального повернення до обліку, а реального відновлення їх безпечного екологічного та господарського стану.

В. Наумчук, досліджуючи стратегії відновлення та рекультивації земель після воєнних конфліктів, акцентує увагу на необхідності комплексного підходу, який поєднує державну політику, міжнародний досвід, фінансування, участь громад і застосування сучасних методів рекультивації [3, с. 239–248]. Така позиція дозволяє зробити висновок, що відновлення земель в умовах особливого періоду не може бути покладене лише на власника або користувача земельної ділянки. Воно потребує активної ролі держави, органів місцевого самоврядування, спеціалізованих установ, міжнародних партнерів та суб'єктів, відповідальних за розмінування і екологічне обстеження.

У межах публічного адміністрування відновлення земель має включати кілька взаємопов'язаних елементів: первинне обстеження земельної ділянки, встановлення факту забруднення або пошкодження, визначення рівня мінної небезпеки, проведення лабораторних досліджень, розроблення заходів рекультивації,

контроль за їх виконанням і подальший моніторинг стану ґрунтів. Особливого значення набуває цифровий облік пошкоджених земель, оскільки без систематизованої інформації неможливо визначити пріоритети відновлення, обсяг необхідного фінансування та відповідальних суб'єктів.

Відновлення водних ресурсів має не менш важливе значення, оскільки водні об'єкти є чутливими до забруднення, пошкодження гідротехнічних споруд, руйнування інфраструктури водопостачання і водовідведення. І. Тараймович, аналізуючи вплив війни на якість питної води та стан екосистем річок, звертає увагу на руйнування інфраструктури забору, очищення і постачання води, мінування та підризи гідротехнічних споруд, а також на загрозу для річкових екосистем [4, с. 220–225]. Ця позиція підтверджує, що відновлення водних ресурсів не може обмежуватися технічним ремонтом об'єктів водної інфраструктури, а має охоплювати екологічне відновлення водних екосистем і забезпечення безпечного водокористування.

Публічне адміністрування відновлення водних ресурсів повинно включати контроль якості води, виявлення джерел забруднення, відновлення водоохоронних зон, очищення водних об'єктів, оцінку стану гідротехнічних споруд, забезпечення доступу населення до безпечної питної води та запобігання повторному забрудненню. В умовах особливого періоду особливо важливим є поєднання екологічного моніторингу з рішеннями у сфері цивільного захисту, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства та відновлення інфраструктури.

Відновлення лісів у системі публічного адміністрування має власну специфіку. Ліси виконують не лише ресурсну, а й кліматичну, водоохоронну, ґрунтозахисну, рекреаційну та безпекову функції. А. Боніславська, досліджуючи виклики війни для системи державного регулювання лісового сектору, зазначає, що воєнні дії спричинили нові ризики для лісового господарства, у тому числі пошкодження лісів, обмеження доступу до лісових територій, зростання пожежної небезпеки та необхідність перегляду підходів до державного регулювання лісового сектору [5, с. 57–63].

Правова охорона лісів під час воєнного стану розглядається також у працях А. Крикун і З. Росомахи, які підкреслюють, що стале лісочористування, охорона довкілля та відновлення лісових масивів залишаються актуальними навіть в умовах повномасштабної війни [6, с. 245–249]. На нашу думку, ця позиція є важливою, оскільки вона дозволяє уникнути хибного підходу, за якого лісовідновлення відкладається до завершення особливого періоду. Навпаки, у безпечних для доступу регіонах відновлення лісів, запобігання пожежам, захист від незаконних рубок і контроль за використанням деревини мають здійснюватися безперервно.

У межах публічного адміністрування відновлення лісів необхідно забезпечити облік пошкоджених лісових ділянок, оцінку пожежних і мінних ризиків, визначення територій, придатних для безпечного відновлення, планування лісовідновлювальних робіт, контроль за рубками, охорону лісів від пожеж і незаконного використання, а також залучення цифрових інструментів для спостереження за станом лісових масивів. Особливе значення має координація між органами лісового господарства, органами екологічного контролю, військовими адміністраціями, органами місцевого самоврядування та підрозділами цивільного захисту.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду потребують особливого підходу, оскільки їх відновлення має здійснюватися з урахуванням спеціального режиму охорони, цінності природних комплексів, стану біорізноманіття та обмежень господарської діяльності. К. Тимченко, аналізуючи фінансові механізми забезпечення природоохоронних заходів і відновлення екосистем природно-заповідного фонду в умовах воєнного стану, звертає увагу на значення інноваційних підходів, краудфандингу та залучення міжнародних фондів для збереження і відновлення заповідних територій [7, с. 29–31]. Цей підхід є важливим, оскільки відновлення природно-заповідного фонду часто потребує не лише бюджетних видатків, а й міжнародної підтримки, наукового супроводу та спеціальних екосистемних рішень.

Публічне адміністрування відновлення територій та об'єктів природно-заповідного фонду має включати інвентаризацію пошкоджених природних комплексів, оцінку втрат біорізноманіття, відновлення охоронного режиму, обмеження небезпечної діяльності, організацію наукового моніторингу, залучення спеціалістів у сфері охорони природи та забезпечення фінансування природоохоронних заходів. У цій сфері недопустимим є підхід, за якого природно-заповідні території розглядаються лише як простір для майбутнього господарського або інфраструктурного використання. Їх основне призначення полягає у збереженні природних комплексів, тому відновлення має здійснюватися з урахуванням екосистемної цінності відповідної території.

О. Бондар, О. Машков і В. Присяжний обґрунтовують необхідність системного підходу до екологічного відновлення та розвитку України, у тому числі із застосуванням аерокосмічних технологій, інформаційних систем, екологічного моніторингу та сучасних управлінських рішень [8, с. 9–18]. Такий підхід має бути покладений в основу публічного адміністрування відновлення природних ресурсів в умовах особливого періоду. Йдеться про необхідність переходу від фрагментарного реагування до системної моделі, у межах якої кожне управлінське рішення щодо земель, водних ресурсів, лісів або природно-заповідного фонду ґрунтується на даних моніторингу, оцінці ризиків і прогнозуванні наслідків.

У сфері публічного адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду ключовою проблемою є відсутність єдиної адміністративно-правової моделі екологічного відновлення природних ресурсів. Чинне регулювання переважно

зберігає галузевий підхід, за якого землі, водні ресурси, ліси та території природно-заповідного фонду відновлюються у межах окремих правових режимів. Така модель не повною мірою враховує взаємозалежність природних ресурсів, оскільки забруднення земель може впливати на стан підземних і поверхневих вод, знищення лісів погіршує стан ґрунтів і водний баланс, а пошкодження природно-заповідних територій призводить до втрати біорізноманіття та порушення екосистемної рівноваги.

Для усунення цієї проблеми доцільно доповнити Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» окремою статтею «Екологічне відновлення природних ресурсів і територій, пошкоджених в умовах особливого періоду». У такій статті слід закріпити поняття екологічного відновлення, його основні принципи, обов'язкові етапи та суб'єктів, відповідальних за його організацію. До обов'язкових етапів мають належати первинне екологічне обстеження, цифрова фіксація шкоди, визначення рівня небезпеки, розроблення плану відновлення, проведення відновлювальних заходів, післявідновлювальний моніторинг та контроль результативності. Така норма дозволила б перейти від фрагментарного реагування на шкоду до системної моделі адміністративного управління екологічним відновленням.

Окремого нормативного врегулювання потребує питання пріоритетності відновлення природних ресурсів. В умовах обмежених бюджетних, кадрових і технічних можливостей неможливо одночасно відновити всі пошкоджені природні об'єкти. Саме тому у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» або в окремому підзаконному акті Кабінету Міністрів України доцільно закріпити критерії визначення першочерговості відновлювальних заходів. Такими критеріями мають бути загроза життю і здоров'ю населення, рівень забруднення, мінна небезпека, значення природного ресурсу для водопостачання, продовольчої безпеки, кліматичної стійкості, збереження біорізноманіття, можливості повернення населення та відновлення господарської діяльності.

Практичним інструментом реалізації такого підходу має стати територіальний план екологічного відновлення. На нашу думку, його доцільно запровадити як обов'язковий документ для деокупованих, прифронтових і постраждалих територій. Такий план має затверджуватися відповідною обласною військовою адміністрацією або обласною державною адміністрацією за погодженням з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України. У ньому мають визначатися пошкоджені природні ресурси, пріоритети відновлення, відповідальні суб'єкти, строки виконання, джерела фінансування, необхідність розмінування, порядок моніторингу та контрольні показники результативності. Це дозволить пов'язати екологічне відновлення з програмами відбудови інфраструктури, місцевого розвитку та повернення населення.

Недоліком чинної системи є також відсутність єдиного цифрового обліку екологічних пошкоджень природних ресурсів. Інформація про пошкоджені землі, водні об'єкти, ліси, природно-заповідні території, результати лабораторних досліджень, супутникового моніторингу, рішення органів влади та виконання відновлювальних заходів часто накопичується різними суб'єктами і не завжди інтегрується в єдину управлінську систему. Для вирішення цієї проблеми доцільно створити Єдиний державний електронний реєстр екологічного відновлення природних ресурсів. Такий реєстр має вестися Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України з обов'язковим доступом для Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України, обласних військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та інших уповноважених суб'єктів.

Доцільно передбачити, що без внесення відомостей до такого реєстру не може вважатися завершеним жоден етап екологічного відновлення. Це стосується первинного обстеження, встановлення шкоди, затвердження плану відновлення, виконання робіт, проведення повторного моніторингу та прийняття рішення про досягнення екологічно безпечного стану. Такий підхід забезпечить прозорість відновлювальних процесів, унеможливить дублювання робіт, спростить контроль за використанням бюджетних і міжнародних коштів та створить доказову базу для відшкодування шкоди, завданої довкіллю.

Потребує посилення і правовий режим відновлення земель, пошкоджених унаслідок бойових дій, забруднення, мінної небезпеки або руйнування інфраструктури. До Закону України «Про охорону земель» доцільно внести положення про особливості відновлення земель в умовах особливого періоду. У таких нормах слід передбачити обов'язкове екологічне обстеження земельної ділянки перед її поверненням до сільськогосподарського, промислового або іншого активного використання, проведення аналізу забруднення ґрунтів, визначення потреби в рекультивації, встановлення режиму тимчасового обмеження використання земель у разі небезпеки для людей або довкілля. Окремо доцільно запровадити паспорт екологічного відновлення земельної ділянки, у якому фіксувалися б вид пошкодження, рівень забруднення, проведені роботи, результати лабораторних досліджень і висновок про можливість подальшого використання.

У сфері відновлення водних ресурсів необхідно внести зміни до Водного кодексу України, передбачивши спеціальні плани відновлення водних об'єктів, пошкоджених в умовах особливого періоду. Такі плани мають включати оцінку якості води, визначення джерел забруднення, стану прибережних захисних смуг, гідротехнічних споруд, систем водопостачання і водовідведення, а також заходи щодо очищення, відновлення водних екосистем і запобігання повторному забрудненню. Важливо передбачити, що відновлення об'єктів водної інфраструктури не може здійснюватися без одночасної оцінки впливу на стан

водного об'єкта, оскільки технічна відбудова без екологічного супроводу не гарантує безпечного водокористування.

У сфері лісів доцільно доповнити Лісовий кодекс України положеннями про особливості відновлення лісів, пошкоджених в умовах особливого періоду. Йдеться про обов'язкову інвентаризацію пошкоджених лісових ділянок, оцінку пожежної та мінної небезпеки, визначення територій, на яких можливе безпечне лісовідновлення, а також встановлення посиленого контролю за рубками на постраждалих територіях. Доцільно передбачити, що лісовідновлювальні заходи на територіях, які зазнали впливу бойових дій, мають проводитися лише після оцінки безпечності доступу, екологічного стану ґрунтів і ризиків повторного пошкодження. Крім того, необхідно надати Державному агентству лісових ресурсів України та органам екологічного контролю повноваження спільно затверджувати плани відновлення лісів на територіях із підвищеним рівнем екологічного ризику.

Особливого підходу потребують території та об'єкти природно-заповідного фонду. До Закону України «Про природно-заповідний фонд України» доцільно внести окремий розділ або спеціальну статтю щодо відновлення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, пошкоджених в умовах особливого періоду. У цій нормі слід закріпити обов'язковість інвентаризації втрат біорізноманіття, відновлення охоронного режиму, проведення наукового моніторингу, заборону зміни цільового призначення або зниження охоронного статусу таких територій у зв'язку з їх пошкодженням. Пошкодження природно-заповідної території не повинно ставати підставою для її подальшого господарського використання. Навпаки, воно має зумовлювати посилення адміністративного режиму охорони та відновлення.

Важливим організаційним засобом має стати створення міжвідомчого координаційного механізму відновлення природних ресурсів. Створення нового центрального органу виконавчої влади не є обов'язковим, оскільки це може ускладнити систему управління. Більш доцільним є формування при Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України постійної міжвідомчої координаційної ради з питань екологічного відновлення природних ресурсів в умовах особливого періоду. До її складу мають входити представники Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства водних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування та наукових установ.

На територіальному рівні доцільно запровадити посаду або функцію уповноваженого координатора з екологічного відновлення при обласній військовій адміністрації. Такий координатор не повинен підміняти собою повноваження галузевих органів, але має забезпечувати збирання інформації, узгодження дій, підготовку територіальних планів екологічного відновлення, контроль за строками виконання заходів та комунікацію між центральними органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням і міжнародними партнерами. Це дозволить усунути управлінський розрив між центральним рівнем прийняття рішень і фактичними потребами конкретної території.

Необхідним є також розширення повноважень Державної екологічної інспекції України у частині післявідновлювального контролю. Відновлювальні заходи не повинні завершуватися лише актом виконаних робіт. Доцільно передбачити право Державної екологічної інспекції України проводити післявідновлювальні перевірки, вимагати повторного моніторингу, видавати обов'язкові приписи щодо усунення недоліків відновлення, ініціювати тимчасове обмеження використання природного ресурсу у разі збереження небезпеки, а також вносити дані про результати контролю до Єдиного державного електронного реєстру екологічного відновлення природних ресурсів.

Окремої уваги потребує включення екологічних вимог до програм післявоєнної відбудови. Доцільно встановити, що всі програми, плани і проекти відновлення інфраструктури, які можуть впливати на землі, водні ресурси, ліси або території природно-заповідного фонду, повинні містити окремий екологічний розділ. У ньому мають визначатися потенційний вплив на природні ресурси, заходи запобігання шкоді, порядок поводження з відходами, потреба в рекультивації, заходи водоохоронного характеру, лісовідновлювальні заходи, вплив на біорізноманіття та порядок післяпроектного моніторингу. Такий підхід дозволить не допустити ситуації, коли відбудова інфраструктури здійснюється швидше, ніж оцінка її впливу на природні ресурси.

Висновки. Публічне адміністрування відновлення земель, водних ресурсів, лісів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду в умовах особливого періоду є комплексним напрямом забезпечення екологічної безпеки. Його зміст не може зводитися до окремих природоохоронних заходів, оскільки відновлення природних ресурсів потребує системної управлінської діяльності, що поєднує оцінку шкоди, планування, координацію, контроль і подальший моніторинг.

Землі, водні ресурси, ліси та території природно-заповідного фонду мають різну правову природу і спеціальний режим охорони, однак у процесі відновлення вони повинні розглядатися взаємопов'язано. Саме такий підхід дозволяє врахувати природні зв'язки між ресурсами, уникнути фрагментарності управлінських рішень і забезпечити реальне відновлення безпечного стану довкілля.

Ефективність відновлення природних ресурсів в умовах особливого періоду залежить від здатності публічної адміністрації діяти не фрагментарно, а системно, з урахуванням екологічного стану території, рівня пошкодження, безпекових обмежень, потреб населення та довгострокових цілей сталого розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Краснова Ю. А. Право екологічної безпеки України: теоретичні аспекти: монографія. Київ: *Національний університет біоресурсів і природокористування України*, 2017. 589 с. URL: <https://hozpravoreposit.kyiv.ua/handle/765432198/187>
2. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: монографія. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
3. Наумчук В. В. Стратегії відновлення та рекультивації земель після воєнних конфліктів. *Екологічні науки*. 2024. № 7. С. 239–248. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/07/7.24._topic_Viktor-Naumchuk-239-248.pdf
4. Тараймович І. В. Водні ресурси України під загрозою: вплив війни на якість питної води та стан екосистем річок. *Екологічні науки*. 2025. № 59. С. 220–225. URL: <https://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2025/59/30.pdf>
5. Боніславська А. А. Виклики війни для системи державного регулювання лісового сектору. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. Т. 35(74). № 1. С. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.1/10>
6. Крикун А. В., Росомаха З. Р. Правова охорона лісів під час воєнного стану: актуальні проблеми та виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 245–249. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/56>
7. Тимченко К. Фінансові механізми забезпечення природоохоронних заходів та відновлення екосистем природно-заповідного фонду України в умовах воєнного стану. *Охорона та збереження природно-заповідного фонду України в умовах війни: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, 25 вересня 2025 року. С. 29–31. URL: https://mpnp.forest.gov.ua/materials/Zbirnik_material_conf/2025-7.pdf
8. Бондар О. І., Машков О. А., Присяжний В. І. Напрями застосування системного підходу щодо екологічного відновлення та розвитку України. *Екологічні науки*. 2026. № 65. С. 9–18. URL: https://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2026/65/65_2026.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 11.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 347.736; 349.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-3.15>

О. А. Зуєва, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0001-8054-1509

В. В. Філатов, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0000-0002-8059-3736

В. С. Леоненко, здобувач вищої освіти другого рівня
Університету митної справи та фінансів
ORCID: 0009-0003-4667-0739

ОСОБЛИВОСТІ БАНКРУТСТВА СУБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено актуальному питанню банкрутства суб'єктів сільськогосподарської діяльності. Проведено аналіз законодавства про банкрутство в різні часи з правового регулювання питань, пов'язаних з провадженням у справах про банкрутство. Відзначено, що до 1999 року законодавством було передбачено загальну для всіх суб'єктів господарювання процедуру банкрутства. Втім, підхід законодавця до розуміння та регулювання процедури банкрутства взагалі та необхідності виокремлення особливостей її провадження щодо певних категорій господарюючих суб'єктів. Через специфіку діяльності в агросекторі було встановлено й відмінні умови проведення певних судових процедур з банкрутства до сільськогосподарських підприємств. На впровадження таких змін вплинуло розуміння сезонності сільськогосподарської діяльності, її залежність від погодно-кліматичних умов, часовий розрив між початком робіт та отриманням їх результатів, а також особливості реалізації сільськогосподарської продукції та функціонування підприємств агропромислового комплексу між сезонами робіт тощо. В подальшому з прийняттям Кодексу України з процедур банкрутства окремі умови провадження у справі про банкрутство передбачені вже тільки для фермерських господарств. Особливі умови щодо них обумовлені тими ж чинниками, що й в попередньому законі. В статті наводяться статистичні дані про співвідношення суб'єктів господарювання, які здійснюють сільськогосподарську діяльність за критерієм організаційно-правової форми та відповідно випадки банкрутств з огляду на цей показник. На підставі цих даних, за останні роки, видно, що попри зростаючу кількість фермерських господарств в Україні вони ще не відіграють вирішальну роль у функціонуванні агросектору. Враховуючи це й те, що особливості, якими обумовлено специфіку банкрутства фермерських господарств є здебільшого спільними для всіх суб'єктів сільськогосподарської діяльності, в статті робиться висновок про доцільність встановлення особливостей процедури банкрутства для всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють сільськогосподарську діяльність.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, банкрутство, сільськогосподарська діяльність, сільськогосподарське підприємство, фермерське господарство.

O. A. Zueva, V. V. Filatov, V. S. Leonenko. Features of bankruptcy of agricultural entities

The article is devoted to the topical issue of bankruptcy of agricultural entities. An analysis of bankruptcy legislation at different times on the legal regulation of issues related to the proceedings in bankruptcy cases is carried out. It is noted that until 1999, the legislation provided for a bankruptcy procedure common to all business entities. However, the legislator's approach to understanding and regulating the bankruptcy procedure in general and the need to distinguish the features of its proceedings in relation to certain categories of business entities. Due to the specifics of the agricultural sector, different conditions were established for conducting certain bankruptcy court procedures for agricultural enterprises. The implementation of such

© О. А. Зуєва, В. В. Філатов, В. С. Леоненко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

changes was influenced by the understanding of the seasonality of agricultural activity, its dependence on weather and climatic conditions, the time gap between the start of work and obtaining its results, as well as the peculiarities of the sale of agricultural products and the functioning of agro-industrial enterprises between work seasons, etc. Further, with the adoption of the Code of Bankruptcy Procedures of Ukraine, certain conditions for bankruptcy proceedings are now provided only for farms. The special conditions for them are determined by the same factors as in the previous law. The article provides statistical data on the ratio of business entities engaged in agricultural activities by the criterion of organizational and legal form and, accordingly, cases of bankruptcies with regard to this indicator. Based on these data, in recent years, it is clear that despite the growing number of farms in Ukraine, they do not yet play a decisive role in the functioning of the agricultural sector. Taking into account also the fact that the features that determine the specifics of bankruptcy of farms are mostly common to all entities of agricultural activity, the article concludes that it is advisable to establish the features of the bankruptcy procedure for all entities of economic activity engaged in agricultural activities.

Key words: agro-industrial complex, bankruptcy, agricultural activity, agricultural enterprise, farm.

Постановка проблеми. Вперше в українському законодавстві виокремлення особливостей процедури банкрутства для деяких категорій суб'єктів господарювання було запроваджено в 1999 році з прийняттям нової редакції Закону України «Про банкрутство», якою було також змінено його назву на «Відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Так, поміж інших було запроваджено окремі умови провадження справи про банкрутство й щодо сільськогосподарських підприємств. Необхідність закріплення відмінної від загальної процедури банкрутства щодо цих підприємств була обумовлена самою специфікою напряму їх діяльності. Так, на зазначені зміни вплинуло розуміння сезонності сільськогосподарської діяльності, часовий розрив між початком робіт та отриманням їх результатів, а також особливості реалізації сільськогосподарської продукції та функціонування підприємств агропромислового комплексу між сезонами робіт тощо. Вказані чинники та їх вплив на процедуру банкрутства будуть проаналізовані далі.

Підхід законодавця в питанні виділення особливостей банкрутства зазначених суб'єктів господарювання змінився з прийняттям у 2018 році Кодексу України з процедур банкрутства, який було введено в дію 21.10.2019 р. В ньому передбачено виключення з загальної процедури банкрутства тільки щодо фермерських господарств поміж зі всіх підприємств агросектору. Подібне звуження кола суб'єктів, які фактично здійснюють господарську діяльність однієї спрямованості та в однакових умовах, до однієї організаційно-правової форми, вбачається недоцільним та спірним.

До вже зазначених чинників, які були закладені в основу виділення особливостей процедури банкрутства сільськогосподарських підприємств з початку 2022 року додаються ще й умови здійснення господарської діяльності в умовах військового стану, ведення бойових дій та інші фактори пов'язані з повномасштабною агресією РФ щодо України. Дані фактори також безпосередньо впливають на питання платоспроможності не тільки фермерських господарств а й усіх господарюючих суб'єктів агросектору. З огляду на вказане, вбачається за доцільне розглянути питання про можливість передбачення особливостей проведення процедури банкрутства щодо всіх суб'єктів господарювання, які здійснюють сільськогосподарську діяльність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові розробки питання банкрутства сільськогосподарських підприємств можна умовно розділити на два періоди згідно з вже означеними підходами правового регулювання. Серед науковців та практиків, які займалися проблематикою банкрутства підприємств АПК до КУпБ можна вказати Жаренко В. Ф. [1], Струця М. [2]. Після зміни законодавчого підходу до порядку та умов проведення судових процедур в провадженнях у справах про банкрутство питанням банкрутства фермерських господарств свої роботи присвятили: Благута Р. І., Долинська М. С., Турко О. А. [3] та інші.

Метою статті є аналіз причин зміни позиції законодавця в питанні виокремлення особливостей проведення процедури банкрутства тільки щодо фермерських господарств та доцільності повернення до попередніх засад застосування спеціальних умов щодо провадження у справах про банкрутство відносно сільськогосподарських підприємств в цілому.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалось, в оновленій редакції ЗУ «Про банкрутство» від 1999 року, було встановлено певні особливості проведення процедури банкрутства щодо сільськогосподарських підприємств. Крім цього, з огляду на відсутність в той час уніфікованого визначення терміну «сільськогосподарське підприємство», в ст. 86 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» було надано його визначення з огляду на цілі цього закону. Так, під сільськогосподарськими підприємствами розумілися юридичні особи, основним видом діяльності яких є вирощування (виробництво, виробництво та переробка) сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) ними сільськогосподарської продукції становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки [4]. Слід ще раз зазначити, що це тлумачення цього терміну було саме для цілей цього закону.

Види підприємств, їх організаційно-правових форми та інші питання регулювались ЗУ «Про підприємства» як загальним нормативним актом [5]. Крім нього як спеціальні нормативні акти, стосовно саме сільськогосподарських підприємств, діяли ЗУ «Про колективне сільськогосподарське підприємство» [6], ЗУ «Про сільськогосподарську кооперацію» [7] та ЗУ «Про селянське фермерське господарство» [8] тощо.

Виокремлення цих двох суб'єктів сільськогосподарської діяльності обумовлювалось специфікою їх створення, визначеного кола осіб, які можуть входити до їх складу, особливостями їх участі в діяльності цих юридичних осіб тощо. Однак, саме по напрямкам діяльності в агросекторі спеціальних обмежень законом встановлено не було. Зазначені закони регулювали діяльність виключно суб'єктів сільського господарства тих організаційно-правових форм або їх відмінності, які притаманні тільки цьому сектору економіки. Звісно в агробізнесі діяли суб'єкти й інших організаційно-правових форм, передбачені законодавством. Особливими умовами проведення процедури банкрутства щодо боржника-сільськогосподарського підприємства було визначено наступні.

По-перше, було визначено спеціальні умови щодо продажу об'єктів нерухомості, які використовуються для цілей сільськогосподарського виробництва та є власністю сільськогосподарського підприємства. Так, згідно з ч. 3 ст. 86 ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» переважне право на придбання такого майна, за інших рівних умов, належало сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам, розташованим у даній місцевості. Тобто було встановлено дві відмінні від загальної процедури продажу майна банкрута: покупці мали бути визначеного напрямку діяльності та з прив'язкою до територіального розташування. Також потенційні покупці мали відповідати цим умовам у сукупності.

Для належної реалізації цього переважного права встановлювався наступний порядок. Арбітражний керуючий мав надіслати повідомлення про продаж підприємства боржника, майна боржника особам, які займаються виробництвом або виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції і володіють земельною ділянкою, безпосередньо прилеглою до земельної ділянки боржника, а також мав опублікувати в друкованому органі за місцезнаходженням боржника інформацію про продаж підприємства боржника, його майна із зазначенням початкової ціни продажу підприємства боржника, його майна, що виставляються на торги (ч. 3 ст. 86 вказаного закону).

По-друге, відмінним від загального був і порядок проведення судової процедури розпорядження майном боржника-сільськогосподарського підприємства. Так, проведення аналізу фінансового становища сільськогосподарського підприємства повинно було проводитися з урахуванням сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов, а також можливості задоволення вимог кредиторів за рахунок доходів, які можуть бути одержані сільськогосподарським підприємством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

По-третє, обов'язковою умовою прийняття рішення про звернення з клопотанням до господарського суду про санацію сільськогосподарських підприємств приймається комітетом кредиторів за участю представника органу місцевого самоврядування. Дана умова діяла безвідносно форми власності такого боржника або його організаційно-правової форми. Також, строк проведення санації сільськогосподарського підприємства визначався з урахуванням закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, в тому числі з часом, необхідним для реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Втім, зазначений строк не міг перевищувати п'ятнадцяти місяців.

Крім зазначеної ст. 86 при банкрутстві слід було враховувати також і положення ст. 90 «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», якою регулювалось проведення процедури банкрутства щодо фізичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність, з огляду на не що, селянське фермерське господарство могло бути створено однією особою. З огляду на вказані особливості можна зрозуміти, що при їх визначенні враховувались наступні чинники як суб'єктне коло потенційних покупців нерухомого майна банкрута; сезонність сільськогосподарських робіт; їх залежність від погодно-кліматичних умов; обумовлений специфікою цих робіт розрив у часі між їх початком, отриманням результатів та можливості реалізації сільськогосподарської продукції. Всі зазначені особливості були притаманні всім суб'єктам, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, без диференціації їх за іншими критеріями.

В Кодексі України з процедур банкрутства (далі – КУПБ) збережено підхід до визначення особливостей банкрутства окремих суб'єктів господарювання. Втім, як і в багатьох інших моментах відповідного провадження, в цьому питанні також підхід регулювання було змінено. Поміж всіх суб'єктів агросектору особливості банкрутства передбачено тільки щодо боржника-фермерського господарства. На відміну від відповідних положень Закону України від 1999 року, в ст. 95 КУПБ закріплює виключення з загальних правил процедури банкрутства, починаючи з умов відкриття цієї процедури [9].

Підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Пенсійного фонду України (ч. 3 ст. 95 КУПБ).

Частинами 2 та 3 ст. 95 КУПБ встановлено вимоги до заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство. Так, у разі подання цієї заяви головою фермерського господарства потрібна письмова згода на це всіх членів фермерського господарства. До заяви, яка підписується головою фермерського господарства, додаються документи, що містять відомості про: склад і вартість майна фермерського господарства; склад

і вартість майна, що належить членам фермерського господарства на праві власності; розмір доходів, які можуть бути одержані фермерським господарством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт. Всі ці документи мають бути додані до відзиву у разі подання заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство кредитором фермерського господарства.

Наступною особливістю є можливість подання до господарського суду головою фермерського господарства у двомісячний строк з дня прийняття господарським судом заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство фермерського плану відновлення платоспроможності фермерського господарства. У разі якщо здійснення заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства, дасть змогу фермерському господарству, зокрема за рахунок доходів, які можуть бути одержані після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, погасити вимоги за грошовими зобов'язаннями, господарським судом вводиться процедура розпорядження майном фермерського господарства.

Процедура розпорядження майном фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт з урахуванням часу, необхідного для реалізації виробленої (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Зазначений строк не може перевищувати 15 місяців (ч. 6 ст. 95 КУПБ).

Як виключення з загальних умов проведення процедури розпорядження майном, її може бути достроково припинено господарським судом за заявою розпорядника майном чи будь-кого з кредиторів в наступних випадках: невиконання заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності фермерського господарства; наявності інших обставин, які свідчать про неможливість відновлення платоспроможності фермерського господарства. Після дострокового припинення процедури розпорядження майном фермерського господарства господарський суд визнає фермерське господарство банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру.

Наступною спеціальною умовою банкрутства фермерського господарства є питання нерухомого майна. Так, за ч. 9 ст. 95 КУПБ, у разі визнання господарським судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури до складу ліквідаційної маси фермерського господарства включаються нерухоме майно, яке перебуває у спільній власності членів фермерського господарства, у тому числі насадження, господарські та інші будівлі, меліоративні та інші споруди, продуктивна і робоча худоба, птиця, сільськогосподарська та інша техніка і обладнання, транспортні засоби, інвентар, та інше майно, набуте для фермерського господарства на загальні кошти його членів, а також право оренди земельної ділянки та інші майнові права, які належать фермерському господарству і мають грошову оцінку. Також, майно, що належить голові та членам фермерського господарства на праві приватної власності, а також інше майно, щодо якого доведено, що воно набуто на доходи, які не є у спільній власності членів фермерського господарства, не включається до складу ліквідаційної маси.

Найбільш важливою вказівкою закону є те що нерухоме майно, а також майнові права щодо нерухомого майна, які включаються до складу ліквідаційної маси фермерського господарства, можуть бути продані лише на аукціоні, обов'язковими умовами якого є збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, що продаються (ч. 12 ст. 95 КУПБ). При порівнянні особливостей процедури банкрутства сільськогосподарських підприємств за ЗУ «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та фермерських господарств за Кодексом України з процедур банкрутства можна відмітити спільні риси. В першу чергу, сезонність сільськогосподарських робіт впливає на строки проведення певних судових процедур. По-друге, окреме вирішення питань нерухомого майна.

Крім цього, застосуванню підлягає ст. 96 КУПБ у випадку відкриття провадження у справі про банкрутство щодо державних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі. Зміна підходу законодавця щодо виокремлення одного з видів серед суб'єктів господарювання, як здійснюють господарську діяльність в одному секторі економіки, результати якої залежать від однакових чинників: сезонність, погодно-кліматичні умови та обумовлений специфікою сільськогосподарської продукції розрив у часі між початком, закінченням та можливістю її реалізації не вбачається виправданою.

Станом і на 2018 рік (коли було прийнято КУПБ) та зараз фермерські господарства становлять основу господарювання агросектору України. По це свідчить збільшення середнього розміру фермерських господарств з 479 га у 2010 році до 649 га у 2024 році. Такі значні площі в Україні проти європейських ферм є наслідком історичного розвитку агросектору та формування великих виробничих структур. Також, безумовно фермерські господарства забезпечують високий обсяг робочих місць. Тенденція збільшення фермерських господарств не уповільнюється й зараз попри виклики та складнощі, пов'язані з воєнними діями та світовими подіями [10].

Втім, сферу сільського господарства представляють не тільки фермерські господарства. Питома вага також належить й середнім підприємствам, з 1493 гектарами в землі в обробці, невинно посідають дедалі важливіше місце у виробничій структурі. Взагалі, фермерські господарства сукупно з сільськогосподарськими підприємствами забезпечують уже близько 71% усього виробництва, внутрішнього споживання та експорту аграрної продукції [10].

За даними за 2025 рік, сфера агробізнесу на другому місці серед всіх напрямів господарської діяльності, в яких найчастіше фіксують банкрутство. Так, з початку 2025 року відповідну процедуру відкрито щодо 71 агрокомпаній [11]. Всього ж за минулий рік, за даними Верховного суду, відносно 780 компаній розпочато процес банкрутства, що становить 10% від загальної кількості суб'єктів господарювання, які припинили свою діяльність. Також не слід забувати про можливість відкриття процедури превентивної реструктуризації, метою якої є запобігання банкрутства та введення якої свідчить про певні фінансові складнощі у підприємства. За критерієм організаційно-правової форми суб'єктів господарювання, яких було визнано банкрутами, 84% за 2025 рік припадає на товариства з обмеженою відповідальністю [12]. З огляду на все викладене, можна зробити висновок, що і серед банкрутів – агрокомпаній теж є такі, що діяли як товариства з обмеженою відповідальністю.

Банкрутство як економічне явище потенційно загрожує й великим підприємствам. Причини банкрутства можуть бути незначними на перший погляд, але такими, що стрімко призведуть до стану неплатоспроможності. До того ж неплатоспроможність може наступити не через помилки у внутрішньому управлінні господарською діяльністю, а ще й через події, на настання чи ненастання яких жоден з пов'язаних між собою господарськими зв'язками (наприклад, події в світовій політиці, воєнні дії поза межами України тощо). Також, ймовірність банкрутства саме суб'єктів агросектору більш висока ніж інших з огляду на залежність умов та результатів їх діяльності від погодно-кліматичних умов, які останні роки є досить мінливими та непередбачуваними та це також стосується будь-яких суб'єктів сільськогосподарської діяльності незалежно від критеріїв їх розмежування.

Висновки. З огляду на все викладене вбачається доцільним внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства, якими будуть встановлені особливості провадження у справі про банкрутство відносно всіх суб'єктів сільськогосподарської діяльності незалежно від їх організаційно-правових форм та обсягів виробництва. В основу цих змін мають бути покладені спільні умови господарювання в сфері агробізнесу такі як сезонність сільськогосподарських робіт, їх залежність від погодно-кліматичних умов та розрив у часі між початком, отриманням їх результатів та об'єктивної можливості реалізації аграрної продукції. При цьому перспективним напрямом подальших наукових пошуків залишається питання імплементації європейського досвіду застосування процедури банкрутства до суб'єктів сільськогосподарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Жаренко В. Ф. Особливості банкрутства сільськогосподарських товаровиробників. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1(10). С. 54–59.
2. Струць М. Банкрутство сільськогосподарських підприємств. URL: <http://imgpartners.com.ua/company/publications/bankrutstvo-silskogospodarskih-pidp-riemstv-568-568-568/> (дата звернення: 10.06.2026).
3. Благута Р. І., Долинська М. С., Турко О. А. Проблематика становлення інституту банкрутства фермерських господарств. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 2 (4). С. 73–81.
4. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII. *Голос України*. 1992. № 31.
5. Про підприємств України. Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (дата звернення: 11.06.2026).
6. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 р. № 2114-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12#Text> (дата звернення: 12.06.2026).
7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.06.2026).
8. Про селянське фермерське господарство: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2009-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12> (дата звернення: 14.06.2026).
9. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 15.06.2026).
10. Середній розмір фермерських господарств в Україні продовжує зростати. URL: <https://e-land.ua/news/item/serednii-rozmir-fermerskykh-hospodars-tv-v-ukrayini-prodovzhuye-zrostaty> (дата звернення: 16.06.2026).
11. Степаненко І. У 2025 році 71 агрокомпанія в Україні розпочала процедуру банкрутства. URL: <https://agroweek.com/agroekonomika/2025-rotsi-agrokompaniya-ukrayini-rozpochala/> (дата звернення: 17.06.2026).
12. Мирончук Р. В Україні 780 компаній стали банкрутами у 2025 році. Які компанії найчастіше банкрутують. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2026/01/12/166077758> (дата звернення: 18.06.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 28.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

І. О. Кисельов, кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-3200-6576

О. М. Крижановський, кандидат юридичних наук, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-5358-9758

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ПРОЦЕСІ ЗАЛУЧЕННЯ ВНУТРІШНІХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ДЛЯ ПОТРЕБ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті проведено ґрунтовний аналіз правового забезпечення фінансової суб'єктності територіальних громад у контексті залучення внутрішніх запозичень для потреб повоєнного відновлення України. На основі аналізу оновлених звітів RDNA4 та статистичних даних Національного банку України висвітлено масштаб фінансових потреб держави та колосальний потенціал внутрішніх заощаджень населення у готівковій і депозитній формах. Особливу увагу приділено нормативно-правовим бар'єрам Бюджетного кодексу України, що обмежують емісійну активність громад, та досвіду функціонування спеціалізованих установ муніципального фінансування у Франції та Польщі. Дослідження правової природи муніципальних облігацій дозволило виявити необхідність переходу від дозвільної до декларативної моделі здійснення місцевих позик, що ґрунтується на принципах фінансової автономії та субсидіарності.

Метою статті є розробка комплексної правової моделі мобілізації внутрішнього капіталу через інструменти муніципальних запозичень для фінансування локальної інфраструктури. Завданнями дослідження є обґрунтування податкового паритету між муніципальними та державними цінними паперами, розробка правових стандартів «народних» облігацій, аналіз механізмів цифровізації інвестиційних процедур через державні платформи, а також формування інституційних засад створення Національної агенції муніципального фінансування. У роботі підкреслюється, що трансформація громад із пасивних отримувачів субвенцій у активних емітентів не лише посилює їхню фінансову стійкість, а й сприяє зміцненню юридичного зв'язку між мешканцями та органами місцевої влади у процесі відбудови.

Враховуючи безпрецедентні виклики відновлення та загрозу надмірного зовнішнього боргового навантаження, стаття обґрунтовує необхідність запровадження моделі консолідованих («пулових») запозичень та системи державного гарантування місцевих позик. Такий підхід, що відповідає європейським стандартам децентралізації, дозволить інтегрувати муніципальні фінансові інструменти у загальну стратегію економічної безпеки держави. Це забезпечить створення дієвого механізму захисту прав приватних інвесторів та дозволить перетворити пасивні накопичення громадян у активний ресурс для сталого розвитку територіальних громад України в умовах поствоєнної трансформації.

Ключові слова: фінансова суб'єктність, територіальні громади, муніципальні облігації, внутрішні запозичення, повоєнне відновлення, Бюджетний кодекс України, інвестиційний потенціал, децентралізація фінансів, субсидіарність, фінансова автономія.

I. O. Kyselov, O. M. Kryzhanovskiy. Legal provision of financial subjectivity of territorial communities in the process of attracting internal borrowings for the needs of post-war reconstruction of Ukraine

The article conducts a comprehensive analysis of the legal provision of financial subjectivity of territorial communities in the context of attracting internal borrowings for the needs of post-war reconstruction of Ukraine. Based on the analysis of updated RDNA4 reports and National Bank of Ukraine statistics, the scale of the state's financial needs and the colossal potential of internal household savings in cash and deposit forms are highlighted. Special attention is paid to the regulatory barriers of the Budget Code of Ukraine that limit the issuance activity of communities, and the experience of functioning of specialized municipal finance institutions in France and Poland. The study of the legal nature of municipal bonds allowed for the identification of the need for a transition from a permissive to a declarative model of local borrowing, based on the principles of financial autonomy and subsidiarity.

The purpose of the article is to develop a comprehensive legal model for mobilizing internal capital through municipal borrowing instruments to finance local infrastructure. The tasks of the research include justifying the tax parity between municipal and state securities, developing legal standards for "people's" bonds, analyzing mechanisms for the digitalization of investment procedures through state platforms, and forming institutional foundations for the creation of a National Municipal Finance

© І. О. Кисельов, О. М. Крижановський, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Agency. The paper emphasizes that the transformation of communities from passive recipients of subventions into active issuers not only strengthens their financial stability but also contributes to the consolidation of the legal connection between residents and local government bodies in the reconstruction process.

Taking into account the unprecedented challenges of recovery and the threat of excessive external debt burden, the article substantiates the need for the introduction of a model of consolidated ("pooled") borrowings and a system of state guarantees for local loans. This approach, which corresponds to European decentralization standards, will allow for the integration of municipal financial instruments into the general strategy of the state's economic security. This will ensure the creation of an effective mechanism for the protection of the rights of private investors and will allow for the transformation of passive savings of citizens into an active resource for the sustainable development of territorial communities in Ukraine under the conditions of post-war transformation.

Key words: financial subjectivity, territorial communities, municipal bonds, internal borrowings, post-war reconstruction, Budget Code of Ukraine, investment potential, decentralization of finance, National Municipal Finance Agency, subsidiarity.

Постановка проблеми. Масштаби руйнувань, спричинені збройною агресією проти України, ставлять перед державою безпрецедентні виклики, де вартість повоєнного відновлення, за оцінками міжнародних інституцій, уже сягає сотень мільярдів доларів. За таких умов традиційна модель фінансування регіонального розвитку, що базується переважно на прямих трансфертах із державного бюджету, вичерпує свій ресурс і не може забезпечити необхідну динаміку відбудови. Централізація фінансових потоків у період воєнного стану, хоч і є вимушеною, створює ризики перетворення територіальних громад на пасивних реципієнтів допомоги, що суперечить європейському вектору децентралізації. Саме тому критичної актуальності набуває питання трансформації правового статусу громад як повноцінних суб'єктів фінансового ринку, здатних самостійно залучати інвестиції.

Фінансову суб'єктність територіальних громад слід розглядати не лише як право на отримання частки загальнодержавних податків, а як здатність органів місцевого самоврядування виступати активними емітентами муніципальних цінних паперів. Сьогодні в Україні спостерігається значний розрив між колосальними потребами у капіталі для відновлення інфраструктури та наявним внутрішнім ресурсом у вигляді накопичень населення на депозитах і в готівковій формі. Відсутність дієвих правових механізмів трансформації цих пасивних заощаджень у активні інвестиції через інструменти муніципальних позик стримує економічний розвиток територій. Більше того, надмірна жорсткість Бюджетного кодексу України щодо процедур здійснення місцевих запозичень фактично блокує ініціативу громад, створюючи адміністративні перепони там, де необхідна партнерська взаємодія.

Тематика дослідження зумовлена також потребою адаптації фінансового законодавства України до стандартів ЄС, де муніципальні облигації та спеціалізовані агентства муніципального фінансування є базовими інструментами розвитку міст. Використання підходу, що застосовується у багатьох європейських країнах може дозволити Україні не лише диверсифікувати джерела фінансування відбудови, а й підвищити рівень довіри громадян до інститутів місцевої влади через участь у фінансуванні конкретних локальних проєктів відновлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання фінансової автономії місцевого самоврядування, механізмів бюджетної децентралізації та інституційного забезпечення інвестиційної діяльності постійно перебувають у центрі уваги провідних фахівців. Теоретико-правові засади реалізації принципу субсидіарності, проблеми фінансового контролю та правового статусу громад досліджувалися у працях О. Мошак, О. Квасниці, Р. Титикала, І. Данчевської, а також у роботах Є. Ананьєвої, О. Антонюк, Г. Возняк, В. Гордієнко, М. Вуйчика, М. Гіряка, С. Дяченко, В. Мамонової, І. Цимбалюк та інших вчених. Крім того, окремі аспекти інституційного забезпечення публічного інвестування в Україні, питання розвитку муніципальних облигацій як інструменту залучення інвестицій та проблематика забезпечення фінансової самодостатності громад висвітлені у працях О. Дейнеко, В. Зосимчук, О. Івашко, О. Лютої, Л. Сідельникової та інших.

Проте, попри вагомий науковий напрацювання, залишається недостатньо висвітленим аспект саме правового забезпечення фінансової суб'єктності громад як емітентів у процесі залучення внутрішніх запозичень для повоєнного відновлення. Більшість існуючих досліджень фокусуються або на загальних питаннях бюджетного процесу, або на макроекономічних показниках, не приділяючи належної уваги правовим запобіжникам та стимулам для роздрібних інвесторів на рівні муніципалітетів. Крім того, потребує додаткового обґрунтування концепція «пулових» запозичень та створення спеціалізованої фінансової інституції для громад, що відповідало б реаліям воєнного та поствоєнного часу.

Метою статті є комплексне обґрунтування правових засад зміцнення фінансової суб'єктності територіальних громад через розвиток інструментів внутрішніх муніципальних запозичень для фінансування проєктів повоєнного відновлення, а також розробка науково-практичних пропозицій щодо модернізації законодавства для стимулювання інвестиційної активності на місцевому рівні.

Завдання дослідження полягають у наступному: розкрити правову природу фінансової суб'єктності територіальної громади в умовах трансформації національного законодавства та викликів відновлення;

проаналізувати поточний стан та бар'єри у сфері правового регулювання муніципальних позик згідно з Бюджетним кодексом України; оцінити інвестиційний потенціал внутрішніх заощаджень населення як ресурсу для фінансування відновлення через інструменти муніципальних облігацій; обґрунтувати необхідність запровадження правових стимулів для «народних» облігацій громад та податкового паритету муніципальних цінних паперів із державними; розробити концептуальні пропозиції щодо створення Національної агенції муніципального фінансування як ключового елемента нової інвестиційної моделі громад.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма розвитку української правової системи в умовах подолання наслідків масштабної збройної агресії потребує ґрунтовного переосмислення засад муніципального та фінансового права. Ключовим викликом для національного законодавства виступає необхідність забезпечення реальної фінансової самостійності територіальних громад як базових суб'єктів відбудови. Згідно з оновленими оцінками шкоди (RDNA4) Організації Об'єднаних Націй та Світового банку [15] станом на 31 грудня 2024 року загальні потреби України на відновлення інфраструктури вже сягають 524 мільярдів доларів. Такий масштаб фінансового тиску зумовлює критичну потребу у трансформації правового статусу громад із пасивних отримувачів державних субвенцій у активних емітентів муніципальних боргових зобов'язань. Така необхідність актуалізується і тим фактом, що сучасна система місцевого оподаткування об'єктивно не здатна забезпечити обсяг ресурсів, достатній для реалізації стратегічних цілей громад [9, с. 136–137].

Конституційно-правовий вимір фінансової суб'єктності територіальних громад безпосередньо ґрунтується на положеннях ст. 143 Конституції України [6], яка визначає право місцевого самоврядування самостійно управляти коштами місцевих бюджетів. Системне тлумачення цієї норми у поєднанні з принципами Європейської хартії місцевого самоврядування [2] дозволяє стверджувати, що фінансова автономія невід'ємно включає право на повноцінний доступ до ринків капіталу. Проте чинне законодавство України наразі містить значну кількість обмежувальних бар'єрів, які фактично нівелюють правову здатність громад здійснювати самостійні запозичення. З огляду на це актуальним стає завдання щодо модернізації правового інструментарію, який би дозволив органам місцевої влади виступати дієвими гравцями на фінансовому ринку.

Варто зауважити, що у науковому дискурсі вже приділялася певна увага порівняльно-правовому аналізу досвіду країн Європейського Союзу щодо емісії муніципальних облігацій. Попередні дослідження цієї проблематики [5] дозволили виявити переваги європейських моделей, зокрема гнучкі ліміти боргу в Польщі та функціонування спеціалізованих агентств муніципального фінансування у Франції. Проте стрімка зміна фінансового ландшафту та поява нових даних про безпрецедентні обсяги необхідних інвестицій (щонайменше 524 мільярдів доларів за оцінками ООН та Світового банку) вимагають переходу від теоретичного порівняння до розробки конкретних національних механізмів. Актуальність подальшого опрацювання цієї теми зумовлена необхідністю створення правового режиму, який би дозволив залучати не лише зовнішню допомогу, але й масштабні внутрішні заощадження населення.

Принцип субсидіарності, що лежить в основі децентралізації, передбачає надання місцевій владі достатніх повноважень та ресурсів для ефективного вирішення питань локального значення. У площині фінансів це означає, в тому числі, розширення компетенції громад щодо вибору джерел наповнення бюджетів розвитку через механізм випуску цінних паперів. Зарубіжний досвід країн із високим рівнем фінансової децентралізації підтверджує ключову роль саме інвестиційних муніципальних облігацій у залученні довгострокових ресурсів для інфраструктурного розвитку [7, с. 254]. Такий підхід дозволяє посилити юридичний та соціальний зв'язок між мешканцями громади та органами влади через безпосередню участь громадян у фінансуванні відбудови. Саме тому правовий механізм мобілізації внутрішнього капіталу населення має стати центральним елементом нової стратегії муніципального фінансування у поствоєнний період.

Аналіз фінансово-правових передумов формування ринку муніципальних запозичень потребує детального вивчення обсягів капіталу, який наразі перебуває поза межами активного інвестиційного обігу. Станом на початок 2026 року в Україні сформувався унікальний внутрішній резерв, представлений значними готівковими накопиченнями населення та коштами на банківських рахунках. Зокрема обсяг готівкової гривні поза банками згідно з офіційними даними Національного банку України становить близько 926 мільярдів гривень [11]. Зростання цього показника протягом попереднього року свідчить про високий ступінь обережності громадян та потребу у ліквідних резервах (що цілком логічно та виправдано з огляду на ситуацію в країні), проте з точки зору фінансів ці кошти можна розглядати як недовикористаний інвестиційний об'єкт.

Ще більш вагомим об'єктом для правового впливу та стимулювання виступають заощадження населення в іноземній валюті, обсяг яких, згідно з уточненими даними міжнародної інвестиційної позиції, становить 117,6 мільярдів доларів США [12]. При цьому висока інтенсивність підкріплення кас банків готівковою валютою (у середньому близько 1 мільярду доларів щомісяця протягом 2024–2025 рр.) підтверджує стійку схильність громадян до накопичення активів поза фінансовою системою [13]. Фактично, ці кошти представляють собою вилучений з економіки ресурс, який міг би бути ефективно спрямований на фінансування проєктів із високою соціальною значущістю. Відповідно завданням законодавця є створення такої

юридичної моделі муніципальних облігацій, яка б за рівнем безпеки та правових гарантій могла конкурувати із готівковим зберіганням валюти.

Важливим компонентом внутрішнього інвестиційного потенціалу також є депозити фізичних осіб у банківській системі, сума яких наблизилася до позначки майже у 1,5 трильйона гривень [11]. Ці статистичні показники свідчать про наявність значного капіталу у розпорядженні населення, який за належних умов може бути трансформований у муніципальні інвестиції. Проте чинне правове регулювання ринків капіталу наразі не пропонує спрощених та зрозумілих процедур для пересічного громадянина щодо придбання паперів місцевих позик. З огляду на це існує нагальна потреба у розробці правових стандартів «народних» муніципальних облігацій, які б передбачали податкові пільги та спрощений режим обігу.

Правова природа внутрішніх запозичень у період відновлення має базуватися на принципі солідарної відповідальності держави, територіальних громад та приватних інвесторів. Оскільки потреби у відбудові, як вже зазначалось, становлять як мінімум 524 мільярдів доларів, акцент виключно на міжнародні кредити створює загрозу довгостроковій фінансовій стійкості країни. Залучення внутрішнього капіталу населення дозволило б фінансувати критичні потреби громад без надмірного нарощування зовнішнього боргу та посилення залежності від донорів. Таким чином правове забезпечення фінансової суб'єктності громад стає не лише питанням муніципального розвитку, а й стратегічним чинником національної економічної безпеки.

Ефективна мобілізація внутрішніх ресурсів потребує системного перегляду норм Бюджетного кодексу України [1], які наразі встановлюють жорсткі процедурні рамки для місцевих запозичень. Наприклад передбачене у ст. 74 Бюджетного кодексу України обов'язкове погодження кожного випуску облігацій із центральними органами влади (Міністерством фінансів України) створює надмірне адміністративне навантаження. Це безпосередньо підкріплює висновки дослідників про несистематизованість вітчизняного нормативно-правового поля та дефіцит дієвих механізмів управління місцевим боргом у межах Бюджетного кодексу [4, с. 30–31]. Такий централізований підхід певною мірою суперечить самій філософії децентралізації фінансів та обмежує правову маневреність громад у кризових умовах. З огляду на це доцільно запропонувати перехід до декларативного принципу емісії для громад, що відповідають встановленим критеріям фінансової стійкості.

Окремої уваги потребує правовий статус інвестора, який виступає основним джерелом внутрішнього капіталу для потреб масштабного відновлення. Сучасне фінансове право має запропонувати дієві механізми захисту прав таких суб'єктів, які б прирівнювали муніципальні папери до державних облігацій за рівнем гарантованості виплат. Запровадження системи державного страхування або гарантування вкладів у муніципальні облігації через спеціалізовані інституції могло б суттєво підвищити довіру громадян до місцевої влади. Це дозволило б спрямувати частину готівки що є у населення безпосередньо у реальний сектор економіки через локальні інфраструктурні проекти.

Процес цифровізації фінансових послуг також має знайти своє відображення у правовому регулюванні ринку місцевих позик через інтеграцію із державними сервісами. Спрощення процедури ідентифікації інвестора та купівлі цінних паперів через мобільні застосунки дозволить залучити ширші верстви населення до процесів фінансування відбудови своїх міст. Такий підхід забезпечить прозорість використання коштів, оскільки сучасні цифрові інструменти дозволяють здійснювати ефективний моніторинг кожного етапу реалізації інвестиційного проєкту. Таким чином трансформація правового поля має відбуватися синхронно із технологічним розвитком та новими потребами територіальних громад.

Ключовою перешкодою на шляху до ефективного залучення внутрішніх запозичень виступає надмірна адміністративна регламентація процедур емісії, що закріплена у чинному бюджетному законодавстві. Зокрема положення ст. 74 Бюджетного кодексу України встановлюють складну багатоступеневу систему погодження місцевих запозичень, яка зосереджує вирішальні повноваження у руках центральних органів виконавчої влади. Такий підхід фактично перетворює право громади на здійснення позики із суб'єктивного права на привілей, отримання якого залежить від дискреційних рішень Міністерства фінансів України. З огляду на це виникає нагальна потреба у лібералізації вказаних норм через перехід від дозвільного до реєстраційного характеру взаємодії між державою та муніципалітетами.

Водночас існуюча система лімітів та обмежень щодо обсягу боргу територіальних громад часто не враховує специфіку поствоєнного відновлення та об'єктивну потребу у залученні надвеликих інвестицій (зокрема, в прифронтових регіонах які постраждали набагато більше ніж інші території України). Правове регулювання має передбачати диференційований підхід, де громади, що демонструють високу фінансову дисципліну та мають підтверджені плани відбудови, отримують ширші межі фінансової автономії. Крім того існуючі вимоги до процедури емісії цінних паперів є надто обтяжливими для малих та середніх територіальних громад, які не мають достатнього кадрового та фінансового ресурсу для підготовки проспекту емісії згідно із загальними стандартами. Відповідно трансформація законодавства має бути спрямована на створення спеціальних спрощених правових режимів для муніципальних запозичень малого обсягу.

У цьому контексті варто звернути увагу на конституційні засади розподілу повноважень, які гарантують місцевому самоврядуванню право на вирішення питань місцевого значення під власну відповідальність. Надмірне втручання державних органів у процес формування боргової політики громад може розглядатися

як порушення принципу фінансової самостійності, закріпленого у ст. 142 Конституції України. Правова доктрина має чітко розмежувати сфери державного нагляду за фінансовою стабільністю та операційної автономії органів місцевого самоврядування. Тільки за таких умов муніципальні облігації зможуть стати дієвим інструментом, а не формальною нормою, що існує лише на папері.

Разом з тим правовий механізм мобілізації ресурсів населення потребує перегляду податкового законодавства з метою підвищення інвестиційної привабливості локальних цінних паперів. Ефективність залучення капіталу через інструменти внутрішньої державної позики (ОВДП) в Україні безпосередньо пов'язана із пільговим режимом оподаткування, встановленим пп. 165.1.2 ст. 165 Податкового кодексу України [8]. Аналіз динаміки інвестиційного портфеля фізичних осіб свідчить, що нульова ставка податку на доходи та військового збору стала ключовим фактором конкурентної переваги державних паперів над банківськими депозитами, що підтверджується у звітах про фінансову стабільність Національного банку України (наприклад, Звіт про фінансову стабільність, червень 2024 [3, с. 20] року тощо).

За аналогією правовий статус доходів від муніципальних облігацій має бути прирівняний до статусу доходів від державних цінних паперів. Такий крок дозволить вирівняти умови конкуренції за капітал приватних інвесторів та забезпечить приплив частини грошей що знаходяться у населення в муніципальні проєкти.

Для подолання проблеми інституційної слабкості малих громад доцільно розглянути можливість впровадження моделі консолідованого запозичення через створення спеціалізованої фінансової установи. Така інституція могла б виконувати роль посередника між ринком капіталу та територіальними громадами, здійснюючи випуск спільних облігацій для фінансування типових проєктів відновлення. У науковій літературі такий підхід часто іменується моделлю «муніципального пулу», яка дозволяє суттєво знизити адміністративні витрати на обслуговування боргу. Крім того такий механізм забезпечує вищий рівень кредитної надійності за рахунок диверсифікації ризиків між декількома громадами-позичальниками.

Юридична конструкція такої агенції має базуватися на принципі державно-муніципального партнерства, де держава виступає гарантом стабільності, а громади є власниками та бенефіціарами установи. Як один з варіантів реалізації цієї задачі, за основу можна взяти французьку модель Agence France Locale [14], яка функціонує як ефективний пуловий інструмент фінансування територіального розвитку. Створена внаслідок системних законодавчих змін у Франції в 2013 році, ця установа акумулює кошти на фінансових ринках через випуск власних боргових нот із подальшим наданням довгострокових кредитів муніципалітетам-членам на пільгових умовах. Переваги такого підходу полягають у суттєвому зниженні вартості капіталу завдяки ефекту масштабу та запровадженню механізму солідарної гарантії всіх учасників пулу.

Правовий статус Національної агенції муніципального фінансування має бути визначений окремим законом, що гарантуватиме її незалежність від політичних коливань та оперативний зв'язок із місцевим самоврядуванням. У межах фінансового права це дозволить створити єдиний центр експертизи, який допомагатиме громадам у структуруванні їхніх інвестиційних проєктів. З огляду на потребу у залученні колосальної суми на відновлення країни після завершення війни, такий консолідований підхід вбачається хіба що не єдиним шляхом до залучення великих інституційних та приватних інвесторів.

Важливим аспектом діяльності такої агенції також має стати розробка й впровадження стандартів «зелених» та соціальних муніципальних облігацій. Це дозволить залучати не лише кошти українських громадян, а й міжнародні екологічні фонди, що надають пріоритет проєктам сталого розвитку. Правове забезпечення емісії таких паперів має включати чіткі критерії цільового використання коштів та механізми незалежного аудиту результатів. Відповідно це підвищить прозорість муніципальних фінансів та сприятиме зростанню довіри з боку населення, яке наразі віддає перевагу зберіганню готівкової валюти.

Крім того функціонування такої установи дозволить реалізувати правову концепцію консультативного контролю, яка довела свою ефективність у країнах ЄС, наприклад, у Польщі, згідно з нормами закону Республіки Польща «Про регіональні розрахункові палати» (Ustawa o regionalnych izbach obrachunkowych) [16]. Замість жорстких заборон та погоджень агенція здійснюватиме моніторинг фінансового стану громад та надаватиме рекомендації щодо оптимізації боргового навантаження. Такий підхід повністю відповідає духу децентралізації фінансів та сприяє професійному зростанню муніципальних управлінців. З огляду на це створення спеціалізованого фінансового хабу для громад є критично важливим кроком для реалізації потенціалу внутрішнього інвестування.

Слід наголосити на тому, що формування довіри населення до муніципальних облігацій неможливе без створення міцного фундаменту правових гарантій повернення вкладених коштів. Сучасне фінансове право має запропонувати механізм вторинної відповідальності держави за зобов'язаннями громад у разі виникнення форс-мажорних обставин, пов'язаних із бойовими діями. Наприклад, можна розглянути можливість створення спеціального страхового фонду муніципальних запозичень, який би наповнювався за рахунок відрахувань від емісій та державних субсидій. Такий крок дозволить трансформувати частину готівкової валюти, що є на руках у населення у реальні інвестиції в національну економіку.

Правовий статус інвестора також має бути захищений через запровадження пріоритетності виплат за муніципальними облігаціями у структурі видатків місцевих бюджетів. Це означає, що обслуговування боргу за «народними» облігаціями має належати до захищених статей бюджету на рівні із заробітною платою

та соціальними виплатами. Понад те законодавство має передбачати чіткий алгоритм дій у випадку дефолту громади, включаючи процедури фінансового оздоровлення під наглядом державного регулятора. Наявність прозорих правил гри є головною умовою для того, щоб громадяни почали сприймати облігації свого міста як надійну альтернативу банківським депозитам.

Важливим елементом правового захисту є забезпечення повної транспарентності використання запозичених ресурсів через цифрові інструменти звітності. Кожен власник муніципальної облігації повинен мати юридично закріплене право на доступ до детальної інформації про хід будівництва конкретного об'єкта, що фінансується за його кошти. Запровадження технології блокчейн у процесі реєстрації прав власності на муніципальні папери могло б дозволити мінімізувати корупційні ризики та виключити можливість маніпуляцій із реєстром власників. Таким чином технологічна модернізація окремих норм фінансового права стане запобіжником від зловживань та посилить контроль з боку громадянського суспільства.

Окремо варто підкреслити роль судового захисту прав інвесторів у відносинах із органами місцевого самоврядування. Правова система має гарантувати оперативний розгляд спорів щодо виплат за облігаціями, уникаючи тривалих бюрократичних затримок у судах загальної юрисдикції. Можливо доцільно передбачити обов'язкове включення третейських застережень у договори купівлі-продажу муніципальних паперів для забезпечення професійного та швидкого вирішення можливих конфліктів. У сукупності ці заходи дозволять створити цілісну систему правової безпеки, яка є необхідною для залучення капіталу в умовах високої невизначеності.

Висновки. Проведене дослідження показує, що існуюча централізована модель фінансування місцевого розвитку не відповідає масштабам викликів повоєнного відновлення України. З огляду на об'єктивну потребу у залученні надвеликих сум коштів на відновлення країни, критично важливим є перехід територіальних громад від ролі пасивних отримувачів бюджетних трансфертів до статусу самостійних і фінансово суб'єктних емітентів муніципальних запозичень. Ключовим ресурсом для реалізації цієї стратегії може виступити значний обсяг внутрішніх заощаджень населення, мобілізація яких потребує системної модернізації вітчизняного законодавства та усунення існуючих регуляторних бар'єрів.

На основі аналізу успішного європейського досвіду та оцінки поточного фінансового потенціалу внутрішнього ринку, пропонується комплекс заходів, спрямованих на реформування правового поля та створення сприятливого інвестиційного клімату на муніципальному рівні. Зокрема, пропонуються такі кроки, що охоплюють інституційну трансформацію, податкове стимулювання та впровадження сучасних цифрових інструментів контролю, що в сукупності дозволить перетворити готівкові накопичення громадян у активний ресурс національної відбудови:

Реформування бюджетного законодавства. Пропонується перехід від дозвоільного порядку здійснення місцевих запозичень (погодження з Мінфіном) до декларативного принципу для територіальних громад, які мають високий кредитний рейтинг та стабільні показники виконання бюджету.

Забезпечення податкового паритету з державними цінними паперами. Необхідно внести зміни до Податкового кодексу України, щоб прирівняти інвестиційну привабливість муніципальних облігацій до ОВДП, звільнивши доходи фізичних осіб від оподаткування ПДФО та військовим збором.

Створення Національної агенції муніципального фінансування. Запровадження інституції (за прикладом французької Agence France Locale), яка консолідуватиме потреби малих громад, здійснюватиме спільні випуски облігацій та надаватиме професійну експертну підтримку емітентам.

Впровадження механізмів державного гарантування. Створення спеціалізованого страхового фонду муніципальних запозичень для захисту приватних інвесторів від ризиків, пов'язаних із форс-мажорними обставинами воєнного та поствоєнного періодів.

Цифровізація та розвиток «народних» облігацій. Спрощення процедур ідентифікації інвестора та придбання паперів через інтеграцію муніципальних фінансових інструментів у державні цифрові платформи (наприклад, застосунок «Дія»), що дозволить ефективно залучати дрібні заощадження населення.

Встановлення стандартів цільової прозорості. Запровадження обов'язкового цифрового моніторингу використання залучених коштів у режимі реального часу, щоб кожен інвестор мав юридично закріплену можливість відстежувати хід будівництва конкретного об'єкта інфраструктури.

Лібералізація нормативів боргового навантаження. Перегляд існуючих лімітів запозичень у Бюджетному кодексі з урахуванням об'єктивної потреби у фінансуванні відбудови, що дозволить громадам залучати значно більші обсяги внутрішнього капіталу.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
3. Звіт про фінансову стабільність: червень 2024 року. Національний банк України. 2024. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H1.pdf.

4. Івашко О. А. Інституційне забезпечення публічного інвестування в Україні. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2025. Вип. 1 (169). С. 29–37. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20252\(170\)/sep20252\(170\)_029_IvashkoOA.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20252(170)/sep20252(170)_029_IvashkoOA.pdf).
5. Кисельов І., Крижановський О., Лізут Р. Правове регулювання децентралізації фінансів у Польщі та Україні: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 4. С. 90–98. URL: <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/2746/2330>
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Люта О., Дейнека О. Муніципальні облігації в системі фінансування територіальних громад: зарубіжний досвід залучення інвестицій. *Modeling the Development of the Economic Systems*. 2026. № 1. С. 248–255. URL: <https://mdes.khmnu.edu.ua/index.php/mdes/article/view/773/783>.
8. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
9. Сідельникова Л. П., Зосимчук В. В. Місцеве оподаткування як інструмент забезпечення фінансової самодостатності громад. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2025. Вип. 21. Т. 2. С. 135–150. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/9310/9159>.
10. Статистика фінансового сектору станом на лютий 2026 року: Грошові агрегати (M0). Національний банк України : офіц. вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
11. Статистика фінансового сектору станом на лютий 2026 року: Депозити фізичних осіб. Національний банк України : офіц. вебсайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
12. Уточнено дані міжнародної інвестиційної позиції за 2014–2025 роки: Новини. Національний банк України : офіц. вебсайт. 2026 URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/utochneno-dani-mijnarodnoyi-investitsiynoyi-pozitsiyi-za-20142025-roki>.
13. Чи загрожує Україні дефіцит готівкової валюти: Пояснення НБУ. Еспресо.TV : вебсайт. 2026. URL: <https://espresso.tv/ekonomika-torik-banki-vvozili-v-krainu-v-serednomu-981-mln-na-misyats-v-nbu-poyasnili-chi-zagrozhue-ukraini-defitsit-gotivkovo-valyuti-pislya-intsidentu-v-ugorshchini>
14. AFL investors and reports. Agence France Locale. URL: https://www.agence-france-locale.fr/en/page-investisseurs_eng/financial-informations-and-reports/.
15. Ukraine: Post-war reconstruction set to cost \$524 billion. URL: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/news/2025/02/103689/ukraine-post-war-reconstruction-set-cost-524-billion>.
16. Ustawa z dnia 7 жовтня 1992 r. o regionalnych izbach obrachunkowych. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19920850428/U/D19920428Lj.pdf>.

Дата першого надходження статті до видання: 12.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 17.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

А. С. Погурельський, аспірант Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова
НАН України»
ORCID: 0009-0008-7670-5265

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ БПЛА У ЛАНЦЮГАХ ПОСТАЧАННЯ ТА ДОСТАВКИ «ОСТАННЬОЇ МИЛІ» У ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ БАЛАНСУ ПРИВАТНИХ І ПУБЛІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ

У статті досліджуються проблеми правового регулювання використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) у господарській діяльності, зокрема у сфері логістики та доставки товарів. Актуальність дослідження зумовлена стрімким розвитком технологій безпілотних систем, значним зростанням виробничих спроможностей України у сфері виготовлення БПЛА, а також перспективами їх застосування у господарській діяльності після припинення дії обмежень, пов'язаних із воєнним станом.

У роботі проаналізовано сучасний стан нормативного забезпечення експлуатації БПЛА в Україні та визначено, що чинне законодавство не містить спеціальних правил щодо їх використання у логістичній діяльності.

Особливу увагу приділено аналізу положень нормативних актів ЄС, зокрема Імплементаційного регламенту Комісії (ЄС) 2019/947 та Делегованого регламенту Комісії (ЄС) 2019/945. Досліджено поділ операцій із БПЛА на відкриту, специфічну та сертифіковану категорії, особливості реєстрації операторів і безпілотних систем, вимоги до підготовки дистанційних пілотів, а також механізми державного контролю та страхування ризиків.

Окремо розглянуто досвід Сполучених Штатів Америки щодо державного регулювання використання БПЛА у цивільній сфері.

За результатами дослідження запропоновано напрями удосконалення української моделі правового регулювання використання БПЛА. До таких напрямів віднесено запровадження ризик-орієнтованого підходу, створення системи державної реєстрації БПЛА та їх операторів, встановлення спеціальних вимог до страхування відповідальності, забезпечення професійної підготовки дистанційних пілотів, а також здійснення державного контролю на всіх етапах життєвого циклу безпілотних систем.

Обґрунтовано, що впровадження комплексного правового регулювання використання БПЛА сприятиме розвитку інноваційних логістичних технологій, підвищенню ефективності транспортних процесів, забезпеченню доступності товарів і послуг, одночасно гарантуючи належний рівень громадської, авіаційної та національної безпеки. Запропоновано використовувати механізм експериментальних проєктів як інструмент попередньої апробації нових правових моделей до моменту повноцінного запровадження відповідного законодавчого регулювання.

Ключові слова: безпілотні літальні апарати (БПЛА), ланцюги поставок, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, повоєнний період, право ЄС, безпека, економічна вигода, суспільні інтереси, воєнний стан, зброяна агресія російської федерації, правове регулювання.

S. Pohurelskyi. Legal regulation of UAV use in supply chains and “last-mile” delivery in postwar Ukraine in the context of balancing private and public interests

This article examines issues related to the legal regulation of the use of unmanned aerial vehicles (UAVs) in economic activities, particularly in the fields of logistics and goods delivery. The relevance of this study stems from the rapid development of unmanned system technologies, the significant growth of Ukraine's manufacturing capabilities in the field of UAV production, and the prospects for their application in economic activities following the lifting of restrictions related to martial law.

This paper analyzes the current state of the regulatory framework governing UAV operations in Ukraine and concludes that current legislation does not contain specific rules regarding their use in logistics activities.

Particular attention is paid to the analysis of the provisions of EU regulations, specifically Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 and Commission Delegated Regulation (EU) 2019/945. The study examines the classification of UAV operations into open, specific, and certified categories; the specifics of registering operators and unmanned systems; requirements for the training of remote pilots; as well as mechanisms for government oversight and risk insurance.

The experience of the United States of America regarding government regulation of UAV use in the civilian sector is examined separately.

Based on the results of the study, recommendations are proposed for improving the Ukrainian model of legal regulation of UAV use. These areas include the introduction of a risk-based approach, the creation of a system for the government registration of UAVs and their operators, the establishment of specific requirements for liability insurance, the provision of professional training for remote pilots, and the exercise of government oversight at all stages of the life cycle of unmanned systems.

© А. С. Погурельський, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

It is argued that the implementation of comprehensive legal regulation of UAV use will contribute to the development of innovative logistics technologies, improve the efficiency of transportation processes, and ensure the availability of goods and services, while guaranteeing an adequate level of public, aviation, and national security. It is proposed to use the mechanism of pilot projects as a tool for preliminary testing of new legal models prior to the full implementation of the relevant legislative framework.

Key words: *unmanned aerial vehicles (UAVs), supply chains, economic activity, business entities, postwar period, EU law, security, economic benefits, public interests, martial law, armed aggression by the russian federation, legal regulation.*

Постановка проблеми. Використання безпілотних літальних апаратів (далі – БпЛА) є одним із передових технологічних проривів та яскравим прикладом застосування сучасних інноваційних технологій, які стрімко розвиваються й знаходять широке застосування в багатьох сферах життя суспільства [1]. Так, оборонна стратегія України передбачає активне використання БпЛА як одного з ключових елементів сучасної війни. Російсько-українська війна стала потужним каталізатором розвитку вітчизняної галузі розроблення та виробництва безпілотних систем різного призначення. В умовах бойових дій Україна значно наростила виробничі спроможності, забезпечивши масове виготовлення військових БпЛА. Українська оборонна промисловість спроможна виробляти близько 10 мільйонів військових БпЛА на рік, а в подальшому планується масштабування до 20 мільйонів одиниць щорічно [2]. За різними оцінками, Україна є лідером по виробництву БпЛА [3]. Окрім кількісного зростання, відбувається постійне вдосконалення якісних характеристик БпЛА, що забезпечує можливість транспортування вантажів більшої маси на значні відстані. Відповідні технології можуть активно використовуватися у господарській діяльності для транспортування товарів як кінцевим споживачам, так і іншим суб'єктам господарювання, сприяючи підвищенню ефективності логістичних процесів та оптимізації ланцюгів постачання. Дослідники, аналізуючи ринки США (*авт. – держава одна з лідерів використання БпЛА у доставці товарів*) та Європи, зазначають, що економічний прибуток від галузі доставки БпЛА, імовірно, є вищим у Європі, оскільки щільність потенційних пунктів доставки там більша, ніж у США [4], що є додатковим аргументом їх використання в Україні.

Свою чергою, у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації повітряний простір України фактично закритий для цивільної авіації, зокрема й для будь-яких БпЛА. Водночас в окремих випадках їх використання допускається за умови погодження з Генеральним штабом Збройних Сил України [5; 6]. Однак наразі не йдеться про використання БпЛА у повноцінній господарській діяльності суб'єктів господарювання, що стримує розвиток і логістичної галузі. Такий «відкладений попит», зумовлений об'єктивними обставинами, обумовлює необхідність його дослідження вже сьогодні, а також законодавчого врегулювання відповідних правовідносин. Це дозволить після відкриття повітряного простору України без зволікань розпочати повноцінне використання цивільних БпЛА, зокрема у сфері логістики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом як зарубіжні, так і вітчизняні науковці активно досліджують проблематику БпЛА. Значну увагу цій тематиці приділяють і правники, які наголошують на необхідності формування комплексного правового регулювання використання БпЛА в Україні. Окремі наукові праці присвячені застосуванню БпЛА у сфері оборони, тоді як інші зосереджені на їх використанні в цивільній сфері, зокрема для розважальних, освітніх, оперативно-розшукових та господарських цілей (у будівництві, сільському господарстві, логістиці тощо). Серед дослідників, які зробили внесок у розроблення зазначеної проблематики, можна виділити: Н. Басараб, А. Ковбасюк, В. Корсун, В. В. Кузнецов, С. Леонова, Р. Михайлов, Л. Рудник, М. Сийплові, В. Сокуренько, Д. В. Чернолуцький та ін. Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що дослідження використання БпЛА у ланцюгах поставок переважно зосереджуються на перевагах, які отримує суб'єкт господарювання від їх впровадження. Натомість питання можливого негативного впливу такого використання на суспільні інтереси залишаються недостатньо дослідженими.

Метою дослідження є вивчення правового регулювання використання БпЛА, зокрема і в господарській діяльності, а також визначення оптимального балансу між економічною доцільністю їх використання та необхідністю забезпечення суспільних інтересів, насамперед у сфері громадської безпеки, захисту прав і свобод людини через запровадження дієвих регуляторних механізмів.

Виклад основного матеріалу. На думку С. Леонової, Н. Басараб та Л. Рудник, традиційні логістичні моделі, засновані на використанні наземного транспорту, характеризуються низкою суттєвих обмежень. До них належать: ускладнений доступ до віддалених і важкодоступних територій, залежність від стану дорожньої інфраструктури та транспортних заторів, що нерідко призводить до збільшення строків доставки, зростання транспортних витрат і зниження ефективності логістичних процесів. Крім того, експлуатація наземного транспорту пов'язана з ризиками дорожньо-транспортних пригод, зумовленими впливом людського фактора. Водночас як раз використання БпЛА у логістиці може подолати ці проблеми. Завдяки своїм технічним характеристикам БпЛА здатні забезпечувати доставку у важкодоступні райони, скорочувати час перевезення та підвищувати оперативність логістичних операцій [7], що створює передумови для підвищення ефективності транспортно-логістичних процесів, зокрема і економічну ефективність. Більшість суб'єктів господарювання здійснюють свою діяльність для досягнення економічного ефекту (отримання

прибутку). Використання БпЛА є одним із засобів досягнення такого економічного ефекту, оскільки сприяє оптимізації бізнес-процесів, скороченню витрат та підвищенню ефективності господарської діяльності, особливо це відчутно в логістичній діяльності.

Наразі чинним законодавством, зокрема статтею 39 Повітряного кодексу України, встановлено, що безпілотні повітряні судна, максимальна злітна маса яких не перевищує 20 кілограмів та які використовуються для розваг, в освітньому процесі з метою здобуття позашкільної освіти, а також у науковій та спортивній діяльності, не підлягають реєстрації у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України [8]. Водночас із наведеної норми випливає, що всі інші безпілотні повітряні судна підлягають обов'язковій державній реєстрації.

Авіаційні правила України «Організація повітряного руху», затверджені наказом Державної авіаційної служби України 09 грудня 2021 року № 1920 передбачають особливості використання безпілотного некерованого аеростата (*безпілотне повітряне судно, яке легше за повітря, не обладнане силовою установкою та перебуває у вільному польоті*). Так, нормативними вимогами передбачено обов'язок повідомлення про запуск середнього або важкого безпілотного некерованого аеростата. Таке повідомлення має містити, зокрема, інформацію про: ідентифікацію аеростата або кодову назву проєкту (польоту); класифікацію та опис аеростата; код вторинного оглядового радіолокатора або частоту ненаправленого радіомаяка; місце та час запуску; очікуваний час підйому до барометричної висоти 18 000 м або досягнення крейсерського ешелону польоту нижче цієї висоти із зазначенням розрахункового місцезнаходження; розрахункові дату та час припинення польоту; а також очікуване місце приземлення (за наявності можливості його визначення) [9]. Безумовно, безпілотний некерований аеростат може розглядатися як один із різновидів БпЛА, оскільки також не передбачає перебування пілота на борту. Водночас чинне законодавство не забезпечує комплексного правового регулювання використання БпЛА, насамперед безпілотних повітряних суден літакового та мультироторного типу (дронів), які набули найбільшого поширення у цивільній сфері та можуть використовуватися при доставці товарів.

Аналіз національного законодавства дає підстави для висновку, що наразі в Україні відсутнє спеціальне правове регулювання використання БпЛА у комерційних цілях, зокрема для доставки товарів. Правове регулювання відповідних відносин здійснюється переважно на підставі загальних норм повітряного законодавства, які визначають порядок використання повітряного простору та експлуатації повітряних суден, однак не враховують специфіку здійснення логістичної діяльності із застосуванням безпілотних технологій.

Відзначимо, що Національною програмою адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЕС), затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2026 № 438 передбачена імплементація Імплементаційного регламенту Комісії (ЄС) 2019/947 від 24 травня 2019 р. щодо правил та процедур експлуатації безпілотних авіаційних систем (далі – Імплементаційний регламент) та Делегованого регламенту Комісії (ЄС) 2019/945 від 12 березня 2019 р. (далі – Делегований регламент) щодо безпілотних авіаційних систем та щодо експлуатантів безпілотних авіаційних систем з третіх країн, шляхом затвердження Державною авіаційною службою України Авіаційних правил України «Правила експлуатації безпілотних повітряних суден» [10]. Тобто планується розробка та прийняття окремого нормативно-правового акту щодо регулювання відповідних відносин.

Розглянемо положення кожного із зазначених регламентів у контексті державного регулювання використання БпЛА, зокрема у сфері логістичної діяльності. Такий підхід зумовлений тим, що саме механізми державного регулювання забезпечують можливість встановлення обов'язкових вимог до використання БпЛА, мінімізації пов'язаних із цим ризиків, а також належного врахування й захисту суспільних інтересів.

Імплементаційний регламент передбачає поділ БпЛА та операцій з їх експлуатації на три категорії: відкриту, специфічну та сертифіковану. Відкрита категорія охоплює операції, які не потребують отримання будь-яких дозволів, а польоти здійснюються в межах встановлених обмежень. До відкритої категорії належать операції з БпЛА, коли максимальна злітна маса БпЛА не повинна перевищувати 25 кг; дистанційний пілот зобов'язаний забезпечити експлуатацію БпЛА на безпечній відстані від людей та не допускати польотів над скупченнями людей; політ має здійснюватися в межах прямої видимості, за винятком випадків виконання польоту в режимі «слідуй за мною» (follow-me) або із залученням спостерігача БпЛА; під час польоту БпЛА повинен перебувати на висоті не більше 120 метрів від найближчої точки поверхні землі, за винятком випадків польоту над перешкодою; крім того, під час експлуатації БпЛА не допускається перевезення небезпечних вантажів або скидання будь-яких матеріалів. Якщо хоча б одна із зазначених вимог не виконується, експлуатація БпЛА, як правило, належить до специфічної категорії, що потребує отримання експлуатаційного дозволу або здійснюється на підставі декларації про експлуатацію, оскільки використання БпЛА в цьому випадку має вищий рівень ризику. Для отримання такого дозволу оператор подає до компетентного органу відповідну заяву разом з оцінкою ризиків запланованої експлуатації. На підставі проведеної оцінки компетентний орган видає експлуатаційний дозвіл за умови, що визначені ризики є належним чином пом'якшеними шляхом застосування відповідних заходів із їх мінімізації. Сертифікована категорія застосовується до операцій із найвищим рівнем ризику та вимагає сертифікації БпЛА, сертифікації оператора, а в окремих випадках – ліцензування дистанційного пілота відповідно до вимог законодавства ЄС. Сертифікована

категорія експлуатації БпЛА застосовується у випадках, визначених статтею 6 Імплементаційного регламенту. До таких випадків належать: експлуатація безпілотних повітряних суден над зібраннями людей, перевезення людей, перевезення небезпечних вантажів, якщо у разі аварії це може створити високий ризик для третіх осіб, а також інші операції, щодо яких за результатами оцінки ризиків встановлено, що такі ризики не можуть бути належним чином пом'якшені без сертифікації БпЛА та оператора БпЛА, а також, у відповідних випадках, без ліцензування дистанційного пілота. Також Імплементаційний регламент передбачає запровадження системи реєстрації БпЛА, конструкція яких підлягає сертифікації, а також операторів БпЛА, експлуатація яких може становити ризик для безпеки, захисту, конфіденційності, захисту персональних даних або навколишнього природного середовища [11].

Система реєстрації операторів БпЛА повинна містити відомості про оператора, номер страхового полісу (у разі встановлення вимоги щодо обов'язкового страхування), а також інформацію, що підтверджує компетентність дистанційних пілотів та іншого персоналу. Система реєстрації БпЛА повинна містити найменування виробника, серійний номер (або інші ідентифікаційні реквізити) БпЛА, а також відомості про його власника. Крім того, Імплементаційний регламент передбачає обов'язкову реєстрацію операторів БпЛА тільки в випадках, зокрема якщо максимальна злітна маса БпЛА перевищує 250 грамів або якщо експлуатація здійснюється у специфічній категорії [11].

Оператори БпЛА зобов'язані розмішувати на кожному БпЛА унікальний реєстраційний номер [11], що дозволяє його ідентифікувати, особливо це важливо у разі надзвичайної ситуації з БпЛА.

Статтею 18 Імплементаційного регламенту встановлено, що кожна держава-член повинна визначити відповідальний компетентний орган. До повноважень такого органу, зокрема, повинно належити: видача, внесення змін, призупинення дії, обмеження або скасування експлуатаційних дозволів; видача та анулювання декларацій операторів БпЛА; видача, призупинення дії або анулювання сертифікатів операторів БпЛА та ліцензій дистанційних пілотів, які здійснюють експлуатацію у сертифікованій категорії; забезпечення надання в єдиному цифровому форматі інформації про географічні зони для експлуатації БпЛА, а також виконання інших контрольних і наглядових функцій у сфері експлуатації БпЛА.

З огляду на розподіл повноважень у сфері державного регулювання цивільної авіації в Україні функції компетентного органу, передбаченого статтею 18 Імплементаційного регламенту, можуть бути покладені на Державну авіаційну службу України. Саме цей орган відповідно до законодавства України, а саме Положення про Державну авіаційну службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 520 здійснює державне регулювання діяльності у галузі цивільної авіації, видає дозвільні документи, здійснює державний нагляд та контроль за дотриманням вимог авіаційного законодавства [12].

Імплементаційним регламентом також встановлено мінімальні компетентні вимоги до дистанційних пілотів, які здійснюють керування БпЛА у спеціальній категорії. Зокрема, дистанційний пілот повинен володіти навичками ведення аеронавігаційного зв'язку, керування траскторією польоту та автоматизованими системами БпЛА, забезпечення ситуаційної обізнаності, а також застосування експлуатаційних процедур, зокрема штатних, надзвичайних і аварійних, виконання планування польотів, проведення передпольотних і післяпольотних перевірок тощо. Крім того, визначено, що мінімальний вік дистанційних пілотів, які здійснюють експлуатацію БпЛА у відкритій та спеціальній категоріях, у більшості випадків становить 16 років [11]. Слід відзначити, що запровадження мінімальних кваліфікаційних вимог до дистанційних пілотів сприяє захисту суспільних інтересів, оскільки дозволяє підвищити рівень безпеки польотів, а відповідно і мінімізації різних ризиків. Водночас встановлення мінімального віку та обов'язкових вимог до підготовки дистанційних пілотів забезпечує вже належний рівень професійної відповідальності осіб, які здійснюють експлуатацію БпЛА.

В цьому контексті Р. І. Михайлов, Д. В. Чернолуцький та А. В. Ковбасюк наголошують на необхідності створення єдиної, прозорої, сучасної та ефективної системи підготовки фахівців, здатних безпечно й професійно експлуатувати БпЛА в умовах зростання щільності повітряного руху та поглиблення технологічної інтеграції [13]. Відзначимо, що держава вже напрацьовує інструментарій для професійного розвитку пілотів безпілотних систем. Так, було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проєкту щодо сертифікації шкіл зовнішніх пілотів (операторів) безпілотних систем, підготовки зовнішніх пілотів (операторів), зовнішніх пілотів (операторів)-інструкторів, а також членів зовнішніх екіпажів безпілотних систем» від 1 жовтня 2024 р. № 1129. Метою реалізації експериментального проєкту є нарощення спроможностей із підготовки зовнішніх пілотів (операторів) безпілотних літальних апаратів (авіаційних комплексів), операторів безпілотних наземних (роботизованих) і водних (плаваючих) комплексів, а також інструкторів і членів зовнішніх екіпажів таких безпілотних систем для забезпечення потреб сил безпеки та сил оборони України [14]. Отже, зазначений експериментальний проєкт спрямований насамперед на підготовку пілотів (операторів) безпілотних систем для задоволення потреб сил безпеки та сил оборони, а не на формування загальнодержавної системи професійної підготовки операторів БпЛА для цивільної сфери. Водночас їхній потенціал у перспективі може бути використаний і в цивільній авіації, зокрема у сфері логістики.

Окремо слід зазначити, що Імплементативний регламент передбачає: у випадках, коли це вимагається законодавством Європейського Союзу або національним законодавством держави-члена ЄС, експлуатація БпЛА допускається лише за наявності відповідного страхового покриття [11]. У цьому контексті доцільно розглянути особливості правового регулювання страхування ризиків у сфері цивільної авіації в Україні. Так, наразі в Україні питання страхування у сфері цивільної авіації регулюються Авіаційними правилами України «Порядок та умови здійснення страхування ризиків цивільної авіації», затвердженими наказом Державної авіаційної служби України від 05 грудня 2023 року № 768. Зазначені Правила визначають порядок та умови страхування ризиків цивільної авіації, зокрема передбачають страхування повітряних суден, страхування відповідальності авіаційного перевізника за шкоду, заподіяну пасажиром, багажу, вантажу і пошті, страхування відповідальності експлуатанта цивільного повітряного судна за шкоду, заподіяну третім особам, а також інші види страхування, пов'язані із здійсненням авіаційної діяльності та інше страхування [15].

На сьогодні спеціальні вимоги щодо страхування ризиків, пов'язаних з експлуатацією БпЛА, українським законодавством фактично не врегульовані. Водночас, з огляду на подальше активне впровадження БпЛА у господарську діяльність, насамперед у сфері перевезення вантажів, логістики та доставки товарів кінцевому споживачеві, доцільним є запровадження спеціальних механізмів обов'язкового страхування. До таких механізмів можуть належати страхування самого БпЛА, страхування вантажу, що перевозиться, а також страхування цивільної відповідальності оператора БпЛА за шкоду, заподіяну третім особам.

Запровадження відповідних видів страхування сприятиме належному захисту майнових інтересів усіх учасників правовідносин. Зокрема, власник вантажу матиме право на отримання страхового відшкодування у разі його втрати, пошкодження або знищення під час перевезення, тоді як особи, життя, здоров'ю чи майну яких буде завдано шкоди внаслідок експлуатації БпЛА, зможуть отримати страхову компенсацію незалежно від фінансового стану оператора. Крім того, наявність обов'язкового, а в окремих випадках добровільного страхового покриття сприятиме підвищенню рівня довіри до використання безпілотних літальних апаратів у господарській діяльності, розвитку ринку логістичних послуг із застосуванням БпЛА та забезпеченню належного балансу між інтересами операторів, користувачів послуг і третіх осіб.

Свою чергою, Делегований регламент встановлює систему державного технічного регулювання безпілотних авіаційних систем, визначаючи обов'язкові вимоги до їх конструкції, виробництва, оцінки відповідності, введення в обіг, маркування, а також встановлюючи обов'язки економічних операторів і механізми державного ринкового нагляду. Зокрема, статтею 40 Делегованого регламенту визначено вимоги до проектування, виробництва та технічного обслуговування безпілотних авіаційних систем, що використовуються у категоріях експлуатації «сертифікована» та «специфічна». Сертифікація таких систем є обов'язковою, якщо БпЛА відповідає хоча б одній із визначених умов: її характерний розмір становить 3 м або більше та вона призначена для експлуатації над скупченнями людей; або вона призначена для перевезення небезпечних вантажів і потребує високого рівня міцності для мінімізації ризиків для третіх осіб у разі аварії [16].

Запроваджені регуляторні підходи ЄС загалом позитивно оцінюються українськими дослідниками. Так, В. І. Корсун вважає, що впровадження нових технічних і регуляторних механізмів, зокрема ризик-орієнтованого підходу, а також прямої та мережевої дистанційної ідентифікації, сприятиме забезпеченню безпечного й ефективного використання БпЛА [17].

Необхідно відзначити, що зазначені акти Європейського Союзу не розрізняють використання БпЛА залежно від мети їх експлуатації, зокрема для приватних потреб чи здійснення господарської діяльності. Натомість в основу правового регулювання покладено ризик-орієнтований підхід [18], який є характерним і для інших сфер законодавства ЄС. Відповідно, ключовим критерієм є не мета використання БпЛА, а рівень ризику, який створює конкретна операція для безпеки польотів, третіх осіб, майна та навколишнього середовища. Саме від оцінки такого ризику залежить обсяг правових вимог, що висуваються до експлуатанта, пілота та самого безпілотного повітряного судна.

Цікавим також є розгляд підходів, закладених у законодавстві США, державі, яка є одним із світових лідерів у впровадженні БпЛА у логістичну діяльність, зокрема у сфері доставки товарів «останньої милі». У США, зокрема в штатах Аризона та Невада, БпЛА масою понад 0,25 кг підлягають обов'язковій реєстрації до виконання першого польоту незалежно від мети їх використання у Federal Aviation Administration. За невиконання цієї вимоги законодавства станом на 2025 рік оператор міг бути притягнутий до цивільної відповідальності у вигляді штрафу до 27 500 дол. США. Після реєстрації кожному БпЛА присвоюється унікальний ідентифікаційний номер, який повинен бути нанесений на повітряне судно. Під час реєстрації БпЛА поділяються на дві основні категорії: комерційні, що використовуються для здійснення господарської діяльності (кіновиробництво, будівництво, інспектування об'єктів, сільське господарство тощо), та рекреаційні, призначені для особистого, розважального або освітнього використання. Однорічна реєстрація рекреаційного БпЛА коштує 5 дол. США, тоді як трирічна реєстрація комерційного БпЛА становить 10 дол. США. Крім того, у США встановлено систему контрольованого та обмеженого повітряного простору (наприклад, аеропортів), у межах якої для виконання польотів у визначених зонах необхідно попередньо отримати відповідний дозвіл. Важливою особливістю американської моделі правового регулювання є також використання

технології дистанційної ідентифікації (Remote ID), яка забезпечує можливість відстеження польотів БПЛА в режимі реального часу. За наявності відповідних повноважень доступ до цієї інформації мають правоохоронні органи та інші державні органи [19], що істотно підвищує рівень контролю за використанням БПЛА, сприяє оперативному реагуванню на порушення правил використання повітряного простору та мінімізації безпекових ризиків.

Таким чином, як європейська, так і американська моделі засвідчують доцільність запровадження ризик-орієнтованого державного регулювання, реєстрації БПЛА та цифрових механізмів контролю за їх експлуатацією.

Для України доцільним видається запровадження комплексного державного регулювання на всіх стадіях виробництва та використання БПЛА. Держава повинна забезпечити баланс між ефективністю їх використання та задоволенням суспільних потреб, які мають подвійний характер. З одного боку, необхідно гарантувати безпеку виробництва, експлуатації та використання БПЛА, а з іншого – створити умови для безперешкодного постачання товарів, зокрема товарів першої необхідності, до будь-якої точки України, включаючи важкодоступні території. Такий підхід є важливим елементом державної політики, у центрі якої перебуває людина та її потреби. Це сприятиме забезпеченню безбар'єрного доступу населення до товарів і послуг [20], підвищенню якості життя громадян та реалізації принципів соціальної держави.

Хоча Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації відповідних регламентів ЄС до 2027 року, слід враховувати, що навіть у разі прийняття необхідних нормативно-правових актів у зазначений період їх фактичне введення в дію, ймовірно, відбудеться лише після припинення або скасування правового режиму воєнного стану.

Такий підхід зумовлений тим, що в умовах дії правового режиму воєнного стану використання цивільних БПЛА, зокрема для здійснення господарської діяльності та доставки товарів на етапі «останньої милі», істотно обмежене. Це пов'язано насамперед із безпековою ситуацією в Україні, спричиненою триваючою збройною агресією російської федерації, необхідністю забезпечення захисту повітряного простору, запобігання можливому використанню БПЛА у диверсійних чи розвідувальних цілях, а також створенням належних умов для ефективної діяльності сил оборони.

Водночас після припинення або скасування правового режиму воєнного стану виникне потреба у формуванні комплексної та збалансованої системи правового регулювання використання БПЛА у господарській діяльності. Така система має забезпечити розвиток інноваційних логістичних технологій, зокрема доставки товарів із використанням БПЛА, одночасно гарантуючи належний рівень громадської, авіаційної та національної безпеки.

В. В. Кузнецов та М. В. Сійплові зазначають, що комплексне законодавче регулювання використання БПЛА відповідає інтересам суспільства, оскільки забезпечує можливість їх безпечного використання [21].

У цьому контексті доцільним інструментом підготовки до повноцінного запровадження нового правового регулювання може стати реалізація експериментальних проєктів, можливість проведення яких передбачена Регламентом Кабінету Міністрів України [22]. Такий механізм дає змогу апробувати нові правові підходи, процедури та організаційні моделі використання БПЛА ще до введення в дію відповідних нормативно-правових актів, зокрема шляхом їх впровадження в окремих регіонах чи місцевостях. Це сприятиме виявленню потенційних правових і практичних проблем, оцінці ефективності запропонованих рішень та формуванню належної практики їх застосування перед масштабним запровадженням.

Державний контроль має охоплювати всі етапи життєвого циклу БПЛА: їх виробництво, імпорту, реєстрацію, експлуатацію та вибуття з обігу. Доцільним є обов'язковий державний облік більшості БПЛА, насамперед тих, що здатні переміщувати значні вантажі або здійснювати польоти на великі відстані. Такий підхід є важливим не лише для забезпечення громадського порядку та безпеки у мирний час, а й з огляду на потреби національної безпеки у майбутньому. Зокрема, у разі виникнення нової збройної агресії російської федерації держава матиме можливість оперативно оцінити наявний потенціал БПЛА, який за необхідності може бути залучений для забезпечення потреб оборони.

Висновки. В результаті проведеного дослідження проаналізовано підходи, закріплені у праві ЄС та США щодо правового регулювання використання БПЛА у різних сферах суспільних відносин, зокрема у господарській діяльності. Встановлено, що в ЄС сформовано комплексну нормативно-правову основу, яка визначає вимоги до експлуатації БПЛА, компетентності операторів і дистанційних пілотів, управління ризиками, сертифікації, страхування та забезпечення безпеки польотів.

Для України зазначений досвід має особливе практичне значення, оскільки зумовлений як необхідністю гармонізації національного законодавства із правом ЄС та імплементації відповідних регламентів ЄС, так і стрімким розвитком сфери застосування БПЛА в Україні, хоч і в оборонній сфері. Використання європейських підходів сприятиме формуванню в Україні сучасної моделі правового регулювання експлуатації БПЛА та ефективних регуляторних механізмів, здатних забезпечити баланс приватних і публічних інтересів. Це, своєю чергою, сприятиме підвищенню рівня безпеки експлуатації БПЛА, належному захисту прав та законних інтересів учасників відповідних правовідносин, а також створенню сприятливих умов для розвитку інноваційних логістичних, транспортних та інших господарських послуг із використанням БПЛА.

Список використаних джерел:

1. Сокурєнко В. В. Правове регулювання використання безпілотних літальних апаратів у світовій практиці: вектор для України. Авіація, промисловість, суспільство : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 12 трав. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кременчуц. льотний коледж, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 47–49. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e185c19d-1e12-4dd7-b826-d5d495f10bc2/content>
2. Звернення Президента України з нагоди Дня Української Державності та Дня хрещення Київської Русі – України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-z-nagodi-dnya-ukrayinskoyi-de-105437>
3. Як Україна стала світовим лідером у виробництві та застосуванні дронів. URL: <https://censor.net/biz/resonance/3566942/ukrayina-svitovuyi-lider-vyrobnystva-ta-zastosuvannya-bpla>
4. Салабай Ю., Гоц Н. Метрологічне забезпечення інтегрованих систем управління для підвищення точності та надійності технічних процесів. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*. 2024. №4. С. 420–424. DOI: <https://doi.org/10.31891/2219-9365-2024-80-52>
5. Чи можна запускати дрони в Україні: реалії 2026 року та практичний гід. URL: <https://rozvytok.in.ua/chy-mozhna-zapuskaty-drony-v-ukraini-realii-2026-roku-ta-praktychnyi-hid/>
6. Безпілотники під час війни: законодавче врегулювання та відповідальність за порушення повітряного простору. URL: <https://bdf.gov.ua/bezpilotnyky-pid-chas-viyny-zakonodavche-vrehulivannia-ta-vidpovidalnist-za-porushennia-povitrianoho-prostoru/>
7. Леонова С., Басараб Н., Рудник Л. Пріоритети використання БПЛА в логістичному забезпеченні будівництва. *Економіка та суспільство*. 2024. №61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-49>
8. Повітряний кодекс України: Закон України від 19 травня 2011 року № 3393-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>
9. Про затвердження Авіаційних правил України «Організація повітряного руху»: Наказ Державної авіаційної служби України від 09 грудня 2021 року № 1920. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0165-22#Text>
10. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): Постанова Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2026 р. № 438. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-%D0%BF#Text>
11. Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 of 24 May 2019 on the rules and procedures for the operation of unmanned aircraft. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2019/947/oj/eng
12. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-%D0%BF#Text>
13. Михайлов Р. І., Чернолуцький Д. В., Ковбасюк А. В. Міжнародно-правові підходи до регулювання експлуатації безпілотних авіаційних систем: перспективи для національного законодавства України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 3 (15). С. 21–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-3-15-4>
14. Про реалізацію експериментального проекту щодо сертифікації шкіл зовнішніх пілотів (операторів) безпілотних систем, підготовки зовнішніх пілотів (операторів), зовнішніх пілотів (операторів) – інструкторів, а також членів зовнішніх екіпажів безпілотних систем: постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2024 р. № 1129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-2024-%D0%BF#Text>
15. Авіаційні правила України «Порядок та умови здійснення страхування ризиків цивільної авіації»: наказ Державної авіаційної служби України від 05 грудня 2023 року № 768. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z2200-23>
16. Commission Delegated Regulation (EU) 2019/945 of 12 March 2019 on unmanned aircraft systems and on third-country operators of unmanned aircraft systems. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_del/2019/945/oj/eng
17. Корсун В. І. Ключові аспекти регулювання БПЛА. Інформаційно-комунікаційні технології та кібербезпека (ІКТК-2025): матеріали Міжнародної науково-технічної конференції. Харків, 4–5 грудня 2025 р. Харків, 2025. URL: <https://www.ucrf.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/proekt-statti-korsun-vi.pdf>
18. Rules & Standards. URL: <https://www.easa.europa.eu/en/domains/drones-air-mobility/rules-standards>
19. The Essential Guide to FAA Registered Drones in 2026. URL: <https://www.extremeaerialproductions.com/post/faa-registered-drones>
20. Сошников А.О. Формування спеціальних принципів соціально відповідального господарювання під впливом суспільних очікувань. *Електронне наукове видання «Аналітичне-порівняльне правознавство»*. 2026. №3. Ч.2 С. 116–126. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.03.2.14>

21. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Правове регулювання використання безпілотних повітряних суден: окремі аспекти імплементації досвіду ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 373–380. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.5.48>.

22. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF#Text>

Дата першого надходження статті до видання: 07.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Б. М. Поляков, доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник Науково-дослідного
інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії
правових наук України
ORCID: 0009-0006-7243-4344

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ У ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ ТА CANIS LUPUS FAMILIARIS ЯК КОГНІТИВНА МОДЕЛЬ РЕКОНСТРУКЦІЇ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ВОЛІ У «СУРОГАТНИХ» ПОЗОВАХ ГОСПОДАРЬСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Щоб учасники провадження не зловживали своїми правами, у господарському судочинстві мають бути передбачені певні механізми протидії цим правопорушенням. На жаль, такі механізми далеко не ефективні та викликають певні труднощі в їх застосуванні. Насамперед це стосується понятійного апарату видів зловживань правами.

Метою статті є виявлення особливостей, висвітлення сутності, кваліфікаційних ознак, порядку застосування судом заходів протидії таким формам зловживання учасниками господарського процесу своїми процесуальними правами, як завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, і формування пропозицій щодо внесення змін до законодавства в зазначеному аспекті.

Наголошено, що «сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

Зуважено, що зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію, унаслідок чого можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи.

Аргументовано, що нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи є захистом від зловживання матеріальними правами третіми особами. Тому в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

Доводиться, що завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, за своєю суттю є «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб. «Сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

Автор сформулював поняття завідомо безпідставного, безпредметного та штучного позовів. Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, що усвідомлює (стосовно чого має умисел) позивач. Безпредметний – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога юридично чи фізично є неможливою. Штучним є позов, у якому відсутній спір про право.

Звернено увагу, що підготовче засідання суду – найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного чи безпредметного позову. На цьому етапі суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду. Підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр проти різного роду процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів.

Автор доходить висновку, що встановлення судом факту завідомо безпідставного, безпредметного позову на етапі судового засідання втрачає свою актуальність, оскільки розгляд справи по суті вже означає «процесуальну перемогу» позивача.

Доводиться, що ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами не залежить від клопотання сторін, а є обов'язком суду щодо вжиття заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.

Наголошено на необхідності відрізнити доступ до правосуддя (ст. 55 Конституції України) та використання суду як інструменту для неправомірних цілей. Судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно

З метою усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням процесуальними правами у формі «сурогатного позову», запропоновано доповнення до ст. 183 Господарського процесуального кодексу України.

Ключові слова: євроінтеграція, засідання, захист, заходи, зловживання, право, процес, суд, спір, учасник.

© Б. М. Поляков, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

B. M. Poliakov. Nonverbal communication in human–Canis lupus familiaris interaction as a cognitive model for reconstructing legally significant intent in “surrogate” claims in commercial court proceedings

To prevent parties to proceedings from abusing their rights in commercial litigation, certain mechanisms must be in place to counter such abuses. Unfortunately, these mechanisms are far from effective, which causes certain difficulties in their application. This applies, first and foremost, to the conceptual framework governing the various types of abuse of rights.

The aim of this article is to identify the specific features, clarify the essence, qualifying characteristics and the procedure for the court to apply countermeasures against such forms of abuse by participants in commercial proceedings of their procedural rights as knowingly groundless claims, claims in the absence of a subject matter of dispute or in a dispute of an obviously artificial nature, and to formulate proposals for amendments to the legislation in this regard.

It is emphasized that ‘frivolous’ claims are those which are not aimed at protecting the rights and interests of the persons bringing them, but serve as a means of abusing procedural rights.

It is noted that the abuse of substantive rights may occur through the use of procedural instruments. As a result, other individuals may be restricted in the exercise of their substantive rights.

It is argued that the abuse of procedural rights by an offender is often caused by the abuse of their own substantive rights, and sometimes serves as a defence against the abuse of substantive rights by third parties. Therefore, in each specific case, the assessment of a party’s conduct in commercial proceedings for the purpose of determining whether they have abused their procedural rights is the exclusive prerogative of the court.

It follows that a claim that is knowingly groundless, a claim where there is no subject matter of the dispute, or a dispute that is manifestly artificial in nature, is essentially a ‘surrogate’ claim. Such claims are not intended to protect the substantive rights of the person initiating the legal proceedings, but rather to restrict the substantive rights and interests of other persons. A ‘surrogate’ claim is a tool not for the protection of one’s own substantive rights, but for ‘attacking’ the rights and interests of other persons.

The author has formulated the concepts of knowingly groundless, without subject matter and artificial claims. A claim is knowingly groundless where there is no substantive right, of which the claimant is aware (intent). A claim is without subject matter where the substantive legal claim is legally or physically impossible. A claim is artificial where there is no dispute over the right.

It should be noted that the preparatory court hearing is the most appropriate stage for the court to establish that a claim is knowingly unfounded, contrived and without merit. Consequently, the court may issue a ruling to dismiss the claim without consideration. The legislature specifically intended the preparatory court hearing to serve as a procedural filter against various forms of procedural abuse, in particular ‘frivolous’ claims.

The author concludes that the court’s determination, at the stage of the court hearing, of the fact of a knowingly groundless, frivolous claim is already losing its relevance, since the very fact that the case is being considered on its merits already constitutes a ‘procedural victory’ for the claimant.

It is argued that the initiative to establish the fact of abuse of procedural rights and to apply measures to prevent such abuse does not depend on the parties’ motions, but falls within the court’s duty to take measures to prevent the abuse of procedural rights.

The need to distinguish between access to justice (Article 55 of the Constitution of Ukraine) and the use of the court as a tool for unlawful purposes is emphasized. Only rights and interests exercised in good faith are subject to judicial protection.

With a view to addressing issues related to the abuse of procedural rights in the form of ‘frivolous litigation’, amendments to Article 183 of the Code of Civil Procedure of Ukraine are proposed.

Key words: European integration, hearing, defence, measures, abuse, law, proceedings, court, dispute, party.

Постановка проблеми. Господарське судочинство відіграє важливу роль в економіці країни. У випадку порушення майнових прав та інтересів господарюючий суб’єкт може звернутися за їх захистом до господарського суду. У цьому аспекті законодавець повинен розробити такий порядок розгляду спорів, у якому неупереджено, справедливо та максимально швидко розглядалися би спори, а процесуальні інструменти використовувалися б лише для реалізації цих задач.

Такі заходи тільки сприятимуть ринковим відносинам і процесу євроінтеграції України.

Водночас, щоб учасники провадження не зловживали своїми правами, в господарському судочинстві мають бути певні механізми протидії цим правопорушенням. На жаль, на сьогодні такі механізми далеко не ефективні та складні в застосуванні. Насамперед це стосується понятійного апарату видів зловживань процесуальними правами. Це призводить до скасування судових рішень, відповідно до яких стосовно правопорушників було вжито заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами, що грає не на користь учасникам процесуальних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика зловживання правами, зокрема в судочинстві, була в центрі уваги таких учених, як І. Желтобрюх, Б. Карнаух, В. Кройтор, О. Кот, К. Пільков, О. Рогач, та інших. Однак проблематика зловживання процесуальними правами, особливо в питаннях завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, досліджена фрагментарно. Зазначене викликає необхідність проведення наукового дослідження стосовно цих питань.

Метою статті є виявлення особливостей, висвітлення сутності, кваліфікаційних ознак, порядку застосування судом заходів протидії таким формам зловживання учасниками господарського процесу своїми

процесуальними правами, як завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, і формування пропозицій щодо внесення змін до законодавства в зазначеному аспекті.

Виклад основного матеріалу. Песик – це домашня тварина, яка дуже прив’язана до своїх господарів. Вона дивиться їм в очі та майже читає їхні думки. Єдина проблема у спілкуванні між песиком і господарями – це відсутність спільної вербальної мови.

Тому, щоб розуміти песика, господарям потрібно зважати на положення його хвоста, вух та голови, або ж на вираз очей чи інші поведки. До прикладу Роккі завжди сідає на свій домашній килимок, подаючи тим самим сигнал, що хоче їсти.

Тобто для комунікації з песиком людина постійно здійснює певну когнітивну інтерпретацію поведінки останнього шляхом застосування логічного мислення, оскільки інакше господарю не зрозуміти бажання собачки, адже тварина ніколи не заговорить людською мовою.

Як не парадоксально, але аналогічний процес логічного осмислення відбувається між судом та особами, які подали «сурогатні» позови.

«Сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

При цьому позивачі, які звертаються із «сурогатними» вимогами, ніколи не скажуть суду, що мають на меті порушити права та інтереси певних осіб.

Щоби зрозуміти дійсну мету позивача та кваліфікувати позов як «сурогатний», судді доводиться логічно мислити та аналізувати документи, які характеризують поведінку цієї особи.

Однак для того, щоб зрозуміти суть, риси та форми «сурогатних» позовів, достатньо розкрити теоретичну основу зловживання правами.

Передусім потрібно розмежовувати зловживання матеріальними та процесуальними правами.

У матеріальному сенсі зміст зловживання правами в основному розкрито у ст. 13 Цивільного кодексу України [1].

Зловживання матеріальним правом – це реалізація або відмова від реалізації належних особі прав у супереччя їхньому змісту для досягнення власних інтересів, які мають на меті стосовно інших суб’єктів, зокрема, зміну чи припинення правовідносин або обмеження чи ускладнення у здійсненні прав.

Особа, яка зловживає своїм правом, завжди торкається меж правового статусу інших осіб, не даючи їм повноцінно реалізовувати свої повноваження [2, с. 432].

З іншого боку, як справедливо зазначає відомий в Україні науковець Б. Карнаух, «... зловживання правом не призводить до того, що це право перестає підлягати судовому захисту загалом» [3, с. 34].

Водночас зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію. Унаслідок цього можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи. Як приклад можна навести застосування судом різноманітних заходів із забезпечення позову, скажімо, щодо користування чи розпорядження майном відповідача.

У процесуальному сенсі зловживання правами проявляється в різного роду маніпуляціях із документами чи з поведінкою з метою отримання певного правового результату в обхід встановленому процесуальному порядку або поза волею правозастосовного органу чи учасника судового процесу [2, с. 432].

Нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено, як зазначалося вище, зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи це є захистом від зловживання матеріальними правами третіми особами.

З огляду на зазначене в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

Приклади зловживання процесуальними правами законодавець навів, зокрема, у ст. 43 Господарського процесуального кодексу України [4] (далі – ГПК України), що знаходить своє відображення у ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України [5] (далі – ЦПК України), ст. 45 Кодексу адміністративного судочинства України [6] (далі – КАС України).

Як форми зловживання процесуальними правами законодавець наводить, зокрема, у п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору (далі – безпредметний позов) або у спорі, який має очевидно штучний характер (далі – штучний позов), які за своєю суттю якраз і є тими самими «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб.

Іншими словами, «сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

Доволі часто учасники справ і суди не бачать різниці між завідомо безпідставним, безпредметним та штучним позовами, тому наділяють їх рисами одного й того ж, можна сказати, «сурогатного» позову.

На наш погляд, це три різні форми його прояву.

Необхідно зазначити, що, на жаль, законодавець не визначив поняття цих форм, що якраз і провокує складнощі в їхній кваліфікації та, відповідно, застосуванні приписів п. 3 ч. 2 та ч. 3 ст. 43 ГПК України.

Із цього приводу В. Кройтор доречно зазначив: «Відсутність відповідного законодавчого регулювання призведе до ситуацій, за яких один позов буде визнаватися судом як зловживання процесуальним правом, а інший, аналогічний, – розглядатиметься судом, лише залежно від складу суду, на який такий позов буде розподілено» [7, с. 333].

Зокрема, у постанові від 8 березня 2023 року Перша судова палата Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду зазначала, що «дійсні норми ЦПК України не містять критеріїв визнання безпідставного або штучного позову, тому однозначно встановити вказане, без дослідження всіх обставин справи в їх сукупності, є неможливим.

... Отже, висновки суду про завідомо безпідставність позову чи його штучність не повинні ґрунтуватися на припущеннях суду» [8].

Із цього висновку Верховного Суду виникає резонне запитання.

Якщо немає законодавчо визначених понять *завідомо безпідставного або штучного позову*, їх складових частин, кваліфікаційних ознак, критеріїв розмежування, а вища судова інстанція все це не розтлумачила, то як тоді можна на обставинах справи в їх сукупності встановлювати наявність чи відсутності того чи іншого «сурогатного» позову?

Це те ж саме, що давати характеристику хімічній речовині, якої не існує!

Все це свідчить про необхідність доктринального визначення понять завідомо безпідставного, безспірного та штучного позовів.

Дефініції зазначених форм «сурогатного» позову можна спробувати сформулювати шляхом системного тлумачення ст. 43 та певних інших статей ГПК України.

Зокрема, для *завідомо безпідставного позову* для аналізу використовуємо ст. 43 та ст.ст. 4, 20, 162 ГПК України.

В основі позову лежать:

по-перше, порушене право чи інтереси суб'єкта;

по-друге, належність такого права судовому захисту;

по-третє, невтрачена можливість звернення до суду.

Тому безпідставний позов має місце тоді, коли в суб'єкта відсутній щонайменше один із наведених вище елементів; тобто безпідставний позов – це позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі.

Отже у такому разі матиме місце об'єктивна безпідставність позову, яка сама по собі ще не свідчить про зловживання процесуальним правом.

Для кваліфікації позову завідомо безпідставним, потрібен ще один елемент – усвідомлення позивачем (умисел), що позов є безпідставний.

Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, про яке має усвідомлення (стосовно якого має умисел) позивач.

Факт безпідставності позову повинен бути доведений та не в жодному разі не ґрунтуватися на припущеннях. Тобто в матеріалах судової справи мусять бути документи, які прямо свідчать про свідоме ігнорування позивачем уже встановлених певних обставин.

Щодо *штучного позову* системний аналіз здійснюємо на підставі ст. 43 та ст.ст. 2, 13, 14 ГПК України.

Перш за все зазначимо, що такий тип «сурогатного» позову суттєво відрізняється від завідомо безпідставного позову.

Якщо у випадку безпідставного позову відсутнє право на позов, то при штучному позові – відсутній сам спір.

Інакше кажучи, *штучним є позов, у якому відсутній спір про право*. Сторони зовнішньо умисно формують хибну картину конфлікту для реалізації надалі судового рішення перед третіми особами задля досягнення прихованих цілей.

Таке найчастіше відбувається перед відкриттям справ про банкрутство (неплатоспроможність) із метою формування боржником за допомогою судових рішень безспірної заборгованості «дружніх» кредиторів.

Таку ж позицію займає суддя Верховного Суду І. Желтобрюх, яка вважає, що ознаками штучного позову є «...отримання сприятливого, попередньо узгодженого з номінальним процесуальним опонентом остаточного судового рішення, преюдиційні властивості якого дають змогу заінтересованій особі використати його як засіб підтвердження тих чи інших фактів без можливості їх спростування за звичайною судовою процедурою» [9, с. 136].

Позов за відсутності предмета спору базується на системному порівняльному аналізі ст. 43 та ст.ст. 14, 15, 20, 47, 49, 50, 74, 162, 177, 226, 231 ГПК України.

Позов за відсутності предмета спору (безпредметний позов) подібний до завідомо безпідставного позову в тмоду сенсі, що при ньому також відсутнє право на захист у матеріальному розумінні. Проте хронологічна різниця все одно матиме місце, оскільки при позові за відсутності предмета спору матеріально-правовий конфлікт або існував у минулому, але вже був повністю врегульований (припинений) до моменту звернення до суду, або ж об'єкт цього спору ніколи не виникав у правовій чи фізичній реальності.

Якщо при завідомо безпідставному позові має місце дефект самого матеріального права, то при позові за відсутності предмета спору – дефект об'єкта права.

Дефект об'єкта права – це матеріально-правова вимога, яка на момент подання позову є юридично чи фізично неможливою.

Суддя Верховного Суду К. Пільков слушно зазначає: «У безпредметному позові спосіб захисту не може бути забезпечений державним примусом, *навіть якщо все, що стверджує позивач, правда, і навіть якщо відповідач визнає позов*» [10, с. 310].

Отже, *позов за відсутності предмета спору (безпредметний позов) – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою.*

На якому етапі судового провадження суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, передбачені п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України?

Законодавець таких етапів не визначив. Але в цій ситуації потрібно вважати, що таке можливо на всіх етапах судового провадження. Все залежить від документів, які містяться в матеріалах справи та які доводять завідомо безпідставність, штучність і безпредметність позову.

Якщо на етапі прийняття позову суддя з документів, долучених до позову, та наявного відзиву відповідача вбачає, зокрема, що позов має безпредметний характер, то він може застосувати приписи ч. 3 ст. 43 ГПК України та повернути позов без розгляду. Але цей етап, хоча теоретично й можливий, однак на практиці менш реалістичний, оскільки скоріше є винятком із правил, адже на цьому етапі дуже обмежена кількість наявних у справі матеріалів і, як наслідок, суддя може зробити певні помилки в установленні правильної картини характеру правовідносин між сторонами.

Зовсім інша картина простежується на етапі підготовчого провадження.

Тут суддя має не тільки матеріали позову, а й відзив відповідача, пояснення третіх осіб, які він отримує на підставі ухвали про відкриття провадження у справі (ст. 176 ГПК України).

У підготовчому засіданні суд відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 177 ГПК України якраз остаточно визначає предмет спору та характер спірних правовідносин, позовних вимог. Для цього суд може заслухати учасників справи стосовно позовних вимог і заперечень щодо них (п. 3 ч. 2 ст. 182 ГПК України). У підготовчому засіданні діє принцип змагальності сторін, хоча з деякими обмеженнями, пов'язаними з особливостями цього засідання (ч. 1 ст. 183 ГПК України).

Підготовче засідання – це найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позовів. Унаслідок цього суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду (п. 1 ч. 2 ст. 185 ГПК України).

Дещо іншу позицію займає Верховний Суд.

У постанові від 23 липня 2024 року у справі № 910/15178/23 Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду зазначив: «Суд першої інстанції на стадії підготовчого провадження без дослідження всіх обставин справи в їх сукупності позбавлений можливості достеменно встановити усі обставини, що могли б свідчити про ознаки завідомої безпідставності та штучності позову, а тому визнання дій позивача зловживанням процесуальними правами в розумінні пункту 3 частини 2 статті Господарського процесуального кодексу України та залишення з цих підстав позовної заяви без розгляду на стадії підготовчого провадження є обмеженням доступу до правосуддя, порушенням принципів рівності і змагальності» [11].

Такий підхід не можна назвати вдалим, оскільки він викликає сумнів щодо доцільності процесуального існування підготовчого засідання суду. Можливо, ця стадія процесуального провадження, яку запровадив законодавець, взагалі зайва?

Справді, на етапі розгляду справи по суті також можливе залишення позову без розгляду у зв'язку із завідомо безпідставним, штучним і безпредметним позовом (ст. 226 ГПК України). У судовому засіданні якраз і діє в повному обсязі принцип змагальності сторін – з'ясовуються обставини справи та досліджуються докази (ст.ст. 209, 210 ГПК України). Однак встановлення судом на цьому етапі провадження факту завідомо безпідставного, безпредметного позову втрачає свою актуальність, оскільки сам факт розгляду справи по суті вже означає процесуальну перемогу позивача.

Чому процесуальна перемога?

Та тому, що на цій стадії вже не потрібно запобігати зловживанням процесуальними правами внаслідок завідомо безпідставного, безпредметного позову. Позивач вже досяг своїх цілей. Зокрема, не дав у певний час відкритися стосовно нього справі про банкрутство. За цей період справу про банкрутство ініціює вже його «дружній» кредитор, за клопотанням якого суд призначить «свого» арбітражного керуючого, і процедура банкрутства буде «контрольованою».

А якщо для боржника ще залишать позов без розгляду, тоді позивач буде тільки радий, оскільки зможе повторно піти в суд і надалі зловживати із ще більшою завзятістю.

З огляду на зазначене на етапі розгляду справи по суті суд, як правило, за наявності ознак завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позову як форм «сурогатного» позову ухвалює рішення, у такому випадку, лише із зазначенням факту зловживання процесуальними правами.

Ось чому, на наш погляд, підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр проти різного роду процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів!

Незважаючи на те, що закон надає суду право на підставі конкретних обставин справи визнавати зловживанням процесуальними правами дії учасників справи, передбачені п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України, бездіяльність суду може, відповідно, порушувати права інших учасників справи або третіх осіб.

І якщо суд установив, що має місце завідомо безпідставний, штучний або безпредметний позов, то він зобов'язаний застосувати заходи, передбачені законом (ч. 4 ст. 43 ГПК України).

Водночас застосування таких заходів, як залишення позову без розгляду або його повернення, є правом, а не обов'язком суду (ч. 3 ст. 43 ГПК України).

Це є дискреційним правом суду у виборі форми судового рішення: або позов залишити без розгляду, або повернути, або ухвалити рішення суду по суті.

При цьому ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами не залежить від клопотання сторін.

Для прикладу можна навести штучний позов. Там дві сторони виступають вєдино. Від них апіорі ніколи не надійде клопотання, що їхній позов штучний.

Тому, коли із матеріалів справи суд дійде висновку, що має місце «сурогатний» позов, він буде зобов'язаний не попередити учасників справи, щоб вони подали відповідне клопотання, а вжити заходів для запобігання зловживанням процесуальними правами (ч. 4 ст. 43 ГПК України).

Необхідно зазначити, що застосування такого заходу, як залишення позову без розгляду на стадії підготовчого засідання у зв'язку із завідомо безпідставним, штучним або безпредметним позовом, не є обмеженням доступу до правосуддя.

У цьому аспекті не можна погодитися з І. Андрієнко, що норма, яка зазначена в п. 3 ч. 2 ст. 44 ЦПК України, «...є прямим порушенням права на судовий захист, гарантованого Конституцією України (ст. 55), а також Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [12, с. 98].

Потрібно відрізнити доступ до правосуддя, який декларується ст. 55 Конституції України [13], та використання суду як інструменту для неправомірних цілей.

Доступ до правосуддя має на меті захист прав і законних інтересів особи. А використання суду, як зазначалося вище, як інструменту для якихось неправомірних цілей має на меті не захист прав і законних інтересів особи, яка звертається до суду, а навпаки, завдання шкоди правам та інтересам інших осіб.

У цьому контексті дуже влучно підходить ст. 17 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [14], відповідно до якої жодне положення із цієї Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Також у ч. 3 ст. 35 ЄКПЛ зловживання правом на індивідуальне звернення до ЄСПЛ визначається підставою для визнання відповідної заяви неприйнятною. Як вірно відзначено ЄСПЛ у п. 65 судового рішення *MIROŬUBOVŠ та інші проти Латвії* (скарга № 798/05) від 15 вересня 2009 року [15]: «*En principe, tout comportement d'un requérant manifestement contraire à la vocation du droit de recours établi par la Convention et entravant le bon fonctionnement de la Cour ou le bon déroulement de la procédure devant elle, peut être qualifié d'abusif.*» [15] («В принципі, будь-яка поведінка заявника, яка явно суперечить меті права на звернення, гарантованого Конвенцією, та перешкоджає належному функціонуванню Суду або належному веденню ним провадження, може вважатися зловживанням.»)

Отже, **судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно.**

Водночас на підготовчому засіданні суду під час встановлення факту зловживання позивачем процесуальними правами діють принципи рівності та змагальності. Кожна зі сторін має право доводити перед судом наявність або відсутність цього факту.

Однак залишення позовної заяви без розгляду на стадії підготовчого провадження не припиняє права на судовий захист.

Особа може знову звернутися із цим позовом до суду за умови відсутності в її діях зловживання процесуальними правами.

Для усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням зазначеними процесуальними правами в господарському судочинстві, пропонуємо внести зміни до ст. 183 ГПК України шляхом доповнення її пунктом 8 у такій редакції:

«8. Якщо суд у підготовчому засіданні на підставі матеріалів справи та пояснень учасників справи встановить факт зловживання позивачем процесуальними правами шляхом подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору (безпредметний позов) або у спорі, який має очевидно штучний характер (штучний позов), то суд залишає цей позов без розгляду.

Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, про яке має усвідомлення (щодо якого має умисел) позивач.

Позов за відсутності предмета спору – це такий позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою.

Штучним є позов, у якому відсутній спір про право».

На підставі проведеного дослідження можна резюмувати таке.

1. Наголошено, що «сурогатні» – це позови, які направлені не на захист прав та інтересів осіб, які їх подають (які з ними звертаються), а є інструментом для зловживання процесуальними правами.

2. Зауважено, що зловживання матеріальними правами може відбуватися за допомогою процесуального інструментарію. Унаслідок цього можуть бути обмежені в реалізації своїх матеріальних прав інші особи.

3. Аргументовано, що нерідко зловживання правопорушником процесуальними правами зумовлено зловживаннями власними матеріальними правами, а інколи є захистом від зловживання матеріальними правами третіх осіб. Тому в кожному конкретному випадку оцінка поведінки учасника господарського процесу на предмет його зловживання процесуальними правами належить виключно суду.

4. Доводиться, що завідомо безпідставний позов, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, за своєю суттю є «сурогатними» позовами. Такі позови мають на меті не захист матеріальних прав особи, яка ініціює судовий процес, а обмеження матеріальних прав та інтересів інших осіб. «Сурогатний» позов – це інструмент не для захисту власних матеріальних прав, а для «нападу» на права та інтереси інших осіб.

5. Сформульовано поняття завідомо безпідставного, безпредметного та штучного позовів. Завідомо безпідставним є позов, у якому відсутнє право в матеріальному сенсі, яке усвідомлює (стосовно якого має умисел) позивач.

Безпредметний – це позов, у якому матеріально-правова вимога є юридично чи фізично неможливою. Штучним є позов, у якому відсутній спір про право.

6. Аргументовано, що підготовче засідання суду – це найбільш оптимальний етап для встановлення судом факту завідомо безпідставного, штучного та безпредметного позовів. Унаслідок цього суд може постановити ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду. Підготовче засідання суду законодавець якраз мав намір використовувати як процесуальний фільтр щодо різних процесуальних зловживань, зокрема «сурогатних» позовів.

7. Обґрунтовується, що встановлення судом на етапі судового засідання факту завідомо безпідставного, безпредметного позову вже втрачає свою актуальність, оскільки сам розгляд справи по суті означає «процесуальну перемогу» позивача.

8. Доводиться, що ініціатива в установленні факту зловживання процесуальними правами та застосуванні заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами не залежить від клопотання сторін, а входить до обов'язку суду щодо вжиття заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.

9. Наголошується на необхідності відрізнити доступ до правосуддя (ст. 55 Конституції України) та використання суду як інструменту для неправомірних цілей. Судовому захисту підлягають лише права та інтереси, що здійснюються добросовісно.

10. Для усунення проблем, пов'язаних зі зловживанням процесуальними правами у формі «сурогатного позову», пропонується внесення змін до ст. 183 ГПК України.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Поляков Б. М. Зловживання боржником своїми правами в процедурі неплатоспроможності фізичних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 430–435. URL: http://lsej.org.ua/2_2025/104.pdf
3. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2020. С. 31–36. URL: <https://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf>
4. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/conv#n2911>
5. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
6. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
7. Кройтор В. А. Тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. № 6. Ч. 1. С. 328–337. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/download/346043/333134>
8. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 8 березня 2023 року у справі № 932/9466/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109580765>
9. Желтобрюх І. Л. Недопущення зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві: шляхи вдосконалення теорії та правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2020. Вип. 61. Т. 2. С. 133–137. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/32-1.pdf>

10. Пільков К. М. Способи захисту прав у суді: проблеми сучасної гібридної моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 304–313. URL: https://lsej.org.ua/11_2022/72.pdf
11. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 23 липня 2024 року у справі № 910/15178/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120600722>
12. Андрієнко І. С. Зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві: окремі питання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 96–99. URL: <https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/3/25.pdf>
13. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. Судове рішення ЄСПЛ у справі MIROŬUBOVŠ та інші проти Латвії (скарга № 798/05) від 15 вересня 2009 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22%3A%22798/05%22%2C%22itemid%22%3A%22001-93983%22%7D>

Дата першого надходження статті до видання: 27.06.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

А. О. Сошников, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. М. Мамутова Національної академії наук України»
ORCID: 0000-0003-4998-9713

ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНІ АВТОНОМНІ ОРГАНІЗАЦІЇ У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ: ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Статтю присвячено комплексному дослідженню потенціалу використання децентралізованих автономних організацій як механізму реалізації концепції соціально відповідального господарювання.

Проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення поняття децентралізованих автономних організацій, їх характерні ознаки, моделі управління, класифікацію та сучасні напрями розвитку. Особливу увагу приділено діяльності Impact DAO як різновиду децентралізованих організацій, орієнтованих на досягнення соціального, екологічного та іншого ефекту.

Досліджено сучасний стан правового регулювання децентралізованих автономних організацій в Україні та окремих іноземних юрисдикціях. Обґрунтовано необхідність формування збалансованої моделі правового регулювання, яка поєднуватиме автономність і саморегулювання децентралізованих автономних організацій із належним захистом суспільних інтересів, запобіганням використанню таких механізмів для протиправної діяльності та забезпеченням державного контролю у випадках виникнення загроз національній безпеці.

Запропоновано напрями практичного використання децентралізованих автономних організацій для розвитку соціально відповідального господарювання в Україні, зокрема у сфері грантової діяльності, благодійності, підтримки соціального й ветеранського підприємництва, фінансування місцевих ініціатив, повоєнного відновлення територій, реалізації корпоративних програм соціальної відповідальності та діяльності державних грантових інституцій. Окрему увагу приділено можливостям інтеграції принципів соціальної відповідальності до смарт-контрактів децентралізованих автономних організацій, використанню технологій штучного інтелекту для підвищення обґрунтованості прийняття управлінських рішень і забезпечення прозорого відбору проєктів. Зроблено висновок, що децентралізовані автономні організації можуть стати перспективним інструментом цифрової трансформації господарських відносин та ефективної реалізації концепції соціально відповідального господарювання в умовах післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: соціально відповідальний бізнес, соціально відповідальне господарювання, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, децентралізована автономна організація (ДАО), блокчейн, прозорість, управління, управлінські рішення, смарт-контракти, соціальне підприємство, ветеранське підприємництво, гранти, суспільна користь.

A. O. Soshnykov. Decentralised autonomous organisations in the modern economic system: potential for implementing the principles of social responsibility

This article is devoted to a comprehensive study of the potential for using decentralised autonomous organisations as a mechanism for implementing the concept of socially responsible management.

It analyses the main doctrinal approaches to defining the concept of decentralised autonomous organisations, their characteristic features, management models, classification and current trends in their development. Particular attention is paid to the activities of Impact DAO as a type of decentralised organisation focused on achieving social, environmental and other impacts.

The current state of legal regulation of decentralised autonomous organisations in Ukraine and certain foreign jurisdictions is examined. The paper justifies the need to develop a balanced model of legal regulation that will combine the autonomy and self-regulation of decentralised autonomous organisations with adequate protection of public interests, prevention of the use of such mechanisms for unlawful activities, and the assurance of state control in cases where threats to national security arise.

The paper proposes areas for the practical application of decentralised autonomous organisations to foster socially responsible business practices in Ukraine, particularly in the fields of grant-making, philanthropy, support for social and veteran-led entrepreneurship, the funding of local initiatives, post-war territorial reconstruction, the implementation of corporate social responsibility programmes, and the activities of state grant-awarding bodies. Particular attention is paid to the possibilities of integrating the principles of social responsibility into the smart contracts of decentralised autonomous organisations, and to the use of artificial intelligence technologies to improve the soundness of management decision-making and ensure

© А. О. Сошников, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

transparent project selection. It is concluded that decentralised autonomous organisations could become a promising tool for the digital transformation of economic relations and the effective implementation of the concept of socially responsible economic management in the context of Ukraine's post-war reconstruction.

Key words: *socially responsible business, socially responsible management, business entities, economic activity, decentralized autonomous organization (DAO), blockchain, transparency, management, management decisions, smart contracts, social enterprise, veteran entrepreneurship, grants, public benefit.*

Постановка проблеми. Класична модель корпоративного управління характеризується значною концентрацією управлінських повноважень у досить обмеженого кола суб'єктів, насамперед менеджменту компанії. Така модель може зумовити спотворення управлінських рішень, що несуть ризики справедливого представництва інтересів інших зацікавлених осіб та поставити під сумнів обґрунтованість відповідних управлінських рішень. Децентралізовані автономні організації (далі – DAO) представляють альтернативну модель, де вплив на прийняття управлінських рішень розподіляється більш широко, з залученням більшого представництва зацікавлених осіб [1], тому управлінські рішення стають більш обґрунтованими, що відповідає інтересам різних груп власників токенів (*авт. – інструмент для голосування, як акція в акціонерних товариствах*) [2]. З цим і пов'язаний стрімкий ріст створення DAO, так за останніми оцінками станом на 2025 рік у світі функціонувало понад 13 тисяч DAO, з яких понад 6 тисяч здійснювали активну діяльність [3].

Хоча DAO відносно нова форма організації управління, вона вже пройшла деяку трансформацію, про що свідчить поступове розширення сфер їх застосування. Якщо на початкових етапах DAO створювалися переважно для управління криптовалютами, інвестиційними фондами тощо [4], то останнім часом простежується динаміка розвитку DAO, діяльність яких спрямована на вирішення соціальних, екологічних і гуманітарних проблем [5]. У зв'язку з цим можна говорити про часткову трансформацію DAO із інструменту виключно управління цифровими активами в ефективний механізм досягнення соціальних та інших цілей. У цьому контексті діяльність DAO дедалі більше корелюється з концепцією соціально відповідального господарювання, оскільки функціонування частини з них орієнтоване не лише на досягнення економічних результатів, а й на створення суспільної цінності, забезпечення прозорості управління, врахування інтересів різних зацікавлених сторін.

Якщо в окремих державах DAO вже активно використовуються, то в Україні використання DAO поки не набуло широкого поширення. Насамперед, це пов'язано з відсутністю відповідного законодавчого регулювання (порядок створення, реєстрації, функціонування, відповідальності учасників тощо), що безумовно стримує розвиток цього явища. Слід звернути на особливості національних практик ведення господарської діяльності, для якої традиційно характерний є централізований підхід до управління, що обмежує поширення DAO. У більшості суб'єктів господарювання управлінські рішення ухвалюються одноосібно (президентом, генеральним директором, а іноді і власником бізнесу) або колегіальними органами управління (рада директорів, правління тощо). Хоча особливо у великих компаніях модель управління поступово змінюється. Можна припустити, що одним з стримуючих факторів використання DAO є не обізнаність, зокрема і з боку суб'єктів господарювання в можливостях використання цифрових технологій.

Водночас загальний розвиток цифрової економіки, поширення практик соціально відповідального господарювання, а також через вдосконалення відповідного законодавчого забезпечення створюють передумови для активізації використання DAO в Україні, зокрема і в суспільних інтересах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на те, що DAO є відносно новою формою управління, але в науковій літературі вже досить активно досліджується, особливо зарубіжними дослідниками, зокрема: D. Abel, C. Anghelache, M.-G. Anghel, P. De Filippi, G. Ş. Dumbravă, D. Dumitru, Q. Dupont, B. Elad, S. Hassan, M. Jirasek, B. Kindermann, S. Li, J. Pavon, J. Saesen, S. Strese, E. Svandova, M.-C. Valiente, Y. Wang, A. Wright, Y. Chen, L. Zhang. та іншими. Своєю чергою, серед вітчизняних можна відзначити праці: В. Андришина, Д. Віровця, О. Кундицького, Я. Кочан, В. Марунчак, С. Обушного, В. Сержанова, Г. Тибінки та інших.

Здебільшого вчені досліджують DAO з технологічної точки зору, з цим саме і пов'язана значна кількість публікацій технічного характеру. Останні роки частина наукових праць присвячена діяльності DAO в контексті обходу санкційних обмежень, фінансового моніторингу тощо.

Також слід відзначити значний масив матеріалів, підготовлених експертами, розробниками та практиками, які розміщені на різних відкритих платформах та тематичних ресурсах. Якщо порівнювати з академічними дослідженнями, то такі матеріали більш сфокусовані здебільшого на практичних питаннях та проблемах, що виникають під час створення, діяльності та управління DAO. Завдяки цьому формується більш глибоке бачення про стан розвитку DAO.

Незважаючи на значний науковий доробок, проблематика використання DAO в контексті соціально відповідального господарювання залишається недостатньою розробленою. Здебільшого наявні публікації присвячені саме окремим аспектам діяльності DAO, зокрема і Impact DAO. Наразі відсутні комплексні дослідження, присвячені можливостям використання DAO в Україні, зокрема під час триваючої збройної

агресії російської федерації проти України, а також повоєнного періоду. Названі факти і зумовлюють необхідність подальшого наукового пошуку.

Метою статті є дослідження ДАО, зокрема Impact ДАО в контексті розвитку господарської діяльності на засадах соціально відповідального господарювання.

Виклад основного матеріалу. Для повноцінного вивчення ДАО як явища потрібно розглянути підходи до його визначення та загальної характеристики.

Одразу підкреслимо, що наразі в доктрині відсутнє універсальне та загальновизнане визначення ДАО. Формулюючи власні визначення ДАО, дослідники переважно виходять з її основних характеристик та особливостей функціонування, зокрема децентралізований характер управління, застосування блокчейн-технологій і смарт-контрактів, а також колективну участь членів організації у прийнятті управлінських рішень. Так, наприклад, окремі визначають ДАО, як організацію, якою спільно управляють та володіють її члени, заснованій на блокчейні та використанні смарт-контрактів [6].

С. Хассан (S.Hassan) та П. Де Філіппі (P. De Filippi) дають вже більш розгорнуте її визначення, під якою розуміють систему на базі блокчейну, функціонування якої забезпечується сукупністю самовиконуваних правил, закріплених у смарт-контрактах. Така система дозволяє координувати спільну діяльність її учасників та здійснювати управління без централізованого контролю, на основі механізмів колективного прийняття рішень [7].

Своєю чергою, М.-К. Вальєнте (М.-С.Valiente) та Х. Павон (J.Pavon) підкреслюють, що ДАО – це онлайн-організація, пов'язана з управлінням або бізнес-моделями, де всі її члени працюють разом та беруть участь у процесах прийняття рішень, що впливають на ДАО у децентралізований, колективний, справедливий та демократичний спосіб [8].

Як вже зазначалось в ДАО управлінські рішення приймаються колективно. Водночас на практиці існують різні моделі ухвалення відповідних рішень. Серед найпоширеніших моделей можна виділити: 1) голосування на підставі токенів (вага голосу залежить від кількості токенів в учасника, яка корелюється з внеском кожного); 2) кожен учасник має один голос (незалежно від фінансового внеску учасники всі мають рівний вплив, здебільшого знайшло розповсюдження в соціальних та благодійних ДАО); 3) квадратичне голосування (вага голосу збільшується за квадратною функцією, наприклад, 1 голос коштує 1 токен, 2 голоси – 4 токени, 3 голоси – 9 токенів, така модель обмежує вплив найбільших власників); 4) управління через СубДАО (за кожним напрямом (фінанси, маркетинг, розробка тощо) формується окремий спеціалізований підрозділ, який і приймає рішення з питань свого напрямку); 5) делеговане управління (передбачає передання голосу довіреним представникам, найбільш зустрічається у великих організаціях) [9]. Остання модель, якщо провести аналогію, то досить схожа з представницькою демократією, де окремі суб'єкти уповноважуються приймати управлінські рішення від імені виборців [10]. Такий механізм дозволяє підвищити ефективність процесу голосування, зменшити навантаження на учасників, які не беруть активної участі в управлінні (не мають можливості або бажання), та водночас забезпечити професіоналізацію прийняття управлінських рішень у межах ДАО.

Особливістю ДАО є не лише залученість всіх членів до голосування для прийняття управлінських рішень. Учасники ДАО також мають право ініціювати та вносити на розгляд пропозиції щодо питань, пов'язаних із діяльністю організації [11], що дозволяє забезпечувати високий рівень залученості учасників до процесів управління та створює можливість оперативного коригування напрямів діяльності, внутрішньої політики та пріоритетів розвитку ДАО відповідно до актуальних потреб спільноти, зовнішніх змін та поставлених цілей.

Завдяки технології блокчейн, яка становить технологічну основу функціонування будь-якої ДАО, забезпечується високий рівень прозорості, ефективності, справедливості та демократичності. Управлінські рішення, побудовані на основі блокчейн-технологій, характеризуються підвищеним рівнем довіри та конфіденційності [12]. Всі операції є відкритими для перевірки, а конфіденційність та рівень безпеки даних забезпечується завдяки криптографічному захисту. Однією з ключових переваг блокчейн-технології вважається здатність забезпечувати ефективну та надійну обробку даних за відносно низьких витрат. Децентралізований характер функціонування блокчейну зменшує ризики зовнішніх втручань, кібератак і технічних збоїв, а також мінімізує ризики помилок і маніпуляцій, характерних для централізованих цифрових платформ [13].

ДАО є динамічним явищем, яке постійно змінюється під впливом різних факторів (технологічного розвитку, суспільних змін, потреб різних груп учасників тощо). Тому з часом сфера застосування ДАО суттєво розширилася. У результаті цього процесу формуються нові види ДАО, які відрізняються за цілями діяльності, механізмами управління, джерелами фінансування, складом учасників тощо. Поява нових типів ДАО свідчить про високу адаптивність цієї організаційної форми до сучасних економічних і соціальних викликів та демонструє її потенціал для використання у різних сферах, не обмежуючись фінансами.

Представники експертного середовища поділяють ДАО на дві основні групи: 1) DeFi ДАО, орієнтовані на фінансову діяльність та управління децентралізованими фінансами; 2) Impact ДАО, спрямовані на досягнення позитивних соціальних, екологічних та суспільних змін. Останні є проявом нового етапу розвитку ДАО, у якому пріоритетним стає суспільний вплив [5; 11;], а не лише економічний ефект. На 2025 рік Impact

DAO нараховувалось близько 500–600, які були безпосередньо орієнтовані на досягнення соціального або екологічного впливу та підтримку цілей сталого розвитку [3]. Частка таких організацій становить менш ніж 5% від загальної кількості DAO та близько 10% від числа активних DAO, що свідчить про відносно невелике, але з іншої сторони вже помітне поширення. Здебільшого учасники Impact DAO не отримують прибутків (наприклад, AssangeDAO, основним завданням якого було зібрати кошти для юридичного захисту Дж. Ассанжа, в результаті було зібрано понад 50 млн дол. США, більшість з яких була направлена спеціальному фонду [14]). Однак, є частина Impact DAO, які працюють за принципом регенеративних фінансів (ReFe), тобто поєднують прибутковість разом з соціальним, екологічним та іншим ефектом. Однією з найбільших переваг діяльності Impact DAO є їх можливість залучати широке коло зацікавлених сторін, тим самим забезпечуючи баланс інтересів різних соціальних груп [5], що на пряму корелюється з концепцією соціального відповідального господарювання, що бізнес повинен враховувати суспільні потреби і враховувати позиції різних зацікавлених сторін. Наразі Impact DAO перебувають ще в процесі свого становлення, при цьому вони вже демонструють потенціал стати каталізатором значних соціальних змін у суспільстві [5; 15].

Одним з основних оперативних завдань будь-якого DAO виступає акумулювання фінансових ресурсів, які надалі можуть спрямовуватися на інвестування у нові підприємства, підтримки ініціатив учасників DAO, фінансування окремих проєктів [16] та реалізацію інших напрямків діяльності, визначених її учасниками. Саме цільове спрямування акумульованих коштів на реалізацію відповідних заходів та проєктів дозволяє забезпечити досягненні мети створення та діяльності DAO.

Окремі дослідники якості DAO визначається його спроможністю досягати поставлених цілей та реалізовувати своє стратегічне бачення [17]. Слід відзначити, що в окремих DAO мета може бути глобальною, тому і іноді вона є недосяжною. Так, наприклад, у значній частині випадків Impact DAO декларують надзвичайно амбітні цілі, зокрема подолання продовольчої кризи, боротьбу з бідністю, мінімізацію наслідків зміни клімату та вирішення інших глобальних викликів. Водночас об'єктивно оцінюючи діяльність таких DAO, можна зробити висновок, що окреме Impact DAO зазвичай не здатне самостійно вирішити такі проблеми на глобальному рівні. Проте діяльність подібних організацій відіграє важливу роль у приверненні суспільної уваги до відповідної проблематики, мобілізації ресурсів та координації зусиль заінтересованих осіб. Їх функціонування ґрунтується на принципі поступових змін (концепція «малих кроків»), коли реалізація окремих локальних проєктів та ініціатив у сукупності сприяє досягненню більш масштабних суспільно значущих результатів.

Разом з тим існують Impact DAO, діяльність яких спрямована не на вирішення глобальних викликів, а на подолання конкретних локальних соціальних, екологічних або гуманітарних проблем. Зокрема, такі організації можуть акумулювати кошти для відновлення об'єктів соціальної інфраструктури, підтримки місцевих громад, реалізації освітніх програм, допомоги ветеранам, внутрішньо переміщеним особам чи іншим соціально вразливим категоріям населення тощо. У таких випадках залучення фінансових ресурсів може забезпечити досягнення цілком конкретних результатів.

Повертаючись до класифікації DAO, одним із поширених підходів є їх більш деталізований поділ, зокрема за функціональним призначенням. За цим критерієм виділяють такі основні види DAO: 1) протокольні DAO (protocol DAO), основною метою яких є управління блокчейн-протоколами та децентралізованими мережами (забезпечують прийняття рішень щодо оновлення протоколів, забезпечення безпеки тощо); 2) інвестиційні DAO (investment DAO), діяльність яких спрямована на децентралізацію інвестиційної діяльності та венчурного капіталу (функціонують як колективні інвестиційні фонди, у межах яких учасники об'єднують фінансові ресурси для спільного інвестування, насамперед у блокчейн-стартапи, криптоактиви, NFT та інші цифрові активи); 3) соціальні та творчі DAO (social and creator DAO), що об'єднують учасників навколо спільних соціальних, культурних або творчих цілей (діяльність спрямована на підтримку митців, творців контенту, онлайн-спільнот та реалізацію суспільно значущих ініціатив); 4) колекціонерські DAO (collector DAO), які створюються з метою колективного придбання, володіння, управління та продажу цінних цифрових активів, зокрема NFT, цифрових колекцій та творів мистецтва; 5) сервісні DAO (Service DAO), що забезпечують надання професійних послуг або виконання робіт через децентралізовану мережу учасників (виступають аналогом агентств з найму персоналу, де фахівці пропонують консультаційні, дизайнерські та інші послуги); 6) медійні DAO (Media DAO), діяльність яких спрямована на створення та управління децентралізованими медіаплатформами, охоплює виробництво новинного контенту, незалежну журналістику, аналітичні дослідження та поширення інформації без централізованого контролю; 7) грантові DAO (Grant DAO), діяльність яких полягає в акумулюванні та розподілі фінансових ресурсів для підтримки перспективних проєктів та ініціатив (найчастіше фінансування спрямовується на розвиток блокчейн-еко-систем, створення програмного забезпечення, дослідницькі проєкти та суспільно корисні ініціативи) [18].

Також у літературі зустрічається класифікація DAO на: 1) інвестиційні, 2) протокольні, 3) управлінські, 4) соціальні, 5) медійні, 6) благодійні [9]. Своєю чергою, управлінські DAO використовуються для організації процесів управління спільнотами, проєктами або компаніями. Тоді як благодійні DAO мають на меті акумулювання коштів для підтримки соціальних, гуманітарних та екологічних ініціатив, при цьому використання смарт-контрактів забезпечує прозорість руху коштів та сприяє їх цільовому використанню

відповідно до визначених цілей фінансування [9]. В даній класифікації найбільш релевантними для соціально відповідального господарювання, окрім благодійних ДАО (наприклад, для вибору отримувачів допомоги), виступають управлінські ДАО, які можуть бути використані для управління проектами місцевого розвитку (наприклад, у сфері розвитку територіальних громад, модернізації соціальної інфраструктури чи реалізації екологічних ініціатив) та іншими, що фінансуються або реалізуються суб'єктом господарювання в межах його політики соціальної відповідальності.

Водночас відзначимо, що всі наведені класифікації можна вважати досить умовними, оскільки окремі ДАО можуть об'єднувати декілька типів (наприклад, соціальні ДАО або медійні ДАО можуть здійснювати грантове фінансування).

Інші дослідники вважають, що наприклад, грантові ДАО є різновидом інвестиційних ДАО, де учасники акумулюють фінансові ресурси з метою подальшого надання грантової підтримки окремим проектам, організаціям чи особам. На відміну від класичних інвестиційних ДАО, діяльність грантових ДАО не орієнтована на отримання та розподіл прибутку між учасниками [19]. Тобто їх основною метою є фінансування перспективних проектів, зокрема суспільно корисних, інноваційних, освітніх, наукових, екологічних та інших.

Виходячи зі змістовної характеристики, благодійні та грантові ДАО є близьким за своєю сутністю типами ДАО, окремі автори можуть їх ототожнювати, оскільки їх частково об'єднує мета, акумулювання та розподіл фінансових ресурсів для підтримки різних соціальних проектів та ініціатив. Благодійні ДАО можуть направляти кошти конкретним особам (наприклад, важкохворому на подальше лікування) чи групі осіб (наприклад, внутрішньо переміщеним особам) або на соціальні ініціативи (наприклад, допомога при тулці для тварин). Тобто діяльність благодійних ДАО має здебільшого більш адресний характер.

Для грантових ДАО характерна наявність конкурсного механізму та підтримка саме проектів (грантова підтримка розподіляється за результатами конкурсу, де учасники конкурують своїми проектами). Одним із напрямів використання грантових ДАО є підтримка проектів у сфері освіти та науки. Традиційно фінансування наукових досліджень і освітніх проектів здійснюється через механізми інституційної підтримки, зокрема грантові програми, наукові фонди та академічні установи, що часто пов'язано з тривалими процедурами розгляду заявок, експертного оцінювання та прийняття рішень. ДАО дозволяють суттєво скоротити час ухвалення рішень щодо фінансування. У таких організаціях учасники самостійно визначають пріоритетні напрями досліджень та проекти, які потребують підтримки, а також приймають рішення щодо розподілу наявних ресурсів. Прикладом використання ДАО у сфері науки є Cosmic Origins Of Life (COOL) Research ДАО, який об'єднує науковців, програмістів та представників громадянського суспільства з метою зробити астрофізичні дослідження більш відкритими, прозорими та доступними для глобальної спільноти [14].

Додатково для прикладу можна розглянути діяльність грантового ДАО Big Green ДАО, яке функціонує у сфері підтримки продовольчої безпеки та розвитку місцевих систем вирощування харчових продуктів. Організація надає гранти неприбутковим ініціативам, що займаються створенням громадських садів, міських ферм, освітніх програм із вирощування продуктів харчування та іншими проектами, спрямованими на подолання проблем з продовольством. Особливістю діяльності Big Green ДАО є децентралізований механізм розподілу грантових коштів. Процедура подання заявки є максимально спрощеною, а оцінювання проектів здійснюється безпосередньо учасниками організації, які визначають доцільність фінансування конкретних проектів та розмір грантової підтримки. Остаточне рішення ухвалюється на основі механізму «оптимізованого консенсусу», який враховує позицію більшості учасників, що взяли участь у голосуванні. Грантоотримувачі отримують не лише грантове фінансування, а й членство у організації та спеціальний токен, який надає право брати участь у майбутніх голосуваннях ДАО. Таким чином, грантоотримувачі фактично набувають рівних прав з донорами щодо прийняття рішень про подальший розподіл коштів. З моменту запуску Big Green ДАО у 2021 році через цей механізм було профінансовано понад 170 неурядових організацій, а загальний обсяг наданої підтримки перевищив 4 млн дол. США. [20]. Даний приклад демонструє потенціал грантових ДАО як ефективного інструменту фінансування суспільно значущих проектів, що поєднує прозорість, колективне прийняття рішень, широке залучення зацікавлених сторін до процесу розподілу фінансових ресурсів з експертністю (оскільки надалі у відборі проектів беруть участь переможці минулих проектів, які були підтримані ДАО та реалізовані). Зазначена модель може бути застосована і в інших сферах суспільного життя, зокрема для підтримки місцевих громад, соціально вразливих категорій населення, реалізації екологічних ініціатив та розвитку соціального підприємництва.

Також ДАО можна умовно поділити на «публічні» та «приватні» залежно від порядку участі в них. Такий поділ є аналогічним класифікації акціонерних товариств на публічні та приватні. Для «публічних» ДАО характерна абсолютна відкритість та прозорість діяльності ДАО (наприклад, транзакції та балансові залишки розміщуються у відкритому доступі, пропозиції, дискусії та результати голосування є доступним не тільки для учасників ДАО, але і для інших осіб) [21]. Учасником такого може стати будь-яка особа, для цього їй достатньо придбати відповідний токен. Вплив конкретного учасника залежить від внеску або кількості токенів.

Свою чергою, «приватні» ДАО мають формат «закритого клубу», тобто вони обмежують коло осіб, які можуть бачити внутрішні процеси та приймати рішення. Вступ у ДАО відбувається здебільшого за запрошенням, а рішення про прийняття у ДАО приймається діючими членами ДАО шляхом голосування або наявності ексклюзивного NFT, який не можна придбати на ринку. Іноді прийняттю рішення про членство ще передують співбесіда чи надання розлогої інформації про себе. Прийняття рішення відбувається по закритим каналам, а результати рішень не розголошуються публічно. Для окремих таких ДАО, наприклад, інвестиційних ДАО вимагається обов'язкове проходження верифікації особи (KYC-перевірка) чи застосування AML-перевірки, що дозволяє зменшити ризики порушення законодавства у сфері легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинними шляхом [22].

Найбільшою перевагою для власників токенів окремих ДАО є те, що учасники не проходять класичні процедури ідентифікації, як наприклад, це відбувається при купівлі цінних паперів чи корпоративних прав. Також у частини ДАО учасники не проходять первинний фінансовий контроль, що забезпечує анонімність та спрощує участь у діяльності ДАО. Водночас з позицій суспільства та держави, а відповідно їх інтересів така анонімність несе ризики, як для учасників ДАО, так і інших зацікавлених осіб, оскільки окремий учасник може використовувати ДАО для легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, обходу санкційних обмежень тощо. В даному випадку потрібно підходити досить обережно, балансуючи між анонімністю як перевагою для учасників та суспільними інтересами. Одним з варіантів знаходження такого балансу є збереження максимальної анонімності для окремих ДАО через застосування ризик-орієнтованого підходу. Так, наприклад, для невеликих ДАО, де відсутні значні фінансові потоки рівень анонімності може не обмежуватись. Для ДАО, які здійснюють управління значними фінансовими ресурсами, залучають кошти необмеженого кола осіб, а також для окремих Impact ДАО необхідно запроваджувати спеціальні механізми ідентифікації, як учасників та кінцевих бенефіціарних власників. Так, для Impact ДАО вбачається доцільним законодавче закріплення окремих сфер діяльності (наприклад, у сфері повоєнного відновлення соціальної інфраструктури) та встановлення порогових критеріїв (наприклад, обсягу активів, залучених коштів), після досягнення яких виникне зобов'язання проводити відповідну ідентифікацію. Відповідні підходи сприятиме формуванню соціально відповідального середовища, зокрема бізнес-середовища, де функціонування ДАО буде засновано на засадах соціально відповідального господарювання, насамперед відкритості та прозорості.

Як вже відзначалось ДАО наразі не знайшли широкого поширення в Україні. Водночас однією з найбільш відомих ДАО, пов'язаних з Україною є Ukraine DAO. Її часто характеризують як перше у світі «ДАО воєнного часу» (wartime DAO), оскільки організація була створена безпосередньо напередодні та фактично розпочала свою діяльність після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну [23; 24]. Вивчаючи її досвід, дослідники стверджують, що саме ДАО може виступати ефективним механізмом мобілізації глобальних фінансових ресурсів як відповідь на кризові ситуації, зокрема пов'язаних з військовими конфліктами. Так, завдяки використанню блокчейн-технологій та самоорганізації учасників протягом кількох днів після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну було акумульовано та спрямовано на підтримку України близько 6 млн дол. США у криптовалюті. Цей кейс підтверджує здатність ДАО забезпечувати ефективну координацію дій значної кількості учасників для досягнення суспільно значущих цілей в умовах кризових ситуацій [25]. Виходячи з наведених класифікацій, UkraineDAO доцільно розглядати як Impact DAO (благодійне ДАО).

Наразі в Україні законодавством не передбачено спеціального правового регулювання створення та діяльності ДАО, хоча в науковій літературі неодноразово наголошується на необхідності формування відповідної нормативно-правової бази. Особлива увага при цьому приділяється питанням правового статусу ДАО, порядку їх обліку [26].

В деяких іноземних юрисдикціях вже діють механізми легалізації та обліку таких організацій. Так, наприклад, у Швейцарії ДАО функціонують у формі асоціацій та фондів, на Кайманових островах у формі фонду, на Маршалових островах та в окремих штатах США у формі товариства з обмеженою відповідальністю [27].

Вбачається, що досвід зазначених юрисдикцій не може бути повною мірою застосований в Україні під час розроблення правового механізму регулювання діяльності ДАО, а потребує адаптації враховуючи особливості української правової системи. Зокрема, через вимоги статті 93 Цивільного кодексу України щодо обов'язкового визначення місцезнаходження юридичної особи, ДАО, яка функціонує виключно у віртуальному просторі на основі технології блокчейн і не має такого місцезнаходження, не може бути зареєстрована як юридична особа. Реєстрація ДАО можлива як специфічного суб'єкта господарювання, зокрема надавача послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів, шляхом включення такої ДАО до відповідного реєстру регулятором ринку віртуальних активів України [26].

Запровадження повноцінного обліку ДАО створить умови для здійснення державного контролю за дотриманням законодавства, зокрема в частині визначення державою допустимих меж їх діяльності. Так, можуть на законодавчому рівні встановлені обмеження щодо цілей ДАО (наприклад, заборона створення організацій, які пропагують насилля; направлені на фінансування тероризму та фінансуванню розповсюдження

зброї масового знищення; обходу санкційних режимів, порушення прав людини тощо). Потрібно визнати, що діяльність ДАО має ґрунтуватися насамперед на засадах саморегулювання та принципів соціально відповідальної поведінки її учасників, за яких саме учасники несуть відповідальність за прийняті управлінські рішення та їх наслідки для суспільства та окремих його соціальних груп. Подібний підхід частково відображений у законодавстві окремих штатів США, де ДАО можуть створюватися та функціонувати тільки за умови, що їх мета не передбачає порушення законодавства [28; 29].

Водночас держава може здійснювати контроль за фактичною діяльністю ДАО. Для України дуже характерним є явище, коли наприклад, громадська організація чи благодійна організація проголошує суспільно важливу мету, але на практиці веде свою діяльність в розріз з суспільними інтересами. Тому у випадках, коли цілі ДАО мають суспільно прийнятний характер, але реальні дії організації можуть завдавати шкоди державі, суспільству або окремим його групам, держава повинна мати дієвий інструментарій для втручання. Особливо це питання набуває актуальності в умовах збройної агресії російської федерації проти України, коли ДАО можуть використовуватися проти національних інтересів. Своєю чергою, все ж таки існує потреба у забезпеченні балансу між автономією ДАО та необхідністю такого державного втручання, яке може бути тільки в винятковим обставинах і мати пропорційний характер. Таке втручання може реалізовуватися в декількох формах. Так, наприклад, через офіційне інформування громадян, суб'єктів господарювання, інвесторів та інших зацікавлених осіб про можливі ризики участі в окремих ДАО або недоцільності їх фінансової чи грантової підтримки з боку регулятора ринку віртуальних активів України (використовується принцип «soft law» (м'якого регулювання) та принцип «nudge regulation» (підштовхування)). Відповідне інформування може стосуватися, як ДАО які зареєстровані на території України, так і ДАО з інших юрисдикцій. Крім того, можна розглядати у виключних випадках можливе технологічне обмеження механізмів збору та розподілу коштів (наприклад, на декілька годин чи днів), блокування таких зборів та розподілів (через рішення суду) або заборони діяльності ДАО як організації (через рішення суду), якщо її діяльність становить загрозу національній безпеці або суперечить вимогам законодавства. Зокрема, мова йде про обмеження доступу до сайту, через який користувачі взаємодіють із ДАО, при цьому сам протокол продовжує існувати.

Дослідники стверджують, що ДАО є новою формою інноваційної екосистеми, у якій принципи сталого розвитку можуть бути інтегровані в організаційний дизайн, зокрема в структуру управління та механізми прийняття управлінських рішень [30]. З наведеною авторською позицією необхідно погодитися, але вона потребує подальшого розвитку та розширення з урахуванням сучасних тенденцій функціонування ДАО. Так, перспективним напрямком використання ДАО є те, що у діяльність будь-якого ДАО можуть бути інтегровані засади соціально відповідального господарювання незалежно від її функціонального призначення. Якщо в традиційних суб'єктах господарювання дотримання принципів соціальної відповідальності значною мірою залежить від бачення та повноважень органів управління, то у ДАО відповідні політики можуть бути закладені у смарт-контракти, що регулюють їх діяльність. Зокрема, це може проявлятися у встановленні критеріїв фінансування проєктів, автоматичному спрямуванні визначеної частки доходів на реалізацію соціальних проєктів; запровадженні обов'язкових екологічних та соціальних критеріїв оцінки проєктів; обмеження або заборони фінансування діяльності, що не відповідає принципам соціально відповідального господарювання, зокрема, які можуть нести шкоду суспільним інтересам тощо. В даному випадку принципи соціально відповідального господарювання стають обов'язковими алгоритмами діяльності ДАО і не можуть бути змінені (наприклад, при ухваленні подальших управлінських рішень або при зміні учасників ДАО).

Смарт-контракти ДАО можуть передбачати вбудовані механізми контролю («запобіжники»), спрямовані на забезпечення прозорості та обґрунтованості відбору грантових заявок, що характерно для грантових ДАО. Окремі запобіжні механізми можуть бути реалізовані із використанням інструментів ШІ. Зокрема, під час подання грантової заявки системою ШІ можуть автоматично здійснювати збір та аналіз інформації про потенційного грантоотримувача, у тому числі даних, які містяться в державних реєстрах та інших відкритих джерелах. За результатами такого аналізу система може автоматично обмежувати участь суб'єктів (наприклад, коли суб'єкт господарювання знаходиться в процедурі банкрутства тощо), які не відповідають встановленим критеріям, або формувати аналітичні висновки та надавати їх учасникам ДАО для врахування під час ухвалення управлінських рішень. Це дозволить здійснювати більш обґрунтований та об'єктивний розподіл грантових коштів. При цьому остаточне рішення щодо надання грантової підтримки повинно залишатися за учасниками ДАО, тоді як інструменти ШІ виконуватимуть більш допоміжну функцію збору, перевірки та аналізу інформації.

З метою розбудови соціально-відповідального бізнес середовища, в умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України та майбутнього повоєнного відновлення держави перспективним виглядає використання саме благодійних та грантових ДАО. Благодійні ДАО можуть сфокусувати свою увагу на наданні благодійної допомоги конкретним соціально вразливим групам населення (наприклад, внутрішньо переміщеним особам, ветеранам російсько-української війни та іншим), підрозділам сектору оборони, реалізації соціальних ініціатив тощо. Враховуючи значну руйнацію та пошкодження цивільної інфраструктури, грантові ДАО, завдяки високому рівню прозорості та підзвітності, такі механізми здатні забезпечити

ефективне акумулювання й розподіл фінансових ресурсів для реалізації проєктів з відновлення інфраструктури, підтримки постраждалих громад і розвитку місцевих громадських ініціатив.

Цікавим напрямом є використання грантових ДАО для фінансування ветеранських та інших соціальних підприємств. Такий механізм дає змогу не лише залучати фінансові ресурси від широкого кола зацікавлених осіб, а й забезпечувати участь громадськості у визначенні пріоритетів фінансування, що сприяє більш ефективному використанню коштів та підтримці проєктів із найбільшою суспільною цінністю. Особливого значення це набуває в контексті подолання наслідків повномасштабного вторгнення російської федерації, зокрема для сприяння працевлаштуванню внутрішньо переміщених осіб, соціальної адаптації та економічної реінтеграції ветеранів та ветеранок, створенню нових робочих місць для інших соціально вразливих груп населення.

Як відомо соціально відповідальний бізнес відіграє важливу роль у підтримці місцевого розвитку на територіях своєї діяльності, зокрема шляхом фінансування соціальних, освітніх, культурних та інфраструктурних ініціатив. Так, група компаній ДТЕК реалізує програму підтримки місцевих ініціатив через конкурс міні-грантів «Громада своїми руками», у межах якого фінансуються проєкти місцевого розвитку, розроблені інститутами громадянського суспільства. Конкурс проводиться на територіях розміщення виробничих потужностей компанії та спрямований на залучення громадськості до вирішення актуальних проблем територіальних громад. Такий механізм дозволяє поєднати фінансові ресурси бізнесу з ініціативністю місцевих мешканців та громадських організацій, сприяючи розвитку партнерства між бізнесом, громадянським суспільством і органами місцевого самоврядування. Наразі визначення переможців конкурсу здійснюється конкурсною комісією, до складу якої входять представники органів місцевого самоврядування, представники підприємств групи ДТЕК (як місцевих підприємств), що здійснюють господарську діяльність на відповідній території, так і представники материнської компанії та представники місцевих громадських організацій. Таким чином, до ухвалення рішень щодо надання грантової підтримки залучаються не лише організатори конкурсу, а й інші зацікавлені сторони, зокрема представники місцевої влади та інститутів громадянського суспільства [31]. Дана практика сприяє підвищенню прозорості процедур відбору, врахуванню інтересів різних груп стейкхолдерів та посиленню легітимності прийнятих рішень. Процес визначення грантоотримувачів, ухвалення рішень щодо фінансування та адміністрування грантових програм часто характеризується значною кількістю організаційних процедур, необхідністю погодження рішень та тривалими строками їх реалізації. Для вирішення зазначених проблем можливим є використання ДАО. Завдяки використанню автоматизованих механізмів голосування, прозорого обліку операцій, ДАО здатні суттєво спростити процедури розподілу грантових коштів і скоротити часові рамки на ухвалення рішень. Крім того, застосування смарт-контрактів дозволяє автоматизувати процес фінансування проєктів: після схвалення конкурсних заявок (пропозицій) та виконання визначених умов кошти можуть бути зарезервовані або заблоковані в смарт-контракті та автоматично перераховані грантоотримувачу. Це не лише скорочує строки надходження фінансування, а й підвищує рівень гарантій для отримувачів грантів щодо виконання взятих на себе фінансових зобов'язань. В результаті зменшується залежність від людського впливу, підвищується передбачуваність фінансування та зростає довіра учасників до механізму розподілу ресурсів. Також завдяки ДАО видозмінюється модель взаємодії на місцевому рівні, за якої суб'єкти господарювання забезпечують фінансування місцевих проєктів та ініціатив, громадські організації або ініціативні групи жителів здійснюють їх реалізацію, а члени територіальної громади беруть безпосередню участь у визначенні пріоритетів фінансування, контролі за використанням коштів та оцінці результатів виконання проєктів.

Аналогічний підхід може бути використаний для організації діяльності корпоративних благодійних фондів через механізми ДАО. Учасники такого ДАО, серед яких можуть бути представники бізнесу, громадськості та інші зацікавлені сторони, матимуть можливість колективно визначати пріоритетні напрями діяльності, обирати проєкти та соціальні групи для надання підтримки, контролювати процес розподілу фінансових ресурсів та моніторити реалізацію проєктів.

Окремо доцільно розглянути можливість здійснення управління ветеранських та соціальних підприємств через ДАО, враховуючи їх соціальну спрямованість та особливу державну підтримку таких суб'єктів господарювання. Учасниками такого ДАО окрім засновників підприємств, можуть виступати його працівники, представники інститутів громадянського суспільства, донори та інвестори, а можливо і представники споживачів, що дозволить враховувати різні позиції зацікавлених сторін. Для популяризації використання ДАО в управлінні такими підприємствами можна розглянути запровадження додаткових інструментів державної підтримки (наприклад, пріоритетний доступ до грантової підтримки за державні кошти, компенсація витрат, пов'язаних з юридичним, бухгалтерським та іншим супроводом діяльності ДАО тощо). Оскільки ці підприємства мають соціальну спрямованість, мають широке коло зацікавлених осіб та отримують (чи можуть отримувати) державну підтримку, тому саме вони можуть стати учасниками пілотного проєкту з боку держави, за результатами якого і буде ухвалене рішення щодо подальшої впровадженості децентралізованого управління суб'єктами господарювання. Видається, що реалізація такого пілотного проєкту дозволить оцінити ефективність використання ДАО, визначити основні ризики та переваги. Альтернативним варіантом з боку держави може бути визначення додаткової вимоги (критерію) для соціальних та ветеранських

підприємств для отримання державної підтримки. Так, наприклад, критерієм отримання окремих видів державної підтримки може бути впровадження таким підприємством децентралізованого управління.

ДАО можуть бути також використані як інструмент розподілу публічних коштів, зокрема в діяльності грантових інституцій, таких як Український ветеранський фонд, Український молодіжний фонд чи Український культурний фонд. Застосування механізмів ДАО дозволяє розширити коло учасників процесу прийняття рішень щодо фінансування проєктів. Наприклад, у межах діяльності Українського ветеранського фонду конкурсні заявки оцінюються наразі тільки експертами [32; 33]. Своєю чергою, при використанні ДАО для оцінювання та відбору проєктів поряд із представниками експертного середовища можуть бути залучені представники інститутів громадянського суспільства, а також ветерани та члени їхніх сімей, які мають успішний досвід реалізації грантових проєктів, зокрема і Українського ветеранського фонду. Кожний із груп учасників може надаватися певна кількість токенів, що засвідчують їх право брати участь у голосуванні щодо підтримки тих чи інших ініціатив. Відзначимо, що це дозволить враховати практичний досвід цільової аудиторії, підвищити легітимність прийнятих рішень та забезпечити баланс між професійною експертизою і потребами безпосередніх отримувачів підтримки.

Висновки. За результатами дослідження особливостей діяльності ДАО та можливостей використання такої управлінської моделі для реалізації концепції соціального відповідального господарювання сформульовано наступні висновки.

Обґрунтовано, що ДАО, зокрема Impact DAO є перспективним як технологічним, так і організаційно-правовим інструментом реалізації концепції соціально відповідального господарювання, який поєднує можливості децентралізованого управління, прозорості, підзвітності і досить широкого залучення зацікавлених сторін до процесу прийняття управлінських рішень та дозволяє досягати значного соціального впливу через реалізацію проєктів. Особливої актуальності цей інструмент набуває саме для України в умовах триваючої збройної агресії російської федерації та майбутнього повоєнного періоду, оскільки він створює передумови для акумулювання значних фінансових та інших ресурсів, координації взаємодії між державою, бізнесом та інститутами громадянського суспільства, що дозволяє підвищити довіру до процесів управління, а потім вже і реалізації проєктів з відновлення та соціально значущих проєктів.

Відзначено, що при визначенні правового регулювання діяльності ДАО в Україні оптимальною видається модель, за якої буде забезпечено баланс між перевагами ДАО (автономністю, децентралізацією управління та саморегулюванням) і необхідністю врахування суспільних інтересів. За такої моделі держава визначає допустимі межі їхньої діяльності, здійснює нагляд за ними та застосовує заходи впливу у випадках виникнення загроз суспільним інтересам. Для цього запропоновано під час реєстрації ДАО здійснювати оцінку мети її створення, а також застосовувати до ДАО різні обмежувальні інструменти (від надання рекомендацій зацікавленим сторонам щодо обмеження співпраці з ДАО до блокування окремих дій ДАО або заборони її на території України). Такі інструменти повинні застосовуватися пропорційно, а окремі з них виключно на підставі рішення суду.

Встановлено, що ДАО можуть розглядатися не лише як нова модель корпоративного управління, а й як інструмент реалізації соціально відповідального господарювання. На відміну від традиційних суб'єктів господарювання, у яких дотримання соціальних та екологічних принципів значною мірою залежить від волі органів управління, у ДАО відповідні правила можуть бути інтегровані у смарт-контракти.

Обґрунтовано доцільність реалізації пілотного проєкту із впровадження ДАО в управління ветеранськими та соціальними підприємствами, а також можливість використання механізмів державної підтримки для стимулювання впровадження децентралізованого управління.

Список використаних джерел:

1. Li S., Chen Y. Governing decentralized autonomous organizations as digital commons. *Journal of Business Venturing Insights*. 2024. № 21. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2024.e00450>
2. Wright A. The Rise of Decentralized Autonomous Organizations: Opportunities and Challenges. *Stanford Journal of Blockchain Law & Policy*. 2021. URL: <https://stanford-jblp.pubpub.org/pub/rise-of-daos>
3. Elad B. DAO Treasury Holdings Statistics 2026: Decentralized Wealth. URL: <https://coinlaw.io/dao-treasury-holdings-statistics/>
4. Dupont Q. Experiments in Algorithmic Governance: A history and ethnography of "The DAO," a failed Decentralized Autonomous Organization. Publisher. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/319529311_Experiments_in_Algorithmic_Governance_A_history_and_ethnography_of_The_DAO_a_failed_Decentralized_Autonomous_Organization
5. Breaking Down DAOs for Impact: A Comprehensive Guide. URL: <https://medium.com/@trdefin101/breaking-down-daos-for-impact-a-comprehensive-guide-9b8a882bd8bb>
6. Кундицький О. О., Тибінка Г. І., Марунчак В. О. Система управління ДАО та її удосконалення. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 20/2023. С. 32–35. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.20.32>
7. Hassan S., De Filippi P. Decentralized Autonomous Organization. *Internet Policy Review*. 2021. Vol. 10, No. 2. DOI: 10.14763/2021.2.1556

8. Valiente M.-C., Pavon J. Web3-DAO: An ontology for decentralized autonomous organizations. *Journal of Web Semantics*. 2024. Vol. 82. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.websem.2024.100830>
9. Що таке децентралізована автономна організація? (DAO). URL: <https://incrypted.com/ua/shcho-take-dao/>
10. What is a DAO? URL: <https://ethereum.org/dao/>
11. DAOs for Impact. WHITE PAPER. 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_DAOs_for_Impact_2023.pdf
12. Обушний С.М., Віровець Д.В. Big data як економічний ресурс для функціонування децентралізованих автономних організацій. Формування ринкових відносин в Україні. 2021. № 4(239) (4). С. 51–63. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/37214/1/S_Obushnyi_D_Virovets_FRVU_4_FITU.pdf
13. Anghelache C., Anghel M.-G., Dumbravă G. Ș., Dumitru D. Perspectives of the development of world economy in the blockchain conditions and Big Data // *Proceedings of the International Conference on Applied Statistics*. 2019. Vol. 1. P. 44–59. URL: https://www.researchgate.net/publication/339258039_Perspectives_of_the_development_of_world_economy_in_the_blockchain_conditions_and_Big_Data
14. DAOs and the Future of Social Impact. URL: <https://www.cryptotaltruists.com/blog/daos-and-the-future-of-social-impact>
15. Jirasek M. Klima DAO: a crypto answer to carbon markets. *Journal of Organization Design*. 2023. Vol. 12. P. 271–283. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41469-023-00146-w>
16. Що таке децентралізована автономна організація (DAO)? URL: <https://www.binance.com/uk-UA/academy/articles/decentralized-autonomous-organizations-daos-explained>
17. Saesen J., Kindermann B., Abel D., Strese S. The power of governance: A study on the relationship between on-chain DAO governance and token performance. *Journal of Information Technology*. 2026. Vol. 41, Issue 1. P. 15–36. DOI: <https://doi.org/10.1177/02683962251343627>
18. A Comprehensive Guide To Different Types of DAOs. URL: <https://www.debutinfotech.com/blog/different-types-of-daos>
19. Сержанов В.В., Андришин В.П., Кочан Я.Л. Децентралізовані автономні організації (DAO), як блокчейн допомагає людям працювати над спільною метою та інвестувати, не довіряючи один одному. *Науковий вісник Ужгородського Університету: серія Економіка*. 2023. Вип. 2 (62). 129–134. DOI: [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2023.2\(62\).129-134](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2023.2(62).129-134)
20. Big Green Grants. URL: <https://biggreen.org/grantmaking/#section-2>
21. Snapshot. Explore. URL: <https://snapshot.org/#/explore>
22. VIRTUAL ASSETS AND VIRTUAL ASSET SERVICE PROVIDERS. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf-gafi/guidance/Updated-Guidance-VA-VASP.pdf>
23. Oyeibanji O. Exploring UkraineDAO – The World’s First Wartime DAO. URL: <https://hackernoon.com/exploring-ukrainedaos-the-worlds-first-wartime-dao>
24. Oyeibanji O. Ukraine DAO: The World’s First Wartime DAO. URL: <https://olaphysix.medium.com/ukrainedaos-is-the-worlds-first-wartime-dao-446bc3ab8391>
25. Jirasek M., Svandova E. Ukraine DAO: A Case of a Self-Organized Community in Adverse Times. *SSRN Electronic Journal*. 2024. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4863948
26. Kulyk O., Hudima T., Soshnykov A. Decentralized Autonomous Organizations: Redefining Legal Paradigms. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. № 3. P. 548–557. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.56.2024.4373>
27. Does My DAO Need Legal Structuring? 8 Common Legal Questions DAO Founders Ask. URL: <https://legalnodes.com/article/dao-legal-structure#2-are-dao-members-at-risk-if-there-is-no-dao-legal-wrapper-in-place>
28. 2025 Wyoming Statutes. Title 17 – Corporations, Partnerships and Associations. Chapter 31 – Decentralized Autonomous Organization Supplement. Article 1 – Provisions. Section 17-31-105 – Formation. URL: <https://law.justia.com/codes/wyoming/title-17/chapter-31/article-1/section-17-31-105/>
29. A Primer on DAOs. URL: <https://corpgov.law.harvard.edu/2022/09/17/a-primer-on-daos/>
30. Wang Y., Zhang L. Sustainability by Design in Decentralized Autonomous Organizations: An Empirical Review of Governance, Innovation, and Institutional Design. 2026. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2606.05667>
31. Про оголошення Конкурсу міні-грантів «Громада своїми руками» та затвердження персонального складу Конкурсної комісії : розпорядження Мозолецького сільського голови Нікопольського району Дніпропетровської області від 19 квітня 2021 р. № 39-р. URL: <https://mozolevska.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-ogoloshennya-konkursu-mini-grantiv-gromada-svoyimi-rukami-ta-zatverdzhennya-personalnogo-skladu-konkursnoyi-komisiyi>
32. ВАРТО: 4 роки підтримки. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/varto-4-roky-pidtrymky/>
33. ВАРТО: бізнес з характером. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/varto-biznes-z-kharakterom/>

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

В. А. Тулянцева, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»
ORCID: 0000-0001-8275-2051

ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ ПРАВО: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ДО РОЗУМІННЯ МІСЦЯ ТА ЗНАЧЕННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Статтю присвячено переосмисленню місця та значення підприємницького права в системі права України в умовах докорінного реформування цивільного та господарського законодавства, кульмінацією якого стало визнання таким, що втратив чинність, Господарського кодексу України з 28 серпня 2025 року. Автор доводить, що скасування кодифікаційного акта, який понад двадцять років служив нормативною опорою для тези про самостійність господарського (підприємницького) права як галузі, не усуває самого предмета регулювання – відносин у сфері підприємницької діяльності, а – лише змінює доктринальну оптику їх осмислення. У роботі проаналізовано генезу дуалізму приватного права та три класичні доктринальні підходи до природи підприємницького права; розкрито нормативний контекст рекодифікації цивільного законодавства та зміст Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX; обґрунтовано авторську позицію щодо підприємницького права як комплексного нормативного утворення та багатоаспектного явища (галузь законодавства, наука, навчальна дисципліна) з приватноправовим цивілістичним ядром і публічно-правовою регуляторною периферією. Окреслено ключові виклики перехідного періоду: збереження господарського судочинства за умови відсутності матеріального кодексу, роль спеціального законодавства, гармонізація з правом Європейського Союзу, ризики правової невизначеності. Визначено, що скасування Господарського кодексу України з 28 серпня 2025 року на підставі Закону України № 4196-IX є завершенням дуалістичного етапу розвитку приватноправового регулювання в Україні та переходом до моністичної моделі, за якої регулювання підприємницьких відносин зосереджується в оновленому Цивільному кодексі та системі спеціального законодавства. Аргументовано, що втрата чинності кодексу усуває головний нормативний аргумент на користь визнання підприємницького права самостійною основною (кодифікованою) галуззю права, проте не усуває ані предмета регулювання, ані самого феномену господарсько-правового впорядкування економічних відносин. Відносини не «скасовуються» разом із кодексом – трансформуються лише форма їх нормативного оформлення. Встановлено, що у постдуалістичній системі підприємницьке право найточніше кваліфікується як комплексна галузь законодавства та функціональна сфера правового регулювання з приватноправовим (цивілістичним) ядром, розвиненою периферією спеціального законодавства та публічно-правовим регуляторним шаром, при цьому підкреслено, що єдність цієї сфери забезпечується не формою кодексу, а спільністю об'єкта регулювання та системними зв'язками між загальним і спеціальним законодавством. Зроблено висновок про доцільність переходу від дискусії «галузь чи не галузь» до інструментального осмислення підприємницького права як функціонально єдиної сфери правового регулювання.

Ключові слова: підприємницьке право, господарське право, рекодифікація, Цивільний кодекс України, дуалізм приватного права, комплексна галузь, підприємницька діяльність, суб'єкт господарювання, реформа законодавства.

V. A. Tuliantseva. Entrepreneurial law: contemporary challenges to understanding its place and significance under the reform of civil and commercial legislation

The article is devoted to rethinking the place and significance of business law in the legal system of Ukraine in the context of a radical reform of civil and commercial legislation, the culmination of which was the recognition of the Commercial Code of Ukraine as invalid from August 28, 2025. The author proves that the abolition of the codification act, which for more than twenty years served as a normative support for the thesis about the independence of commercial (business) law as a branch, does not eliminate the subject of regulation itself – relations in the field of entrepreneurial activity, but only changes the doctrinal optics of their understanding. The work analyzes the genesis of private law dualism and three classical doctrinal approaches to the nature of business law; reveals the normative context of the recodification of civil legislation and the content of the Law of Ukraine "On the Features of Regulation of the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transitional Period and Associations of Legal Entities" dated January 9, 2025 No. 4196-IX; The author's position on business law as a complex normative formation and multifaceted phenomenon (branch of legislation, science, academic discipline) with a private law civilist core and a public law regulatory periphery is substantiated. The key challenges of the transition period are outlined: preservation of commercial litigation in the absence of a substantive code, the role of special legislation, harmonization with European Union law, risks of legal uncertainty. It is determined that the abolition of the Commercial Code of Ukraine from August 28, 2025 on the basis of the Law of Ukraine No. 4196-IX is the completion of the dualistic stage of development of

© В. А. Тулянцева, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

private law regulation in Ukraine and the transition to a monistic model, in which the regulation of business relations is concentrated in the updated Civil Code and the system of special legislation. It is argued that the loss of validity of the code eliminates the main normative argument in favor of recognizing business law as an independent main (codified) branch of law, but does not eliminate either the subject of regulation or the phenomenon of economic and legal regulation of economic relations. Relations are not "canceled" together with the code – only the form of their normative design is transformed. It is established that in the post-dualist system, business law is most accurately qualified as a complex branch of legislation and a functional sphere of legal regulation with a private law (civil) core, a developed periphery of special legislation and a public law regulatory layer, while it is emphasized that the unity of this sphere is ensured not by the form of the code, but by the commonality of the object of regulation and systemic connections between general and special legislation. The conclusion is made about the expediency of moving from the discussion of "industry or not industry" to the instrumental understanding of business law as a functionally unified sphere of legal regulation.

Key words: *entrepreneurial law, commercial (economic) law, recodification, Civil Code of Ukraine, dualism of private law, complex branch, entrepreneurial activity, business entity, legislative reform.*

Постановка проблеми. Питання про галузеву природу, місце та значення підприємницького права належить до тих доктринальних проблем, які, здавалося б, супроводжують українську правову науку від самого моменту відновлення ринкової економіки, проте до сьогодні не знайшли остаточного розв'язання. Понад два десятиліття дискусія розгорталася в межах відносно сталої нормативної рамки: паралельне існування двох кодифікаційних актів – Цивільного кодексу України та Господарського кодексу України, обидва з яких були прийняті 16 січня 2003 року та набрали чинності з 1 січня 2004 року, – надавало цій полеміці не лише теоретичного, а й цілком практичного змісту.

Ситуація докорінно змінилася. Внаслідок тривалого процесу рекодифікації цивільного законодавства та ухвалення Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року № 4196-IX Господарський кодекс України визнано таким, що втратив чинність, – відповідні положення набрали чинності 28 серпня 2025 року. Тим самим була усунута нормативна основа, на яку десятиліттями спиралася теза про самостійність господарського (підприємницького) права як окремої кодифікованої галузі. Зазначене породжує низку фундаментальних питань, відповіді на які визначатимуть подальший розвиток як науки, так і практики. Чи означає скасування кодексу «зникнення» відповідної галузі права? Що відбувається з предметом регулювання – підприємницькими відносинами, – коли зникає акт, який претендував на їх системне охоплення? Яким є місце підприємницького права в системі права після завершення дуалістичного етапу її розвитку і як має бути переосмислене його значення для законодавця, науковця, викладача та практикуючого юриста? Актуальність цих питань підсилюється тим, що йдеться не про суто академічну абстракцію, а про правову визначеність для мільйонів суб'єктів господарювання, що діють у перехідний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика галузевої природи господарського (підприємницького) права та співвідношення приватноправових і публічно-правових засад регулювання економічних відносин традиційно перебуває в центрі уваги української юридичної науки. Доктринальні засади «господарсько-правової» концепції, що обстоює самостійність відповідної галузі, свого часу було закладено в працях, які розвивали ідеї єдиного правового регулювання «горизонтальних» і «вертикальних» господарських відносин. Протилежну – цивілістичну – позицію, згідно з якою відносини у сфері підприємництва є видом приватноправових (цивільних) відносин і не потребують окремого кодексу, послідовно відстоювали представники школи цивільного права.

Особливого значення для теми набувають доктринальні напрацювання, пов'язані з рекодифікацією цивільного законодавства. Йдеться насамперед про Концепцію оновлення Цивільного кодексу України, підготовлену робочою групою з рекодифікації, та про колективні дослідження учасників цієї групи, зокрема монографію «Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу», у якій розглянуто генезу і сучасний стан приватного права, чинники та передумови оновлення Цивільного кодексу України [1]. Значний внесок у осмислення методологічних засад реформи зробили праці, присвячені проблемам практичної реалізації офіційної концепції оновлення цивільного законодавства.

Водночас переважна частина наявного доктринального доробку формувалася в умовах чинності Господарського кодексу України і, відповідно, велася або з позицій захисту, або з позицій критики цього акта. Скасування кодексу актуалізує потребу в дослідженнях нового типу – таких, що осмислюють підприємницьке право вже поза дилемою «зберегти чи скасувати ГК» і зосереджуються на конструктивному питанні: як має бути структуроване правове регулювання підприємництва в постдуалістичній системі та якою є місія відповідної навчальної і наукової дисципліни. Саме цій – переважно нерозробленій – площині присвячено дану статтю.

Метою статті є комплексне переосмислення місця та значення підприємницького права в системі права України в умовах завершення дуалістичного етапу розвитку приватноправового регулювання, а також визначення ключових доктринальних і практичних викликів, що постають перед наукою і практикою внаслідок рекодифікації цивільного законодавства та скасування Господарського кодексу України. Досягнення

цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: розкрити генезу дуалізму приватного права та систематизувати доктринальні підходи до природи підприємницького права; охарактеризувати нормативний контекст реформи; обґрунтувати авторське бачення місця й багатоаспектного значення підприємницького права; окреслити виклики перехідного періоду.

Виклад основного матеріалу. Історично питання про самостійність права, що регулює торговельну (комерційну, підприємницьку) діяльність, є похідним від ширшої проблеми дуалізму приватного права – тобто поділу приватноправового регулювання на цивільне і торгове (комерційне). Континентальна традиція знає обидва рішення: класичний дуалізм, представлений паралельним існуванням цивільних і торгових кодексів (модель, історично пов'язана з французьким та німецьким досвідом), і моністичну модель, за якої відносини підприємців регулюються єдиним цивільним (приватним) кодексом (швейцарський, а згодом і низка інших правопорядків). Така дихотомія й задає координати, у яких десятиліттями точилася вітчизняна дискусія.

В українській правовій науці усталено виокремлюють три основні доктринальні позиції щодо природи підприємницького права.

Перша позиція розглядає підприємницьке (господарське) право як самостійну галузь права, що має власний предмет, метод, принципи та суб'єктний склад. Прибічники цього підходу наголошують, що підприємницьке право регулює відносини як «по горизонталі» (між рівноправними суб'єктами господарювання), так і «по вертикалі» (між суб'єктами господарювання та органами, що здійснюють організаційно-господарські повноваження), а отже, поєднує приватноправові й публічно-правові засади в органічну єдність, яку не здатне охопити суто цивільне право. Саме ця концепція знайшла своє нормативне втілення в Господарському кодексі, преамбула якого проголошувала мету встановлення відповідно до Конституції України правових основ господарської діяльності [2].

Друга позиція заперечує самостійність підприємницького права, вбачаючи в ньому складову (спеціальну) частину цивільного права – сукупність норм, що регулюють приватноправові відносини за участю особливого суб'єкта, який здійснює підприємницьку діяльність на професійній основі. Прибічники цивілістичного підходу вказують, що специфіка підприємницьких відносин не відриває їх від цивільного права, а лише спеціалізує в його межах; що ж до «вертикальних» відносин, то вони мають публічно-правову (адміністративну, фінансову, податкову) природу й регулюються відповідними галузями, а не потребують штучного об'єднання з приватноправовими в одному кодексі [3].

Третя позиція, яку поділяє й автор цієї статті, розглядає підприємницьке право як комплексне нормативне утворення (комплексну галузь), у якому узгоджуються норми різних галузей права з метою їх спільного застосування у сфері підприємництва. За такого підходу підприємницьке право не претендує на статус основної (профілюючої, кодифікованої) галузі з єдиним предметом і методом, а виступає функціональним об'єднанням різногалузевих норм, поєднаних спільним об'єктом регулювання – підприємницькою діяльністю. Важливо, що комплексний характер утворення не заперечує наявності в його структурі домінантного, системоутворювального базиса – і таким ядром за своєю природою є цивільне (приватне) право [4].

Ключова методологічна теза полягає в тому, що підприємницьке право традиційно розуміється щонайменше в чотирьох значеннях: як галузь права, галузь законодавства, наука і навчальна дисципліна. Змішування цих значень – одна з головних причин нескінченності дискусії. Скасування кодексу безпосередньо й найсильніше зачіпає лише виміри «галузь права» та «галузь законодавства»; воно значно меншою мірою стосується підприємницького права як науки та навчальної дисципліни, які цілком здатні існувати й розвиватися незалежно від наявності окремого кодифікаційного акта.

Реформа, у межах якої відбулося скасування Господарського кодексу України, є частиною ширшого процесу рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства [5; 6]. Ідейним підґрунтям цього процесу стала Концепція оновлення Цивільного кодексу України, розроблена робочою групою провідних цивілістів, яка виходила з необхідності не механічного внесення точкових змін, а системного оновлення змісту й структури цивільного законодавства, його гармонізації з правом Європейського Союзу та найкращими взірцями європейської приватноправової традиції. Одним із наріжних положень концепції була відмова від дуалізму приватного права та курс на моністичну модель, за якої регулювання підприємницьких відносин інтегрується в оновлений Цивільний кодекс України і систему спеціального законодавства.

Практичним втіленням цього курсу став Закон України № 4196-IX від 9 січня 2025 року, підписаний Президентом України 26 лютого 2025 року [7]. Відповідно до його прикінцевих і перехідних положень Господарський кодекс України визнано таким, що втратив чинність, з дня введення Закону в дію – 28 серпня 2025 року. Із цієї дати відносини, що раніше охоплювалися предметом регулювання Господарського кодексу, підпадають під дію Цивільного кодексу України та спеціальних законів.

Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» запроваджує низку системних новацій, серед яких варто відзначити такі. По-перше, поступове вилучення з правового поля організаційно-правової форми «підприємство»: державні, комунальні, приватні, дочірні та деякі інші «старі» види підприємств підлягають перетворенню на акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, а створення таких

форм у майбутньому забороняється. По-друге, реформування речово-правового режиму майна суб'єктів державного та комунального секторів: інститути права господарського відання та права оперативного управління замінюються правом власності або uzufructum (особистим безоплатним володінням і користуванням) державного чи комунального майна. По-третє, встановлення тривалого перехідного періоду, протягом якого низка положень вводиться в дію поетапно, аби уникнути правового вакууму та забезпечити впорядковану адаптацію суб'єктів господарювання.

Принципово важливою є офіційна позиція, згідно з якою скасування кодексу не створює правового вакууму: суспільні відносини, що охоплювалися предметом його регулювання, не залишаються поза межами правового поля, а їх регламентація забезпечується Цивільним кодексом України [8] та спеціальними законами. Так, договірні відносини суб'єктів підприємництва регулюються загальними положеннями цивільного законодавства про зобов'язання, свободу договору та види забезпечення виконання зобов'язань; при цьому сторони зберігають можливість договірно передбачати, наприклад, застосування оперативно-господарських за змістом санкцій, керуючись принципом свободи договору.

Окремо слід наголосити на нюансі, який часто випадає з поля зору при спрощеному тлумаченні реформи як «повного скасування господарського права». Матеріальний кодекс скасовано, проте господарське процесуальне законодавство і система господарських судів збереглися: господарське судочинство продовжує здійснюватися, а поняттєвий апарат («господарська діяльність», «комерційна господарська діяльність», «суб'єкт господарювання») зберігає нормативне закріплення, зокрема на рівні процесуального законодавства та спеціальних законів, що промовисто свідчить про те, що зникнення кодексу не тотожне зникненню самого феномену господарсько-правового регулювання; трансформується його форма, а не його сутність.

Скасування Господарського кодексу України об'єктивно послаблює аргументацію на користь визнання підприємницького права самостійною основною галуззю права. Головним нормативним доказом такої самостійності десятиліттями слугувала саме кодифікованість – наявність окремого систематизованого акта з власними загальною та особливою частинами. Втрата цього акта переносить центр ваги дискусії й змушує шукати місце підприємницького права за іншими координатами.

Проте було б методологічною помилкою робити з цього висновок про «зникнення» підприємницького права. Предмет регулювання – суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення підприємницької діяльності, – не лише зберігається, а й ускладнюється в умовах цифрової економіки, євроінтеграції та повоєнної відбудови. Відносини не можуть бути «скасовані» разом із кодексом; скасовується лише певний спосіб їх нормативного оформлення.

Автор обстоює позицію, згідно з якою в постдуалістичній системі підприємницьке право найточніше кваліфікується як комплексна галузь законодавства і водночас функціональна сфера правового регулювання з чіткою внутрішньою структурою:

- приватноправовий (цивілістичний) базис – загальні положення про юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, речові права, зобов'язання і договори, які після рекодифікації зосереджуються в оновленому Цивільному кодексі й утворюють базовий «загальний закон» для підприємницьких відносин;
- спеціальне законодавство – численні закони, що регулюють окремі сегменти підприємництва (корпоративне право товариств, фінансові послуги, ринки капіталу, банкрутство, захист економічної конкуренції, публічні закупівлі, окремі види ліцензованої діяльності тощо), які виступають щодо Цивільного кодексу України як спеціальні закони («lex specialis»);
- публічно-правове регуляторне законодавство – норми адміністративного, фінансового, податкового права, що впорядковують «вертикальні» відносини державного регулювання економіки, державного нагляду (контролю), дозвільної системи та відповідальності.

За такого структурування зникає потреба у штучному об'єднанні різнорідних норм у межах одного матеріального кодексу: єдність сфери забезпечується не формою кодексу, а спільністю об'єкта регулювання, узгодженістю термінології та системними зв'язками між загальним і спеціальним законодавством. Іншими словами, підприємницьке право переходить від моделі «галузь-кодекс» до моделі «галузь-функція».

Питання про значення підприємницького права доцільно розглядати диференційовано, відповідно до вже згаданих чотирьох вимірів.

Як галузь законодавства підприємницьке право зберігає й навіть підвищує своє практичне значення. Розпорошення регулювання між Цивільним кодексом України і десятками спеціальних законів об'єктивно ускладнює правозастосування та підвищує вимоги до системного тлумачення, що актуалізує потребу в доктрині, здатній забезпечити узгоджене прочитання розрізнених нормативних масивів, а отже – у розвиненому підприємницькому праві як галузі законодавчих знань.

Як наука підприємницьке право не лише не втрачає, а й набуває нового дослідницького простору. Перед науковою спільнотою постають масштабні завдання: розроблення теорії співвідношення загального і спеціального законодавства у сфері підприємництва; осмислення нових речово-правових конструкцій (uzufruct державного та комунального майна замість права господарського відання); аналіз наслідків уніфікації організаційно-правових форм; вироблення критеріїв правової визначеності в перехідний період. Наукова

дискусія природно зміщується від тези «зберегти чи скасувати кодекс» до конструктивного питання про якість і несуперечливість нової моделі регулювання [9].

Як навчальна дисципліна підприємницьке (господарське) право зберігає самостійну освітню цінність. Практикуючому юристові необхідне цілісне, а не фрагментоване бачення правового регулювання бізнесу; жодна окремо взята галузь – ані цивільне, ані адміністративне, ані фінансове право – не дає такого інтегрованого погляду. Саме тому підприємницьке право як навчальна дисципліна, що синтезує різногалузеві знання довкола єдиного об'єкта, залишається затребуваним незалежно від наявності чи відсутності одного-єдиного кодексу.

Найдискусійнішим залишається питання про підприємницьке право як самостійну галузь права у строгому теоретико-правовому сенсі. Автор схиляється до висновку, що після скасування кодексу претензія на статус основної (профілюючої) галузі з єдиним предметом і методом втрачає нормативну опору; водночас кваліфікація підприємницького права як комплексної галузі (комплексного правового утворення) залишається цілком коректною і навіть найбільш адекватно описує його сучасний стан.

Реалізація реформи, пов'язаної з припиненням чинності Господарського кодексу України та переходом до оновленої моделі регулювання господарських відносин, закономірно супроводжується низкою правових, інституційних і доктринальних викликів. Їх своєчасне осмислення має істотне значення не лише для забезпечення ефективності правозастосування, а й для подальшого розвитку національної правової системи в умовах рекодифікації приватного права та європейської інтеграції України.

Одним із ключових є виклик забезпечення правової визначеності. Припинення чинності системного кодифікованого акта за умов розосередження відповідного нормативного матеріалу між Цивільним кодексом України та значною кількістю спеціальних законів потенційно створює ризики виникнення нормативних прогалин, колізій і неоднозначності у визначенні правил поведінки учасників правовідносин. Особливою актуальністю ця проблема набуває щодо тих питань, які протягом тривалого часу регулювалися безпосередньо нормами Господарського кодексу України та сформованою на їх основі практикою. Мінімізація зазначених ризиків потребує належного нормативного забезпечення перехідного періоду, системної роз'яснювальної діяльності уповноважених органів, формування послідовної судової практики та вироблення доктринально обґрунтованих підходів до тлумачення оновленого законодавства.

Не менш важливим є виклик забезпечення наступності правозастосовної практики. Значний масив правочинів і договорів, укладених до набрання чинності новими правилами регулювання, продовжує породжувати юридичні наслідки, тоді як нові правовідносини формуються вже в межах трансформованої нормативної моделі. Унаслідок цього протягом певного часу неминучим є паралельне існування правовідносин, що виникли за різних нормативних умов. Така ситуація вимагає особливої виваженості під час визначення дії правових норм у часі, тлумачення змісту раніше укладених договорів та оцінювання прав і обов'язків їх сторін. Водночас суб'єкти господарювання мають здійснити комплексний перегляд установчих, корпоративних, організаційних і договірних документів з метою їх приведення у відповідність до оновленого законодавства.

Самостійного значення набуває виклик забезпечення системної узгодженості законодавства. Модель правового регулювання, заснована на поєднанні загальних положень Цивільного кодексу України зі спеціальними законодавчими актами, може бути ефективною лише за умови змістовної, термінологічної та функціональної узгодженості її складових. Наявність суперечностей між загальними і спеціальними нормами, неоднакове використання юридичних понять або встановлення різних підходів до регулювання подібних суспільних відносин здатні відтворити ті проблеми нормативного дуалізму, подолання яких становило одну з основних цілей реформи. Відтак одним із пріоритетних завдань законодавця має стати системний моніторинг оновленого законодавства, своєчасне усунення колізій та забезпечення єдності понятійно-категоріального апарату.

Окремим напрямом є виклик євроінтеграційної гармонізації законодавства. Рекодифікація приватного права значною мірою розглядається як складова процесу наближення національного законодавства до європейських правових стандартів. У сучасних умовах сфера підприємницької діяльності є одним із найбільш динамічних напрямів адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, зокрема у сфері корпоративного права, функціонування ринків капіталу, захисту економічної конкуренції, прав споживачів, державної допомоги, цифрових послуг та інших сегментів внутрішнього ринку, що зумовлює необхідність не лише послідовного оновлення законодавства, а й відповідної трансформації правової доктрини, юридичної освіти та практики правозастосування.

Особливе теоретичне і практичне значення має виклик збереження господарсько-процесуальної спеціалізації. Припинення чинності матеріального господарського кодексу не супроводжується ліквідацією господарського судочинства як самостійної процесуальної форми захисту прав та інтересів. Така ситуація актуалізує питання щодо доктринального обґрунтування предметних меж господарської юрисдикції в оновленій системі права. За відсутності єдиного кодифікованого акта матеріального господарського законодавства особливого значення набуває визначення співвідношення суб'єктного складу, характеру спірних правовідносин, змісту економічного інтересу та прямої вказівки закону як критеріїв розмежування судової

юрисдикції. У зв'язку з цим подальшого наукового осмислення потребує співвідношення матеріально-правових і процесуальних критеріїв віднесення спорів до юрисдикції господарських судів, а також питання про місце господарського судочинства в умовах трансформації системи приватного права.

Висновки. Отже, перехідний період після припинення чинності Господарського кодексу України не може розглядатися виключно як технічна зміна нормативної бази. Йдеться про комплексну трансформацію моделі правового регулювання економічних відносин, успішність якої залежатиме від забезпечення правової визначеності, наступності правозастосування, системної узгодженості законодавства, послідовності євроінтеграційних процесів та належного доктринального обґрунтування господарсько-процесуальної спеціалізації.

У постдуалістичній системі підприємницьке право найточніше кваліфікується як комплексна галузь законодавства та функціональна сфера правового регулювання з приватноправовим (цивілістичним) ядром, розвиненою периферією спеціального законодавства та публічно-правовим регуляторним шаром. Єдність цієї сфери забезпечується не формою кодексу, а спільністю об'єкта регулювання та системними зв'язками між загальним і спеціальним законодавством.

Значення підприємницького права слід оцінювати диференційовано за його чотирма вимірами. Як наука, галузь законодавства та навчальна дисципліна воно не лише зберігає, а й підвищує своє значення в умовах ускладнення й розпорошеності регулювання. Дискусійним залишається лише його статус як основної галузі права в строгому теоретико-правовому сенсі.

Продуктивним видається перехід від багатодесятилітньої дилеми «галузь чи не галузь» до інструментального осмислення підприємницького права як функціонально єдиної сфери, а головним завданням науки і практики на найближчу перспективу – забезпечення правової визначеності, системної узгодженості нової моделі та її гармонізації з правом Європейського Союзу в межах перехідного періоду.

Список використаних джерел:

1. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 690 с.
2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України / Робоча група з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. URL: <https://www.rada.gov.ua/uploads/documents/76363.pdf>
3. Смолин Г.В. Господарське право України. Загальна частина: підручник / Г.В. Смолин, О.А. Туркот, Л.В. Хомко; за заг. ред. Г.В. Смолина. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 484 с.
4. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право. 2011. Т. 2. 816 с.
5. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (втратив чинність)
6. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174>
7. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#n174>
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Легеза Ю.О., Текут'єв М.Є. Захист майнових прав осіб, постраждалих внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації (проект Закону України № 7198 від 24.03.2022 (прийнятого за основу 01.04.2022 року). *Економіко-правові та соціально-технічні напрями еволюції цифрового суспільства*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. У 2 т. Том 2. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 362–364.

Дата першого надходження статті до видання: 15.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Т. О. Франчук, здобувач вищої освіти факультету економіки, менеджменту та права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0009-0009-1726-2852

І. П. Бахновська, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Державного торговельно-економічного університету
ORCID: 0000-0002-9236-9424

МИРОВА УГОДА ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ОСОБЛИВА ПРОЦЕДУРА МЕДІАЦІЇ

У статті здійснено комплексне дослідження інституту мирової угоди у виконавчому провадженні з урахуванням її матеріально-правових і процесуальних характеристик. Розкрито подвійну правову природу мирової угоди: у матеріально-правовому аспекті – як цивільно-правового правочину (новації або прощення боргу) в розумінні глави 71 Цивільного кодексу України; у процесуальному аспекті – як розпорядчого акта сторін виконавчого провадження, що є правомприпиняючим юридичним фактом. Проаналізовано процедуру укладення мирової угоди у виконавчому провадженні – від ініціювання та переговорного процесу до судового контролю і постановлення ухвали суду. Встановлено, що ухвала про затвердження мирової угоди є самостійним виконавчим документом і може бути пред'явлена до примусового виконання безпосередньо, без отримання окремого виконавчого листа. Виявлено чотири системні проблеми правового регулювання: колізію між нормами статті 208 ЦПК України, статті 193 ГПК України та статті 18 Закону «Про виконавче провадження» щодо статусу ухвали як виконавчого документа; неврегульованість правових наслідків часткового невиконання мирової угоди; невизначеність обов'язкових реквізитів угоди та строків її виконання; відмови органів примусового виконання у відкритті виконавчого провадження на підставі ухвали. Проаналізовано стандарти ЄСПЛ, що підтверджують міжнародно-правовий характер зобов'язання держави щодо ефективного виконання судових актів. Сформульовано п'ять законодавчих пропозицій: доповнення Закону спеціальною статтею про мирову угоду у виконавчому провадженні, приведення переліку виконавчих документів у відповідність до норм ЦПК і ГПК, закріплення механізму часткового виконання, запровадження нотаріального посвідчення угод та автоматичного зупинення провадження при направленні угоди до суду для затвердження.

Ключові слова: виконавче провадження, мирова угода, примусове виконання, правові наслідки, зупинення виконавчого провадження, виконавчий документ, боржник, стягувач, Закон України «Про виконавче провадження».

T. O. Franchuk, I. P. Bakhnovska. Settlement agreement of enforcement proceedings as a special mediation procedure

In the article, a comprehensive study of the institute of settlement agreement in enforcement proceedings is carried out, taking into account its substantive-legal and procedural characteristics. The dual legal nature of the settlement agreement is revealed: in the substantive-legal aspect – as a civil-law transaction (novation or debt forgiveness) in the meaning of Chapter 71 of the Civil Code of Ukraine; in the procedural aspect – as a dispositive act of the parties to enforcement proceedings, which is a right-extinguishing legal fact.

The procedure for concluding a settlement agreement in enforcement proceedings is analyzed – from initiation and the negotiation process to judicial control and the issuance of a court ruling. It is established that the ruling on the approval of a settlement agreement is an independent enforcement document and can be presented for compulsory execution directly, without obtaining a separate writ of execution. Four systemic problems of legal regulation are identified: a conflict between the norms of Article 208 of the CPC of Ukraine, Article 193 of the Commercial Procedure Code of Ukraine and Article 18 of the Law "On Enforcement Proceedings" regarding the status of the ruling as an enforcement document; the lack of regulation of the legal consequences of partial non-fulfillment of the settlement agreement; the uncertainty of mandatory requisites of the agreement and the terms of its execution; refusals of enforcement bodies to open enforcement proceedings on the basis of the ruling. ECHR standards are analyzed which confirm the international-legal nature of the state's obligation regarding the effective execution of judicial acts. Five legislative proposals are formulated: supplementing the Law with a special article on the settlement agreement in enforcement proceedings, bringing the list of enforcement documents into compliance with the norms of the CPC and Commercial Procedure Code, establishing a mechanism for partial execution, introducing notarization of agreements and automatic suspension of proceedings when sending the agreement to court for approval.

Key words: enforcement proceedings, settlement agreement, enforcement, legal consequences, suspension of enforcement proceedings, enforcement document, debtor, collector, Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings".

© Т. О. Франчук, І. П. Бахновська, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Мирова угода посідає особливе місце серед механізмів захисту суб'єктивних прав, дозволяючи сторонам самотійно, без подальшого судового втручання, врегулювати наявний конфлікт. Якщо під час судового розгляду правовий режим такої угоди є загалом чітко визначеним, то її місце у системі виконавчого провадження залишається дискусійним і практично проблемним питанням.

Чинне законодавство України в особі статті 193 Господарського процесуального кодексу України та статей 207–208 Цивільного процесуального кодексу України допускає укладення мирової угоди на стадії виконання судового рішення. Водночас Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 не містить спеціальних норм, які б комплексно регламентували порядок укладення, затвердження та процесуальні наслідки такої угоди в межах виконавчого провадження. Відсутність єдиного нормативного підґрунтя спричиняє різнобій у правозастосуванні, зловживання з боку учасників виконавчих відносин і, як наслідок, порушення прав як стягувачів, так і боржників. Тема є актуальною та потребує комплексного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мирова угода в контексті судового провадження ставала предметом розгляду у наукових роботах багатьох вітчизняних правознавців. С. С. Бичкова у монографічному дослідженні теорії мирової угоди у цивільному процесі, а також Д. Д. Луспеник та І. В. Спасибо-Фатєєва обґрунтували подвійну – матеріально-правову та процесуальну – природу цього інституту, розглядаючи мирову угоду передусім як засіб процесуального компромісу.

С. Я. Фурса та Є. І. Фурса у науково-практичному коментарі до виконавчого провадження розглядають мирову угоду як підставу для закінчення виконавчого провадження та наголошують на необхідності збереження судового контролю за її змістом навіть після набрання судовим рішенням законної сили.

Р. М. Ханік-Посполітак, досліджуючи правову природу ухвали суду про затвердження мирової угоди крізь призму принципу обов'язковості судового рішення, дійшов висновку, що така ухвала набуває властивостей повноцінного судового акта і є самотійним виконавчим документом.

Попри значущість зазначених наукових розвідок, питання правових наслідків укладення мирової угоди безпосередньо у виконавчому провадженні – поза повторним зверненням до суду – залишається недостатньо дослідженим.

Мета статті – комплексно дослідити правову природу та механізм функціонування мирової угоди у виконавчому провадженні; виявити системні проблеми нормативного регулювання і правозастосовної практики; проаналізувати правові наслідки її укладення; сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Результати дослідження. У результаті проведеного дослідження встановлено, що мирова угода у виконавчому провадженні має подвійну правову природу – цивільно-правову та процесуальну, – що зумовлює необхідність узгодженого застосування норм матеріального і процесуального права. З'ясовано, що ухвала суду про затвердження мирової угоди є самотійним виконавчим документом і може бути пред'явлена до примусового виконання без отримання окремого виконавчого листа.

Виявлено чотири системні колізії у чинному правовому регулюванні: невідповідність переліку виконавчих документів нормам ЦПК та ГПК; неврегульованість правових наслідків часткового невиконання угоди; невизначеність обов'язкових реквізитів та строків виконання; зловживання органів примусового виконання при відкритті провадження на підставі ухвали. Підтверджено міжнародно-правовий характер зобов'язання держави щодо ефективного виконання судових актів крізь призму практики ЄСПЛ. Сформульовано п'ять науково обґрунтованих законодавчих пропозицій, спрямованих на системне усунення виявлених прогалин.

Виклад основного матеріалу. Мирова угода у виконавчому провадженні є двостороннім правочином між боржником і стягувачем, за яким сторони узгоджено вирішують питання виконання судового рішення або іншого виконавчого документа: через встановлення нових умов виконання зобов'язання (строків, порядку, розміру виплат) або взаємного звільнення від частини вимог.

З позиції теорії права, яку послідовно відстоюють С. С. Бичкова [1] та Р. М. Ханік-Посполітак [7], правова природа мирової угоди є двоїстою. По-перше, у матеріально-правовому аспекті вона є цивільно-правовим договором – зокрема, новацією або прощенням боргу в частині – в розумінні глави 71 Цивільного кодексу України [8]. По-друге, у процесуальному аспекті мирова угода є розпорядчим актом сторін виконавчого провадження, що породжує відповідні правові наслідки: зупинення провадження, його відкладення або закінчення.

Відповідно до статей 207–208 ЦПК України [9] та статті 193 ГПК України [2] мирова угода може укладатися сторонами на будь-якій стадії судового провадження, включаючи стадію примусового виконання. Законодавець, таким чином, прямо допускає укладення такої угоди після набрання судовим рішенням законної сили.

Процедура укладення мирової угоди у виконавчому провадженні охоплює кілька послідовних стадій: ініціювання, переговорний процес, оформлення тексту угоди, звернення до суду та здійснення судового контролю. Статтею 34 Закону [5] передбачено обов'язкове зупинення виконавчого провадження у разі укладення сторонами мирової угоди та подання клопотання до органу примусового виконання. Виконавець

зупиняє провадження до набрання законної сили ухвалою суду або до постановлення ухвали про відмову в її затвердженні.

Угода подається до суду, що ухвалив рішення, або – у разі передачі провадження – до суду за місцем виконання, разом зі спільним клопотанням сторін. Суд зобов'язаний перевірити: а) добровільність волевиявлення кожної зі сторін; б) відповідність умов угоди чинному законодавству; в) відсутність порушення прав або законних інтересів третіх осіб; г) чіткість та реальну виконуваність умов угоди.

Відповідно до ч. 5 статті 207 ЦПК України [9] суд відмовляє в затвердженні мирової угоди, якщо її умови суперечать закону, порушують права або охоронювані законом інтереси інших осіб, є фактично нездійсненними, або якщо одну зі сторін представляє законний представник, дії якого суперечать інтересам особи, яку він представляє. Відсутність законодавчих вимог до змісту мирової угоди (строків, наслідків порушень, підтвердження виконання) ускладнює повторне примусове виконання у разі порушення боржником нових зобов'язань.

Системні проблеми виконання мирової угоди у виконавчому провадженні.

Перша проблема полягає в колізії між нормами процесуальних кодексів та Законом [5] щодо статусу ухвали про затвердження мирової угоди як виконавчого документа. Ч. 2 та 3 статті 208 ЦПК України [9] і ч. 2 та 3 статті 193 ГПК України [2] прямо встановлюють, що зазначена ухвала є виконавчим документом і може бути пред'явлена до примусового виконання безпосередньо. Натомість ч. 3 статті 18 Закону [5] наводить перелік виконавчих документів, у якому ухвала про затвердження мирової угоди як окремий вид прямо не виокремлена. Ця невідповідність спричиняє практичну невизначеність: органи примусового виконання подекуди відмовляють у прийнятті такої ухвали, посилаючись на її відсутність у переліку статті 18 Закону. Подібна практика суперечить нормам ЦПК та ГПК і порушує принцип процесуальної економії.

Друга проблема – невизначеність правових наслідків часткового невиконання мирової угоди. Якщо боржник виконав лише частину погоджених умов, постає питання про підстави для поновлення примусового виконання. Буквальне тлумачення ч. 4 статті 207 ЦПК України [9] свідчить, що затвердження мирової угоди є підставою для закриття провадження у справі, а первісне рішення суду вичерпує свою виконавчу силу.

Третя проблема стосується колізії щодо строків пред'явлення виконавчого документа. Відповідно до статті 12 Закону [5] загальний строк пред'явлення виконавчого документа становить три роки. Верховний Суд підтвердив, що для ухвал про затвердження мирової угоди цей строк відраховується з дня набрання ними законної сили [4]. Разом із тим момент «порушення» умов угоди, з якого починає відлічуватися практично значущий строк, у законі не визначений, що породжує правову невизначеність для обох сторін.

Четверта проблема полягає у відмовах органів примусового виконання у відкритті виконавчого провадження на підставі ухвали про затвердження мирової угоди: через неналежне оформлення, відсутність чіткого грошового вираження вимог, невідповідність форматним вимогам до виконавчого документа тощо. Ч. 4 статті 26 Закону [5] встановлює підстави для повернення виконавчого документа без прийняття до виконання, але спеціальних підстав щодо ухвал про затвердження мирової угоди не передбачає. Це відкриває можливості для зловживань з боку органів примусового виконання.

Затвердження судом мирової угоди у виконавчому провадженні зумовлює такі правові наслідки: відповідно до п. 1 ч. 1 статті 39 Закону [5] виконавче провадження підлягає закінченню у зв'язку із затвердженням судом мирової угоди. Після затвердження мирової угоди стягувач не вправі вимагати примусового виконання за попереднім виконавчим листом у частині, охопленій угодою. Ця гарантія є ключовою для боржника і може бути скасована виключно шляхом визнання мирової угоди недійсною в судовому порядку.

Наслідки невиконання мирової угоди залежать від його обсягу: ухвала виконується або повністю, або (при частковому виконанні) лише в межах незадоволеного залишку зобов'язань. Зазначену правову позицію відображено у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21 квітня 2021 року у справі № 523/14846/15-ц [4], де Суд наголосив на обов'язку встановити стан фактичного виконання умов мирової угоди до розгляду питання про її примусове виконання.

Стандарти Європейського суду з прав людини у сфері виконання судових рішень.

Практика Європейського суду з прав людини окреслює ключові вимоги до механізму примусового виконання, що повністю поширюються на ухвали про затвердження мирових угод. У справі «Імобільяре Саффі проти Італії» Суд наголосив: реальне виконання судового акта є невіддільним елементом права на справедливий суд, закріпленого у статті 6 Конвенції. Відповідно, держава зобов'язана забезпечити дієвий виконавчий механізм для всіх актів правосуддя, включно з ухвалами про затвердження мирових угод [10], [3].

У справі «Іванов проти України» ЄСПЛ визнав системний характер проблеми невиконання судових рішень в Україні як тривале структурне порушення Конвенції. Ця проблема має пряме відношення до ефективності реалізації мирових угод: загальна слабкість виконавчої системи неминуче зводить їх до формального інструменту. Відсутність чіткого нормативного механізму виконання ухвал про затвердження мирових угод може становити порушення ст. 6 Конвенції у взаємозв'язку зі ст. 1 Протоколу № 1, що перетворює вдосконалення цього регулювання на міжнародно-правове зобов'язання держави [11]. Ця системна проблема безпосередньо корелює з питанням виконання мирових угод: загальна неефективність механізму

примусового виконання неминуче призводить до формального характеру реалізації таких угод. Відсутність чіткого нормативного механізму примусового виконання ухвал про затвердження мирових угод може кваліфікуватися як порушення статті 6 Конвенції у поєднанні зі статтею 1 Протоколу № 1 до неї [3]. Таким чином, вдосконалення правового регулювання у цій сфері є не лише питанням внутрішнього права, а й міжнародно-правовим зобов'язанням держави.

Пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

По-перше, доповнити Закон України «Про виконавче провадження» [5] окремою статтею, що системно регулює порядок укладення, процесуального оформлення та правові наслідки мирової угоди у виконавчому провадженні, із прямим визначенням обов'язкових реквізитів угоди, строків її виконання та наслідків прострочення.

По-друге, привести частину 3 статті 18 Закону [5] у відповідність до ч. 2 статті 208 ЦПК України [9] та ч. 2 статті 193 ГПК України [2] шляхом прямого закріплення ухвали суду про затвердження мирової угоди як самостійного виду виконавчого документа в переліку статті 18 Закону. Це усуне наявну колізію між нормами процесуальних кодексів і Законом та унеможливить формальні відмови органів примусового виконання.

По-третє, закріпити в законі чіткий механізм часткового виконання мирової угоди: встановити, що при підтвердженню часткового виконання ухвала пред'являється до примусового виконання виключно в частині незадоволених вимог, а виконавець зобов'язаний встановити стан фактичного виконання угоди до відкриття виконавчого провадження.

По-четверте, передбачити обов'язковість нотаріального посвідчення або судової реєстрації мирової угоди, що укладається у виконавчому провадженні поза судовим засіданням, для забезпечення достовірності її змісту та юридичної визначеності умов.

По-п'яте, запровадити механізм автоматичного зупинення виконавчого провадження при надходженні до виконавця письмового підтвердження від обох сторін про підписання мирової угоди та її направлення до суду для затвердження, що унеможливить паралельне здійснення заходів примусового виконання.

Висновки. Інститут мирової угоди у виконавчому провадженні, незважаючи на законодавче закріплення, залишається одним із найменш системно врегульованих аспектів виконавчого права України.

Подвійна правова природа мирової угоди, на якій наголошують С. С. Бичкова та Р. М. Ханік-Посполітак, – цивільно-правова та процесуальна – зумовлює необхідність узгодженого застосування норм матеріального і процесуального права, що на практиці є джерелом численних колізій та правової невизначеності.

Виявлені системні проблеми – колізія між нормами статті 208 ЦПК України, статті 193 ГПК України та статті 18 Закону «Про виконавче провадження» щодо статусу ухвали як виконавчого документа, неврегульованість правових наслідків часткового виконання, невизначеність обов'язкових реквізитів та строків угоди – свідчать про суттєву неповноту чинного законодавства у цій сфері. Зазначені прогалини суперечать стандартам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо ефективності судового захисту та обов'язковості виконання судових рішень, підтвердженим ЄСПЛ у справах «Імобільєре Саффі проти Італії» та «Іванов проти України» [10], [11].

Запропоновані зміни до Закону «Про виконавче провадження» зроблять мирову угоду дієвим механізмом, зменшать навантаження на суди та посилять захист сторін. Їх впровадження сприятиме виконанню міжнародних зобов'язань України та втіленню наукових підходів С. Я. і Є. І. Фурси щодо необхідності судового контролю. Подальші дослідження зосередяться на вивченні досвіду ЄС (зокрема Директиви 2008/52/ЄС про медіацію) для розробки модельних норм до українського законодавства.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С. С. Мирова угода у цивільному процесі : монографія. Київ : Атіка, 2021. 224 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1798-ХІІ (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 01.04.2026).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 : ратифік. Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. Протокол № 1 від 20.03.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.04.2026).
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 21.04.2021 у справі № 523/14846/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96469988> (дата звернення: 01.04.2026).
5. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. Ст. 542.
6. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Виконавче провадження в Україні : наук.-практ. коментар. Київ : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2019. 976 с.
7. Ханік-Посполітак Р. М. Правова природа ухвали суду про затвердження мирової угоди. *Право України*. 2025. № 4. С. 112–119.

8. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.04.2026).

9. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV (зі змін.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.04.2026).

10. Immobiliare Saffi v. Italy : judgment of the European Court of Human Rights, 28 July 1999, application no. 22774/93. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292> (дата звернення: 01.04.2026).

11. Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine : judgment of the European Court of Human Rights, 15 October 2009, application no. 40450/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032> (дата звернення: 01.04.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 29.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.9+355.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-3.22>

І. О. Атаманенко, доктор філософії, заступник начальника факультету забезпечення державної безпеки з навчальної та наукової роботи – начальник навчальної частини Київського інституту Національної гвардії України
ORCID: 0000-0001-8959-5423

С. В. Кувакін, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету забезпечення державної безпеки Київського інституту Національної гвардії України
ORCID: 0000-0003-1032-6736

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

У статті запропоновано концептуальний підхід до розгляду Національної гвардії України як інтегруючого суб'єкта цивільно-військового співробітництва у системі забезпечення національної безпеки України, що дозволяє розширити існуючі наукові підходи до визначення функціонального призначення НГУ в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держави.

У статті досліджено сутність цивільно-військового співробітництва як одного з ключових елементів сучасної системи забезпечення національної безпеки України. Проаналізовано теоретичні засади формування цивільно-військових відносин, особливості функціонування системи цивільно-військового співробітництва в Україні, її нормативно-правове забезпечення та практичний досвід реалізації в умовах російської збройної агресії. Особливу увагу приділено взаємодії Збройних Сил України з органами державної влади, місцевого самоврядування, міжнародними гуманітарними організаціями та цивільним населенням. Визначено основні проблеми розвитку цивільно-військового співробітництва та окреслено перспективні напрями його вдосконалення відповідно до сучасних стандартів держав – членів НАТО.

Проведений аналіз засвідчує результативність роботи щодо розбудови та розвитку нормативно-правової бази ЦВС в умовах протидії збройній агресії РФ, а також необхідність продовження формування політики організованих дій у зазначеному напрямі й удосконалення цієї діяльності згідно з вимогами та викликами часу.

Доведено, що Україна протягом останнього десятиліття доклала багато зусиль для формування ефективної системи цивільно-військового співробітництва, яка часто-густо продемонструвала високу результативність у складних умовах воєнного часу. Водночас її подальший розвиток потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення, розвитку кадрового потенціалу, впровадження сучасних цифрових технологій та поглиблення інтеграції зі стандартами НАТО, що й обумовило нагальну потребу щодо прийняття окремого Закону про цивільно-військове співробітництво, відповідно до якого визначатимуться основні його засади функціонування, повноваження та механізми взаємодії між військовими формуваннями, органами публічної адміністрації та цивільним населенням.

Ключові слова: цивільно-військове співробітництво, національна безпека, Збройні Сили України, гуманітарна діяльність, цивільне населення, військове управління, міжнародне гуманітарне право, НАТО.

I. O. Atamanenko, S. V. Kuvakin. Regulatory and doctrinal principles of civil-military interaction of the National Guard of Ukraine

This article proposes a conceptual approach to viewing the National Guard of Ukraine as an integrating entity in civil-military cooperation within Ukraine's national security framework, which allows for the expansion of existing scholarly approaches to defining the functional role of the National Guard of Ukraine under martial law and during the state's post-war recovery.

© І. О. Атаманенко, С. В. Кувакін, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

The article examines the essence of civil-military cooperation as one of the key elements of Ukraine's modern national security system. It analyzes the theoretical foundations for the formation of civil-military relations, the specific features of the civil-military cooperation system in Ukraine, its regulatory and legal framework, and practical experience in its implementation amid Russian armed aggression. Particular attention is paid to the interaction of the Armed Forces of Ukraine with state authorities, local self-government bodies, international humanitarian organizations, and the civilian population. The main challenges in the development of civil-military cooperation are identified, and promising directions for its improvement in accordance with the current standards of NATO member states are outlined.

The analysis conducted confirms the effectiveness of the work on the development and development of the regulatory and legal framework of the Central Military Commission in the context of countering the armed aggression of the Russian Federation, as well as the need to continue the formation of a policy of organized actions in this direction and improve this activity in accordance with the requirements and challenges of the time.

It is proven that over the past decade, Ukraine has made great efforts to form an effective system of civil-military cooperation, which has often demonstrated high performance in difficult wartime conditions. At the same time, its further development requires improving regulatory and legal support, developing human resources, introducing modern digital technologies and deepening integration with NATO standards, which has led to the urgent need to adopt a separate Law on Civil-Military Cooperation, in accordance with which its main principles of operation, powers and mechanisms of interaction between military formations, public administration bodies and the civilian population will be determined.

Key words: civil-military cooperation, national security, Armed Forces of Ukraine, humanitarian activities, civilian population, military administration, international humanitarian law, NATO.

Постановка проблеми. Сучасне безпекове середовище характеризується високою динамікою розвитку воєнно-політичних загроз, гібридних конфліктів, інформаційного протистояння та масштабних гуманітарних криз. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України продемонструвала необхідність комплексного підходу до забезпечення національної безпеки, який передбачає ефективну взаємодію військових структур із цивільними органами влади, місцевими громадами, міжнародними організаціями та громадянами.

У сучасних умовах успішність виконання військових операцій значною мірою залежить не лише від бойових можливостей військ, а й від рівня підтримки цивільного населення, ефективності гуманітарної діяльності, швидкості відновлення критичної інфраструктури та здатності військових командувань налагоджувати партнерські відносини з усіма суб'єктами цивільного сектору. Саме тому цивільно-військове співробітництво (ЦВС) набуло особливого значення як окремий напрям діяльності сил оборони та безпеки України. Його функціонування забезпечує координацію дій між військовими та цивільними структурами, сприяє захисту населення, підвищує довіру до сектору безпеки й оборони та створює необхідні умови для стабілізації ситуації на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій. Цивільно-військове співробітництво – це інтегрований організаційно-правовий механізм взаємодії складових сектору безпеки і оборони, органів державної влади, місцевого самоврядування, гуманітарних організацій та інститутів громадянського суспільства, спрямований на забезпечення національної безпеки, стійкості держави та захисту цивільного населення в умовах кризових ситуацій, воєнних конфліктів та післяконфліктного відновлення.

В умовах широкомасштабної війни, місце цивільно-військового співробітництва у системі забезпечення національної безпеки України та роль Національної гвардії України як одного із ключових суб'єктів ефективного функціонування її в цій системі вимагають суттєвого переосмислення та законодавчого врегулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, пов'язані з реалізацією напрямів цивільно-військового співробітництва, розглядали у своїх роботах такі науковці, як С. Бесараб, С. Белай, М. Голубок, О. Корольов, І. Коропатнік, О. Минько, В. Моторний, О. Ноздрачов, І. Ушаков, І. Чобіт, І. Шопіна, В. Шульгін та інші автори. Значна кількість наукових праць присвячена особливостям взаємодії військових формувань з органами державної влади та місцевого самоврядування, гуманітарної підтримки громадян, проведенням стабілізаційних заходів, розвитку стратегічних комунікацій тощо, проте питанням вдосконалення нормативно-правового забезпечення окреслених напрямів цивільно-військового співробітництва приділено недостатньо уваги, зокрема й через те, що сучасна безпекова ситуація постійно змінюється та потребує подальшого наукового осмислення механізмів ЦВС, їх адаптації до нових викликів та вдосконалення їх організаційно-правових механізмів.

Метою дослідження є комплексний аналіз системи цивільно-військового співробітництва України, аналіз та визначення рівня його нормативно-правового забезпечення, дослідження сучасного стану розвитку, основних проблем функціонування та перспектив удосконалення відповідно до міжнародного досвіду й стандартів НАТО.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-військове співробітництво є невід'ємною складовою сучасної системи національної безпеки. Воно забезпечує ефективну взаємодію між військовими формуваннями та цивільним сектором, сприяє захисту населення, координації гуманітарної допомоги, підтримці діяльності органів влади та відновленню постраждалих територій. Удосконалення нормативно-правової бази ЦВС є одним із пріоритетних, оскільки подальший розвиток ЦВС, професійна підготовка фахівців і поглиблення

міжнародного співробітництва залишаються важливими умовами зміцнення обороноздатності України та забезпечення її сталого розвитку.

Відповідно до Доктрини ЗС України, цивільно-військове співробітництво – системна, планомірна діяльність ЗС України та інших складових сил оборони: командувачів (командирів), начальників, органів військового управління, штабів всіх рівнів, військових частин (підрозділів) та/або військовослужбовців для взаємодії з об'єктами цивільного середовища з метою створення сприятливих умов для виконання визначених їм завдань з використанням військових та невійськових сил та засобів [1].

В науковій літературі та навчальних виданнях існують різні погляди на дефініцію «цивільно-військове співробітництво» та його змістовне наповнення. Так, на думку колективу авторів П.П. Ткачука, М.М. Середенко, Л.М. Кізло, С.А. Радзіковського, цивільно-військове співробітництво – це систематична, планомірна діяльність ЗС України, інших військових формувань та правоохоронних органів з координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами у районах дислокації військових частин та підрозділів для формування позитивної громадської думки і забезпечення сприятливих умов для виконання покладених на них завдань та функцій шляхом допомоги цивільному населенню у вирішенні проблемних питань життєдіяльності з використанням військових і невійськових сил та засобів [2, с. 36]. Заслуговує на увагу позиція О. Ноздрачова, який стверджує, що цивільно-військове співробітництво являє собою сумісну діяльність, суб'єктами якої є, з одного боку, – ЗСУ, з іншого, – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни у районах дислокації військових частин та підрозділів ЗСУ [3, с. 64].

О. Бериславська розглядає цивільно-військове співробітництво як вид суспільно-правових відносин у системі публічного управління [4, с. 26], в той же час В. Шульгін підтримуючи її позицію, обстоює думку про необхідність формування правової основи функціонування підрозділів цивільно-військового співробітництва, нормативно-правового упорядкування їх діяльності у рамках єдиної, цілісної системи за стандартами збройних сил держав – членів НАТО [5, с. 67]. На нашу думку, найбільш обґрунтованою є позиція І.М. Коропатніка, який під поняттям цивільно-військового співробітництва розуміє врегульовану правовими нормами системи взаємовідносин між суб'єктами, до яких належать, з одного боку – Збройні Сили України як особливий інститут держави, з іншого органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадські об'єднання, організації та громадяни, призначенням якої є створення сприятливих умов для реалізації функціональної мети кожного з них, надання допомоги громадянам у зоні збройного конфлікту, на підставі чого забезпечується підвищення авторитету Воєнної організації держави і збільшення ефективності діяльності Збройних Сил України [6, с. 8], в якій автор наголошує, що зазначене співробітництво, перш за все, пов'язано з регламентованістю юридичними нормами, які формалізовані як на рівні законів, так і підзаконних нормативно-правових актів.

Формування сучасної системи цивільно-військового співробітництва в Україні здійснюється на основі Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та інших нормативно-правових актів. Конституція України визначає життя, здоров'я, честь і гідність людини найвищою соціальною цінністю держави. Саме ця конституційна норма є основою діяльності органів сектору безпеки та оборони щодо захисту цивільного населення. Правові засади функціонування системи цивільно-військової взаємодії визначаються Законами України «Про національну безпеку України», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про Національну гвардію», «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Зазначений вид співробітництва є невід'ємною складовою сучасного військового управління. Його розвиток став наслідком трансформації характеру воєнних конфліктів, у яких значна частина бойових дій відбувається в урбанізованому середовищі, серед цивільного населення та об'єктів критичної інфраструктури. Саме тому цивільно-військове співробітництво визначається як система організаційних, правових, інформаційних та гуманітарних заходів, спрямованих на встановлення ефективної взаємодії між військовими формуваннями та цивільним середовищем для досягнення спільних безпекових і гуманітарних цілей. Саме ця багатовимірність забезпечує високий рівень ефективності функціонування системи безпеки та оборони в умовах сучасних конфліктів.

На сучасному етапі, система цивільно-військового співробітництва України перебуває на етапі трансформації, однак чинні наукові підходи переважно зосереджені на діяльності Збройних Сил України та недостатньо враховують функціональну роль Національної гвардії України як одного з основних суб'єктів цивільно-військового співробітництва в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Практика останніх років засвідчила, що ефективність сучасної оборони визначається не лише військовим потенціалом держави, але й рівнем взаємодії між військовими структурами, цивільними органами влади, міжнародними партнерами та суспільством загалом. Саме тому розвиток цивільно-військового співробітництва залишається одним із пріоритетних напрямів реформування сектору безпеки та оборони України, тому й одним з головних завдань в ньому – створення сучасної, якісної нормативно-правової основи його функціонування.

Незважаючи на значний розвиток системи цивільно-військового співробітництва України, у сучасній науковій літературі недостатньо досліджено організаційно-правові засади участі Національної гвардії України у реалізації заходів цивільно-військового співробітництва як самостійного суб'єкта забезпечення національної безпеки держави. На нашу думку, цивільно-військове співробітництво необхідно розглядати не лише як функцію Збройних Сил України, а як міжвідомчий механізм забезпечення національної безпеки, у якому Національна гвардія України відіграє самостійну роль завдяки поєднанню військових і правоохоронних функцій.

В умовах широкомасштабної війни Національна гвардія України є не лише військовим формуванням із правоохоронними функціями, а набуває ознак інтегратора цивільно-військової взаємодії на оперативного-тактичному рівні, проте більшість наукових публікацій вчених, розглядає ЦВС виключно як діяльність Збройних Сил України та в правовому полі залишаються переважно нормативні акти, які визначають ЦВС Збройних Сил України.

Водночас, повномасштабна війна показала, що Національна гвардія України виконує значно ширший спектр завдань: оборона населених пунктів, стабілізаційні заходи, взаємодія з військовими адміністраціями, евакуація населення, охорона критичної інфраструктури, забезпечення публічної безпеки на деокупованих територіях, супровід гуманітарних місій тощо. Це створює підстави розглядати НГУ як одного з ключових суб'єктів цивільно-військового співробітництва, оскільки забезпечує інтеграцію заходів безпеки, стабілізаційних заходів, гуманітарної взаємодії та післяконфліктного відновлення в умовах правового режиму воєнного стану.

На нашу думку, ефективність цивільно-військового співробітництва може бути істотно підвищена шляхом інституційного розвитку ролі Національної гвардії України як інтегруючого суб'єкта взаємодії між силами безпеки і оборони, органами державної влади, місцевого самоврядування, гуманітарними організаціями та цивільним населенням. Враховуючи вищенаведене, Національна гвардія України є не лише учасником цивільно-військового співробітництва, а й одним із ключових елементів державного механізму забезпечення національної безпеки через цивільно-військову взаємодію.

Натомість, законодавче підґрунтя цивільно-військового співробітництва ще не створене у повному обсязі, а те, що є – потребує суттєвого оновлення та вдосконалення, що має за своїми наслідками довільне тлумачення сутності цивільно-військової взаємодії між різними суб'єктами, ускладнення координації між різними складовими та зниження ефективності реалізації покладених завдань. Аналіз нормативно-правової бази, яка регламентує механізми ЦВС, свідчить про активний процес узгодження національних правових норм із міжнародними стандартами, зокрема за загальноєвропейськими підходами, що створює підґрунтя для інтеграції ЦВС у міжвідомчу систему України та забезпечення її відповідності сучасним викликам, проте зазначений вид співробітництва ще не отримав належної та системної уваги з боку законодавця.

Слід також сказати, що, враховуючи неоднорідність предмету взаємодії, який може охоплювати різноманітні сфери суспільних відносин, перелічити всі правові джерела, в яких містяться правові засоби цивільно-військової взаємодії, було б досить складно, оскільки такий перелік включав би сотні законів України та тисячі підзаконних правових актів, залежно від того, яка саме сфера (науково-технічна, військово-технічна, інформаційна, логістична, психологічна, виховна чи інша) визначає особливості предмету співробітництва. Разом з тим, для всіх правових засобів, що належать до різних галузей права, характерною є їх формально визначеність та їх закріплення компетентними органами державної влади у правових актах, прийнятих у межах своїх повноважень [7, с. 112].

Важливим напрямом нормативного забезпечення є імплементація стандартів НАТО, що регламентують діяльність підрозділів цивільно-військового співробітництва та передбачає вдосконалення організаційної структури, підготовку персоналу, розвиток системи стратегічних комунікацій та запровадження сучасних механізмів взаємодії з цивільним сектором.

В той же час, попри інтенсифікацію підзаконної, відомчої нормотворчості, аналіз нормативно-правових актів законодавства України у сфері оборони та безпеки свідчить про суттєві прогалини, колізії, дублювання завдань і функцій між складовими сил сектору безпеки та оборони держави. Томи, ми цілком погоджуємося із позицією І.М. Коропатніка, який до сутнісних ознак цивільно-військового співробітництва відносить саме урегульованість правовими нормами, серед яких ключове місце посідають норми адміністративного права; впорядкованість правовідносин, що виникають у межах цієї системи [1, с. 206]. Підтримуючи позицію науковця, слід уточнити, що ключове місце посідають норми військово-адміністративного права як підгалузі військового права (права у сфері оборони [9, с. 8].

Не менш важливим є дослідження В. Шульгіна, який сфокусувався на правовому забезпеченні цивільно-військового співробітництва. Він дійшов висновку, що зазначена діяльність на рівні законів України досі залишається недостатньо врегульованою, що об'єктивно обумовлює нагальну потребу в удосконаленні та гармонізації нормативно-правової основи співробітництва на рівні законодавчих актів, підзаконних нормативно-правових документів та доктринально-концептуальних актів військового управління України [5, с. 68].

Якщо проаналізувати профільний Закон України «Про Національну гвардію України» [8], а саме статтю 2, яка визначає основні функції НГУ, то серед них жоден із основних напрямів прямо не стосується виконання завдань із забезпечення цивільно-військового співробітництва, лише опосередковано.

На нашу думку, цивільно-військове співробітництво в умовах повномасштабної війни має самостійний функціональний компонент системи забезпечення національної безпеки України, який інтегрує діяльність сил оборони, органів державної влади, місцевого самоврядування, гуманітарних організацій та інститутів громадянського суспільства. Тому, ми підтримуємо позицію Ю.І. Руснака та тих науковців, які займалися вивченням цього питання, з приводу того, що важливим залишається подальший розвиток нормативно-правової бази регулювання ЦВС в Україні. Зокрема, серед подальших напрямів розвитку законодавства в окресленій сфері, виходячи з аналізу існуючого законодавства у цій сфері прийняття окремого Закону про цивільно-військове співробітництво, відповідно до якого визначатимуться основні принципи, завдання та механізми взаємодії між військовими та цивільним населенням; внесення змін до існуючих нормативно-правових актів, завдяки яким регулюється діяльність ЦВС для узгодження їх з новим Законом [10, с. 71],

Висновки. Цивільно-військове співробітництво є невід'ємною складовою сучасної системи забезпечення національної безпеки України. Його значення істотно зросло в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації, коли ефективна взаємодія між військовими структурами, органами державної влади, місцевим самоврядуванням, міжнародними гуманітарними організаціями та населенням стала одним із визначальних чинників стійкості держави. Проведений аналіз засвідчує результативність роботи щодо розбудови та розвитку нормативно-правової бази ЦВС в умовах протидії збройній агресії рф, а також необхідність продовження формування політики організованих дій у зазначеному напрямі й удосконалення цієї діяльності згідно з вимогами та викликами часу.

Україна протягом останнього десятиліття доклала багато зусиль для формування ефективної системи цивільно-військового співробітництва, яка часто-густо продемонструвала високу результативність у складних умовах воєнного часу. Водночас її подальший розвиток потребує вдосконалення нормативно-правового забезпечення, розвитку кадрового потенціалу, впровадження сучасних цифрових технологій та поглиблення інтеграції зі стандартами НАТО, що й обумовило нагальну потребу щодо прийняття окремого Закону про цивільно-військове співробітництво, відповідно до якого визначатимуться основні його засади функціонування, повноваження та механізми взаємодії між військовими формуваннями, органами публічної адміністрації та цивільним населенням.

Список використаних джерел:

1. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво». ВКП 9-00(01).01 : затв. Головнокомандувачем ЗСУ від 01.07.2020 р.
2. Ткачук П.П., Середенко М.М., Кізло Л.М., Радзіковський С.А. Особливості діяльності органів цивільно-військового співробітництва на сході України: склад, завдання та перспективи розвитку. *Військово-технічний збірник «Бойове застосування ОВ»*. 2018. №18. С. 36–40.
3. Ноздрачов О. О. Особливості діяльності груп цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Старобільськ, 29 вересня 2015 року). *Луганський національний університет імені Тараса Шевченка*. С. 64–66.
4. Бериславська О. Цивільно-військове співробітництво як вид суспільно-правових відносин у системі публічного управління. *Social development & Security*. 2019. Vol. 9, Iss. 2. С. 23–36.
5. Шульгін В.В. Правова основа функціонування цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №11. С. 67–72.
6. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних сил України. Автореф. дис. ...д.ю.н. Дніпро. ДДУВС. 42 с.
7. Бондар В.П. Правові засади цивільно-військової взаємодії між збройними силами України та волонтерськими організаціями. Дис. ...на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ. 2026. 258 с.
8. Про Національну гвардію України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 17. ст. 59.
9. Військове право: підручник / за ред. І.М. Коропатнікі, І.М. Шопіної. Київ. *Алерта*. 2019. 648 с.
10. Руснак Ю. І. Окремі питання правового регулювання становлення та розвитку цивільно-військового співробітництва у 2014–2022 рр. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. №2 (81). 2024. С. 67–73.
11. Шопіна І.М. Цивільно-військове співробітництво та громадський контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 1. 2024. С. 463–466.

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Д. В. Лубінець, доктор філософії в галузі політології
ORCID: 0009-0009-8544-1561

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ – ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У статті досліджено проблеми соціального захисту працівників критичної інфраструктури, які є ветеранами війни. Обґрунтовано, що поєднання трудової зайнятості у сфері критичної інфраструктури зі статусом ветерана війни формує особливу соціально-правову ситуацію, у якій загальні ветеранські гарантії та загальні трудові гарантії не забезпечують належного врахування реальних потреб працівника-ветерана. Наголошено, що такі працівники можуть потребувати медичного супроводу, психологічної підтримки, реабілітації, адаптації робочого місця, додаткового відпочинку та поступового повернення до інтенсивної професійної діяльності, характерної для критичної інфраструктури. Разом із тим робота на об'єктах критичної інфраструктури пов'язана з підвищеним навантаженням, аварійними викликами, нічним або позмінним режимом, кадровим дефіцитом і потребою безперервного функціонування відповідних об'єктів, що може ускладнювати практичну реалізацію соціальних гарантій. Визначено основні проблеми у цій сфері, зокрема: відсутність спеціальної моделі соціального захисту працівників критичної інфраструктури зі статусом ветерана війни; конфлікт між реабілітаційними потребами працівника та потребою безперервної роботи критичної інфраструктури; обмеженість медичних, реабілітаційних і психологічних послуг на робочому місці; ризик стигматизації та формального застосування соціально-захисних заходів. Зроблено висновок, що подолання зазначених проблем потребує формування узгодженого правового механізму, який охоплюватиме оцінку медичних, психологічних, реабілітаційних і професійних потреб працівника, адаптацію умов праці, гарантії відновлення здоров'я, захист трудового доходу, професійну перепідготовку, недопущення дискримінації та координацію дій роботодавця, органів публічної влади й інших суб'єктів соціального захисту.

Ключові слова: ветерани війни, працівники критичної інфраструктури, соціальний захист, трудові гарантії, реабілітація, психологічна підтримка.

D. V. Lubinets. Problems of social protection of critical infrastructure workers who are war veterans

The article examines the problems of social protection affecting critical infrastructure workers who have war veteran status. It argues that the combination of these two legal and factual statuses gives rise to a specific social and legal situation in which general guarantees available to war veterans and general labour-law guarantees fail adequately to address the actual needs of the individuals concerned. The article emphasises that such workers may require medical supervision, psychological support, rehabilitation, workplace adaptation, additional rest periods, and a gradual return to intensive professional activity. At the same time, work at critical infrastructure facilities is characterised by increased responsibility, emergency response requirements, night and shift work, staff shortages, and the need to ensure the uninterrupted operation of essential facilities. These factors may significantly complicate the practical implementation of social guarantees. The article identifies the principal problems in this area: the absence of a specialised model of social protection for critical infrastructure workers with war veteran status; tensions between workers' rehabilitation needs and operational requirements; limited access to medical, rehabilitation, and psychological services in the workplace; and the risks of stigmatisation and the merely formal application of protective measures. It concludes that these problems require the development of a coherent legal mechanism encompassing the assessment of medical, psychological, rehabilitation, and professional needs; the adaptation of working conditions; guarantees supporting health recovery; protection of employment income; professional retraining; the prevention of discrimination; and coordination between employers, public authorities, and other actors involved in social protection.

Key words: critical infrastructure workers, labour guarantees, psychological support, rehabilitation, social protection, war veterans.

Постановка проблеми. Триваюча в Україні повномасштабна війна істотно змінила соціально-економічні умови життя населення та структуру ринку праці, де дедалі активніше реалізують право на працю ветерани війни [див., напр.: 1, с. 44; 2, с. 72]. При цьому реалізацію права на працю та процес працевлаштування ветеранів війни наразі слід розглядати не лише як соціально-економічне питання, а й як важливий елемент адаптації до цивільного життя таких осіб, що сприяє їх інтеграції до трудового колективу, подоланню соціальних бар'єрів і відновленню професійної ідентичності [3, с. 402]. Між тим, попри значний розвиток механізмів адаптації ветеранів на державному та локальному рівнях [4, с. 53–54], що спостерігається за останні роки, існуюча система забезпечення їх працевлаштування досі не може вважатися достатньо ефективною [див., напр.: 5, с. 24], що свідчить про фундаментальний характер проблеми реінтеграції ветеранів

© Д. В. Лубінець, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

у цивільне життя, від вирішення якої значною мірою залежить ефективність їх соціального захисту та захисту членів їх сімей [див., напр.: 6, с. 4].

Особливої актуальності ця проблема набуває у зв'язку з можливістю залучення працездатних ветеранів війни до роботи на об'єктах критичної інфраструктури (далі – КІ), що додатково сприятиме подоланню кадрового дефіциту в цій сфері та посилюватиме безпекову обстановку в сфері національної безпеки. Разом із тим, такий результат відповідного процесу може бути досяжним у тому разі, коли працівник КІ, який одночасно є ветераном війни, буде охоплений комплексним соціальним захистом, що враховуватиме сукупність потреб таких осіб, зумовлених їх статусом працівника (в цілому та працівника КІ зокрема), а також статусом ветерана війни.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Аналіз наявної наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблематика соціального захисту ветеранів війни, які працюють на об'єктах КІ, поки не набула самостійного наукового висвітлення. Разом із тим питання соціального захисту працівників загалом, а також ветеранів війни вже досліджувалися багатьма ученими, серед яких: К. М. Горбачова, Н. М. Гресь, М. І. Іншин, О. М. Карпенко, Д. В. Кравчук, М. Ю. Кузнецова, Л. Ю. Малюга, В. О. Мусійчук, Р. Е. Погосян, Д. А. Постна, В. В. Пузанова, С. В. Сівков, Д. І. Сіроха, А. М. Соцька, В. Г. Чорна, Р. П. Шевченко, О. М. Ярошенко та ін. Отже, слід констатувати, що у науковій літературі вже сформовано теоретичне підґрунтя, на основі якого можна розвинути наукове бачення проблематики соціального захисту працівників КІ зі статусом ветеранів війни.

Метою статті є визначення основних проблем соціального захисту працівників КІ, які мають статус ветеранів війни. Досягнення зазначеної мети передбачає виконання наступних *завдань*: 1) проаналізувати особливості правового становища працівника КІ, який має статус ветерана війни; 2) визначити основні суперечності між ветеранськими соціальними гарантіями та режимом праці у сфері КІ; 3) охарактеризувати проблеми медичного, психологічного, реабілітаційного та професійного забезпечення таких працівників; 4) окреслити шляхи удосконалення соціального захисту працівників КІ – ветеранів війни.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості соціально-правового становища ветеранів війни в Україні [див., напр.: 7; 8], слід зазначити, що навіть після працевлаштування вони можуть перебувати в процесі реабілітації або ж потребувати медичного та психологічного супроводу, адаптації робочого місця, додаткового відпочинку чи поступового повернення до професійної діяльності в межах розумного навантаження. Крім того, необхідно враховувати, що такі особи можуть виконувати трудові функції на об'єктах КІ, діяльність на яких пов'язана з підвищеним навантаженням, необхідністю оперативного реагування на надзвичайні ситуації та роботою в кризових умовах. Такі обставини потенційно можуть ускладнювати або навіть унеможливлювати ефективність реабілітаційних заходів. Отже, уже з попереднього аналізу особливостей правового статусу працівників КІ, які мають статус ветеранів війни, випливає, що соціальний захист цієї категорії працівників повинен враховувати як наслідки пережитого воєнного досвіду та пов'язані з ними потреби, так і специфіку умов праці на об'єктах КІ. Разом із тим така потреба наразі не може бути повною мірою реалізована через існування низки фонових і спеціальних проблем соціального захисту працівників КІ, які є ветеранами війни.

Аналізуючи відповідні фонові проблеми, зауважимо, що вони за своєю природою та широтою вияву не обмежуються сферою КІ, а належать до загальних проблем соціального захисту працюючих ветеранів війни, хоча специфіка відповідної трудової діяльності істотно посилює їх прояв і практичне значення. Загалом, з урахуванням наявних наукових досліджень [див., напр.: 9; 10], можна виокремити такі основні фонові проблеми соціального захисту ветеранів війни, які безпосередньо впливають і на працівників КІ: 1) недостатній рівень розвитку інклюзивного середовища в Україні; 2) складність отримання соціальних послуг і пільг, зокрема через надмірно бюрократизовані процедури; 3) труднощі доступу до якісної медичної допомоги, реабілітації та психологічної підтримки; 4) соціальне відчуження та стигматизація військовослужбовців і ветеранів війни; 5) перешкоди у реалізації права на працю, зумовлені труднощами професійної та соціально-психологічної адаптації, недосконалістю механізмів перенавчання та упередженим ставленням окремих роботодавців; 6) застарілість засад і нормативно-правових підходів до упорядкування відносин із забезпечення соціального захисту ветеранів війни та працівників в цілому, на яких вибудовується існуюча система соціального захисту ветеранів війни.

Наведені обставини свідчать про існування системних проблем, які істотно ускладнюють як формування, так і практичне забезпечення соціального захисту осіб зі статусом ветеранів війни, особливо тих із них, хто здійснює трудову діяльність на об'єктах КІ. Як убачається, ці проблеми, передусім пов'язані з недоліками правового регулювання у зазначеній сфері, не вичерпуються безпосередніми проявами, а створюють передумови для виникнення додаткових труднощів, характерних саме для цієї категорії працівників. При цьому наявна система соціального захисту загалом не забезпечує належного врахування особливостей їхнього правового та фактичного становища. Зокрема, законодавчо визначені гарантії соціального захисту ветеранів війни здебільшого спрямовані на загальний статус таких осіб і не враховують особливостей виконання трудових функцій у сфері КІ. Натомість загальні трудово-правові гарантії не завжди пристосовані до наслідків участі працівника у воєнних діях. Окреслену ситуацію додатково ускладнює недостатня

визначеність правового статусу працівників КІ у трудовому праві та у сфері соціального забезпечення. За таких умов особа фактично поєднує кілька самостійних нормативних і фактичних підстав для реалізації права на соціальний захист, однак таке поєднання саме по собі не забезпечує комплексної та внутрішньо узгодженої підтримки.

Зважаючи на викладене, можна виокремити одну з ключових проблем соціального захисту працівників КІ, які мають статус ветеранів війни, – відсутність спеціальної моделі їх соціального захисту. Осмислюючи цю проблему, відзначимо, що попри наявність досить широкого обсягу гарантій для ветеранів війни та загальних трудових, соціально-страхових, медичних і реабілітаційних гарантій для працівників, відповідні механізми переважно діють паралельно та не формують цілісного підходу до особи, яка одночасно володіє обома правовими статусами. Вказане пояснюється тим, що законодавство про соціальний захист ветеранів війни спрямовується передусім на компенсацію наслідків участі у захисті держави та забезпечення відповідними формами підтримки, тоді як трудове законодавство і законодавство у сфері КІ зосереджені на виконанні трудової функції, трудовій дисципліні, професійній придатності та підтриманні безперервного функціонування відповідних об'єктів. Унаслідок цього жоден із зазначених правових режимів окремо не забезпечує повного врахування специфічних потреб працівника-ветерана. При цьому особливої ваги в цьому контексті набувають питання реабілітації, психологічної підтримки, адаптації робочого місця, відпочинку та збереження професійного потенціалу таких осіб, що можуть бути зумовлені наслідками поранень, інвалідністю, психічним виснаженням або труднощами повернення до цивільного життя. Відтак, слід констатувати, що за відсутності вказаного спеціального механізму існує ризик або формального обмеження соціального захисту загальними гарантіями для ветеранів, або його підпорядкування виробничій необхідності, що особливо загострюється в сфері КІ, а передусім в особливий період (тим більше тоді, коли відбуваються, приміром, систематичні обстріли енергетичної інфраструктури країни).

Наступною істотною проблемою соціального захисту працівників КІ зі статусом ветеранів війни є конфлікт між реабілітаційними потребами працівника-ветерана та потребою безперервного функціонування КІ. За своїм змістом ця проблема належить до найбільш актуальних, оскільки виявляється у суперечності між потребою працівника в повноцінному психофізіологічному відновленні та суспільною потребою у стабільній роботі об'єктів КІ, яка посилюється в умовах триваючої війни. При цьому відзначимо, що для таких працівників реабілітація, медичний супровід, психологічна допомога, додатковий відпочинок або тимчасове зниження трудового навантаження часто є безумовно необхідними умовами збереження здоров'я, працездатності та здатності надалі брати продуктивну участь у трудовому житті. Разом із тим практична реалізація цих потреб може обмежуватися аварійними викликами, нічним або позмінним режимом роботи, складністю оперативної заміни працівника та іншими обставинами, пов'язаними з особливим характером функціонування КІ. Особливо гостро ця суперечність проявляється саме в умовах режиму воєнного стану, коли окремі трудові гарантії працівників можуть обмежуватися, а лікування, додатковий відпочинок чи психофізіологічне відновлення – фактично відкладатися. Проте слід наголосити, що таке відкладення вирішення проблеми не усуває відповідних потреб, а лише посилює фізичне й психологічне виснаження працівника-ветерана, підвищує ризик професійного вигорання, погіршення стану здоров'я та втрати працездатності. У підсумку такий підхід, що не узгоджується із метою соціального захисту, негативно позначається і на самому працівникові, і на стійкості КІ, яка не може тривалий час підтримуватися за рахунок виснаження персоналу.

Наступний комплекс проблем становить обмеженість медичного забезпечення, реабілітаційних і психологічних послуг, які можуть надаватися працівникам-ветеранам на робочому місці. Розглядаючи цю проблему, слід виходити з того, що організація праці загалом впливає на психофізіологічний стан працівника, а тому потребує належної охорони його права на психічне здоров'я [див., напр.: 11, с. 78]. При цьому особливої ваги це завдання набуває щодо працівників КІ зі статусом ветерана війни, які можуть мати наслідки бойового досвіду у вигляді поранень, хронічних захворювань, психічного виснаження, порушень сну тощо [див., напр.: 12]. Як убачається, зазначені стани становлять особливий соціальний ризик і можуть посилюватися під впливом умов праці, пов'язаних із підвищеною відповідальністю, аварійними ситуаціями, воєнними загрозами та потребою підтримувати безперервне функціонування КІ. Так, зокрема, робота працівника-ветерана в період систематичних обстрілів, руйнувань або постійної готовності до небезпеки не може розглядатися як нейтральна для такого працівника обставина трудової діяльності, адже в дійсності здатна актуалізувати травматичний досвід і ускладнювати адаптацію працівника-ветерана до цивільної трудової діяльності. Саме тому, як убачається, соціально-захисні заходи мають бути вбудовані в кадрову політику підприємства та охоплювати психологічний супровід, стандарти конфіденційності, недопущення стигматизації, підготовку керівників до взаємодії з ветеранами, а також створення безпечних каналів звернення по допомогу. Доцільним є також запровадження посади психолога або функціонування психологічної служби, без виключення можливості звернення працівника до зовнішніх фахівців.

Висновки. Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що соціальний захист працівників КІ зі статусом ветерана війни пов'язаний із низкою системних проблем, які потребують комплексного вирішення. При цьому, зокрема, подолання проблеми відсутності спеціальної моделі соціального захисту має ґрунтуватися

на формуванні узгодженого правового механізму, який охоплюватиме оцінку медичних, психологічних, реабілітаційних і професійних потреб працівника, адаптацію умов праці, гарантії відновлювального відпочинку, захист трудового доходу під час лікування чи реабілітації, професійну перепідготовку, недопущення дискримінації та координацію дій роботодавця, органів публічної влади й інших суб'єктів соціального захисту. Водночас вирішення конфлікту між реабілітаційними потребами ветерана та потребою безперервного функціонування КІ потребує відмови від протиставлення інтересів працівника та виробничої необхідності. У зв'язку з цим реабілітаційні заходи мають бути узгоджені з режимом роботи відповідного об'єкта, але не підпорядковуватися йому. Щодо проблеми обмеженості медичного забезпечення, реабілітаційних і психологічних послуг, її подолання можливе, зокрема, шляхом створення психологічних служб або запровадження посад психологів на відповідних об'єктах КІ. Крім того, необхідно забезпечити такі організаційні умови, за яких працівник-ветеран зможе своєчасно реалізовувати право на відновлення та збереження здоров'я без негативних наслідків для трудової кар'єри, доходу, професійної довіри чи ризику стигматизації.

Список використаних джерел:

1. Сівков С. В. Адміністративно-правова парадигма реінтеграції ветеранів війни в умовах особливого періоду : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2026. 437 с.
2. Соцька А. М., Чорна В. Г. Перспективи законодавчої регламентації сфери державної ветеранської політики. *Актуальні проблеми правознавства*. 2026. № 1. С. 71–77. <https://doi.org/10.35774/app2026.01.071>
3. Столярчук Х. С., Рупак А. А., Доманова А. А. Виклики соціальної адаптації ветеранів до цивільних трудових колективів: інструменти впливу громадських організацій. *Проблеми економіки*. 2025. № 4. С. 401–409. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2025-4-401-409>
4. Постна Д. А. Забезпечення працевлаштування ветеранів війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86, ч. 3. С. 49–55. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.7>
5. Шевченко Р. П. Удосконалення механізмів публічного управління у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їхніх родин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2025. 258 с.
6. Шевченко Р. П. Інноваційні підходи до організації соціального захисту ветеранів війни: міжнародний досвід. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 2. С. 1–12. <http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.2.25>
7. Кравчук Д. В., Карпенко О. М., Мусійчук В. О. Проблематика правового статусу ветерана при працевлаштуванні на відповідних посадах у системі Міністерства внутрішніх справ України. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20 лют. 2026 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2026. С. 284–285.
8. Погосян Р. Е. Поняття та особливості захисту прав ветеранів війни. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1. С. 109–113. <https://doi.org/10.35774/app2023.01.109>
9. Кузнецова М. Ю., Гресь Н. М., Горбачова К. М. Актуальні проблемні питання реалізації права на пільги як одного зі способів соціального захисту ветеранів війни в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 220–224. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/52>
10. Сівков С. В. Проблемні питання економічної реінтеграції ветеранів війни в умовах особливого періоду. *Державна політика у кризовий і посткризовий період* : зб. тез Ізраїльсько-європейського саміту громадського співробітництва (м. Прага–Київ, 21–23 трав. 2025 р.). Київ : ІЗППГ, 2025. С. 84–88.
11. Пузанова В. В. Право працівника на психічне здоров'я як інтегративне право в праві ЄС. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 29–30 трав. 2026 р.) : у 2 т. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2026. Т. 1. С. 76–80.
12. Одеров А. М., Романчук С. В., Матвейко О. М. Вплив контузій та їх наслідків на функціональний стан військовослужбовців. *Фізична активність, здоров'я і спорт*. 2024. № 2. С. 22–31. <https://doi.org/10.32782/2221-1217-2024-2-04>

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

Р. В. Мельничук, кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0006-0095-5650

ОСНОВНІ ВИМОГИ ПРИНЦИПІВ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ

Статтю присвячено виявленню та окресленню основних вимог принципів механізму правового регулювання дисципліни праці, які мають бути враховані під час забезпечення його дії та подальшого розвитку в Україні. Принципові правові вимоги цього механізму виражені передусім у галузевих та інституційних принципах. Сукупність цих принципів покладає на суб'єктів нормотворення обов'язок формувати в Україні такий трудо-правовий режим дисципліни праці, який, з одного боку, забезпечує належне функціонування підприємства, установи чи організації, а з іншого – гарантує непорушність прав і законних інтересів працівників та унеможливує дисциплінарний примус поза підставами й умовами, прямо визначеними законом. Відповідно нормативно-правові акти у цій сфері мають бути спрямовані на: узгодження загальних і спеціальних правил дисципліни праці з мінімальними гарантіями працівника з урахуванням службово-трудової необхідності та ризиків виконання трудової функції; закріплення зв'язку дисциплінарних вимог із обов'язками роботодавця щодо належної організації праці, професійної підготовки й інструктажу, а також ресурсного забезпечення виконання обов'язків; установа прямої заборони погіршення становища працівника підзаконними й локальними актами у дисциплінарній сфері. У межах дії зазначеного механізму дисциплінарні заходи мають розумітися насамперед як інструменти відновлення належного порядку та профілактики порушень, із передбаченням альтернатив стягненням у разі малозначних або випадкових дисциплінарних проступків. Натомість примусовий дисциплінарний вплив слід нормативно визначати як крайній засіб із вичерпним переліком підстав його застосування. Так само нормотворцю належить: закріпити обов'язковість оцінювання організаційних умов учинення проступку під час його кваліфікації; нормативно визначити види заохочень і стимулів, а також прозорі критерії та процедури їх застосування; забезпечити ясність і визначеність дисциплінарних приписів, обов'язковість доведення вини та реальні процедурні гарантії працівника у дисциплінарному провадженні. Самостійною та особливо значущою у цьому контексті є вимога прямої заборони використання дисциплінарного впливу як засобу помсти, за наявності конфлікту інтересів або для досягнення інших неправомірних цілей.

Ключові слова: дисципліна праці, правове регулювання, принципи права, принципові вимоги, трудове право, трудо-правовий режим.

R. V. Melnychuk. Key requirements of the principles governing the mechanism of legal regulation of labor discipline

The article identifies and outlines the basic requirements derived from the principles underpinning the mechanism of legal regulation of labour discipline, which should be taken into account when ensuring its effective operation and further development in Ukraine. These requirements are articulated primarily through two groups of principles: (a) the sectoral principles of labour law, reflecting the specific features of labour law's subject and method in securing proper employee conduct in the performance of work and in the organisation of the labour process; and (b) institutional principles, which perform an institution-forming function by specifying requirements concerning the content, forms, methods, and means of ensuring labour discipline within the relevant legal regime. Taken together, these principles impose an obligation on rule-makers to construct in Ukraine a labour-law regime of labour discipline that, on the one hand, enables the proper functioning of enterprises, institutions, and organisations, and, on the other, safeguards the inviolability of employees' rights and legitimate interests and precludes disciplinary coercion except on the grounds and under the conditions directly prescribed by law. Accordingly, normative legal acts in this sphere should aim to: (a) reconcile general and special disciplinary rules with minimum guarantees for employees, taking account of operational necessity and the risks associated with the performance of work; (b) entrench the linkage between disciplinary requirements and the employer's duties of proper work organisation, training and instruction, and the provision of resources necessary for the lawful performance of duties; and (c) establish an explicit prohibition on worsening an employee's position by subordinate legislation and local regulatory acts in the disciplinary sphere. Within this mechanism, disciplinary measures should be conceived primarily as instruments for restoring proper order and preventing violations, including by providing for non-punitive alternatives in cases of minor or inadvertent disciplinary misconduct. Compulsory disciplinary sanctions, by contrast, should be normatively defined as a measure of last resort, with an exhaustive list of grounds for their application. The standard-setter should further: (a) require that organisational conditions contributing to misconduct be assessed in the course of legal qualification; (b) define the types of incentives and rewards, together with transparent criteria and procedures for their use; and (c) ensure clarity and legal certainty of disciplinary regulation, mandatory proof of guilt, and effective procedural guarantees for the employee in disciplinary proceedings. Of particular importance in this context is the requirement

© Р. В. Мельничук, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

to prohibit expressly the use of disciplinary measures as a means of retaliation, in circumstances involving a conflict of interest, or for other unlawful purposes.

Key words: *fundamental requirements, labour discipline, labour law, labour-law regime, legal regulation, principles of law.*

Постановка проблеми. Досліджуючи сутнісний зміст засадничих ідей дисципліни праці, слід виходити з того, що такими керівними ідеями є принципи сучасного трудового права України. Саме на них ґрунтується дисципліна праці (далі – ДП) як інститут трудового права, і саме вони визначають концептуальну логіку формування та функціонування відповідного трудово-правового режиму в межах сфери дії цього інституту, а також зумовлюють особливості формування й дії механізму правового регулювання (далі – МПР) дисципліни праці загалом (у тому числі щодо окремих категорій працівників). В означеному контексті слід зауважити, що засадничі ідеї постають найзагальнішими вимогами до учасників суспільних відносин і при цьому вихідними орієнтирами правового регулювання відносин у сфері праці, що відтворюють сутнісний зміст права, закономірно походять із ідей справедливості та свободи й окреслюють загальну спрямованість і ключові властивості правової системи держави [див., напр.: 1, с. 45], а відтак – практично уможливають подальший розвиток трудового права як цивілізаційної цінності, що створює умови для соціально-безпечного виникнення, перебігу та припинення трудових відносин [2, с. 103]. Так, зокрема, Ю.О. Остапенко, аналізуючи зміст і структуру принципів трудового права, доходить висновку, що система цих принципів забезпечує внутрішню узгодженість і взаємопов’язаність провідних правових норм, підтримує єдність доктрини й практики та визначає основні закономірності розвитку сфери праці. На думку ученої, це виявляється у формулюванні й теоретичному опрацюванні відповідних принципів, у їх багаторівневому нормативному закріпленні та в подальшій реалізації конкретних норм законодавства [3, с. 62]. Утім, слід відзначити, що такий результат на практиці досягається не самим фактом існування принципів трудового права в цілому та принципів правового регулювання ДП зокрема, а виконанням суб’єктами правотворчої та правозастосовної діяльності комплексу вимог, що містяться в таких засадничих ідеях. Враховуючи це, зазначимо, на необхідності з’ясування основних вимог принципів МПР ДП, що по сьогодні ще не були предметом окремої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри те, що по сьогодні в спеціальній науковій літературі ще не приділялась увага виокремленню основних вимог принципів МПР ДП, слід відзначити, що вітчизняними ученими вже розкривались окремі аспекти принципів ДП (зокрема, Ю.Л. Зайцевою [4] та С.Д. Олійник [5, с. 125]), а також засадничих ідей дисциплінарної відповідальності (серед яких Р.С. Грищенко [6], В.С. Ковригін [7], Б.В. Лавренко [8, с. 125–126], В.В. Середа [9, с. 20–22], Д.І. Сіроха [10] та ін.). Таким чином, можемо констатувати теоретичну можливість виявлення ключових вимог принципів розглядуваного механізму.

Відтак, **метою** статті є виявлення та окреслення основних вимог принципів МПР ДП. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) окреслити групи принципів, які містять в собі основні засадничі вимоги до МПР ДП; 2) виокремити вимоги таких засадничих ідей; 3) в узагальненому вигляді окреслити вимоги до МПР ДП.

Виклад основного матеріалу. З’ясовуючи коло принципів МПР ДП як таких, що окреслюють основні вимоги цього механізму та визначають правову логіку формування та належного розвитку режиму ДП, зазначимо, що до них слід віднести насамперед *галузеві* (тобто, трудово-правові) та *інституційні* принципи. Такий підхід зумовлений тим, що під галузевими принципами правового регулювання ДП слід розуміти властиві трудовому праву базові ціннісні орієнтири, які серед іншого визначають, яким чином і в яких межах має вибудовуватися режим забезпечення ДП як частина системи цієї галузі права. При цьому за своєю суттю галузеві принципи: 1) відображають особливості предмета та методу трудового права в частині забезпечення належної поведінки працівника під час виконання трудової функції та організації трудового процесу за його участі; 2) окреслюють основні напрями, межі й інструменти правового впорядкування ДП як трудово-правового інституту; 3) забезпечують узгодження управлінської потреби в дисципліні з трудовими правами та гарантіями працівника, виходячи із соціальної природи трудового права та гуманістичного напрямку його розвитку; 4) становлять засадничу основу для належної реалізації контрольної функції у сфері відносин щодо упорядкування ДП. Що ж стосується інституційних принципів, то їх значущість у цьому сенсі зумовлена тим, що вони виконують інститутоутворюючу роль, конкретизуючи вимоги до змісту, форм, способів і засобів забезпечення ДП в межах відповідного правового режиму.

Розглядаючи *галузеві* принципи насамперед виокремимо вимоги *принципу охоронної спрямованості трудового права*, які в розглядуваному контексті зводяться до: 1) чіткого визначення обов’язків працівника, враховуючи їхній зв’язок із трудовою функцією працівника; 2) формування нормативно визначених умов, за яких заходи дисциплінарного впливу будуть співмірними та не набуватимуть характеру прихованого покарання, не передбаченого законом або такого, що суперечить принципам права; 3) закріплення в порядках здійснення дисциплінарних процедур ефективних гарантій захисту, оскільки саме процедура застосування дисциплінарного впливу є механізмом, через який охоронна функція трудового права набуває реального

змісту; 4) формування нормативно визначених умов, за яких локальні та відомчі акти не можуть звужувати обсяг трудових прав і гарантій, навіть якщо це мотивовано службовою доцільністю або потребами виконання завдань і функцій органу публічної служби (зокрема, у сфері правоохорони). При цьому з фундаментальної засадничої ідеї трудового права якою є *принцип свободи праці* випливають вимоги обов'язкового нормативно-правового закріплення: 1) правила, за яким дисциплінарні вимоги можуть ставитися лише в межах правомірно встановлених трудових обов'язків, похідних від трудового договору, посадових обов'язків та правил внутрішнього трудового розпорядку; 2) заборони використання дисциплінарної відповідальності як інструмента примушення до виконання роботи, яка: а) не належить до трудової функції; б) покладається без належного нормативного закріплення; в) суперечить вимогам охорони праці або загальним трудовим гарантіям; г) фактично підміняє правові механізми зміни умов праці чи переведення працівника. Як убачається, з огляду на це, нормотворець, у процесі упорядкування сфери ДП повинен нормативно-правовим чином забезпечувати: 1) обов'язковість доведення до відома працівника (у доступній для працівника формі) його трудової функції; 2) заборону використання заходів дисциплінарного впливу як способу: а) покладання на працівника обов'язку виконувати певну роботу, не передбачену трудовим договором, чи зміни істотних умов праці, коли така зміна умов не узгоджена з принципами права; б) систематичного залучення працівника до роботи поза визначеними межами; в) опосередкованого примусу до звільнення зі служби чи переведення на іншу посаду (в інший структурний підрозділ) тощо.

Серед галузевих принципів також слід виокремити й *принцип недопустимості звуження змісту та обсягу трудових прав і гарантій працівника актами локального регулювання*, керуючись яким, суб'єкт нормотворення під час упорядкування відносин у сфері ДП повинен формувати нормативно визначені умови, за яких на локальному рівні забороняється: 1) встановлення нових підстав дисциплінарної відповідальності, які за своїм змістом виходять за межі трудової (службової) функції працівника або ґрунтуються на невизначених оціночних категоріях; 2) посилення негативного дисциплінарного впливу поза встановленими законом межами; 3) ускладнення чи звуження процедурних гарантій прав працівника у дисциплінарному провадженні, перетворюючи дисциплінарну процедуру на формальність або позбавляючи її реального захисного змісту; 4) зміна змісту прав і гарантій шляхом їх технічної деталізації (зокрема, коли вона формально зберігається, але через порядок її реалізації вона стає практично недосяжною). У свою чергу *принцип взаємності трудових обов'язків і гарантій* передбачає, що в процесі дії МПР ДП будуть формуватися нормативно-правові умови, за яких у нормативних актах: 1) визначається перелік вимог до працівника щодо його дій та рішень як таких, що мають узгоджуватися зі стандартами ДП; 2) визначається перелік вимог до роботодавця щодо його дій та рішень як таких, що мають уможливлувати неухильне дотримання ДП; 3) регламентується обов'язковість врахування під час оцінювання дисциплінованості працівника: а) зв'язку його поведінки з фактичними умовами виконання роботи; б) міри виконання роботодавцем обов'язку щодо створення необхідних умов для належного виконання обов'язків працівника; в) заборони покладення негативних наслідків порушення дисципліни на працівника за обставин, коли порушення стало похідним від неналежного виконання роботодавцем своїх організаційних або гарантійних обов'язків.

Окремої уваги серед галузевих принципів заслуговує *принцип поєднання єдності та диференціації правового регулювання праці*, крізь призму змісту якого МПР ДП в своїй дії повинен враховувати вимоги: 1) збереження гарантійної основи, в результаті чого спеціальні правила забезпечення ДП будуть вважатись допустимими лише за умови, що вони не знижують базового рівня трудових прав і гарантій працівника, а разом із тим – не створюють режиму фактичної беззахисності працівника у відносинах з приводу забезпечення ДП; 2) урахування об'єктивної обумовленості диференціації, з огляду на що особливі стандарти ДП мають впливати з реальних відмінностей трудової (службової) функції, умов її виконання та професійних ризиків, а не з абстрактних уявлень про особливий статус працівників (окремих їх груп, підгруп) чи з інтересу розширити рамки дискреції суб'єктів дисциплінарної влади; 3) дотримання правової визначеності форм диференціації, у відповідності до чого спеціалізація дисциплінарних вимог повинна здійснюватися у юридично передбачуваних формах і з дотриманням ієрархії (за юридичною силою) джерел права, тобто шляхом такого нормативно-правового упорядкування відносин у сфері ДП, яке забезпечує зрозумілість обов'язків, чіткість підстав дисциплінарної оцінки та стабільність гарантій працівника в зазначеній сфері.

Переходячи до розкриття вимог *інституційних* принципів МПР ДП, насамперед слід виокремити *принцип пріоритету відновлювальної функції дисциплінарного впливу*, зміст якого в цілому полягає у тому, що дисциплінарне реагування має бути спрямоване не на демонстративну суворість чи каральний ефект, а на відновлення належного порядку та недопущення повторних порушень дисципліни. Відтак із цієї засадничої ідеї випливають: 1) вимога цільової співмірності заходу (обирається лише те, що є достатнім для нормалізації дії режиму ДП); 2) коригувальна спрямованість дисциплінарного впливу (з урахуванням можливості усунення причин порушення дисципліни, якщо вони зумовлені недоліками організації трудових відносин чи публічної служби, інструктажу, підготовки або визначеності завдань); 3) забезпечення пріоритету превентивних заходів впливу перед дисциплінарною санкцією; 4) обов'язковість умотивованості й передбачуваності рішень суб'єкта дисциплінарної влади. Поряд із цим *принцип пріоритету належної організації праці та створення умов для виконання обов'язків* вимагає, щоб МПР забезпечив нормативне закріплення

обов'язку суб'єкта дисциплінарної влади щоразу оцінювати природу порушення, зокрема, чи є воно наслідком свідомого нехтування працівником дисциплінарними вимогами, чи радше похідним результатом неналежного організаційного забезпечення виконання трудових функцій. У цьому сенсі виокремлена засада спрямована на те, щоб правове регулювання унеможливило недобросовісну управлінську практику на рівні підприємства, установи чи організації, що виявляється у перекладанні на працівника відповідальності за управлінські прорахунки роботодавця та його представників (а у публічній сфері – органу публічної служби).

Що ж стосується *принципу поєднання переконання і примусу у забезпеченні ДП*, то його зміст охоплює вимоги, які мають пронизувати як нормативну структуру МПР, так і правозастосовну практику в сфері ДП. Зокрема, в результаті дії цього механізму має: 1) нормативно регламентуватись система постійної та своєчасної профілактики порушень дисципліни; 2) запроваджуватись система заходів раннього коригування поведінки працівників (настільки, наскільки це об'єктивно можливо, а бажано – до моменту, коли виникне потреба в дисциплінарному стягненні й до того, як небажана поведінка спричинить шкоду функціонуванню підприємства, установи чи організації); 3) чітко визначатись підстави та умови виникнення дисциплінарної відповідальності, а також достатні умови застосування дисциплінарного стягнення; 4) закріплюватись заборона ухвалення рішень у дисциплінарних справах без пояснення того, чому саме за конкретних обставин мети ДП неможливо досягти м'якшими засобами. У свою чергу *принцип визначеності правил дисципліни та їх належного доведення до відома працівника* встановлює вимогу, щоб законодавство зобов'язувало суб'єкта дисциплінарної влади перед застосуванням негативного дисциплінарного впливу перевіряти: 1) факт належного повідомлення працівника про правило чи стандарт ДП, який вважається порушенням (з урахуванням доступності й зрозумілості формулювання, своєчасності доведення, реальної можливості ознайомлення зі змістом і отримання необхідних роз'яснень у межах визначеної та документально підтвердженої процедури); 2) змістовну визначеність самого правила або стандарту.

Додатково в межах інституційних засад МПР ДП доцільно виокремити *принцип забезпечення матеріальної та нематеріальної зацікавленості у сумлінній праці*, вимоги якого спрямовують законодавця на таке нормативне вибудовування трудо-правового режиму ДП, за якого нормативно: 1) передбачаються інституційні форми матеріального та/або нематеріального заохочення за дисципліновану поведінку і сумлінне виконання трудових обов'язків; 2) установлюються критерії зв'язку заохочень із належною поведінкою працівника та результатами виконання службових функцій; 3) гарантується процедурна прозорість застосування заохочень, аби вони не перетворювалися на прихований механізм неформального контролю чи форму зловживання дисциплінарною владою; 4) підтримується співмірність позитивного й негативного реагування на поведінку працівника. У свою чергу *принцип відповідності дисциплінарних обов'язків реальному змісту праці та професійним ризикам* спрямовує розвиток досліджуваного правового механізму на функціональну обґрунтованість і юридичну визначеність дисциплінарних вимог. У цьому контексті суб'єкт нормотворення має забезпечувати: 1) зв'язок кожної дисциплінарної вимоги з трудовою функцією працівника та специфікою діяльності відповідного підприємства, установи чи організації; 2) достатню визначеність правил і стандартів ДП для їх добросовісного виконання та належного контролю; 3) недопущення створення нормативних правил і стандартів (також на локальному рівні), що допускають дисциплінарне реагування на поведінку працівника за нечіткими оціночними критеріями, здатними легітимувати вибірковість притягнення до юридичної відповідальності.

Істотно посилює дію зазначених засадничих ідей *принцип недопущення зловживання дисциплінарною владою*, яким вимагається, щоб трудо-правовий режим ДП був побудований так, аби: 1) дисциплінарний проступок підлягав чіткій юридичній кваліфікації, а рішення про застосування позитивного чи негативного дисциплінарного впливу – детальній правовій мотивації; 2) дисциплінарні рішення не обґрунтовувалися абстрактними оціночними судженнями без урахування професійних критеріїв і належної доказової бази; 3) процедура містила реальні гарантії захисту, які дають працівникові змогу ефективно спростувати звинувачення та вказати на можливий конфлікт інтересів, упередженість, мотив помсти, дискримінації тощо; 4) суб'єкт дисциплінарної влади щоразу перевіряв, чи є провадження реакцією саме на дисциплінарний проступок, а не формою репресивного впливу, замаскованого під дисциплінарну необхідність.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій науковій розвідці, можемо дійти висновку, що з галузевих принципів МПР ДП випливають вимоги до суб'єктів нормотворчої діяльності формувати трудо-правовий режим ДП, спрямований на: забезпечення належного функціонування підприємства, установи чи організації за умови непорушності прав і законних інтересів працівників; недопущення застосування дисциплінарного примусу поза підставами та умовами, встановленими законом; гарантування мінімальних стандартів дотримання прав і законних інтересів працівників шляхом узгодження із ними загальних і спеціальних правил та стандартів ДП з урахуванням службово-трудої необхідності та ризиків виконання трудової функції; забезпечення зв'язку дисциплінарних вимог до працівника з обов'язками роботодавця належним чином організовувати трудові відносини, професійну підготовку й інструктаж, а також ресурсне забезпечення реалізації трудової функції працівника; уточнення та нормативне закріплення прямої заборони погіршення підзаконними й локальними актами становища працівника у сфері забезпечення ДП. Що ж стосується

інституційних принципів, то вони окреслюють вимоги: визначити відновлення належного порядку та профілактику порушень як основні цілі дисциплінарних заходів, передбачивши при цьому альтернативи дисциплінарним стягненням у разі малозначних або випадкових порушень ДП; закріпити примусовий дисциплінарний вплив як крайній засіб реагування на дисциплінарні проступки та визначити вичерпний перелік підстав, за яких такий примус є допустимим; установити обов'язковість оцінювання організаційних умов вчинення проступку під час його кваліфікації, зокрема як чинників, що могли сприяти недисциплінованій поведінці; нормативно визначити види заохочень і стимулів, а також критерії та процедури їх застосування; забезпечити ясність і визначеність приписів у сфері ДП, обов'язковість доведення вини та наявності процедурних гарантій працівника під час притягнення його до дисциплінарної відповідальності; прямо заборонити використання дисциплінарного впливу як засобу помсти, за наявності конфлікту інтересів та в інших неправомірних цілях.

Список використаних джерел:

1. Гнатенко К.В. Щодо питання принципів соціального забезпечення. *Право і суспільство*. 2018. № 6, Ч. 2. С. 44–49.
2. Гладкий В.В. Мета трудового права як сучасної цивілізаційної цінності. *Соціальне право*. 2021. № 3. С. 99–105. doi:10.32751/2617-5967-2021-03-12.
3. Остапенко Ю.О. Принципи реалізації трудових прав працівника. *Знання європейського права*. 2021. № 2. С. 61–65. doi:10.32837/chern.v0i2.206.
4. Зайцева Ю.Л. До проблеми визначення принципів проведення службових розслідувань у трудовому праві. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 2 (38), Vol. 2. С. 108–112. doi: 10.51647/kelm.2021.2.2.18.
5. Олійник С.Д. Правове регулювання трудової дисципліни за трудовим законодавством України: дис. ... д-ра філософ.: 081. Київ, 2020. 226 с.
6. Грищенко Р.С. До характеристики принципів дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 135–139. doi:10.32849/2663-5313/2019.12.25.
7. Ковригін В.С. До питання принципів дисциплінарної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 1, Т. 1. С. 117–121.
8. Лавренко Б.В. До питання дисциплінарної відповідальності державного службовця. *Право та інновації*. 2016. № 3 (15). С. 123–129.
9. Середа В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1. С. 18–25.
10. Сіроха Д.І., Гаврилова О.О. До питання відповідальності за порушення законодавства про запобігання та протидію дискримінації. *Європейські перспективи*. 2025. № 51. С. 423–433. doi: 10.71404/EP.2025.4.59.

Дата першого надходження статті до видання: 08.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.07.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

І. І. Пащенко, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0002-3056-5438

РОЛЬ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ У РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ТА УТВЕРДЖЕННІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Особливу увагу крізь призму сучасних євроінтеграційних напрямків у правовому полі приділено дієвому реформуванню з поетапним удосконаленням вітчизняної антикорупційної політики, що реалізується системою судових і правоохоронних органів України. Ефективність нормативно-правового регулювання узгодженості процедур виявлення, розслідування й судового розгляду корупційних правопорушень на практиці між превентивною, слідчо-прокурорською та судовою ланками, має вагоме значення для подальшого вдосконалення механізмів протидії корупції та розвитку антикорупційної правосвідомості.

Беручи за основу чинне законодавство України у галузі протидії корупційним діям, а саме: положення Закону України «Про запобігання корупції», Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, а також сукупність емпіричних даних судової статистики та сучасних міжнародно-правових оцінок розкрито еволюцію інституційної системи протидії корупції – від несистемної моделі до сучасної інституційної системи протидії корупції.

Виокремлено нормативно-правовий статус і основні напрями реалізації повноважень НАЗК (Національне агентство з питань запобігання корупції) як спеціально уповноваженого органу у сфері запобігання корупції, НАБУ (Національне антикорупційне бюро України), до компетенції якого належить обов'язок із здійснення професійного досудового розслідування корупційних правопорушень кримінального характеру, учинених високопосадовцями, Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) – як орган, діяльність якого спрямована на здійснення процесуального керівництва під час досудового розслідування в межах кримінального провадження відповідно, що належать до компетенції НАБУ, Вищого антикорупційного суду (ВАКС) як спеціалізованого судового органу, діяльність якого спрямована на розгляд специфічних корупційних проваджень, а також на перелік цивільних справ про визнання активів необґрунтованими з подальшим їх стягненням в дохід держави, а також Державного бюро розслідувань (ДБР), органів прокуратури, Національної поліції України та судів загальної юрисдикції як суб'єктів, що забезпечують поетапність під час реалізації досудового розслідування, належного підтримання публічного обвинувачення та якісного здійснення правосуддя.

Акцентовано увагу на актуальні проблеми із збереження колізії та неузгодженості кримінально-правового та кримінального процесуального регулювання, варіативності судової практики, недостатності кадрових й ресурсних потенційних можливостей, а також наявність досить суттєвих ризиків із зовнішнього втручання у незалежну діяльність спеціалізованих інституцій незважаючи на зміцнення інституційної спроможності сучасної системи антикорупційних органів.

Доведено, що вектор з подальшого ефективного реформування інституційного механізму запобігання та протидії корупції має бути спрямований в бік удосконалення законодавчої бази шляхом усунення неузгодженостей у визначенні підслідності, розвиток механізмів посиленого виявлення, максимального відсотку повернення активів й захисту викривачів відповідно, а також на зміцнення принципів законності та верховенства права як термінової передумови їх практичного втілення та подальшої гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими нормативно-правовими стандартами.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного вдосконалення правових та організаційних засад діяльності судових і правоохоронних органів України у галузі реалізації антикорупційної політики, наявністю окремих прогалин, колізій і неузгодженостей у механізмі нормативно-правового регулювання, а також актуальною потребою подальшої гармонізації сучасного вітчизняного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами у галузі запобігання та протидії корупції.

Ключові слова: нормативно-правові засади, судових механізмів притягнення до відповідальності, державна антикорупційна політика, адміністративно-правове забезпечення, верховенство права.

I. I. Pashchenko. The role of the judicial and law enforcement authorities of Ukraine in implementing anti-corruption policy and upholding the rule of law

Particular attention, through the prism of contemporary European integration trends in the legal sphere, is paid to effective reform and the gradual improvement of Ukraine's national anti-corruption policy, implemented through the system of judicial and law enforcement authorities. The effectiveness of the legal and regulatory framework governing the coordination of procedures for detecting, investigating, and adjudicating corruption-related offences in practice among preventive, investigative

© І. І. Пащенко, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

and prosecutorial, and judicial bodies is of considerable importance for the further improvement of anti-corruption mechanisms and the development of anti-corruption legal awareness.

Based on the current legislation of Ukraine in the field of combating corruption, namely the provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" and the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025, as well as a body of empirical data derived from judicial statistics and contemporary international legal assessments, the evolution of the institutional anti-corruption system is examined – from a fragmented model to the modern institutional framework for combating corruption.

The legal status and principal areas of competence of the National Agency on Corruption Prevention (NACP), as a specially authorised body in the field of corruption prevention, have been outlined. The study also examines the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU), which is responsible for conducting professional pre-trial investigations into corruption-related criminal offences committed by high-ranking officials; the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO), whose activities are aimed at providing procedural guidance during pre-trial investigations in criminal proceedings falling within NABU's jurisdiction; and the High Anti-Corruption Court (HACC), as a specialised judicial body responsible for adjudicating specific categories of corruption-related proceedings, as well as civil cases concerning the recognition of assets as unjustified and their subsequent forfeiture to the state. Particular attention is also given to the State Bureau of Investigation (SBI), the prosecution authorities, the National Police of Ukraine, and courts of general jurisdiction as entities that ensure the successive implementation of pre-trial investigations, the proper conduct of public prosecution, and the effective administration of justice.

Attention is focused on the current challenges arising from persistent conflicts and inconsistencies in criminal law and criminal procedural regulation, variations in judicial practice, insufficient human and resource capacity, as well as the existence of significant risks of external interference in the independent activities of specialised institutions, despite the strengthening of the institutional capacity of the modern anti-corruption system.

It has been established that the further effective reform of the institutional mechanism for preventing and combating corruption should be directed towards improving the legislative framework by eliminating inconsistencies in determining investigative jurisdiction, developing mechanisms for enhanced detection of corruption offences, maximising asset recovery, and ensuring the protection of whistleblowers. Particular emphasis should also be placed on strengthening the principles of legality and the rule of law as essential prerequisites for the practical implementation of these measures and the further harmonisation of national legislation with European legal standards.

Thus, the relevance of the research topic is determined by the need for the comprehensive improvement of the legal and organisational foundations governing the activities of Ukraine's judicial and law enforcement authorities in implementing anti-corruption policy, the existence of certain gaps, legal conflicts, and inconsistencies in the regulatory framework, as well as the pressing need for the further harmonisation of contemporary national legislation with international and European standards in the field of preventing and combating corruption.

Key words: legal and regulatory framework, judicial mechanisms for holding offenders accountable, state anti-corruption policy, administrative and legal support, rule of law, anti-corruption legal awareness.

Постановка проблеми. Беручи до уваги наявність сучасних реалій, пов'язаних з повномасштабним вторгненням в Україну та подальшою необхідністю повного забезпечення ефективного функціонування національних установ в умовах воєнного часу, мусимо констатувати, що українська система запобігання та протидії корупції продовжує функціонувати в нестабільних умовах вагомих внутрішніх і зовнішніх викликів. Незважаючи на поступове формування специфічного антикорупційного механізму, актуальною залишається проблематика нормативно-правового забезпечення, розмежування компетенцій та рівнів підслідності, майбутньої чіткої узгодженості функціонування уповноважених органів, кадрового й ресурсного забезпечення з паралельним гарантуванням адміністративної незалежності вищевказаних суб'єктів [1]. Зазначене зумовлює актуальність в процесі реформування через ефективне вдосконалення адміністративно-правових та організаційних засад функціонування судових і правоохоронних органів України з пристосуванням до світових стандартів у галузі запобігання і протидії корупції.

Виділення не вирішених раніше частин **загальної проблеми.** Відповідно до нижчепроведеного огляду літератури, можна виокремити кілька нерозглянутих частин загальної проблеми.

По-перше, переважна більшість наукових досліджень зосереджена на правовій регламентації взаємодії між превентивною, правоохоронною, прокурорською та судовою ланками, тоді як питання подальшого ефективного поетапного вдосконалення механізмів координації діяльності уповноважених специфічних суб'єктів, усунення законодавчих прогалин, зміцнення інституційної незалежності спеціалізованих антикорупційних органів, а також забезпечення стабільності та інтегрованої у міжнародний правовий простір правозастосовної та судової практики залишаються недостатньо дослідженими.

По-друге, недостатньо дослідженими залишаються системні проблеми у функціонуванні судових і правоохоронних органів у галузі реалізації національних антикорупційних напрямків, пов'язаних з недосконалістю самого механізму нормативно-правового забезпечення діяльності судових і правоохоронних органів у сфері реалізації державної антикорупційної політики, на що вказують, перш за все: надмірний перелік прогалин і колізій у нормативно-правовому регулюванні, неоднозначне тлумаченням індивідуальних з специфічних норм, невідпрацьована система координації спільної взаємодії компетентних органів, обмеженість кадрового та ресурсного потенціалу.

По-третє, недостатньо систематизованим залишається перелік актуальних проблемних питань, пов'язаних із подальшою інтеграцією національного законодавства до світових стандартів у сфері нормативно-правового забезпечення діяльності судових і правоохоронних органів України під час реалізації національної антикорупційної політики та утвердження принципу верховенства права.

Отже, потенційний внесок нашого дослідження полягає в тому, щоб всебічно дослідити перелік вищезазначених питань, одночасно акцентуючи увагу на розширенні рекомендаційних напрямків з метою покращення функціонування нормативно-правового забезпечення діяльності судових і правоохоронних органів України у сфері реалізації державної антикорупційної політики та утвердження принципу верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальну проблематику з подальшої реалізації національної антикорупційної політики, функціонування судових і правоохоронних органів України з подальшим відповідним затвердженням напрямків верховенства права висвітлювали у власних наукових розробках відповідні вчені-правники: М. Хавронюк, О. Бусол [2], А. Гриценко, М. Мельник [3], Л. Шостко, О. Костенко [4], О. Павлюк [5].

Теоретичні та практичні аспекти формування й реалізації антикорупційної політики України, функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій, а також діяльності судових і правоохоронних органів у сфері запобігання та протидії корупції досліджували В. Дем'янчук, К. Ростовська, Б. Головкін, Н. Сметаніна, Д. Мельник, Є. Зозуля, І. О. Калугіна, О. О. Кравчук та інші науковці. У їхніх працях висвітлено адміністративно-правові засади державної антикорупційної політики, механізми запобігання корупції, особливості становлення антикорупційної системи та антикорупційної юстиції, а також актуальні напрями вдосконалення діяльності відповідних державних інституцій.

Водночас наукове опрацювання зазначеної проблематики залишається недостатньо завершеним, адже переважна більшість робіт вищевказаних авторів зосереджується або на специфічній діяльності в даній галузі органів (НАБУ, НАЗК, ВАКС), або на дослідженні загальноприйнятих закономірностей розповсюдження корупційних діянь в якості суспільно-правового явища, що зумовлює необхідність подальшого її дослідження.

Метою дослідження є всебічний аналіз ролі судових та правоохоронних органів України під час реалізації національної антикорупційної політики, оцінка ефективності їх функціонування в нелегких умовах сучасних викликів з подальшим обґрунтуванням пропозицій щодо поетапного вдосконалення механізму нормативно-правового забезпечення й практичних аспектів запровадження відповідно до міжнародних стандартів.

За результатами проведеного дослідження виокремлено основні засади діяльності судових та правоохоронних органів України під час реалізації напрямків вітчизняної антикорупційної політики, окреслено перелік основних проблем адміністративно-правового регулювання їх специфічної діяльності з подальшим формулюванням пропозиції щодо реформування нормативно-правової бази й правозастосовної практики з подальшою метою забезпечення принципу верховенства права.

Виклад основного матеріалу. Питання протидії корупції в Україні перестало бути суто внутрішньою бюрократичною справою й перетворилося на індикатор дієздатності держави як такої. Ефективність судових та правоохоронних інституцій сьогодні оцінюється не кількістю відкритих проваджень, а спроможністю доводити резонансні справи до обвинувального вироку, що набрав законної сили. Саме розрив між стадією досудового розслідування та реальним покаранням залишається найвразливішою ланкою всієї антикорупційної архітектури.

Верховенство права в антикорупційному контексті означає передусім рівність суб'єктів перед законом незалежно від їхнього політичного чи майнового статусу. Показовою є проблема так званої вибіркової: коли переслідування сприймається суспільством не як застосування норми, а як інструмент політичної конкуренції. Довіра до інституцій руйнується не стільки безкарністю, скільки враженням, що покарання розподіляється за принципом лояльності, а не законності.

Одним із перспективних напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності судових та правоохоронних органів України у сфері реалізації державної антикорупційної політики є подальша покрокова робота над реформуванням законодавчого розгалуження їх компетенцій, виключення колізій у кваліфікації підслідності корупційних протиправних діянь, підсилення координації діяльності уповноважених органів з подальшим забезпеченням універсальності судової системної практики, спираючись на основні адміністративно-правові позиції Верховного Суду. Проте, аналізуючи глибше, приходимо до висновку, що роль суду тут є подвійною. З одного боку, він виступає останнім фільтром, що відсіює неякісно зібрані докази та захищає особу від свавілля обвинувачення. З іншого – суд зобов'язаний забезпечити невідворотність відповідальності, не перетворюючи процесуальні гарантії на механізм безкінечного затягування. Баланс між цими двома функціями визначає, чи сприймається правосуддя як справедливе, а не як формальне.

Окремої уваги потребує проблема суддівської доброчесності. Реформа, що передбачала перевірку суддів громадськими радами та міжнародними експертами, викликала гострий конфлікт між принципом незалежності судової влади та потребою її очищення. Тут виявляється фундаментальна напруга: не можна

утверджувати верховенство права руками інституції, чия власна легітимність ставиться під сумнів, але й не можна безкінечно очищати систему ззовні, не підриваючи її самостійності.

Правоохоронні органи в цьому механізмі виконують функцію, яка технічно є найскладнішою – виявлення латентних злочинів. Корупційні діяння за своєю природою не мають потерпілого, зацікавленого у розголосі, адже обидві сторони угоди отримують вигоду. Це змушує слідство спиратися на оперативні методи, аналітику фінансових потоків та інститут викривачів, ефективність захисту яких досі залишається радше декларативною, ніж практичною.

Взаємодія між органами розслідування та прокуратурою нерідко стає джерелом інституційного тертя. Конкуренція юрисдикцій, спори щодо підслідності та дублювання функцій уповільнюють процес і створюють простір для процесуальних маніпуляцій з боку захисту. Замість синергії система подеколи демонструє внутрішню фрагментацію, за якої відповідальність за кінцевий результат розмивається між кількома суб'єктами.

Здійснений аналіз уможливорює майбутній висновок про те, що сучасна інституційна модель протидії корупційним протиправним діям в державі протягом останніх воєнних років пройшла значний етап перетворень, а саме: від часткового реагування до формування специфічного механізму із органів у галузі запобігання та протидії корупції із розмежуванням компетенцій за функціональним спрямуванням між інституціями запобіжного, правоохоронного та судового характеру, а також з організаційно-управлінських інструментів, превентивних заходів та процедур, механізмів виявлення, припинення й розслідування корупційних правопорушень, судових механізмів притягнення до відповідальності, інформаційно-аналітичного забезпечення, механізмів громадського та міжнародного контролю. Започаткування діяльності та поетапний розвиток Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Вищого антикорупційного суду та Державного бюро розслідувань значно вплинули на зростання показника із підвищення реальної інституційної національної спроможності у напрямку вчасного попередження, викриття, якісного розслідування та об'єктивного судового розгляду протизаконних корупційних діянь, зокрема, скоєних службовими особами, що обіймають високі державні посади.

З подальшою ефективною метою запровадження національної антикорупційної політики в державі сформовано систему судових і правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на запобігання, виявлення, припинення, розслідування корупційних протиправних діянь та запровадження об'єктивного правосуддя у даній підслідності справ. До основоположних суб'єктів відповідного механізму законодавець відносить: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Вищий антикорупційний суд (ВАКС), Державне бюро розслідувань (ДБР), органи прокуратури, Національна поліція України та суди загальної юрисдикції.

Беручи до відома вищевикладене, національним законодавством окреслено перелік правових засад реалізації повноважень вищевказаних органів та диференційовано значний обсяг їх компетенції у галузі протидії протиправних діянь, пов'язаних з корупцією. Значну перевагу при цьому утворює комплексне реагування превентивної, правоохоронної, прокурорської та судової ланок, так як від результативності їхньої співпраці напряму залежить великий відсоток об'єктивності в розкритті корупційних протиправних діянь, якості вагової ланки досудового розслідування, кваліфіковане підтримання публічного обвинувачення та неупередженість судового провадження відповідно.

Необхідно підкреслити, що в інноваційних умовах вітчизняних інтеграційних процесів до Європейського Союзу та актуальності приведення норм вітчизняного права в даній галузі у відповідність до міжнародних і європейських антикорупційних стандартів специфічного напрямку набуває покрокова оптимізація законодавчого врегулювання функціонування судових і правоохоронних органів. Існування певної кількості відокремлених законодавчих прогалів, суперечностей у розподілі повноважень з подальшою відповідною підслідністю, низький рівень координаційних векторів між компетентними органами, недостатній рівень кадрового та ресурсного забезпечення, а також наявність ризиків з боку формуючих зовнішніх факторів, спрямованих на діяльність профільних антикорупційних органів, що в комплексі актуалізують необхідність покрокового реформування належного механізму правового та інституційного забезпечення. Ефективність реалізації зазначених реформ чинить прямо пропорційний вплив не тільки на підвищення відсотку ефективності реалізації національної антикорупційної стратегії, а й на утвердження засад правовладдя, покращення довіри соціуму до вітчизняних інституцій з подальшим інтеграційним процесом держави до міжнародного правового простору.

Законом «Про запобігання корупції» (2014 р.) створено Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) в якості вагового центрального органу виконавчої влади зі специфічним статусом. НАЗК відповідає за формування ефективної антикорупційної політики з подальшою розробкою антикорупційної стратегії й програм [8]. Додатково до його компетенції віднесено здійснення поглибленого аналізу із актуальною ситуацією з корупцією, розроблення та координації виконання Антикорупційної стратегії й відповідно Програми її реалізації; виявлення «корупційних норм» в нормативно-правовому полі; контроль

з дотримання обмежень щодо конфлікту інтересів і фінансування партій; перевірку декларації та фінансовий стан чиновників; адміністрування національних реєстрів [6]. НАЗК виконує моніторингову функцію з практичних аспектів дотримання адміністративно-правових заходів з наступним наданням методичної допомоги суб'єктам владних повноважень.

Особливе місце в правовому регулюванні посідає Закон «Про Національне антикорупційне бюро України» (2014 р., № 1698), який надав додаткові повноваження та закріпив статус НАБУ в якості національного правоохоронного органу зі специфічним статусом [12]. Відповідно до нього, на НАБУ покладено «попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень» у межах віднесених до його компетенції кримінальних проваджень [7]. Отже НАБУ проводить розслідування кримінальних правопорушень, учинених високопосадовцями, в тому числі й достатньо високого рівня влади. Закон на меті гарантувати законодавчо забезпечену незалежність керівника та законодавчі основи діяльності Бюро.

До нормативно-правового «каркасу» в даній галузі також належать Закони «Про Вищий антикорупційний суд» (2018 р., №2447-VIII) [8] та «Про прокуратуру» [9]. Вищий антикорупційний суд (ВАКС) є спеціалізованим судом, який здійснює судовий розгляд кримінальних правопорушень корупційного характеру та інші злочинні діяння, пов'язані з корупцією, в тому числі перелік справи, що відповідають незаконному збагаченню, із подальшим встановленням необґрунтованості активів та їх подальшим стягненням в дохід держави відповідно. Згідно встановлених норм законодавства судді ВАКС мають бути призначені на посаду на безстроковий термін, до досягнення ними віку 65 років, згідно із загальними конституційними нормами, що встановлюють правові засади діяльності суддів в державі. Створення спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), у 2015 р. спрямовано на подальше ефективне забезпечення процесуального керівництва у справах, що віднесені до компетенції НАБУ.

Вищенаведений перелік оновленої законодавчої бази утворив сучасну структуру інституційного механізму протидії корупції, гармонізованої з положеннями Стратегії. Таким чином, Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки, що була покликана визначити основоположні засади вітчизняної антикорупційної політики у звітний період, закріпила основоположний принцип невідворотності відповідальності за корупційні протиправні діяння.

НАЗК належить до системи центральних органів виконавчої влади «наділений особливим правовим становищем», компетентним у сфері запобігання корупції [10; 11]. Серед його основоположних напрямків діяльності можна виокремити наступні: розробка і координація антикорупційної стратегії, аналіз корупційних ризиків, контроль обмежень щодо конфлікту інтересів та фінансування політичних партій, верифікація електронних декларацій публічних службовців, супровід системи захисту викривачів корупції тощо [12]. Варто відзначити ще додаткову функцію, а саме: НАЗК забезпечує функціонування Єдиного державного реєстру декларацій і Реєстр осіб, що були притягнуті до відповідальності за перелік власних корупційних діянь. Агентство має компетенцію у сфері проведення люстрації, здійснювати перевірочні заходи та професійну підготовку державних службовців відповідно.

НАБУ – національний правоохоронний орган «зі спеціальним статусом» для здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із високопосадовою корупцією [13]. Нормами права окреслена компетенція НАБУ в сфері протидії корупційним протиправним діянням, вчиненим особами, які займають найвищі посади в органах влади (держави чи локального значення), що можуть становити загрозу вітчизняній безпеці [14]. НАБУ функціонує під керівництвом директора, який може бути призначений за допомогою проведення конкурсу з участю європейських експертів, який наділений спеціальним нормативно-правовим статусом у частині гарантування незалежності.

Вектор стратегії розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2025–2030 рр. спрямований в бік поетапного переходу з дати започаткування реалізації на практиці власних інституційних повноважень до моменту поглибленої практичної інновації розвитку з поетапним підвищенням власної результативності. Варто підкреслити: якщо протягом перших періодів функціонування НАБУ переваги його діяльності були спрямовані більше в бік започаткування адміністративної структури, та реалізації процедур досудового розслідування, основоположних важелів міжвідомчої співпраці з іншими суб'єктами антикорупційної діяльності, то реформований інноваційний цикл зорієнтований на суттєве підвищення показників інституційної спроможності, ідентифікація та мінімізація ризиків, розвиток внутрішніх систем контролю й інформаційно-аналітичного забезпечення безпеки, а також на забезпечення узгодженості дій Бюро з внутрішньодержавними та європейськими антикорупційними стандартами.

Стратегічні напрями до 2030 р. прямо пропорційно вказують на пов'язану значимість НАБУ в межах розширеного контексту загальнодержавної безпеки, покрокового відновлення національних стандартів з поступовою інтеграційною політикою України до міжнародного правового простору. Цілеспрямованим вектором довгострокових цілей є розширення можливостей НАБУ у сфері якісного забезпечення належного проведення досудового розслідування корупційних протиправних діянь найвищої ланки, паралельно зосереджуючи власну компетентність корупцію у вищих ешелонах влади та ускладнених протиправних фінансово-економічних операціях, беручи до уваги іноземний компонент [15]. З цією метою узгоджено поетапне реформування нормативно-правової бази, подолання недоліків законодавчого регулювання, що стоять на

перешкоді до належного своєчасного проведенню розслідування, оптимізацію підслідних заходів із застосуванням інноваційних методик в процедурі пошуку, арешту, конфіскації з наступним поверненням активів відповідно. Основну увагу зосереджено на покроковому розвитку аналітичного напрямку в галузі досудового розслідування, а саме: удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення, надання додаткового доступу до переліку баз даних суміжних органів, використання стратегічного аналітичного підходу в якості інноваційного механізму викриття інституціоналізованих проявів корупції у ключових галузях економіки та сучасної системи публічної адміністрації [16].

Висновки. Результати проведеного дослідження підтверджують висновок про те, що інституційна модель запобігання та подолання корупційних проявів в державі за останні довоєнні роки, а також за сучасних складних умов зазнала принципових трансформаційних змін, а саме: від розрізнених заходів протидії – до формування специфічного антикорупційного механізму із якісним визначенням функціональних повноважень між превентивними, слідчо-прокурорськими та складовими судової системи. Формування та вдосконалення НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС та ДБР значно вплинули на підвищення інституційної спроможності України у частині досудового розслідування та судового провадження комплексних кримінальних проваджень у галузі корупції, у тому числі щодо осіб, які обіймають вищі державні посади.

Паралельно спостерігається перелік відповідних структурних труднощів: диференційованість судової практики у судах загальної юрисдикції, неузгодженості та недостатня врегульованість окремих положень кримінального й кримінального процесуального законодавства, нестача кадрових і ресурсних можливостей спеціалізованих органів з одночасною проблемою нерівномірного рівня доброчесності державних інституцій. Усунення виявлених недоліків зумовлює необхідність удосконалення наявної законодавчої бази та заходів щодо вдосконалення діяльності інституцій.

Отже, за результатами проведеного дослідження виокремлено основні засади діяльності судових та правоохоронних органів України під час реалізації напрямків вітчизняної антикорупційної політики, окреслено перелік основних проблем адміністративно-правового регулювання їх специфічної діяльності з подальшим формулюванням пропозиції щодо реформування нормативно-правової бази й правозастосовної практики з подальшою метою забезпечення принципу верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Аналіз інфраструктури антикорупційних органів України Transparency International Ukraine URL: <https://ti-ukraine.org/en/research/capable-effective-and-independent-analysis-of-anticorruption-agencies> (дата зверн. 12.07.2026).
2. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 564 с.
3. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.
4. Костенко О. М., Сірий М. І., Кваша О. О. та ін. Протидія злочинам у сфері службової діяльності (кримінологічні, кримінально-правові і кримінально-процесуальні проблеми) : монографія / за заг. ред. О. М. Костенка. Київ : Наукова думка, 2014. 317 с.
5. Національне антикорупційне бюро України (НАБУ). Історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативно-правова основа діяльності. Навчально-практичний посібник / укл.: Коропатнік І.М., Микитюк М.А., Павлюк О.О., Петков С.В. Київ. ВД «Професіонал». 2023. Вип. 06. Ч. 3. 566 с.
6. Про запобігання корупції»: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. Дата оновлення: 22.05.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>. (дата зверн. 08.07.2026).
7. EUACI. Independent Assessment of Anti-Corruption Institutions. 2023. URL: <https://euaci.eu>. (дата зверн. 14.07.2026).
8. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. Дата оновлення: 13.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text>. (дата зверн. 05.07.2026).
9. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII // *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12. Дата оновлення: 15.11.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>. (дата зверн. 10.07.2026).
10. Стратегія розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2025–2030 роки / НАБУ. Дата оновлення: 18.10.2024 р. URL: <https://nabu.gov.ua/about-the-bureau/zasadi-roboti/strategiia-rozvytku-nabu-na-2025-2030-roku>. (дата зверн. 12.07.2026).
11. Центр протидії корупції. Аналітичний огляд діяльності САП та НАБУ (2019–2023). URL: <https://antac.org.ua>. (дата зверн. 13.07.2026).
12. Звіт Спеціалізованої антикорупційної прокуратури за 2023–2025 роки. URL: <https://gp.gov.ua/sap/publications> (дата зверн. 09.07.2026).

13. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051. Дата оновлення: 20.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>. (дата зверн. 15.07.2026).

14. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Дата оновлення: 29.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата зверн. 07.07.2026).

15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. Дата оновлення: 04.08.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата зверн. 10.07.2026).

16. Національне агентство з питань запобігання корупції. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки. Київ, 2022. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antykoruptsiynastrategiya-na-2021-2025-rr.pdf>. (дата зверн. 05.07.2026).

Дата першого надходження статті до видання: 18.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

М. А. Погорецький, доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
перший проректор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-0936-0929

РЕЧОВІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ: ДОКТРИНАЛЬНА МОДЕЛЬ МАТЕРІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТА, ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ОБ'ЄКТИВАЦІЇ ФАКТИЧНИХ ДАНИХ

У статті запропоновано доктринальне переосмислення речових доказів у кримінальному процесуальному доказуванні, вихідним положенням якого є критика законодавчої конструкції частини другої статті 84 КПК України про речові докази як «процесуальні джерела доказів». Обґрунтовано, що така конструкція має нормативно-технічний характер, але не може беззастережно визначати доктринальну природу речового доказу, оскільки зміщує джерело доказової інформації, фактичні дані, спосіб їх процесуальної об'єктивації та доказ як результат кримінального процесуального пізнання. Матеріальний об'єкт визначено як первинне джерело і матеріальний носій доказової інформації, що відображається у його походженні, призначенні, стані, властивостях, ознаках, слідах, місцезнаходженні та зв'язках з іншими об'єктами. Фактичні дані розглянуто як результат процесуального пізнання цієї інформації, а процесуальну об'єктивацію – як її закріплення у відтворюваній і перевірюваній формі із збереженням встановлюваного зв'язку з матеріальним об'єктом, способом його одержання та дослідження. Запропоновано структурно-функціональну модель: матеріальний об'єкт як джерело і носій доказової інформації ↔ доказова інформація; процесуальне виявлення, отримання, ідентифікація, фіксація, збереження та дослідження; фактичні дані; їх процесуальна об'єктивація у зв'язку з матеріальним об'єктом; речовий доказ як вид доказу; перевірка, оцінювання та використання. Сформульовано авторське визначення речового доказу як виду кримінального процесуального доказу, інформаційний зміст якого становлять процесуально об'єктивовані фактичні дані, отримані з матеріального об'єкта та невіддільні від установленого зв'язку з його доказово значущими властивостями. Розроблено критерій переважної доказової функції для розмежування речового доказу і документа, уточнено співвідношення матеріального носія та цифрових даних, запропоновано класифікацію процесуальних дефектів і функціонально-причинний алгоритм визначення їх наслідків. Обґрунтовано пропозицію щодо доктринального та законодавчого перегляду частини другої статті 84 КПК України у напрямі розмежування видів доказів, джерел доказової інформації та форм її процесуальної об'єктивації.

Ключові слова: речові докази, матеріальний об'єкт, джерело доказової інформації, носій доказової інформації, доказова інформація, фактичні дані, процесуальна об'єктивація, вид доказу, кримінальне процесуальне доказування, допустимість, достовірність, процесуальна перевірюваність, цифрові дані.

M. A. Pohoretskyi. Physical evidence in criminal procedural proof: a doctrinal model of the material object, evidentiary information and procedural objectification of factual data

The article offers a doctrinal reconsideration of physical evidence in criminal procedural proof and critically examines the statutory construction of Article 84(2) of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which classifies physical evidence as a "procedural source of evidence". It is argued that this construction has a normative and technical function but should not determine the doctrinal nature of physical evidence because it merges distinct categories: the source of evidentiary information, factual data, the procedural form in which such data are objectified, and evidence as the result of criminal procedural cognition. A material object is defined as the primary source and material carrier of evidentiary information reflected in its origin, purpose, condition, properties, features, traces, location and relations with other objects. Factual data are treated as the result of procedural cognition of that information, while procedural objectification means fixing those data in a reproducible and verifiable form while preserving an ascertainable connection with the material object and the manner of its acquisition and examination. The proposed structural-functional model distinguishes: a material object as the source and carrier of evidentiary information; evidentiary information; lawful detection, acquisition, identification, recording, preservation and examination; factual data; their procedural objectification in connection with the material object; physical evidence as a type of evidence; and subsequent verification, assessment and use. Physical evidence is defined as a type of criminal procedural evidence whose informational content consists of procedurally objectified factual data obtained from a material object and inseparably linked to its evidentially significant properties. The article also proposes a dominant evidentiary function criterion for distinguishing physical evidence from documents, clarifies the relationship between material carriers and digital data, and develops a functional-causal approach to procedural defects. It concludes that Article 84(2) should be doctrinally and legislatively reconsidered so as to distinguish types of evidence, sources of evidentiary information and forms of procedural objectification.

© М. А. Погорецький, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Key words: *physical evidence, material object, source of evidentiary information, carrier of evidentiary information, evidentiary information, factual data, procedural objectification, type of evidence, criminal procedural proof, admissibility, reliability, procedural verifiability, digital data.*

Постановка проблеми. Речові докази належать до традиційних і водночас найбільш складних категорій кримінального процесуального доказового права. Їх особливість полягає у тому, що юридично значуща інформація відображається в об'єктивному матеріальному середовищі: у походженні предмета, його призначенні, стані, властивостях, ознаках, слідах взаємодії, місцезнаходженні та зв'язках з іншими об'єктами. Саме ця матеріальна основа зумовила тривалу традицію ототожнення речового доказу з матеріальним предметом або визначення останнього як процесуального джерела доказів [1–6; 9; 38–41].

Чинний КПК України нормативно відтворює таку традицію. Частина перша статті 84 визначає доказами фактичні дані, отримані у передбаченому Кодексом порядку, а частина друга тієї самої статті називає процесуальними джерелами доказів показання, речові докази, документи та висновки експертів [8]. Стаття 98, своєю чергою, визначає речові докази через матеріальні об'єкти, що були знаряддям кримінального правопорушення, зберегли його сліди або містять інші відомості, придатні для встановлення фактів чи обставин кримінального провадження [8].

На перший погляд така конструкція є достатньою для практичного регулювання. Однак її доктринальний аналіз виявляє внутрішню суперечність: якщо доказом відповідно до частини першої статті 84 є фактичні дані, то речовий доказ не може одночасно бути «джерелом доказу» у тому самому понятійному ряду. Інакше категорія, яка вже позначає вид доказу, одночасно використовується для позначення джерела іншого доказу. У результаті змішуються різні рівні: об'єктивний матеріальний об'єкт, інформація, що в ньому відображена, фактичні дані як результат процесуального пізнання, процесуальні форми їх закріплення та доказ як засіб формування й обґрунтування знання про юридично значущі обставини [11–16; 25].

Проблема не є суто термінологічною. Від того, що саме вважається речовим доказом, залежить розуміння моменту його виникнення, ролі постанови про визнання предмета речовим доказом, значення протоколу огляду, співвідношення матеріального об'єкта з висновком експерта, меж застосування правил допустимості, вимог до ідентичності та збереження предмета, а також наслідків втрати або зміни первинного об'єкта. Ті самі питання безпосередньо впливають на можливість сторони захисту перевірити походження й властивості матеріального об'єкта та заперечити проти способу інтерпретації отриманих із нього даних [10; 18–20; 22].

Особливе значення має розмежування джерела доказової інформації та її процесуальної форми. У попередніх дослідженнях обґрунтовувалося, що джерело інформації, її матеріальний або технічний носій, фактичні дані, процесуальна форма їх існування та доказ не є синонімами [12, с. 167–178; 13, с. 80–85; 14, с. 1–53; 25, с. 72–100]. Для речових доказів це розмежування набуває особливої ваги, оскільки джерело і носій інформації можуть збігатися в одному матеріальному об'єкті, але це не перетворює такий об'єкт на «джерело доказу» в логічному значенні цієї категорії.

Судова практика також виявляє нормативну невизначеність. У постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року у справі № 733/249/16-к висловлено підхід, за яким формування речового доказу завершується його оглядом, визнанням і долученням відповідним процесуальним рішенням, а джерелом фактичних даних щодо речових доказів є протокол огляду предмета [26]. Така позиція прагне пояснити механізм процесуальної фіксації, але водночас показує, що законодавча категорія «процесуального джерела доказів» не дає несуперечливої відповіді на питання, де саме міститься доказовий зміст і яким є співвідношення предмета з протоколом.

Цифровізація доказування ще більше загострює проблему. Фізичний телефон, сервер, накопичувач чи інший пристрій можуть бути матеріальними джерелами окремих відомостей і водночас технічними носіями цифрових даних, що існують незалежно від конкретного примірника носія. Тому фізична матеріальність об'єкта сама по собі не визначає виду доказу і не дозволяє визнати весь інформаційний масив на пристрої речовим доказом [21; 24; 29].

Отже, потребує перегляду не лише окреме визначення речового доказу, а сама логіка співвідношення матеріального об'єкта, доказової інформації, фактичних даних, процесуальної об'єктивації та доказу. Наукове завдання полягає у формуванні моделі, яка не дублює нормативну конструкцію частини другої статті 84 КПК України, а критично пояснює її межі та пропонує внутрішню несуперечливу доктринальну альтернативу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні проблеми доказів, фактичних даних, їх джерел, процесуальної форми, збирання, перевірки та оцінювання послідовно розроблялися у фундаментальних і сучасних працях з теорії кримінального процесуального доказування [1–5; 38–41]. Ці дослідження сформували методологічну основу для розмежування змісту доказу та процесуальних способів його одержання і закріплення, однак не усунули дискусії щодо природи категорій, перелічених у частині другій статті 84 КПК України.

Спеціальна теорія речових доказів найбільш повно представлена у монографічних працях С. О. Ковальчука та І. О. Крицької [6; 9]. У них системно досліджено поняття й ознаки речових доказів, закономірності

їх формування, способи збирання, процесуальний режим вилучення, збереження, дослідження та використання. Водночас переосмислення загальної теорії доказу та розвиток цифрових способів фіксації інформації актуалізують питання, чи достатньо визначати речовий доказ через матеріальний об'єкт і чи може такий об'єкт логічно виступати «процесуальним джерелом доказів».

Проблематика допустимості та достовірності розроблена у працях А. В. Панової, Д. Б. Сергєєвої та в сучасних дослідженнях процесуальної доброчесності [10; 18; 19; 22; 34–36]. Для речових доказів ці положення мають спеціальне значення, оскільки порушення можуть виникати не лише під час первинного отримання предмета, а й на етапах встановлення його походження, ідентифікації, пакування, збереження, спеціального дослідження та змагальної перевірки.

Окремий напрям утворюють дослідження судової експертизи та спеціального пізнання [37; 42]. Вони дають підстави розмежовувати матеріальний об'єкт дослідження і результат спеціального пізнання, зафіксований у висновку експерта. Саме це розмежування є необхідним для доведення того, що матеріальний об'єкт не може поглинатися ані протоколом, ані експертним висновком, а фактичні дані, отримані з нього різними способами, потребують власної процесуальної об'єктивації.

У попередніх авторських дослідженнях розвивалися положення про джерела фактичних даних, поняття доказу, діяльнісну природу доказування, допустимість, процесуальну доброчесність і цифрову форму доказів [11–25]. Їх загальний висновок полягає у необхідності розмежовувати джерело інформації, носій, фактичні дані, процесуальну форму і доказ. Разом із тим спеціальна доктринальна модель речового доказу, яка б виходила з критики законодавчого поняття «процесуального джерела доказів» та будувалася навколо процесуальної об'єктивації фактичних даних у зв'язку з матеріальним об'єктом, окремо не формулювалася.

Отже, не вирішеною частиною загальної проблеми є визначення того, яким чином матеріальний об'єкт як первинне джерело і носій доказової інформації співвідноситься з фактичними даними, яким є механізм їх процесуальної об'єктивації, за яких умов вони утворюють речовий доказ як вид доказу та які наслідки для цієї конструкції мають дефекти отримання, збереження, дослідження і перевірки матеріального об'єкта.

Метою статті є формування доктринальної моделі речового доказу як виду кримінального процесуального доказу шляхом розмежування матеріального об'єкта як джерела і носія доказової інформації, доказової інформації, фактичних даних та їх процесуальної об'єктивації, а також критичне переосмислення законодавчої конструкції частини другої статті 84 КПК України і визначення наслідків запропонованого підходу для отримання, збереження, дослідження, перевірки й оцінювання речових доказів.

Виклад основного матеріалу. Законодавча конструкція «процесуальних джерел доказів» та її доктринальні межі. Вихідним положенням дослідження є те, що нормативна класифікація не завжди тотожна доктринальній природі явищ, які вона об'єднує. Законодавець має право використовувати умовні юридико-технічні конструкції для регулювання практичної діяльності, однак наука повинна перевіряти їх на внутрішню логічну узгодженість. Саме такої перевірки потребує частина друга статті 84 КПК України [8].

Частина перша статті 84 встановлює родові поняття доказу через фактичні дані. Частина друга, однак, не розкриває джерела цих фактичних даних у гносеологічному сенсі, а перелічує чотири різні конструкції – показання, речові докази, документи та висновки експертів – і називає їх процесуальними джерелами доказів [8]. Уже сама граматична побудова породжує коло: речовий «доказ» стає «джерелом доказу». Якщо перше слово використовується у тому самому значенні, що й у частині першій, конструкція суперечлива; якщо в іншому, закон не встановлює відповідного понятійного розмежування.

У доктрині поняття джерела доцільно пов'язувати передусім із походженням інформації. Джерелом є той об'єкт або суб'єкт, властивості чи сприйняття якого породжують відомості про факти. Матеріальний предмет у цьому сенсі може бути джерелом доказової інформації, особа – джерелом повідомлюваної інформації, інформаційна система – джерелом цифрових даних. Носій, своєю чергою, забезпечує фіксацію, збереження, передавання чи відтворення відомостей. Джерело і носій іноді збігаються, але не тому, що закон назвав їх «процесуальними джерелами», а через фактичні властивості конкретного явища [12, с. 167–178; 13, с. 80–85].

Для речового доказу таке збігання є типовим. Наприклад, пошкоджений предмет одночасно є джерелом відомостей про механізм взаємодії та матеріальним носієм відповідного сліду. Проте із цього не випливає, що він є джерелом «доказу» як уже процесуально сформованого результату. Він є джерелом інформації, яка лише внаслідок пізнавально-процесуальної діяльності може бути перетворена на фактичні дані та набути доказового статусу.

Саме тому законодавчу формулу частини другої статті 84 доцільно сприймати як умовний нормативний перелік традиційних видів доказового матеріалу, але не як завершену гносеологічну модель. У доктринальному аспекті необхідно розрізняти щонайменше п'ять категорій: первинне джерело доказової інформації; носій інформації; доказову інформацію; фактичні дані як результат процесуального пізнання; форму їх процесуальної об'єктивації та доказ як процесуально придатний засіб формування й обґрунтування знання [14; 15; 16; 25].

Такий підхід не заперечує чинність частини другої статті 84 КПК України. Йдеться про критичне розмежування нормативної конвенції та доктринальної природи відповідних явищ. Для правозастосування норма є обов'язковою, але для науки вона залишається предметом оцінки та потенційного вдосконалення *de lege ferenda*.

Матеріальний об'єкт як джерело і носій доказової інформації. Матеріальний об'єкт є вихідною онтологічною основою речового доказування. Він існує незалежно від кримінального провадження, має певне походження, структуру, функціональне призначення, стан і систему зв'язків. Його властивості можуть змінюватися внаслідок події, взаємодії з особами, предметами чи середовищем, а такі зміни можуть об'єктивно відображати юридично значущі обставини [6; 9].

Сам факт фізичного існування предмета не створює доказового значення. Воно виникає тоді, коли походження, призначення, стан, властивості, ознаки, сліди, місцезнаходження або зв'язки об'єкта містять інформаційне відображення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Саме цей інформаційний зв'язок дозволяє говорити про доказову інформацію.

Під доказовою інформацією у контексті речових доказів пропонується розуміти об'єктивно зумовлений зміст відображення юридично значущих фактів і обставин у походженні, призначенні, стані, властивостях, ознаках, слідах, місцезнаходженні та зв'язках матеріального об'єкта. Вона не є самостійною фізичною частиною предмета і не виникає внаслідок процесуального рішення. Її передумова – реальна взаємодія об'єкта з дійсністю.

У речовому доказуванні матеріальний об'єкт часто одночасно виконує функції джерела і носія доказової інформації. Джерелом він є тому, що саме його властивості породжують відомості; носієм – тому, що ці відомості закріплені у матеріальних характеристиках і можуть зберігатися, бути повторно сприйнятими та дослідженими. Таке функціональне збігання не усуває потреби розмежовувати сам об'єкт та інформаційний зміст, який із нього отримується.

Наприклад, ніж є матеріальним об'єктом. Слід біологічного походження, мікрочастинки, деформації, відбитки, особливості клинка, місце його знаходження чи належність певній особі утворюють різні інформаційні зв'язки з подією. Вони не є одним неподільним «речовим доказом» до їх процесуального пізнання. Один і той самий матеріальний об'єкт потенційно містить множину різних відомостей, частина яких може виявитися юридично релевантною, а частина – нейтральною.

Саме тому визнання предмета речовим доказом постановою не створює його доказових властивостей. Процесуальне рішення може зафіксувати правову оцінку об'єкта, визначити режим його зберігання та подальшого використання, але не породжує інформаційного зв'язку з подією. Цей висновок є принциповим для оцінки судового підходу у справі № 733/249/16-к [26].

Від доказової інформації до фактичних даних: процесуальне пізнання та об'єктивація. Доказова інформація і фактичні дані є взаємопов'язаними, але нетотожними категоріями. Інформація може об'єктивно існувати до початку кримінального провадження і до того, як її виявить будь-який суб'єкт доказування. Фактичні дані виникають як результат процесуального пізнання, в межах якого відповідна інформація виявляється, сприймається, фіксується, досліджується, інтерпретується та співвідноситься з предметом доказування [3; 4; 14–16].

Для речового доказування цей процес охоплює законне виявлення або одержання матеріального об'єкта, його індивідуалізацію, первинну фіксацію стану, забезпечення збереження, безпосереднє чи спеціальне дослідження, а також встановлення значення отриманих відомостей. Результатом є фактичні дані про конкретні обставини: походження предмета, механізм утворення сліду, контакт між об'єктами, належність певній особі, час чи місце взаємодії та інші юридично релевантні факти.

Однак сам факт пізнавального отримання відомостей ще не вичерпує доказового механізму. Фактичні дані повинні бути процесуально об'єктивовані. Під процесуальною об'єктивацією у цьому дослідженні розуміється закріплення результатів процесуального пізнання у передбаченій законом, відтворюваній та перевірюваній формі із забезпеченням встановлюваного зв'язку з матеріальним об'єктом, способом його одержання, суб'єктами і методами дослідження.

Процесуальна об'єктивація речового доказового матеріалу має комплексний характер. Вона не зводиться до одного документа. Обставини виявлення та первинний стан предмета можуть фіксуватися у протоколі, на фото- чи відеозаписі; ідентичність – у описі, маркуванні, пакуванні та документах передачі; спеціальні властивості – у висновку експерта; безпосередні характеристики – у судовому дослідженні. У сукупності ці елементи забезпечують відтворюваність і перевірюваність фактичних даних, але жоден із них окремо не є «джерелом» усієї інформації, яку містить матеріальний об'єкт.

Саме в цьому аспекті потребує уточнення позиція Верховного Суду у справі № 733/249/16-к [26]. Протокол огляду слід розглядати не як джерело фактичних даних замість матеріального об'єкта, а як одну з процесуальних форм об'єктивації результатів його сприйняття та контексту виявлення. Пізніше об'єкт може бути досліджений експертом або судом, і такі дослідження здатні надати нові фактичні дані, які первинний протокол взагалі не містив.

Це пояснює і значення постанови про визнання предмета речовим доказом. Така постанова не завершує пізнавально-доказовий процес і не створює доказу. Вона може виконувати організаційну та правофіксаційну функцію у чинній нормативній моделі, але доказовий статус фактичних даних залежить від законності їх отримання, належної процесуальної об'єктивації, можливості перевірки та оцінки в системі інших доказів.

Речовий доказ як вид доказу: структурно-функціональна модель. Відмова від законодавчої формули «речовий доказ як процесуальне джерело доказів» потребує позитивної доктринальної альтернативи. На нашу думку, речовий доказ слід розглядати як вид кримінального процесуального доказу, специфіка якого визначається походженням його інформаційного змісту з матеріального об'єкта та збереженням процесуально встановлюваного зв'язку між фактичними даними і цим об'єктом.

Такий підхід дозволяє уникнути двох крайнощів. Перша полягає у матеріальному редукціонізмі, коли доказом вважається сама річ незалежно від того, які дані з неї отримані. Друга – у суто інформаційному редукціонізмі, коли доказ зводиться лише до абстрактних відомостей і втрачається значення індивідуального матеріального об'єкта, його тотожності, стану та можливості повторного дослідження.

Структурно-функціональна модель має такий вигляд: *матеріальний об'єкт як джерело і носій доказової інформації ↔ доказова інформація; процесуальне виявлення, отримання, ідентифікація, фіксація, збереження та дослідження; фактичні дані; їх процесуальна об'єктивація у встановлюваному зв'язку з матеріальним об'єктом; речовий доказ як вид доказу; перевірка, оцінювання та використання.*

Ця модель не є механічною хронологічною схемою і не означає «перетворення» предмета на інформацію, інформації на фактичні дані, а останніх на інший предмет. Вона описує різні функціональні рівні одного доказового механізму: матеріальний, інформаційний, пізнавально-процесуальний, об'єктиваційний та результативний.

З урахуванням цього речовий доказ пропонується визначати як *вид кримінального процесуального доказу, інформаційний зміст якого становлять фактичні дані про юридично значущі факти та обставини, отримані внаслідок процесуального пізнання матеріального об'єкта і процесуально об'єктивовані у встановлюваному зв'язку з його походженням, призначенням, станом, властивостями, ознаками, слідами, місцезнаходженням або зв'язками з іншими об'єктами, за умови правомірного одержання, ідентифікації, належного збереження та можливості перевірки такого зв'язку.*

Запропонована дефініція розміщує матеріальний об'єкт там, де він логічно належить, – як джерело та носій доказової інформації; фактичні дані – як результат процесуального пізнання; процесуальну об'єктивацію – як умову відтворюваності й перевірки; речовий доказ – як вид доказу, а не як «джерело доказів».

Процесуальне залучення матеріального об'єкта, його ідентичність, цілісність і простежуваність. Для того щоб фактичні дані, отримані з матеріального об'єкта, могли бути процесуально об'єктивовані як речовий доказ, необхідно забезпечити правомірність залучення самого об'єкта до провадження. Під процесуальним залученням матеріального об'єкта у цьому дослідженні розуміється законне введення предмета до сфери конкретного кримінального провадження із встановленням його походження, індивідуалізацією, фіксацією первинного стану, забезпеченням збереження та створенням можливості наступного дослідження й перевірки.

КПК України передбачає різні способи одержання речей і документів. Матеріальний об'єкт може бути виявлений під час огляду або обшуку, одержаний у результаті тимчасового доступу, добровільно наданий чи отриманий іншим передбаченим законом способом [8; 17]. Об'єднана палата ККС ВС у справі № 638/18926/23 підтвердила, що факт отримання речей і документів шляхом тимчасового доступу, а не слідчої дії, сам по собі не визначає їх недопустимості [33]. Отже, вирішальною є не назва процедури, а законність конкретного способу отримання та збереження доказового зв'язку.

Ідентичність матеріального об'єкта означає процесуально встановлювану тотожність предмета самому собі на різних етапах провадження. Цілісність характеризує збереження тих властивостей, ознак і слідів, які мають доказове значення. Процесуальна простежуваність означає можливість відтворити історію поводження з об'єктом від моменту одержання до дослідження та використання.

Ці категорії передають функціональний зміст того, що в англо-американській традиції часто позначається як *chain of custody*. Механічне перенесення цієї конструкції як окремої формальної підстави допустимості до українського КПК є недоцільним. Вирішальним має бути не наявність ідеального набору документів, а можливість надійно встановити походження, тотожність, незмінність юридично значущих властивостей та історію доступу до об'єкта [18; 19; 23].

Показовою є постанова ККС ВС від 4 червня 2025 року у справі № 686/20198/22 [31]. Оцінюючи розбіжності у супровідній документації, Суд врахував сукупність індивідуалізуючих ознак упаковки та об'єкта і не ототожнив технічну невідповідність окремого реквізиту з втратою тотожності дослідженого матеріалу. Такий підхід відповідає функціональному розумінню процесуальної простежуваності.

Окреме значення має доступ сторони захисту до матеріального об'єкта. У справі № 688/2831/17 Верховний Суд аналізував обов'язок забезпечити можливість ознайомлення з речовим доказовим матеріалом у взаємозв'язку з процесуальною активністю сторони захисту [27]. З доктринальної точки зору важливим

є розмежування обов'язку держави створити реальну можливість перевірки і обов'язку сторони реалізувати таку можливість. Якщо первинний об'єкт втрачений або необоротно змінений до того, як захист міг його перевірити, вимоги до інших засобів об'єктивації і компенсаторних гарантій істотно зростають [45; 46].

Речовий доказ, протокол та висновок експерта. Запропонована модель змінює спосіб пояснення співвідношення речового доказу з протоколом процесуальної дії та висновком експерта. Протокол не є джерелом усієї доказової інформації про предмет. Він є процесуальною формою об'єктивації певного результату сприйняття: обставин виявлення, видимого стану, місцезнаходження, способу вилучення, пакування та інших зафіксованих характеристик [8; 26].

Фотографія або відеозапис так само об'єктивують лише частину інформації. Вони можуть достатньо точно передати зовнішній вигляд, взаємне розташування чи видимі пошкодження, але не замінюють властивостей, які потребують фізичного, хімічного, біологічного або іншого спеціального дослідження. Тому похідне відображення не є універсальним функціональним еквівалентом первинного об'єкта.

Водночас із цього не випливає обов'язок суду безпосередньо оглядати кожний предмет у кожному провадженні. Потреба у такому дослідженні залежить від предмета доказової суперечки. Якщо сторони оспоруєть тотожність, стан або конкретну фізичну властивість, безпосередній доступ до об'єкта може мати вирішальне значення; якщо ж відповідні характеристики не є спірними, належно об'єктивовані результати попереднього дослідження можуть бути достатніми [27].

Висновок експерта має іншу природу. Він є процесуально об'єктивованим результатом спеціального пізнання і не поглинає матеріальний об'єкт, який досліджувався [37; 42]. Експерт не створює властивості предмета, а виявляє, вимірює, порівнює та інтерпретує їх за допомогою спеціальних знань. Тому достовірність експертного результату залежить не лише від методики, а й від того, чи встановлено, що експерт досліджував саме той об'єкт, який був правомірно одержаний і належно збережений.

У справі № 236/4268/18 ККС ВС оцінював вплив процедурного порушення на результат спеціального дослідження біологічних зразків [28]. Для нашої концепції значення цієї позиції полягає у необхідності встановлювати реальний причинний зв'язок між порушенням процедури та конкретним інформаційним результатом, а не презюмувати такий вплив автоматично.

Один матеріальний об'єкт може бути інформаційною основою множинних фактичних даних, об'єктивованих різними способами. Його місце виявлення може бути зафіксоване у протоколі, зовнішній стан – на фото, мікросліди – у висновку експерта, а окремі властивості – безпосередньо досліджені судом. Ця множинність не створює кілька матеріальних об'єктів, але породжує кілька процесуально об'єктивованих доказових результатів, які повинні оцінюватися у їх взаємозв'язку.

Розмежування речового доказу, документа та цифрових даних. Критичне переосмислення категорії речового доказу потребує уточнення його меж щодо документа. Частина друга статті 98 КПК України допускає, що документи можуть бути речовими доказами, якщо мають ознаки, передбачені частиною першою цієї статті, тоді як стаття 99 окремо визначає документ [8]. Отже, один матеріальний об'єкт може бути використаний у різних доказових функціях.

Для розмежування пропонується критерій переважної доказової функції. Якщо фактичні дані отримуються насамперед із семантичного змісту інформації, спеціально зафіксованої з метою збереження, передавання чи використання, йдеться про документальний доказ. Якщо фактичні дані походять насамперед із фізичних властивостей предмета, його походження, стану, слідів, пошкоджень, матеріалу, способу виготовлення чи місцезнаходження, йдеться про речовий доказ.

Так, договір може використовуватися як документ для встановлення змісту зафіксованих умов і водночас як матеріальний об'єкт, дослідження якого дозволяє встановити підписки, дописки, послідовність нанесення реквізитів, характеристики барвника чи сліди пальців. У другій ситуації інформаційний зміст речового доказу формується не з тексту як повідомлення, а з матеріальних характеристик носія.

Подібний підхід простежується у справі № 462/1067/25, де Верховний Суд вирішував питання процесуальної долі підробленого свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, яке мало режим речового доказового матеріалу [32]. Для доктрини важливо, що один документальний об'єкт може одночасно містити семантичну і матеріальну доказову складову, які не слід змішувати.

Ще виразніше проблема проявляється у цифровому середовищі. Телефон, ноутбук, сервер або накопичувач є матеріальними об'єктами, але цифрові дані, що містяться на них, можуть бути скопійовані без втрати змісту, перевірені за контрольними значеннями та існувати незалежно від конкретного носія [21; 24]. Тому фізична матеріальність пристрою не перетворює всі доступні через нього дані на речовий доказ.

Постанова ККС ВС від 14 грудня 2022 року у справі № 754/10882/17 має в цьому аспекті принципове значення. Суд виходив із того, що матеріальний носій із результатами негласної слідчої (розшукової) дії, який є додатком до протоколу, не стає лише через свою матеріальність речовим доказом у розумінні статті 98 КПК України [29]. Це практично підтверджує необхідність розмежовувати матеріальний носій, інформаційний зміст і вид доказу.

ЄСПЛ у справі *Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye* акцентував на значенні доступу до первинної цифрової інформаційної основи та можливості перевірити її надійність [46]. Для нашої моделі цей стандарт підтверджує

загальний принцип: вид доказу визначається не фізичною формою носія, а походженням фактичних даних, способом їх процесуальної об'єктивації та реальною можливістю перевірки.

Процесуальні дефекти та функціонально-причинний підхід до їх наслідків. Перехід від розуміння речового доказу як предмета або «процесуального джерела» до моделі процесуально об'єктивованих фактичних даних у зв'язку з матеріальним об'єктом дозволяє точніше класифікувати процесуальні дефекти. Порушення можуть виникати на різних рівнях, а тому не повинні автоматично мати однаковий правовий наслідок.

Першу групу становлять дефекти первинного отримання матеріального об'єкта, пов'язані з незаконністю процесуальної дії, відсутністю належної підстави, виходом за межі дозволу або істотним порушенням прав особи. Друга група – дефекти походження та ідентифікації, коли неможливо встановити, звідки походить предмет або чи є досліджений об'єкт тим самим, який був первинно одержаний. Третя група – дефекти збереження та цілісності, що створюють сумнів у незмінності доказово значущих властивостей. Четверта – дефекти пізнання та процесуальної об'єктивації, включно з неналежним оглядом, фіксацією, відбором матеріалу або спеціальним дослідженням. П'ята – дефекти змагальної перевірки, коли сторона позбавлена реальної можливості оспорити походження, стан або спосіб інтерпретації матеріалу [10; 19; 22].

Не кожний із цих дефектів є дефектом допустимості. Незаконність первинного отримання може безпосередньо поставити питання про допустимість фактичних даних. Натомість технічна помилка у маркуванні за умови надійної ідентифікації може стосуватися лише доказової ваги аргументу сторони. Невизначеність щодо тотожності об'єкта насамперед впливає на достовірність походження фактичних даних, а обмеження доступу захисту – на змагальну перевірюваність і справедливості використання доказу.

У справі № 678/428/23 Верховний Суд не визнав один процесуальний дефект достатньою підставою для автоматичного поширення недопустимості на всі наступні доказові результати [30]. Цей підхід доцільно розуміти не як загальне заперечення доктрини похідної недопустимості, а як вимогу встановлювати нормативний і причинний зв'язок між конкретним порушенням та конкретними фактичними даними.

Для цього пропонується функціонально-причинний алгоритм: *порушена вимога → її гарантійне призначення → рівень виникнення дефекту → причинний зв'язок із конкретними фактичними даними → вплив на законність отримання, походження, ідентичність, цілісність, достовірність або перевірюваність → належний процесуальний наслідок*. Такий алгоритм не є новим нормативним тестом допустимості. Його призначення – дисциплінувати судові міркування та не дозволяти ані механічно виключати доказовий матеріал через будь-який формальний недолік, ані знецінювати порушення, що реально руйнує надійність доказового зв'язку.

Водночас причинно-функціональний підхід має межі. Він не може використовуватися для нейтралізації наслідків фундаментальних порушень прав людини. Стаття 3 Конвенції встановлює абсолютну заборону катування та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження [7]. Практика ЄСПЛ у справах *Gäfgen v. Germany* та *Jalloh v. Germany* демонструє, що характер порушеного права і спосіб одержання доказового матеріалу можуть мати визначальне значення для справедливості його подальшого використання [43; 44].

Так само процесуальна об'єктивація не може вважатися повноцінною, якщо сторона захисту фактично не має можливості перевірити ключову інформаційну основу доказу. У справі *Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia* ЄСПЛ підкреслив значення рівності сторін у роботі зі спеціальним доказовим матеріалом [45]. Цей стандарт особливо важливий тоді, коли первинний матеріальний об'єкт було повністю витрачено або необоротно змінено під час експертного дослідження.

Наслідки запропонованої моделі поширюються і на вирішення процесуальної долі матеріального об'єкта. Повернення, передача, реалізація або знищення речі за статтею 100 КПК України повинні оцінюватися не лише у майновому, а й у доказовому вимірі: чи збережена можливість перевірити вже отримані фактичні дані, чи потрібне повторне дослідження та чи не позбавляється сторона реальної можливості оспорити доказ [8; 32].

Напрями вдосконалення законодавчої конструкції. Запропонована модель закономірно ставить питання про вдосконалення частини другої статті 84 КПК України. В її чинній редакції під одним терміном «процесуальні джерела доказів» об'єднані різні за природою явища, що ускладнює доктринальне розмежування джерела інформації, виду доказу та форми процесуальної об'єктивації [8; 12; 25].

На рівні *de lege ferenda* доцільним є відхід від формули, за якою показання, речові докази, документи та висновки експертів є «процесуальними джерелами доказів». Більш послідовною видається конструкція, за якою частина перша статті 84 зберігає визначення доказів через фактичні дані, а частина друга встановлює їх основні види залежно від походження інформаційного змісту і способу процесуальної об'єктивації.

У такому підході речові докази виступатимуть видом доказів, фактичні дані якого походять з матеріальних властивостей, стану, походження, слідів, місцезнаходження та зв'язків матеріального об'єкта. Джерелом доказової інформації буде сам матеріальний об'єкт, а процесуальна форма забезпечуватиме належне виявлення, фіксацію, збереження, дослідження та перевірку відповідних даних.

Запропонована зміна потребує системного, а не локального перегляду всієї конструкції частини другої статті 84 КПК України, оскільки аналогічне питання постає щодо показань, документів і висновків експертів.

Саме тому у межах цієї статті формулюється принциповий напрям реформування, тоді як конкретна редакція всієї норми потребує окремого комплексного дослідження.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що законодавча конструкція частини другої статті 84 КПК України, яка визначає речові докази «процесуальними джерелами доказів», має нормативно-технічне значення, але не є внутрішньо бездоганною доктринальною моделлю. Вона змішує категорії різних рівнів: джерело доказової інформації, фактичні дані, процесуальну форму їх закріплення та доказ.

Матеріальний об'єкт доцільно розглядати як первинне джерело і матеріальний носій доказової інформації. Доказове значення має не саме фізичне існування предмета, а інформаційний зв'язок його походження, призначення, стану, властивостей, ознак, слідів, місцезнаходження та зв'язків з юридично значущими обставинами.

Доказова інформація не є речовим доказом і не «перетворюється» на нього. Вона є змістом об'єктивного відображення дійсності у матеріальному об'єкті. Фактичні дані виникають як результат процесуального пізнання цієї інформації, а доказового статусу вони набувають за умови належної процесуальної об'єктивації, відтворюваності та перевірюваності.

Процесуальну об'єктивацію фактичних даних у речовому доказуванні слід розуміти комплексно. Вона включає не один протокол чи постанову, а систему взаємопов'язаних процесуальних і технічних засобів, що забезпечують встановлюваний зв'язок між фактичними даними, матеріальним об'єктом, способом його одержання, станом, збереженням і дослідженням.

Центральним результатом дослідження є структурно-функціональна модель: *матеріальний об'єкт як джерело і носій доказової інформації ↔ доказова інформація; процесуальне виявлення, отримання, ідентифікація, фіксація, збереження та дослідження; фактичні дані; їх процесуальна об'єктивація у встановлюваному зв'язку з матеріальним об'єктом; речовий доказ як вид доказу; перевірка, оцінювання та використання.* Ця модель відображає функціональні рівні доказового механізму, а не механічну послідовність перетворення одного явища на інше.

Речовий доказ запропоновано визначати як вид кримінального процесуального доказу, інформаційний зміст якого становлять фактичні дані про юридично значущі факти та обставини, отримані внаслідок процесуального пізнання матеріального об'єкта і процесуально об'єктивовані у встановлюваному зв'язку з його походженням, призначенням, станом, властивостями, ознаками, слідами, місцезнаходженням або зв'язками з іншими об'єктами, за умови правомірного одержання, ідентифікації, належного збереження та можливості перевірки такого зв'язку.

Для розмежування речового доказу і документа запропоновано критерій переважної доказової функції: визначальним є не фізичний носій, а те, з якого саме інформаційного зв'язку отримуються фактичні дані. Цей підхід дозволяє також відмежувати матеріальний цифровий носій від цифрових даних, що на ньому зберігаються.

Процесуальні порушення у роботі з матеріальним об'єктом доцільно поділяти на дефекти первинного отримання; походження та ідентифікації; збереження і цілісності; пізнання та процесуальної об'єктивації; змагальної перевірки. Не кожний із цих дефектів є дефектом допустимості. Їх наслідки повинні визначатися з урахуванням гарантійного призначення порушеної вимоги та причинного зв'язку з конкретними фактичними даними.

На рівні *de lege ferenda* обґрунтовано необхідність системного перегляду частини другої статті 84 КПК України у напрямі розмежування видів доказів, первинних джерел доказової інформації та форм процесуальної об'єктивації фактичних даних. Перспективними напрямками подальших досліджень є перевірка цієї моделі щодо показань, документів і висновків експертів, а також розроблення узгодженої доктринальної конструкції видів доказів для подальшого нормативного реформування доказового права.

Список використаних джерел:

1. Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г. Теорія доказів : підручник для слухачів магістратури юридичних вишів / за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Правова єдність : Алерта, 2015. 294 с.
2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.
3. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. 314 с.
4. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. Київ : КНТ ; Видавець Фурса С. Я., 2006. 272 с.
5. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.
6. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 618 с.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні : монографія / за наук. ред. А. Р. Туманянц. Харків : Право, 2018. 280 с.
10. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2017. 256 с.
11. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі. *Вісник прокуратури*. 2003. № 2. С. 59–65.
12. Погорецький М. А. Джерела судових доказів. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Право, 2005. Вип. 10. С. 167–178.
13. Погорецький М. А. Про співвідношення джерел фактичних даних і джерел доказів у кримінальному процесі. *Право України*. 2009. № 1. С. 80–85.
14. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3). С. 1–53. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf>.
15. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
16. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79.
17. Погорецький М. А., Старенький О. С. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85–106.
18. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Допустимість доказів у кримінальному процесуальному праві країн Європейського Союзу та його вплив на кримінальне судочинство України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3-4. С. 20–34. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34>.
19. Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 1-2. С. 22–59. DOI: <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59>.
20. Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 3. С. 275–299. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275>.
21. Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 239–256. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>.
22. Погорецький М. А. Допустимість доказів у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду: перехід від формальної законності до процесуальної доброчесності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. № 1. С. 267–302. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2026-33-1-267>.
23. Погорецький М. А. Докази і доказування в зарубіжних доктринах та законодавстві: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 1. С. 181–216. DOI: <https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.1/181-216>.
24. Погорецький М. А. Цифрові (електронні) докази та цифрова (електронна) форма доказів: розмежування понять і його значення для кримінального процесуального доказування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. Ч. 3. С. 115–125. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.18>.
25. Погорецький М. А. Поняття доказів у кримінальному процесі: від нормативної дефініції до сучасної парадигми доказового права. *Вісник кримінального судочинства*. 2026. № 2. С. 72–100. DOI: <https://doi.org/10.59835/2413-5372.2026.2/72-100>.
26. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 жовтня 2018 р. у справі № 733/249/16-к, провадження № 51-3848км18, ЄДРСР № 77459293.
27. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12 березня 2020 р. у справі № 688/2831/17, провадження № 51-6064км18, ЄДРСР № 88401454.
28. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26 січня 2021 р. у справі № 236/4268/18, провадження № 51-3124км20, ЄДРСР № 94905297.
29. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14 грудня 2022 р. у справі № 754/10882/17, провадження № 51-1223км22, ЄДРСР № 107938586.
30. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 липня 2024 р. у справі № 678/428/23, провадження № 51-2629км24, ЄДРСР № 120314108.
31. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 4 червня 2025 р. у справі № 686/20198/22, провадження № 51-565км25, ЄДРСР № 128309294.

32. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 6 жовтня 2025 р. у справі № 462/1067/25, провадження № 51-2189км25, ЄДРСР № 130860371.
33. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 грудня 2025 р. у справі № 638/18926/23, провадження № 51-714кмо25, ЄДРСР № 132476385.
34. Сергєєва Д. Б. До визначення поняття «доказу» за чинним КПК України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 24. С. 212–221.
35. Сергєєва Д. Б. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юрист України*. 2013. № 4 (25). С. 106–111.
36. Сергєєва Д. Б. Допустимість доказів в теорії та КПК 2012 року. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 80–87.
37. Сергєєва Д. Б. Судові експертизи у кримінальному провадженні : навч. посіб. Київ : Алерта, 2025. 262 с.
38. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ, 2005. 272 с.
39. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Докази і доказування. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. С. 247–308.
40. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.
41. Шумило М. Є. Юридична конструкція доказів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 59–67.
42. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В Деле, 2015. 560 с.
43. *Gäfgen v. Germany* [GC], no. 22978/05, judgment of 1 June 2010.
44. *Jalloh v. Germany* [GC], no. 54810/00, judgment of 11 July 2006.
45. *Stoimenov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*, no. 17995/02, judgment of 5 April 2007.
46. *Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye* [GC], no. 15669/20, judgment of 26 September 2023.

Дата першого надходження статті до видання: 09.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО

UDC 004.056:341.24

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2026-3.27>

O. V. Batiuk, Doctor of Law, Professor, Leading Researcher
at the Research Laboratory for Force Construction and Operational
Employment, National Academy of the National Guard of Ukraine
ORCID: 0000-0002-2291-4247

L. Y. Danylivskiy, Senior Lecturer at the Department of Intelligence
at the Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Major General
(Retired)
ORCID: 0000-0003-1995-7980

ENSURING INFORMATION SECURITY THROUGH OSINT TECHNOLOGIES: INTERNATIONAL LEGAL REGULATION

The article provides a comparative analysis of the international legal regulation of the use of Open Source Intelligence (OSINT) technologies in the context of ensuring information security. The peculiarities of developing legal mechanisms for the application of OSINT technologies in the United States of America, Europe, and NATO countries are investigated. Key legal acts regulating access to open-source information, personal data processing procedures, the functioning of cybersecurity systems and the use of open information sources in the activities of state institutions and the security sector are identified.

The fundamental principles of the regulatory framework for using OSINT technologies are analysed, including information openness, the legality of data collection and processing, privacy protection, provision of information security, the proportionality of the use of information resources, informational self-determination and respect for fundamental human rights. It is established that the American approach focuses on developing the analytical potential of open sources of information and supporting national security; the German model is characterised by increased attention to personal data protection and privacy, whereas the Polish regulatory system is aimed at ensuring cyber-resilience and implementing European Union and NATO standards.

It is substantiated that the international experience in the legal regulation of OSINT technologies can be used to improve national approaches to ensuring information security, develop legal mechanisms for regulating open data and increase the effectiveness of countering modern cyber threats and information risks.

Key words: OSINT, information security, open sources of information, cybersecurity, international legal regulation, personal data protection, open data, cybersecurity, state information security.

О. В. Батюк, Л. Й. Данилівський. Забезпечення інформаційної безпеки інструментами OSINT технологій: міжнародне нормативно-правове регулювання

У статті здійснено порівняльний аналіз міжнародного нормативно-правового регулювання використання технологій відкритої розвідки Open Source Intelligence, (OSINT) у контексті забезпечення інформаційної безпеки. Досліджено особливості формування правових механізмів застосування OSINT-технологій у Сполучених Штатах Америки, країнах Європи та країнах членах НАТО. Визначено ключові нормативно-правові акти, які регламентують доступ до відкритої інформації, порядок обробки персональних даних, функціонування систем кібербезпеки та використання відкритих джерел інформації у діяльності державних інституцій і безпекового сектору.

Проаналізовано основні принципи нормативного забезпечення використання OSINT-технологій, серед яких відкритість інформації, законність збору та обробки даних, захист приватності, забезпечення інформаційної безпеки, пропорційність використання інформаційних ресурсів, інформаційне самовизначення та дотримання фундаментальних прав людини. Встановлено, що американський підхід орієнтований на розвиток аналітичного потенціалу відкритих джерел інформації та підтримку національної безпеки, німецька модель характеризується підвищеною увагою до захисту персональних даних та приватності, тоді як польська система нормативного регулювання спрямована на забезпечення кіберстійкості та імплементацію стандартів Європейського Союзу і НАТО.

Обґрунтовано, що міжнародний досвід правового забезпечення використання OSINT-технологій може бути використаний для вдосконалення національних підходів до забезпечення інформаційної безпеки, розвитку нормативно-

© O. V. Batiuk, L. Y. Danylivskiy, 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

правових механізмів регулювання відкритих даних та підвищення ефективності протидії сучасним кіберзагрозам і інформаційним ризикам.

Ключові слова: OSINT, інформаційна безпека, відкриті джерела інформації, кібербезпека, міжнародне нормативно-правове регулювання, захист персональних даних, відкриті дані, кіберстійкість, інформаційна безпека держави.

Introduction. The rapid digitalisation of society, the global integration of information systems and the active introduction of modern information and communication technologies drive a significant increase in the role of information security as one of the key elements in ensuring national, international and corporate security. In the context of a constant increase in the volume of open data, the development of digital platforms, social networks and electronic services, OSINT technologies are gaining particular relevance, enabling the collection, analysis and verification of open-source information for security needs, analytics, countering cyber threats and making managerial decisions. Modern international security challenges, particularly hybrid threats, cyberattacks, information and psychological operations, disinformation campaigns, illegal use of personal data and an increase in the number of cyber incidents, necessitate the improvement of mechanisms for ensuring information security using innovative tools for monitoring and analysing the information space. In this context, OSINT technologies acquire strategic importance as a tool for the early detection of risks, threat assessment and enhancing the cyber resilience of state institutions, critical infrastructure facilities, business entities and civil society.

At the same time, the active use of OSINT technologies brings to the forefront the issue of international legal regulation of activities in the field of collecting, processing and using open data, ensuring a balance between security needs and the observance of fundamental human rights, in particular the right to privacy, personal data protection and freedom of access to information. The diversity of international legal approaches, the dynamic development of digital legislation and the formation of new international standards in the field of cybersecurity require a comprehensive scientific analysis of the legal mechanisms for regulating the use of OSINT technologies.

The aim of the research is the formation of theoretical and methodological foundations for the legal provision of state information security by means of OSINT technologies through the development of the theoretical foundations of information law and the formulation of proposals for improving information legislation.

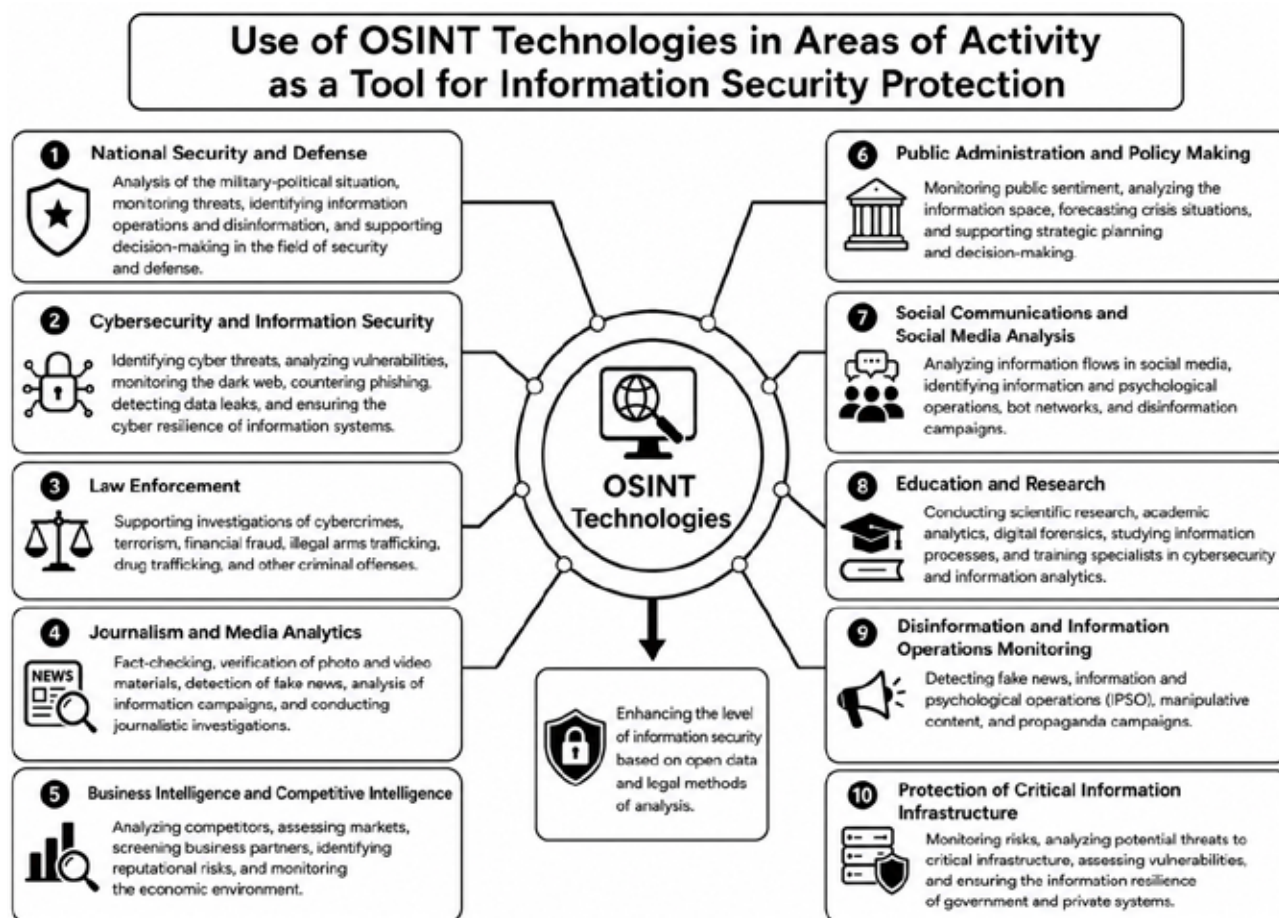

Fig. 1. Use of OSINT Technologies in Areas of Activity as a Tool for Information Security Protection

The outlined aim of the research is connected with solving an important theoretical and practical problem – the development of a conceptual legal framework for ensuring the country's information security and the formation of practical recommendations for improving the mechanisms for its implementation.

The research hypothesis is based on the assumption that ensuring state information security will be effective provided there is properly legalised and the relevant recommendations for improving information legislation are scientifically substantiated.

Literature Review. Numerous scholars have investigated contemporary information security threats, while the issue of ensuring information security using OSINT technologies remains insufficiently explored.

In the scientific article entitled "Information Security: International Legal Aspect", Kovalyov K.E. examines the international legal dimensions of information security. The study presents the results of an analysis of international legal norms regulating the field of information security, as well as relevant foreign practices in this domain. Particular attention is devoted to the significance of the experience of certain foreign states for the development of Ukraine's information security system. Considering the global nature of modern communication networks, the author substantiates the position that effective information security can be ensured exclusively through coordinated international cooperation among states. Furthermore, the research identifies the key priorities and challenges related to information security in Eastern European countries and determines the priority directions for improving the legal framework of information security in Ukraine [1].

In the scientific article entitled "Assessing the Information Security Posture of Online Public Services Worldwide: Technical Insights, Trends, and Policy Implications", Diogo Ribeiro, Vítor Fonte, Luis Felipe Ramos, and Joao Marco Silva investigate the issue of ensuring the security and reliability of electronic public services as a fundamental prerequisite for the effective implementation of Electronic Government (EGOV) initiatives. The study evaluates the state of information security of 3,068 public service platforms operating across all 193 United Nations Member States through non-intrusive technical assessments conducted during 2023–2024. The research focuses on three principal dimensions: the implementation of secure end-to-end communication protocols, the reliability and integrity of digital certificate chains and the exposure of hosting infrastructures to known cybersecurity vulnerabilities. The obtained results demonstrate that, despite some progress in strengthening the protection of online public services, significant deficiencies persist regarding compliance with international cybersecurity standards and best practices. In particular, multiple platforms continue to utilize outdated cryptographic protocols, improperly configured digital certificates and unpatched software vulnerabilities, which substantially increases the risks of cyber threats and unauthorized exploitation by malicious actors. The authors emphasize the necessity of implementing comprehensive cybersecurity policies, conducting proactive security assessments and strengthening mechanisms of regulatory compliance control. Furthermore, the study provides practical recommendations for governmental institutions and system administrators aimed at improving the security of EGOV infrastructures through the elimination of persistent vulnerabilities and the adoption of effective cybersecurity practices [2].

In the scientific article entitled "Implementation of Information Security Management Systems for Data Protection in Organizations: A Systematic Literature Review", Marhad, S. S., Abd Goni, S. Z., and Abdullah Sani, M. K. J. conduct a systematic literature review devoted to the implementation of Information Security Management Systems (ISMS) as an essential mechanism for protecting organizational information resources in the digital environment. The study focuses on identifying the key factors influencing the implementation of ISMS, assessing its impact on data protection processes and analysing the methodological approaches applied in contemporary research. Particular attention is paid to the role of awareness, professional training, and organizational compliance in ensuring the effective functioning of information security systems. The authors emphasize the significance of the ISO/IEC 27001 standard as one of the most widely recognized and effective frameworks for information security management. The results of the study demonstrate that the implementation of ISMS positively affects organizational efficiency, financial performance, corporate reputation and brand reliability. Based on the obtained findings, the researchers substantiate the necessity of applying a comprehensive and systematic approach to information security management within organizations. Furthermore, the study highlights the importance of future scientific investigations aimed at examining ISMS implementation across various organisational environments and industrial sectors in order to develop a more comprehensive understanding of information security practices and their influence on organisational adaptability and resilience [3].

In the scientific article entitled "Information Security Control as a Task of Controlling a Dynamic System", S. Masaev, A. Minkin, Y. Bezborodov and D. Edimichev examine the functioning of a large-scale enterprise as a multidimensional dynamic system within the context of information security management. The enterprise activity is represented through a digital twin model encompassing approximately 1.2 million operational parameters, which enables comprehensive monitoring and analytical assessment of organisational processes. The study focuses on the implementation of a British information security standard based on digital copy technologies, accompanied by the deployment of specialised information security hardware and software solutions, as well as the completion of personnel training programmes aimed at improving cybersecurity competencies. The effectiveness of the implemented measures is evaluated using an integrated performance indicator designed to assess the overall level of information security implementation within the enterprise. The dynamics of this integral indicator are further

utilised to determine the efficiency and practical impact of the introduced British information security standard on organisational security management processes [4].

Methodology. The methodological framework of the study is based on a combination of philosophical (dialectical, metaphysical), general theoretical (epistemological, structural-functional), special (comparative legal, inductive) and cross-sectoral methods of scientific cognition (historical, analytical).

The formal legal method enabled the investigation of the competence of state information security actors, and was also utilised in interpreting legal norms to clarify their essence, content and the legislative intent expressed therein. Structural-functional analysis facilitated determining the alignment of the legal acts, underpinning the contemporary system of state information security legal provision with actual public relations in this area and international standards.

Results and discussion. The growing number of cyber incidents, information and psychological operations, disinformation campaigns, information leaks and other forms of hybrid threats necessitates the search for effective mechanisms for detecting, analysing and predicting potential risks in the digital environment. One of the promising tools for ensuring information security is Open Source Intelligence (OSINT) technologies, which are based on the use of open-source information to obtain analytical data, detect threats and support managerial decision-making processes.

OSINT technologies are actively utilised by state authorities, law enforcement agencies, intelligence services, cybersecurity units, analytical centres and the private sector to monitor the information space, detect cyber threats, counter disinformation, ensure cyber-resilience and protect critical information resources.

In the contemporary international environment, the issue of establishing effective legal regulation of OSINT technology use is gaining particular relevance. Various states implement their own approaches to the legal support of activities in the sphere of open-source intelligence, combining the requirements of information security, cyber defence, the openness of state information and legal guarantees for privacy protection. The study of international regulatory experience allows for identifying effective mechanisms for the legal provision for using open sources of information and forming practical approaches to improving the national information security system.

It is worth noting that modern OSINT tools, in particular Maltego, Shodan, SpiderFoot, theHarvester, Recon-ng, Censys, OSINT Framework, SecurityTrails and others, are effective means of collecting, analysing

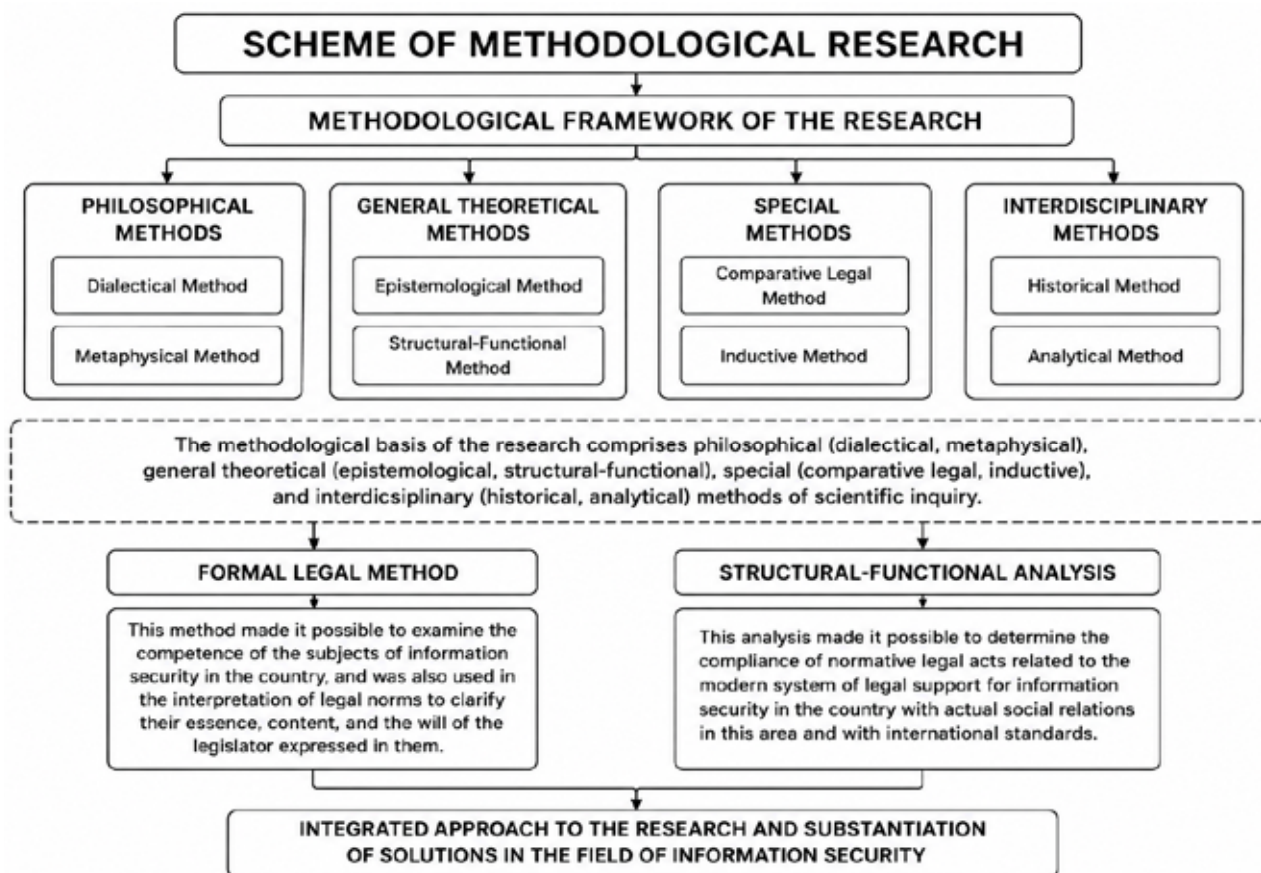

Fig. 2. Scheme of Methodological Research

and visualising data from open sources. Their use contributes to increasing the effectiveness of cyber intelligence, detecting information infrastructure vulnerabilities, monitoring cyber incidents, countering disinformation and ensuring the protection of critical information infrastructure. We consider it appropriate to briefly describe these OSINT tools.

Maltego is one of the most widely used OSINT tools for conducting digital intelligence and visualising connections between entities in the information space. The tool enables the collection and analysis of data from open sources, including domains, IP addresses, email addresses, social networks and organisations. The primary advantage of Maltego is the ability to build graphical diagrams of interconnections between the objects of research, which significantly enhances the effectiveness of analytical activities in the field of information security. The tool is actively utilised for cyber intelligence, digital footprint analysis, cyber threat detection, network infrastructure investigation and law enforcement support. In the sphere of information security, Maltego facilitates the timely detection of potential threats and enhances the level of situational awareness.

Shodan is a specialised search engine for detecting devices and services connected to the Internet. Unlike traditional search engines, Shodan indexes servers, routers, webcams, industrial control systems and other devices with a network connection. The tool allows obtaining information about open ports, protocols used, software and potential vulnerabilities in the information infrastructure. In the sphere of information security, Shodan is widely applied for conducting network audits, assessing the attack surface, monitoring critical infrastructure and detecting unprotected systems. The use of this tool allows for the increase of the effectiveness of cyber defence measures and the timely detection of potential cyber threats.

SpiderFoot is an automated OSINT platform designed for the comprehensive collection and analysis of open-source information. The tool supports integration with a large number of data sources and allows for automatically conducting searches for information about IP addresses, domains, email addresses, network infrastructure and possible data leaks. An important feature of SpiderFoot is the high level of automation in intelligence processes, which significantly reduces the information analysis time. The tool is used in the field of cybersecurity to monitor threats, analyse the digital environment, assess vulnerabilities and conduct cyber intelligence. Due to its comprehensive approach, SpiderFoot contributes to increasing the level of information security of organisations and state institutions.

theHarvester is an OSINT tool designed to collect information about domains, subdomains, email addresses and user names from various open sources. The tool actively uses search engines, DNS services, and specialised databases for automated information collection. *theHarvester* is widely used during penetration testing, cyber intelligence and the analysis of the information infrastructure of organisations. The tool is of particular importance in the sphere of information security, as it allows to identify potentially vulnerable elements of the network infrastructure and assess the level of openness of information resources. The use of *theHarvester* contributes to increasing the effectiveness of cyber threat monitoring and ensuring cyber resilience.

Recon-ng is a multifunctional framework for web intelligence and open-source information collection. The tool is built on a modular principle, which allows integrating various analysis mechanisms and the automation of OSINT research processes. Recon-ng supports Whois query execution, domain infrastructure analysis, data breach search, social media information gathering and vulnerability assessment. In the field of information security, the tool is used to conduct cyber intelligence, analyse the digital environment and detect potential risks to information systems. Due to its flexibility and broad functionality, Recon-ng is an effective means of supporting the activities of cybersecurity professionals.

Censys is a platform for monitoring and analysing the global network infrastructure, which allows you to search for hosts, domains, digital certificates and network services in real time. The tool provides a detailed analysis of the configuration of network systems and the detection of potential vulnerabilities in the information infrastructure. In the field of information security, Censys is utilised to assess the level of network security, monitor changes in the digital environment and analyse the attack surface. The tool is an important means of cyber intelligence and supporting information security management processes, especially in the field of protecting critical information infrastructure.

OSINT Framework is a specialised online catalogue of OSINT tools and resources, systematised by areas of activity and categories of information. The platform contains a large number of services for analysing domains, social networks, email addresses, data leaks, geolocation and digital footprints. OSINT Framework is widely utilised by information security specialists to organise intelligence processes, select analysis tools and conduct comprehensive investigations of the information space. Due to its structured nature and the broad spectrum of available resources, the platform contributes to increasing the effectiveness of OSINT analytics and the development of cyber intelligence.

SecurityTrails is an analytical service for researching domain infrastructure and DNS records. The tool allows obtaining information about DNS history, IP addresses, subdomains, digital certificates and other parameters of network infrastructure. In the field of information security, SecurityTrails is used to detect suspicious changes in network configurations, analyse cyber threats and monitor the digital environment. The tool is of significant importance for ensuring the cyber resilience of organisations, as it allows the timely detection of potential risks and anomalies in the operation of information systems.

Have I Been Pwned is a specialised online service for verifying incidents of account compromise and personal data leaks. The tool allows users to check whether their email addresses or accounts have been compromised as a result of cyber attacks or information leaks. In the sphere of information security, the service is utilised to assess the risks of personal data compromise, monitor cyber incidents and increase user awareness regarding digital security threats. The use of Have I Been Pwned contributes to a timely response to data leaks and strengthens the protection of information resources.

Google Dorks is a method of using specialised Google search operators to detect hidden, improperly protected or indexed information in the public domain. The technology allows for finding confidential documents, administration pages, open databases and other resources that may pose a threat to information security. In the field of cybersecurity, Google Dorks is used to conduct OSINT research, analyse the digital footprint of organisations and detect potential vulnerabilities in the information infrastructure. At the same time, the use of this tool requires compliance with the legal norms and the principles of ethical use of open-source information.

We believe that the effective use of OSINT technologies requires the further improvement of international legal regulation, the development of interstate cooperation, the harmonisation of information security standards and the training of highly qualified specialists in the field of cybersecurity and digital analytics. In the current conditions of global digitalisation and the growing number of cyber threats, OSINT technologies are becoming a vital instrument for ensuring the information resilience of the state, protecting national interests and supporting international security.

Of particular scientific interest is the investigation of international legal models regulating the use of OSINT technologies in the United States of America and European countries, including members of the European Union and NATO, which demonstrate different conceptual approaches to ensuring a balance between information openness, national security, cyber resilience and the protection of human rights through the use of OSINT technologies.

The legal foundations for the use of OSINT technologies in the USA are formed through a complex of legislative acts and the activities of state authorities. It should be noted that the key legal acts should include:

The Freedom of Information Act (FOIA, 1966), which ensures the right of citizens to access the information of state authorities, creating a legal foundation for the use of open sources of information.

The Privacy Act (1974), which defines the rules for the processing of personal data by federal authorities and restrictions regarding information collection.

The Federal Information Security Modernization Act (FISMA), which regulates information security requirements for state information systems.

Fig. 3. 10-Best OSINT Tools for Information Gathering

The Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act (2004), which facilitates the development of analytical activity mechanisms and the integration of open sources of information into the national security system.

The US Intelligence Community Directives, which determine the use of OSINT in the activities of intelligence agencies.

It is precisely the aforementioned US regulations that determine the fundamental principles: the openness of public information; the legality of collecting open data; privacy protection; the proportionality of information use; cybersecurity and interagency coordination.

The legal foundations for the use of OSINT in the Federal Republic of Germany are based on a high level of personal data protection and observance of fundamental human rights, and are established through a complex of legislative acts, which should include:

The German Constitution (Grundgesetz), the articles of which determine the provisions regarding the protection of human dignity, private life and information self-determination.

The Federal Data Protection Act (Bundesdatenschutzgesetz, BDSG), which determines the procedure for processing personal data.

The General Data Protection Regulation (GDPR / DSGVO), the European personal data protection regulation that directly influences the use of OSINT.

The Act on the Federal Office for Information Security (BSI-Gesetz), which forms the system of cybersecurity and information resilience.

The legislation regarding the activities of intelligence services (BND-Gesetz), which determines the legal and technical limits of information collection and analysis.

It is precisely the aforementioned legal acts of the FRGw that determine the fundamental principles: data minimisation, the legality of information processing, privacy protection, informational self-determination and the balance between security and human rights.

It is worth noting that the Republic of Poland is actively developing a regulatory framework for cybersecurity and information resilience, aligning with the standards of the European Union and NATO.

It is advisable to include the following among the main regulatory legal acts of the Republic of Poland that regulate the legal foundations for the use of OSINT technologies in ensuring information security:

The Constitution of the Republic of Poland, which guarantees the right to information and privacy protection.

The Personal Data Protection Act, which implements the European GDPR requirements.

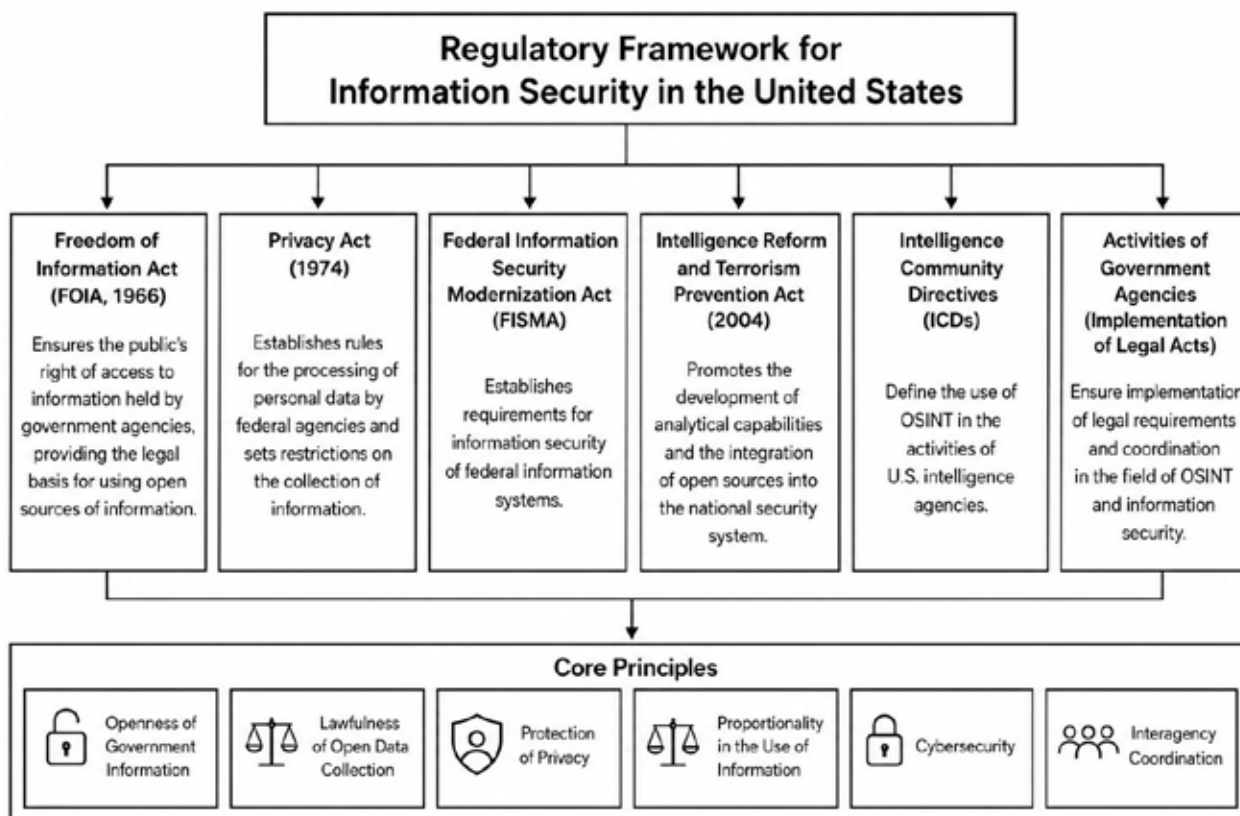

Fig. 4. Regulatory Framework for Information Security in the United States

The National Cybersecurity System Act (2018), which determines the organisational foundations for ensuring cybersecurity.

The Act on Access to Public Information (Ustawa o dostępie do informacji publicznej), which creates a legal foundation for obtaining open data.

As well as a number of legal acts regarding the activities of special services and cyber defense of critical infrastructure in the EU and NATO member states, which should include: Directive (EU) 2022/2555 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS2 Directive), Directive (EU) 2022/2557 Critical Entities Resilience Directive (CER Directive), Regulation (EU) 2019/881 EU Cybersecurity Act, Regulation (EU) 2024/2847 Cyber Resilience Act (CRA) and Directive (EU) 2016/1148 NIS Directive (first edition).

It is worth noting that the fundamental principles of using OSINT technologies in ensuring information security in the Republic of Poland include: the accessibility of open information, information security, personal data protection, cyber resilience, and compliance with EU and NATO standards.

A comparative analysis of international legal regulation demonstrates that the legal framework for using OSINT technologies in the USA, Germany and Poland is based on a combination of the principles of information openness, personal data protection, cybersecurity and observing fundamental human rights. In this context, the American model is oriented towards the development of the analytical and security potential of open data, the German model towards enhanced privacy protection and informational self-determination and the Polish model towards the integration of cybersecurity mechanisms in accordance with European and Euro-Atlantic standards.

The Swiss Confederation, not being a member state of NATO and the European Union, occupies a distinct position among countries implementing an autonomous approach to establishing an information and cybersecurity system. Despite the absence of formal membership in aforementioned international associations, the state has implemented a series of legal mechanisms oriented towards ensuring a high level of information and personal data protection in accordance with pan-European standards.

An important element of the national system of legal regulation of information security is the Federal Data Protection Act, which has been in force in Switzerland since 1992. This legal act establishes the fundamental principles of processing and protecting information, particularly personal data and categories of so-called "sensitive" information, providing a regulatory foundation for observing the right to privacy and the information self-determination of citizens.

The further development of legal guarantees for personal data protection occurred in 2010, when the Federal Supreme Court of Switzerland strengthened the mechanisms for ensuring the information confidentiality by

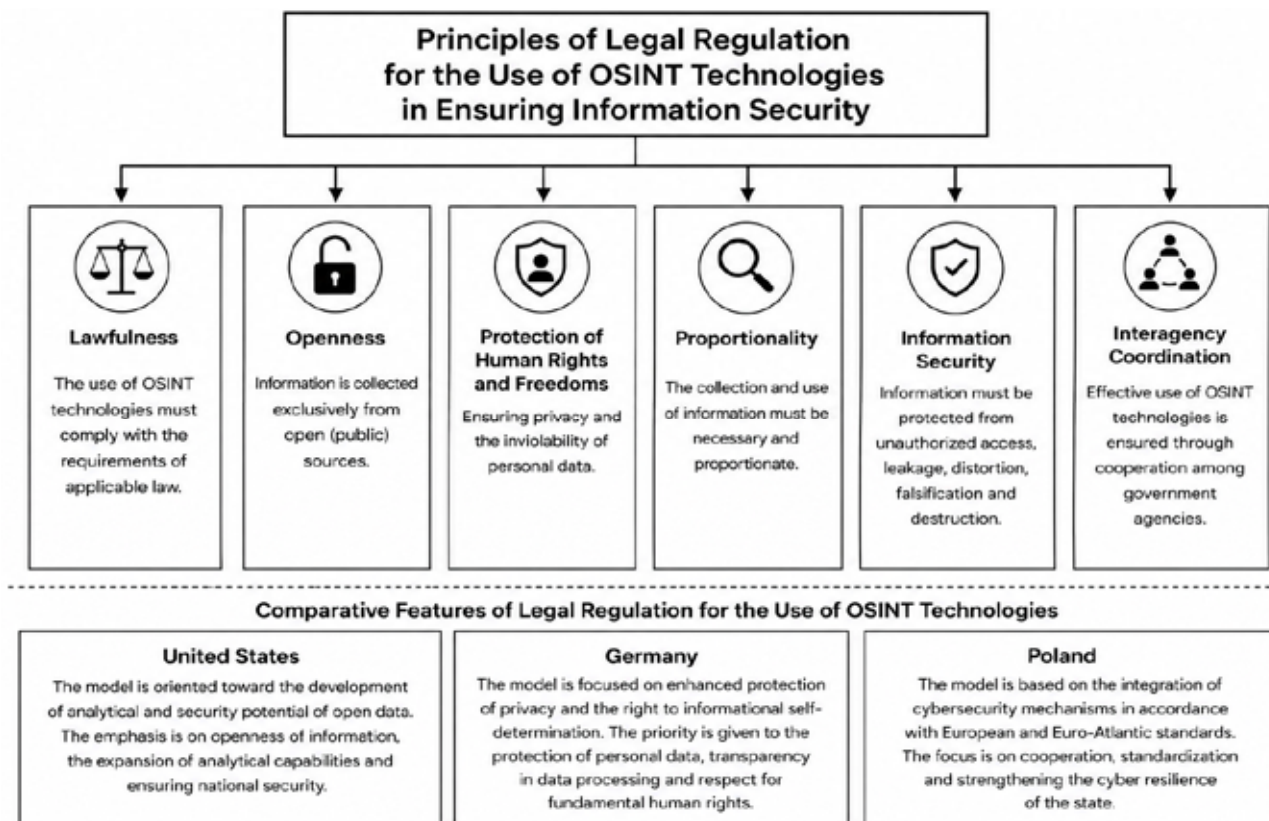

Fig. 5. Principles of legal regulation of the use of OSINT technologies to ensure information security

introducing additional institutional and legal protection instruments. In particular, the activities of authorized bodies in the field of data protection were strengthened, and jurisprudence was established regarding the inadmissibility of the unauthorised collection of information about the IP addresses of file-sharing service users without their consent, including in cases related to copyright protection.

Switzerland's conceptual approaches to ensuring cybersecurity are based on the principles of distributed responsibility and cross-sectoral interaction. The reduction of cyber risks is considered the result of effective cooperation among state authorities, the private sector and civil society, as well as the development of international cooperation. In this context, state intervention in the sphere of cybersecurity is determined by the principle of subsidiarity and is considered appropriate only in the presence of threats to public interests or national security.

Cyber risk management in the Swiss model is considered an integral component of business processes, production activities and managerial mechanisms of organisations of various forms of ownership. Responsibility for the identification, assessment and minimisation of information risks is placed on all levels of management – from administrative and technical personnel to top management. Such an approach implies the formation of a comprehensive cyber risk management system based on the principle of distributed responsibility among state structures, business entities and citizens.

The further development of the national policy in the field of information security received an impetus at the beginning of 2018, when Switzerland began the process of developing specialised information security legislation. The prerequisite for such changes was the recognition of the potentially critical impact of the unlawful use of information and unauthorised interference in information systems on the strategic interests of the state, the functioning of public institutions and the exercise of citizens' rights. It was anticipated that the new legislative mechanism, formed in accordance with international information security standards, would create a unified legal foundation for the coordination, control and implementation of state policy in the sphere of information protection within the powers of the Federal Council of Switzerland.

First of all, the law applies to federal authorities: the Parliament, federal courts, the prosecutor's office, the National Bank, etc. Individuals and enterprises are subjects of the law if they conduct activities involving "sensitive" information on behalf of federal authorities. The Federal Council is also seeking opportunities to deepen cooperation with the cantons, which must be represented in the relevant coordinating body and should participate in the standardisation processes of the respective measures. In particular, the law regulates risk management, classifies information and establishes security principles for the use of IT resources. The information security law is planned to take precedence over freedom of information legislation.

In our opinion, it is also advisable to investigate the experience of ensuring information security using OSINT technologies in European states that are not members of NATO but are also members of the European Union, in particular Austria, Finland and Ireland. First of foremost, it should be noted that EU membership entails for these states the need to comply with pan-European standards in the sphere of information society development, cybersecurity and information protection.

An important stage in the formation of the European information security system was the adoption in 1991 of the Information Technology Security Evaluation Criteria, which defined the main tasks of ensuring information security, namely:

- protecting information resources from unauthorised access to ensure the information confidentiality;
- ensuring the integrity of information resources by preventing their unauthorised modification or destruction;
- maintaining the continuous and stable functioning of information systems by countering "denial-of-service" threats.

The further development of European information security standards occurred in 1996 with the introduction of the Common Criteria for Information Technology Security Evaluation, which became the foundation of the modern certification system for information protection tools.

In Austria, Finland and Ireland, as in other EU member states, significant attention is paid to cybersecurity and countering cybercrime, which is reflected in the European Commission Communication "Towards a General Policy on the Fight against Cybercrime". In the document, cybercrime is defined as a set of criminal offenses committed using electronic communications networks and information systems or directed against such systems. The main forms of cybercrime include:

- traditional forms of criminal activity implemented in the electronic environment, in particular fraud and data forgery in electronic communications networks and information systems;
- distribution of illegal content via electronic media and digital platforms;
- specialised cybercrimes, including attacks on information systems, hacking and other forms of unauthorised interference in the functioning of ICT infrastructure.

At the same time, the main challenges for ensuring the information security of the specified states, as well as the European Union as a whole, remain:

- lack of unified approaches to ensuring the security of information infrastructure at the national level, which negatively affects the effectiveness of the implementation of state policy in the sphere of cybersecurity;

insufficient level of partnership between the public and private sectors in the sphere of information security at the pan-European level;

limited capabilities for early detection of and response to cyber incidents, due to the uneven development of monitoring, reporting and international information exchange systems between EU Member States;

lack of a coordinated international approach to prioritising the implementation of critical information infrastructure protection policy.

In this regard, the experience of Austria, Finland and Ireland regarding the use of OSINT technologies within the information security system is of significant scientific and practical interest for Ukraine, especially in the context of developing the national cybersecurity system, improving the mechanisms for monitoring the information space and enhancing the protection level of critical information infrastructure.

It is worth noting that Ireland's National Cybersecurity Strategy for 2019–2024 aimed to improve the state's capacity to manage and respond to cyber incidents, particularly those with national security implications; to identify and enhance the resilience of critical national infrastructure, ensuring service continuity and incident readiness; to strengthen public sector IT systems and protecting citizens' data and services; to enhance education and prepare the workforce for careers in cybersecurity and related fields; to raise cybersecurity awareness and responsibility in the business sector while stimulating research and innovation; to actively participate in international cyber policy efforts and promote a secure, open and stable cyberspace; and to raise cyber hygiene awareness and competences among the general public.

The strategy was developed through a broad stakeholder engagement process that included a high-level steering group and five sector-specific engagement groups, as well as a period of public consultation. The collaborative efforts were aimed at ensuring that the strategy reflected the real needs and problems of the state, its institutions and citizens.

In order to ensure an appropriate level of cybersecurity, the Government of Ireland has identified the following priorities: strengthening the capacity and operational activities of the National Cyber Security Centre; expanding the legal and policy framework to protect both legacy and emerging digital infrastructures; developing a skilled workforce through formal education, internships and public-private partnerships; deepening cooperation between the public and private sectors and exchanging information to manage cyber threats in real time; integrating cyber policy into international diplomacy and governance discussions; fostering an ecosystem where research, entrepreneurship and policy development intersect to create security-oriented innovations; implementing national campaigns to provide citizens with the knowledge and tools to protect themselves online.

Thus, the National Cyber Security Strategy of Ireland demonstrates a comprehensive approach to national security, critical infrastructure protection, public sector IT systems, private business engagement, cyber skills development, raising public awareness and international cooperation. The strategy acknowledges that digital systems underpin everything from financial markets to public services and individual freedoms. Therefore, it is absolutely important to respond to this issue with the participation of the whole society.

The policy framework outlined in this strategy acknowledges the interconnected nature of cyber threats, ranging from individual-level fraud to complex attacks on national infrastructure. It encompasses not only the technical aspects of cybersecurity, but also the social, economic, legal and diplomatic dimensions.

Recommendations. The analysis of international legal acts and strategic documents in the field of information security involving the use of OSINT technologies enables the identification of priority directions for state policy and international cooperation in the specified sphere. The main ones include:

increasing user awareness of potential threats regarding potential threats associated with the use of information and communication networks and digital services;

establishing a European system of early warning and rapid notification regarding new cyber threats and information security incidents;

ensuring appropriate technological support and the development of modern information protection tools;

promoting market-oriented standardisation and certification in the sphere of information security and cybersecurity;

improving legal regulation in the field of personal data protection, providing telecommunication services and countering cybercrime.

strengthening the system of state information security provision through the implementation of effective and interoperable information protection mechanisms, as well as stimulating the use of electronic digital signatures in the provision of public electronic services;

developing international cooperation in the sphere of ensuring information security and cyber resilience.

Based on the conducted analysis, it is appropriate to outline the primary directions of international activity in the field of ensuring international information security with OSINT technologies, namely:

establishing favourable organisational, legal and technological conditions at the national and international levels for the development, production and implementation of modern information security tools, including the integration of OSINT technologies into cyber threat analysis and forecasting systems;

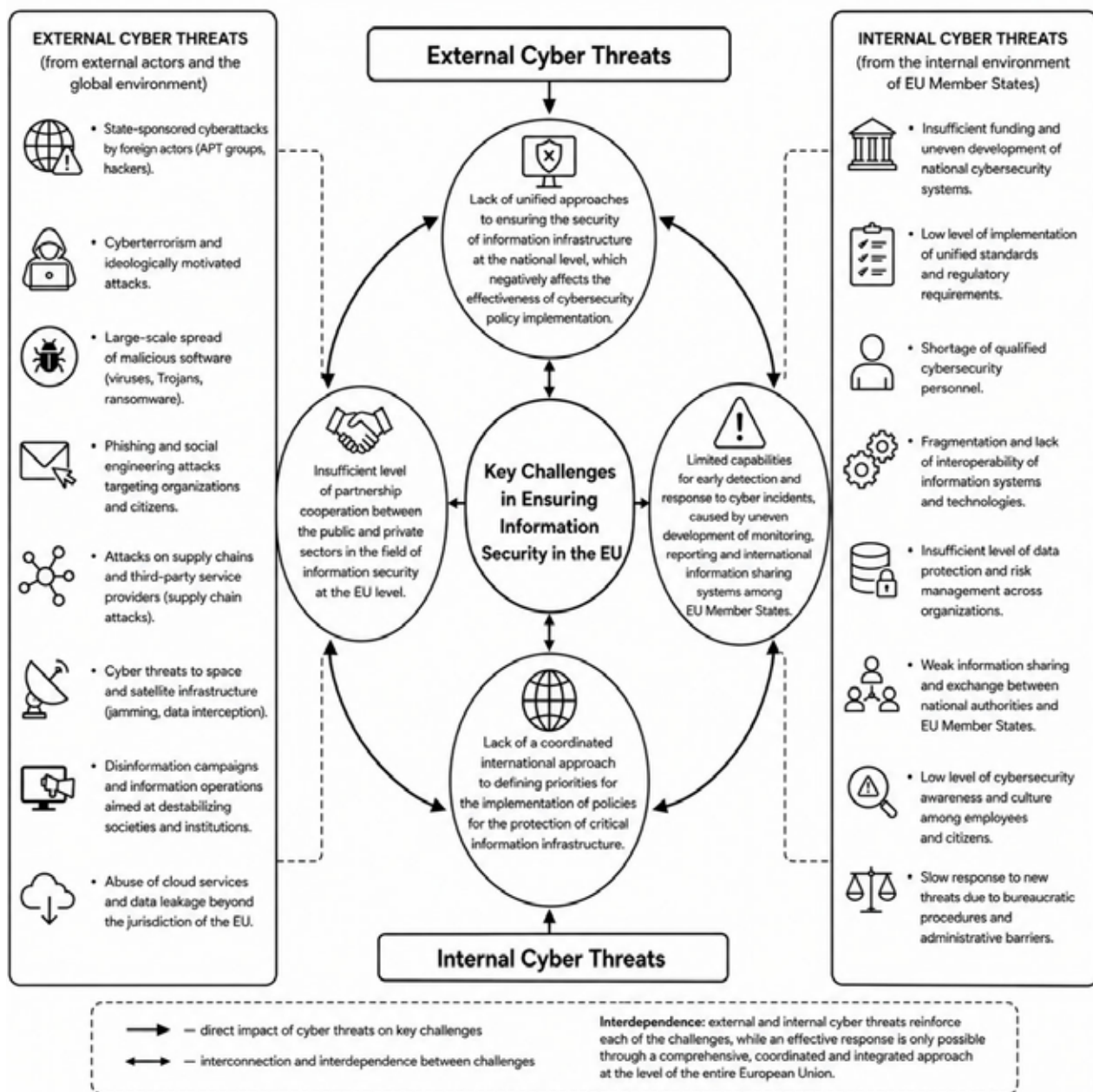

Fig. 6. Key Challenges in Ensuring Information Security in the EU

organising measures for effective international cooperation in the field of information and communication technologies, the exchange of analytical data and the use of open-source information for the timely detection of risks and threats to international security;

coordinating international efforts in the field of countering cybercrime, information terrorism, disinformation campaigns and other forms of illegal activity in the information space involving the application of OSINT technologies for monitoring the digital environment and detect potential threats;

ensuring the protection of information and communication systems from destructive influence, as well as minimising the potential consequences of cyber attacks on information resources and critical infrastructure objects through the use of modern open data analytics methods and early warning systems;

improving personnel provision, methods of professional training of specialists and the development of scientific research in the field of information security, cybersecurity and OSINT-analysis, which will contribute to establishing a high level of professional competence in the sphere of digital security;

implementing international initiatives aimed at preventing conflicts in the information space, countering information and psychological operations and destructive information influence, particularly through the use of OSINT-technologies to detect and analyse information threats;

protecting information, information resources and their processing facilities in order to ensure the effective functioning of complex information systems at all levels of management, including the application of OSINT tools to monitor vulnerabilities and assessing the level of information resilience;

conducting comprehensive scientific research on the use of information and communication technologies, in particular OSINT, in modern conflicts, as well as analysing the application of international law norms to the activities of states in the global information space.

Conclusions. At the current stage of development of the digital society, information and communication technologies (ICT) acquire strategic importance not only for ensuring the socio-economic development of states but also for the implementation of military, political, intelligence and information-psychological operations. The rapid development of digital technologies and the growing dependence of state and non-state institutions on the information environment determine the transformation of approaches to ensuring information security and increase the relevance of using modern analytical tools for the detection, monitoring and forecasting of threats.

In this context, Open Source Intelligence (OSINT) technologies are of particular significance, which provide the capability to collect, systematise, analyse and verify open-source information in order to timely detect risks, assess information threats and support managerial decision-making processes in the field of information security. The application of OSINT technologies allows for increasing the efficiency of monitoring the digital space, detecting signs of information and psychological influence, destructive information campaigns, cyber incidents and other forms of hybrid threats.

The complexity of attribution of incidents in cyberspace, the speed of disinformation spread, the high level of anonymity of information operations and the lack of universal international response mechanisms create the prerequisites for inadequate threat assessment and increase the risks of destabilising individual sectors of state administration and national security. Under such conditions, OSINT technologies act as an important tool for information and analytical support of the cyber defense system and the formation of situational awareness regarding potential information risks.

We believe that among the main contemporary challenges to information security, the detection and analysis of which can be ensured by OSINT-technologies, it is appropriate to highlight:

Firstly, the growing use of ICT in military conflicts, intelligence activities and political confrontation, which necessitates the continuous monitoring of the open information space to detect signs of potential threats.

Secondly, the risks of conducting cyber attacks on critical infrastructure facilities and associated information systems, which requires the application of OSINT tools for early detection of digital threats and cyber risk analysis.

Thirdly, the use of information and communication technologies for criminal or terrorist purposes, including the coordination of unlawful activity, the dissemination of extremist content and the preparation of destructive actions, which brings to the forefront the need to monitor open information resources.

Fourthly, the use of digital platforms for information and psychological influence, disinformation campaigns, propaganda and manipulative information operations aimed at undermining public confidence in state institutions and critically important systems.

Fifthly, the continuous improvement of tools and methods for conducting cybercriminal activities, which requires the development of analytical approaches to detecting new models of cyber threats and mechanisms for their forecasting.

Sixthly, the presence of complex transnational information risks associated with the activities of criminal groups, destructive network communities and other non-state actors using digital technologies to implement unlawful activities.

Seventhly, the use of OSINT-technologies in the information security system allows for increasing the effectiveness of detecting information threats, ensuring a timely response to potential cyber incidents and establishing mechanisms of state information resilience. At the same time, the development of open-source intelligence technologies requires the improvement of international legal regulation and the establishment of unified approaches to ensuring a balance between information security, personal data protection and the observance of fundamental human rights.

Eighthly, in contemporary conditions, international cooperation in the sphere of developing legal mechanisms for regulating ICT and the use of OSINT technologies acquires strategic importance for maintaining international security and preventing destabilising processes in the global information space. The improvement of international legal mechanisms and the development of information analytics tools are important prerequisites for establishing a resilient information security system in the context of contemporary digital transformations.

Bibliography:

1. Ковальов К. Інформаційна безпека: міжнародно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2023. № 4(47) С. 159–167. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4\(47\).291624](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2023.4(47).291624)
2. Diogo Ribeiro, Vítor Fonte, Luis Felipe Ramos, Joao Marco Silva Assessing. Assessing the information security posture of online public services worldwide: Technical insights, trends, and policy implications. *Government Information Quarterly*. 2025. Vol. 42, 102031. Pp. 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102031>

3. Marhad S. S., Abd Goni S. Z., & Abdullah Sani M. K. J. Implementation of Information Security Management Systems for Data Protection in Organizations: A systematic literature review. *Environment-Behaviour Proceedings Journal*. 2024. 9(SI18). pp. 197–203. <https://doi.org/10.21834/e-bpj.v9iSI18.5483>

4. Масаєв С. Н., Мінкін А. Н., Безбородов Ю. Н., Едімічев Д. А., Салал Ю. К. Контроль інформаційної безпеки як завдання управління динамічною системою. *Журнал фізики: Серія конференцій, том 1679, Кібернетика та ІТ*. 2020. № 1679(3). С. 1–6. IOP Publishing. URL: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1679/3/032012>

Дата першого надходження статті до видання: 10.07.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.07.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 15.09.2026

НОТАТКИ

Науковий журнал

Правова позиція

№ 3 (52) / 2026

Коректура: Н. С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка: О. І. Молодецька

Адреса редакції: вул. Володимира Вернадського, 2/4, м. Дніпро, 49000

Телефон редакції: +38 (099) 729 63 79

Електронна адреса: editor@legalposition.umsf.in.ua

Сайт видання: www.legalposition.umsf.in.ua

Формат 60×84/8 мм. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 21,85.

Наклад 100 прим. Замовлення № 0926/714.

Дата розміщення онлайн: 15.09.2026.

Дата друку: 22.09.2026

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.